

ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ

<sup>2</sup>Ακαδημαϊκού

<sup>1</sup>Ομοτίμου καθηγητού τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

## Η ΑΝΑΒΙΩΣΙΣ ΤΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΕΝΤΕΥΘΕΝ \*

Α'

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ  
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΙΝ (ΓΕΝΙΚΩΤΕΡΟΝ) —  
ΠΡΟΟΙΜΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ

Εἰσαγωγή. — Ἡ Ἑλλάς μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ὑποδούλωσιν τῆς περιέπεσεν εἰς βαθὺν πνευματικὸν λήθαργον, παρόμοιον ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν κατὰστασιν ἣτις ἐπεκράτει ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως, ἂν μὴ καὶ χειροτέραν. Ὅσα αἰῶνα μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἔγραφεν ὁ λόγιος Χίος Ἰωάννης ὁ Μινδόνιος (1558) ἐν ἡρωελεγεῖ πρὸς τὸν Οἰκουμένικον Πατριάρχην Διονύσιον Β' (πατριαρχεύσαντα 1546 - 1555) ὅτι πάντα τὰ ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν τόπων ἀγαθὰ μετώκησαν εἰς τὴν Δύσιν «ἐλλαδικῶν χαρίτων τὸ κλέος βαρὺς ὤλεσε αἰὼν | βαρβαρικοῖς δαμάσας ἥθεσιν ἀγλαίην» (É. Legrand, B.H. 2, 187). Ἀμυδρὰ πνευματικῆς ζωῆς σημεῖα

\* Ἡ προκειμένη πραγματεία κατεχωρίσθη τὸ πρῶτον εἰς τὸν 10ον τόμον (σελ. 1007 - 1013) τῆς «Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας» (ΜΕΕ) τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου «Πυρσοῦ» ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπισκόπησις τῶν περὶ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν μελετῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ 1821 - 1934», κατεχωρίσθη ὁμοῦς πολὺ συντομωτέρα καὶ γενικὸς εἶπεν ἄνευ παραπομπῶν εἰς βιβλιογραφίαν. Ἡ ἀναδημοσίευσίς σήμερον ὑπὸ νέον τίτλον εἰς τὴν «Ἐπιστημονικὴν Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου» τῆς μελέτης ταύτης, συγχρονισμένης μέχρι τοῦ τρέχοντος ἔτους (1958) καὶ ἐπιυξημένης πρὸς τοὺτοις καθ' ὅλην καὶ με εἰσαγωγὴν καὶ με ἱκανὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ἄλλην βιβλιογραφίαν γίνεται τῇ ἐπιμόνῳ συστάσει τοῦ διευθύνοντος τὴν σύνταξιν τῆς «Ἐπετηρίδος» καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Γεωργίου Ζώρα. Ὁ κ. Ζώρας ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν τῶν τε φοιτητῶν καὶ γενικῶς τῶν παρ' ἡμῖν φιλολόγων, οἵτινες οὕτω θὰ λάβωσιν εἰκόνα τινὰ τῆς ἐπιστήμης τῶν, ὅπως αὕτη ἐξευλίχθη παρ' ἡμῖν ἀπὸ τοῦ 1821 καὶ ἐντέυθεν, καὶ αὐτοτελῶς εἰς τινὰς κλάδους ἀλλ' ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἐπιδράσεως τῶν ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐκάστοτε ἐπικρατουσῶν ἀντιλήψεων καὶ τάσεων ἐν τῇ κλασσικῇ φιλολογίᾳ.

διεκρίνοντο μόνον κατὰ διαλείμματα, ἀναφαινομένων λογίων τινῶν ἀνδρῶν μεταξὺ τοῦ Ἑθνους. Καὶ ἐθαυμάζοντο μὲν καὶ ἐτιμῶντο προσηκόντως οἱ ἄνδρες οὗτοι « τὰ ἀμυδρὰ ταῦτα καὶ διψαλέα λυχνάρια τὰ κείμενα μεταξὺ παχυτάτου σκότους » (Κ. Κούμας), ἀλλὰ τὸ Ἔθνος ἔνεκα τῆς ἄλλης γενικῆς δυστυχίας εἰς ἣν εἶχε βυθισθῇ ἐλθισμόναι ταχέως τὴν φωνὴν καὶ τὸ παράδειγμά των, καὶ ἐλαχίστην ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν ἔκαρπούτο· « μηδεὶς ἐρωτήσῃ με (λέγει ὁ Κοραῖς, βλ. Θερεϊανόν, 1, 345) περὶ τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, τοὺς δεινοὺς καὶ ἀπαισίους. Ἡ ἀμαθία, θυγάτηρ τῆς ἀγρίας καὶ ὠμῆς τυραννίδος, οὐδέποτε βαδίζει ἄνευ τῆς δεισιδαιμονίας· ἡ δὲ δεισιδαιμονία ἄγει λεληθότως εἰς τὴν διαφθορὰν τῶν ἠθῶν ». Ἐβλεπέ τις τότε ἐν τῇ Ἑλλάδι κληρον ἀμαθῆ καὶ δεισιδαίμονα ἄγοντα καὶ φέροντα λαὸν ἔτι ἀμαθέστερον. Ἡ μόνη χώρα ἔνθα ἐξετυπώνοντο βιβλία χάριν τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἡ Βενετία, ἀλλὰ ἐξαίρουμένων τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων καὶ τινων ἄλλων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως τὰ πλεῖστα τούτων ἦσαν « κακόζηλα πονήματα, ἀμοιροῦντα κομψότητος καὶ χάριτος, αἰξάνοντα δὲ μᾶλλον τοῦ ἔθνους τὴν ἀμαθίαν ἢ τὰ φῶτα » (Θερ. 1, 347).

Ἄλλως ὅμως εἶχον τὰ πράγματα ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ μετὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἀντὶ τοῦ σκότους, τὸ ὁποῖον διεχύθη καθ' ὅλην τὴν ἐλληνικὴν χώραν ἤρρισε νὰ ἀναφαίνεται ἐκεῖ εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην φῶς καὶ νέα παιδεία καὶ μόρφωσις. Τοῦτο κυρίως ἐπῆλθε διὰ τῆς νέας πνευματικῆς κινήσεως, ἣτις φέρει τὸ ὄνομα Ἀναγέννησις (Rinascimento). Θὰ ἦτο πλάνη νὰ νομισθῇ ὅτι ἡ κίνησις αὕτη ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς μόνον εἰς τοὺς ἐπὶ λυδας Ἕλληνας λογίους, οὔτινες ἦλθον εἰς τὴν Δύσιν φεύγοντες τὴν δουλωθεῖσαν Ἀνατολήν. Οἱ λόγοι οὗτοι μόνον ὑπεβλήθησαν τὴν μεταβολήν, ἣτις οὕτως ἢ ἄλλως, ὥς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, θὰ ἐγίνετο, διότι ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ὅλη κατάστασις, πολιτικὴ, κοινωνικὴ, θρησκευτικὴ, ἐπέβαλλε τοῦτο. Διὰ τῆς Ἀναγεννήσεως ἐπῆλθε ριζικὴ μεταβολὴ τῆς ὅλης πνευματικῆς εἰκόνης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καὶ τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Ἀναγέννησις καὶ τὸ ἐπιστημονικόν της στήριγμα, ὁ λεγόμενος Χουμανισμός ἢ Ἀνθρωπισμός, δὲν ἔχουν μεγάλας ἀντιθέσεις πρὸς τὸν Μεσαίωνα, πολὺ περισσότερον εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις αὐτοῦ. Τοῦτο σήμερον γενικῶς πιστεύεται. Βεβαίως δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἡ Ἀναγέννησις ἐπέφερε τὴν ὀριστικὴν διάλυσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ πνεύματος, ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πεδίου, τοῦτο ὅμως δὲν ἐπῆλθεν ἐξ αἰφνιδίας ἐπιδράσεως τῆς ἐπελθούσης μεταβολῆς διὰ τῆς παρουσίας τοῦ πνεύματος τῆς Ἀρχαιότητος, ἀλλὰ ἀνέβλυσε καὶ ἀνεπήδησεν ἐξ ἐκείνης τῆς πνευματικῆς ἐξελιξέως καὶ συγχωνεύσεως ἐν ἣ συνηγάθη τὸ προαχθὲν ἤδη Δυτικὸν πνεῦμα μὲ τὰς ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος ἐπιρροάς.



Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐκεῖνος ὅστις θὰ ἤθελε νὰ ἀποκλείσῃ ἐντελῶς ἢ νὰ ὑποτιμῇσιν μεγάλως τὴν σημασίαν τῆς Ἀρχαιότητος ὡς πρὸς τὰ βαθύτερα ἀποτελέσματα τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ νεωτέρου πνευματικοῦ βίου, θὰ παρέβλεπε τὸ γεγονός ὅτι ἤδη ὅλη ἡ μεσαιωνικὴ πολιτιστικὴ ἐξέλιξις εἶχεν οὕτως εἰπεῖν γονιμοποιηθῇ ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος. Εἰς τὴν Ἀναγέννησιν βλέπομεν μόνον τὸ φυσικὸν βλάστημα ταύτης τῆς ἐπιρροῆς.

Δι' ὅλα τὰ ζητήματα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ βλέμμα τοῦ ἐρευνητοῦ στρέφεται κατ' ἀνάγκην εἰς τοὺς θησαυροὺς τοῦ ὑπερόχου παλαιοῦ πολιτισμοῦ. Πανταχοῦ, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ κ.λ. ἐξηπλώθη τελεσφόρως ἡ Ἀναγέννησις, καὶ ἐπήνεγκε τὴν μεγάλην ἐκείνην αὖξιν καὶ ἀκμὴν τῶν πνευματικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν δυνάμεων τοῦ τότε εὐρωπαϊκοῦ κόσμου. Ὑπὸ τὸν ὅρον λοιπὸν « Ἀναγέννησις » ἐν γενικωτέρᾳ μὲν ἐννοίᾳ νοοῦμεν τὴν περιόδον ἐκείνην τῆς ἀναζωπυρώσεως τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν, ἥτις ἄρχεται ἀμέσως μετὰ τὸ τέλος τοῦ Μεσαίωνος (περὶ τὸ 1450 μ.Χ.) καὶ προπαρασκευάζεται καὶ εἰσάγεται εἰς τὸν βίον ἐν μέρει μὲν διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας καὶ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς, πρὸ πάντων δ' ὅμως διὰ τῆς λεγομένης *θηρσκειτικῆς μεταρρυθμίσεως*. Ἡ Ἀναγέννησις αὕτη περιλαμβάνει ἀκριβέστερον σύμπασαν τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐξέλιξιν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ 15<sup>ου</sup> καὶ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 16<sup>ου</sup> αἰῶνος. Ἐν στενωτέρᾳ δὲ ἐννοίᾳ Ἀναγέννησις εἶναι ἡ ἐξύψωσις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ἥτις εὐρίσκεται ἐν συναφεΐᾳ μὲ τὴν γενικὴν ταύτην πνευματικὴν ἀκμὴν τῆς γνωριμίας μὲ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα· ἀκμῆς βασιζομένης κατ' ἀρχὴν καὶ οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς καλλιτεχνικῆς ἀντιλήψεως ἀπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος, τ.ἐ. εἰς τὴν καλαισθητικὴν ἐκλαίκευσιν τῆς ἰδέας τῆς τέχνης κατὰ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα. Ὀλόκληρος ὁ οἰκονομικὸς καὶ πνευματικὸς βίος μετεβλήθη διὰ τούτου.

Ἡ μίμησις τῆς κλασσικῆς Λατινικῆς γλώσσης ἐν τῇ λογίᾳ φιλολογίᾳ ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν λαϊκῶν γλωσσῶν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ποίησιν εἶτα δὲ εἰς τὰ Χρονικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ φυλλάδια. Αἱ ἐπιστήμαι ἀποχωρίζονται ἀλλήλων βραδέως καὶ εὐρίσκουσιν εἰς τὰ Πανεπιστήμια ἐλεύθερα καταφύγια καὶ φυτώρια πρὸς ἀνάπτυξιν. Ἡ Θεολογία παύει πλέον νὰ θεωρῇται ὡς ἡ περιληπτικὴ ἐννοία ὅλων τῶν ἐπιστημῶν. Ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις διευρύνουσι τὸν ἀνθρώπινον ὀρίζοντα καὶ συνηθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους νὰ σκέπτονται μὲ αἰτιώδεις συλλογισμούς. Ἡ πολιτικὴ ἀρχίζει νὰ παρακολουθῇ ἐνσυνειδήτως ὡς πρόγραμμα τὴν ἐπίτευξιν ὠρισμένων σκοπῶν, ἡ δὲ ἐπιστῆμη καταβάλλει προσπαθείας διὰ νὰ καταδάσῃ τὴν φύσιν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερο καὶ ἀποτελεσματικώτερον διὰ νὰ ὠφελήθῃ ἐκ τούτου.

Ἀνατρέπονται λοιπὸν οὕτω ὅλαι αἱ μέχρι τοῦδε ἰσχύουσαι ἀντιλήψεις, συνήθειαι καὶ ἄξια, καὶ γεννᾶται καὶ διαδίδεται νέα τάξις, ἐν εἶδος ἐπαναστατικοῦ καὶ ἀνατρεπτικοῦ πνεύματος. Ἡ ἔλλειμις ἐμπειρίας σχετικῆς πρὸς

τὰ ζητήματα ταῦτα συνετέλεσε βεβαίως εἰς τὸ νὰ ἐπέλθῃ γενικὴ τις οὕτως εἰπεῖν ἀποχαλίνωσις καὶ ἐπίθεσις κατὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἰσχυόντων. Ἡ ὑποτίμησις τούτων καὶ ἡ τάσις νὰ θραύσωσι τὰ μέχρι τοῦδε ἰσχύοντα δεσμὰ ἐπέφερε μίαν ἀστάθειαν καὶ ἀβεβαιοότητα εἰς τὰς ὑπαρχούσας ἠθικὰς ἐννοίας καὶ ἀντιλήψεις. Διότι ταύτας δὲν εὔρισκε πλέον κανεῖς, ὥς μέχρι τοῦδε, εἰς τὰ παραδεδομένα καὶ καθιερωμένα, ἀλλὰ τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν του ἔπρεπε μόνος του, ἐκ τοῦ ἰδίου του ἐγώ, νὰ ἐξεύρῃ. Διὰ τοῦτο ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων τότε κατὰ τὸ πνεῦμα ἀνδρῶν ἔτεινον οἱ μὲν πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἀποκτήσωσιν ἀρχὴν καὶ δύναμιν, οἱ δὲ ἀπέβλεπον εἰς ἀπόκτησιν ὕλικῶν ἀγαθῶν, ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων καὶ καλυτέρων, πρὸς ἀνωτέρας ἢ καὶ κατωτέρας ἀπολαύσεις τοῦ βίου. Ἐν μέσῳ τῆς κινήσεως ταύτης καὶ δι' αὐτῆς συνετελέσθη καὶ ἡ ἀναξωπύρῃσις τῆς Ἀρχαιότητος με τοὺς πολυτίμους καὶ ἀνεξαντλήτους θησαυροὺς αὐτῆς· τοῦτο δὲν ἦτο τὸ μόνον νεωτερικὸν εἰς τὴν δρᾶσιν ταύτην, ὅπως ἐνόμιζον οἱ τότε σύγχρονοι, καθότι τὰ παραδοθέντα ὑπὸ τῆς Ἀρχαιότητος ἀπετέλουν κυρίως μόνον τὸ ὕλικόν ἐφ' οὗ ἡσκηθῇ ἡ διανόησις, διὰ τῆς διανοήσεως δὲ ταύτης ἐσχηματίσθη εἰτα ἡ νέα κοσμοθεωρία, ἡ ἀτομιστικὴ ἀντίληψις, ἣτις ἐγονιμοποίησε τὸ πνεῦμα τοῦ προκωχωρημένου εἰς ὀριμότητα Μεσαίωνος· παρήχθησαν οὕτω αἱ νέαι μέθοδοι, καὶ ἠνοιχθῇσαν αἱ νέαι ὁδοὶ πρὸς περαιτέρω ἐξόρμησιν. Ἰδίᾳ εἰς τὴν τέχνην με τὰς διαφοροὺς ἐν αὐτῇ (χρονολογικὰς) διαβαθμίσεις τῆς Ἀναγεννήσεως.

## B'

## ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν λοιπὸν καὶ προαγωγὴν ἰδίᾳ τῆς φιλολογίας συνετέλεσεν ἡ « Ἀναγέννησις » διὰ τῆς ἀναβιώσεως τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, καὶ τῆς μεταβάσεως ἐκ τοῦ Μεσαίωνος εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἐξωτερικῶς ἡ μεταβάσις αὕτη χαρακτηρίζεται διὰ τῆς συντόνου ἐρευνῆς τῆς κλασσικῆς Ἀρχαιότητος, τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, καὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐρευνῆς ταύτης διὰ τὸν βίον. Ἡ κίνησις αὕτη τοῦ *Rinascimento* ὠρμήθη ἐκ τῆς Ἰταλίας διὰ τοῦ λεγομένου Humanismus, ἐκ τῆς Ἰταλίας ὅπου αἱ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ βίου ἐπέδρων, ὥς εἰκός, κατ' ἄμεινον καὶ διαρκῇ ἐπίδρασιν, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ γειννίασις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἐπέφερε συνεχῇ συνάφειαν καὶ συνοχὴν πρὸς αὐτόν. Συνήθως ὥς ἀρχηγέται τῆς κινήσεως ταύτης θεωροῦνται τρεῖς μεγάλοι Ἰταλοὶ ἄνδρες, ὁ ποιητὴς Δάντης Ἀλγιέρης (1265-1321), ὁ Φραγκίσκος Πετράρχης (1304-1374) καὶ ὁ Ἰωάννης Βοκκάκιος (1313-1375). Εἰς τὸν αἰῶνά των τοῦτον ἀνήκουν καὶ οἱ Ἰταλοὶ διδάσκαλοι τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας, ὁ ἐκ Καλαβρίας Βαργλαμ (« ἀνήρ

νοῆσαι τε δεῦς καὶ τὰ νοηθέντα ἐξηγήσασθαι ἱκανώτατος » Καντακουζ.) καὶ ὁ Λεόντιος Πιλάτος, ὁ φίλος τοῦ Πετράρχου καὶ διδάσκαλος τοῦ Βοκκακίου. Ἀλλὰ κυρίαν Σχολὴν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ ἵδρυσεν ὁ μεγαλάνυμος διδάσκαλος Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς « ὁ ἰδρυτὴς τῆς πρώτης σχολῆς τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ » (Oncken). Καὶ οὐ μόνον εἰς Φλωρεντίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ρώμην καὶ εἰς τὴν Ἑνετίαν εἰσήγαγε καὶ διέδωσε τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν εἰς τὰς πόλεις ταύτας ἵδρυσεν δύο ἄλλας Ἑλληνικὰς σχολὰς ἐναμίλλους πρὸς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ ἵδρυθείσαν. Τὴν πρώτην Ἑλληνικὴν Γραμματικὴν χάριν τῶν Εὐρωπαίων συνέταξεν ὁ Χρυσολωρᾶς ἐν εἵδει « Ἐρωτημάτων » καὶ κατὰ ταῦτα τὰ « ἔρωτήματα » ἐδιδάχθησαν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἄνδρες ὡς ὁ Ἑρασμος, ὁ Ρεϋχλίνιος (« Καπνίων ») καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἀρχηγτῶν τῆς Ἀναγεννήσεως<sup>1</sup>.

Φορεῖς τῆς νέας ταύτης ἀτομιστικῆς κοσμοθεωρίας εἶναι αἱ ἀστικάι κυρίως τάξεις, αἵτινες ἀπέκτησαν οὕτω τὸ προσὸν τῆς πνευματικότητος τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς δυνατότητος τῆς ἀφηρημένης σκέψεως. Διὰ τοῦτο ὅλαι αἱ νεώτεραι ἐπιστῆμαι ἀνάγουσιν ἑαυτὰς εἰς τὴν Ἀναγέννησιν. Αὕτη ὥρμηθη κυρίως ἐκ τῆς περιπύστου πόλεως Φλωρεντίας (ἦτις ἀπὸ τοῦ 1400 ἀπετέλεσε τὸ κέντρον τοῦ νέου τούτου πολιτικοῦ κόσμου) καὶ ἐξηπλώθη ἔπειτα εἰς ὅλην τὴν Δυτ. Εὐρώπην. Εἰς τὴν μεγάλην λοιπὸν ταύτην κίνησιν ἦτις διέσχισε τὰ πυκνὰ σκότη τοῦ Μεσαίωνος, συνετέλεσαν ἐν μεγάλῳ μέτρῳ καὶ οἱ ἰδιοὶ μας Ἕλληνες λόγιοι, οἵτινες κατέφυγον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἄλλην Εὐρώπην, φεύγοντες τὴν ὑπὸ τοὺς Τούρκους σκληρὰν ζωὴν καὶ διαβίωσιν καὶ συναποκομίζοντες καὶ θησαυροὺς ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας. Οὕτω δὲ ἔαν πρὸς μεγίστην καὶ ἀνεκλάλητον δυστυχίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις, διὰ τῆς ἀθρόας ὁμῶς προσελύσεως τῶν Ἑλλήνων λογίων εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἀνέστη τοῦλάχιστον καὶ ἐθριάμβευσεν ἡ δύναμις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ διεδόθη τοῦτο ἀνὰ τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας.

Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς Ἀλώσεως ἤρχοντο λόγιοι Ἕλληνες εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην πλὴν ἄλλων ἀφορμῶν καὶ διὰ τὰς περιφήμους ἀποπείρας πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἑκκλησιῶν. Ἐτύγχανον πάντες οὗτοι ἐξαιρετικῆς καὶ φιλόφρονος ὑποδοχῆς εἰς τοὺς οἴκους μεγάλων καὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἢ καὶ οἰκογενειῶν, ὅπως ἡ περιφρομένη οἰκογένεια τῶν Μεδίκων ἐν Φλωρεντίᾳ προσελαμβάνοντο εἰς τὰ Πανεπιστήμια ὡς διδάσκαλοι τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, καὶ διέδιδον οὕτω τὴν Ἑλληνικὴν μόρφωσιν, ἣτις ἐθεωρεῖτο τότε ὡς τὸ κορυφαῖον τῆς παιδείας καὶ ἀναπτύξεως. Παρεσκεύασαν μαθητὰς ὡς τὸν Λαυ-

1. Περὶ τοῦ Ἑράσμου βλέπε τὸ βιβλίον Harald Drewing, Vier Gestalten aus dem Zeitalter des Humanismus, Sankt Gallen 1946, σελ. 125-214.



ρέντιον Βάλλαν, τὸν Μαρκίλιον Φικίνον<sup>1</sup>, τοὺς Γερμανοὺς Agricola καὶ Reuchlin καὶ ἄλλους πολλοὺς.

Ὁ ἔξοχος Γάλλος πολιτικὸς καὶ λογοτέχνης Φίλιππος de Comines (1445 - 1509), οὗτινος ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα ἀποτελεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν γλῶσσαν τοῦ μέσου αἰῶνος εἰς τὴν τοῦ 16<sup>ου</sup> αἰῶνος, ἰσχυρίζεται ὅτι «ἀνευ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνη ἡ ἀνόρθωσις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς παιδείας ἐν τῇ Δυτ. Εὐρώπῃ, διότι, (παρατηρεῖ) κατὰ τοὺς περὶ τὴν Ἄλωσιν χρόνους κατέφυγον εἰς τὴν Δυτ. Εὐρώπην ἄνδρες ὡς ὁ Λάσκαρις, ὁ Χρυσολωρᾶς, ὁ Χαλκο(κον)δύλης, ὁ Βησσαρίων, ὁ Τραπεζούντιος, ὁ Ἀργυρόπουλος, ὁ Μάρουλλος<sup>2</sup>, μὲ μίαν λέξιν ὅλοι οἱ σοφοὶ ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος, προσῆλθον διὰ τὴν ἀσφάλειάν των πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης, κομίζοντες συγχρόνως μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἀνευ τῶν ὁποίων οὐδεμία πρόοδος ἦτο δυνατὴ»<sup>3</sup>.

«Πολὺ πρὸ τοῦ 1453», λέγει ὁ Brunet de Presle<sup>4</sup>, «τὸ ἄστρον τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, μετὰ ἔκλειψιν ὀλοκλήρων αἰῶνων, διέσχισε τὰ πυκνὰ σκότη τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ ἀνέτειλεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, διὰ νὰ μὴ δύσῃ πλέον εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην. Ὁ Πετράρχης καὶ ὁ Βοκκάκιος εἶδον εἰς τὸ ἡμίφωσ τοῦ ὀρίζοντος νὰ ἀναφαίνωνται αἱ πρῶται ἀκτίνες του».

## Γ'

### Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΝ

Περαιτέρω πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ὅτι ἡ μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν ἐκπαίδευσις Ἑλλήνων ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ συνετέλεσε παρ' αὐτοῖς καὶ εἰς τὴν συνειδητοποίησιν τοῦ παλαιοῦ κλέους τῆς πατρίδος των. Θὰ ἀναφέρω μόνον τὸν ἱερέα Φραγκίσκον Σκοῦφον, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη μὲν ἐν Κυδωνίᾳ τῆς Κρήτης (1644) ἀλλὰ ἀνετράφη ἐν Ζακύνθῳ μέχρι τοῦ δεκάτου τρίτου ἔτους τῆς ἡλικίας του, καὶ ἔζησεν εἴτα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἐσπούδασε θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν. Διετέλεσεν ἀργότερον (1669) καθηγητὴς ἐπὶ τινι ἔτῃ ἐν Βενετίᾳ. Δὲν ἔγραψε πολλά, ἀλλὰ ἡ «Ρητορικὴ» (1681) τούτου τοῦ τεχνογράφου φιλοσόφου καὶ θεολόγου ἀποδεικνύει τὴν φλογερὰν καὶ εἰλικρινῆ

1. Βλ. περὶ τούτου τὸ Ἐπίμετρον.

2. Πρβλ. περὶ τοῦ Μαρκ. τούτου Διον. Ζακυθηνὸν ἐν ΕΕΒΣ, τόμ. 5 (1928), σελ. 200 ἑξ.

3. Πρβλ. τὴν μελέτην τοῦ Διον. Ζακυθηνοῦ, Τὸ πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς συμβολῆς εἰς τὴν Ἀναγέννησιν, ἐν ΕΕΦΣΠΑ, περίοδος δευτέρα, τόμ. Ε' (1954 - 1955), ἐν Ἀθήναις, σελ. 137 ἑξ.

4. La Grèce depuis la conquête romaine, μέρ. Α', Παρίσιος 1869, σελ. 320 (44).

ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα του Ἑλλάδα<sup>1</sup>. Φυσικὸν εἶναι ὅτι ἡ εἰσόρμησις εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν κόσμον μιᾶς τοιαύτης ἰσχυρᾶς καὶ ἐπαναστατικῆς ἐν τινι μέτρῳ δυνάμεως καὶ κινήσεως, ὥς εἶναι ἡ Ἀναγέννησις, ὠφέλησεν εἰς μέγαν στον βαθμὸν τῆς γένεσιν τῆς φιλολογίας, ὥς ἡμεῖς καλλιεργοῦμεν σήμερον τὴν ἐπιστήμην ταύτην.

Ἀλλὰ ποῖα εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ σημεῖα τῆς κινήσεως ταύτης καὶ τίνας οἱ ἀρχικοὶ καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς φορεῖς καὶ ὁδηγοὶ αὐτῆς;

Ἀπὸ τοῦ 16<sup>ου</sup> αἰῶνος παρατηρεῖται διὰ τῆς τελειοποιήσεως καὶ διαδόσεως τῆς τυπογραφίας νέα καὶ ζωρὰ πνευματικὴ ἐξέλιξις καὶ ἀνάπτυξις διὰ τῆς ἰδρύσεως νέων Πανεπιστημίων, ἐπιστημονικῶν Ἐταιρειῶν καὶ περιφημῶν μορφωτικῶν ἐκπαιδευτηρίων (ὅπως τὰ Σχολεῖα τῶν Ἰησουϊτῶν, αἱ ἐν Γερμανίᾳ Ἡγεμονικαὶ λεγόμεναι σχολαί, Fürstenschulen, κ.λ.), ἀλλὰ ἡ ἐξόρμησις αὕτη συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνῆς. Τοῦτο βλέπει τις κατὰ τὰς μακρὰς καὶ ἀνιαρὰς συζητήσεις καὶ ἀντιρρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνεφάνησαν μὲ τὴν θρησκευτικὴν Μεταρρύθμισιν. Δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ ἐνταῦθα νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ἥδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσαίωδος ἀρξαμένη συλλογὴ πολυτίμων ἔργων τέχνης ἢ πολυτελῶν βιβλίων, ἐσυνεχίσθη τῶρα μὲ ταχύτερον ρυθμὸν, καὶ μάλιστα οὐχὶ ἄνευ ἐπιδεικτικῆς τιнос τάσεως, ἐσυνεχίσθη λοιπὸν ὑπὸ ἡγεμόνων, Ἐταιρειῶν, Ἀρχῶν καὶ φιλομούσων προσώπων. Καὶ ἡ μελέτη καὶ χρῆσις αὐτῆς κατέστη κατὰ πολὺν εὐκολωτέρα καὶ ἐπωφελεστέρα. Εἰς πάντα ταῦτα, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 17<sup>ου</sup> αἰῶνος, προσετέθη καὶ ἡ ἔκδοσις *φιλολογικῶν περιοδικῶν*, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεταμεύοντο ἐπιστημονικαὶ εἰδήσεις καὶ παρατηρήσεις, καὶ μετεδίδοντο αὗται εἰς γενικωτέραν χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν. Ὡς βάσις τῆς λογίας μορφώσεως παρέμενε πάντοτε ἡ σπουδὴ τῆς κλασσικῆς Φιλολογίας, ἣτις καὶ ἥσκησε τότε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας.

#### Δ'

#### Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΕΝ Τῇ ΔΥΤ. ΕΥΡΩΠῃ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΝ

Αἱ φιλολογικαὶ σπουδαὶ ἤρξαντο καλλιεργοῦμεναι ἐν Ἑλλάδι ἤδη τὸν 16<sup>ον</sup> αἰῶνα. Ἐδημοσιεύθησαν τότε πολλαὶ ἐκδόσεις τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, πρωτοστατούντων εἰς τὸ ἔργον τούτων λογίων ἀνδρῶν, καὶ δὴ λογίων τυπογράφων, ὥς οἱ δύο Ἀλδοι, ὁ Ἄλδος Μανούτιος καὶ ὁ υἱὸς του Παῦλος<sup>2</sup>. Ἐκ τῆς Ἑλλάδος ὁρμώμεναι διεδόθησαν τότε αἱ κλασσικαὶ

1. Ἀπόσπασμα χαρακτηριστικὸν βλέπει τις παρὰ Κ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολ., σελ. 371.

2. Περὶ τῶν Ἄλδων (τὸ ὄνομα Aldus εἶναι κατ' ἀποκοπὴν ἐκ τοῦ Theobal-

σπονδαὶ κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν. Ἐν *Γαλλίᾳ* ἐκαλλιεργεῖτο ἡ φιλολογία ἐν μέρει μὲν ὡς αὐτοτελὲς ἐπιστήμη δι' ἐπιφανῶν λογίων ἀνδρῶν, κριτικῶν καὶ ἐρμηνευτῶν, ὡς ὁ Διονύσιος Λαμπῖνος († 1572), ὁ διάσημος λατινιστὴς Μᾶρκος Ἀντώνιος Muretus (de Muret, † 1585), ὁ διάσημος λόγιος τυπογράφος Ροβέρτος Στέφανος (Estienne, † 1559) καὶ ὁ υἱὸς του Ἐρρῖκος Στέφανος, ὁ ἀρχικὸς συγγραφεὺς τοῦ περιφήμου, τετρατόμου τότε, «Θησαυροῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης» († 1598), ὁ μεγαλοφυὴς φιλόλογος καὶ χρονολόγος Ἰωσήφ Σκάλιγερ († 1609), ὁ κριτικὸς καὶ ἐρμηνευτὴς Ἰσαὰκ Κασαυβὼν († 1614), ὁ Κλαύδιος Σαλμάσιος (de Saumaise, † 1653) καὶ ἄλλοι. Σημειωτέον ὅτι ἡ φιλολογία ἐκαλλιεργεῖτο ἐν μέρει ὡς ἐπιστήμη ἐξυπηρετικὴ τῆς Θεολογίας καὶ Νομικῆς, ἐπηρεάζουσα ὅμως πάντοτε τὴν ἐθνικὴν Γαλλικὴν φιλολογίαν, ἰδίως δὲ τὴν δραματικὴν τέχνην.

Ἐν *Γερμανίᾳ* διηνοίχθη ὁ δρόμος πρὸς βαθυτέραν καὶ οἰοεὶ χαριεστέραν μελέτην τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ὑπὸ τοῦ J. M. Gesner († 1761) καὶ τοῦ J. A. Ernesti († 1781). Ὁ Chr. Gottl. Heyne († 1812) προσηλύτισε τὴν ἀγάπην εὐρέων κύκλων εἰς τὴν μάθησιν αὐτὴν, καὶ ὁ περικλὲς Φρεϊδ. Αὔγ. Βόλφ (Wolf, † 1824) ἀνέλαβε τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μεγάρου τῆς Φιλολογίας ἐκ τοῦ συσσωρευθέντος ἤδη ὕλικου, καὶ πρὸς τοῦτοις ἔδειξε τὸν δρόμον πρὸς ἀνωτέρων κριτικὴν αὐτῆς μελέτην. Τοῦτο ἥσκησεν εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν καὶ ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν καὶ διαμόρφωσιν τῶν Ἀνωτέρων σχολείων. Ὁ Fr. Jacobs († 1847) διὰ πολλῶν μικροτέρων πραγματειῶν του παρέσχε καθαρὰν εἰκόνα πολλῶν ἐκ τῶν σχέσεων τοῦ ἀρχαίου βίου, τοῦτο δὲ ἐπεξητεῖτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τῶν χρόνων ἐκείνων. Τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν, ἰδίᾳ τὴν Λατινικὴν, συνέδεσεν ἐπιτυχῶς πρὸς τὴν Γερμανικὴν φιλολογίαν ὁ Κάρολος Λάχμανν (1793-1851). Πρῶτος οὗτος

du, Θεοβάλδος, ἱταλ. Teobaldo), Μανουτίων (Manuzio, Manuzzi καὶ Manucci) πρβλ. τὸ βιβλίον τοῦ A. - A. Renouard, *Annales de l'imprimerie des Alde, ou Histoire des trois Manuce et de leurs éditions*. Τρίτη ἐκδ. Παρίσιοι 1834 (τόμ. 1-3), καὶ τὴν ἀξιόλογον μονογραφίαν τοῦ Julius Schück, *Aldus Manutius und seine Zeitgenossen in Italien und Deutschland*, Βερολίνον 1862. Ἰδιαιτέρως ὅλως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς τὸ βιβλίον τοῦ Ambroise Firmin-Didot, *Alde Manuce et l'Hellenisme à Venise*, Παρίσιοι 1875.

1. Περὶ αὐτοῦ βλέπε Ἰω. Καλιτσούνακην εἰς «Ἐπιστημονικὸν Μνημόσυνον Γ. Γαρδῖκα», Ἀθῆναι 1940, σελ. 37. — Πρόχειρα καὶ χρήσιμα λεξικογραφικὰ βοηθήματα διὰ τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα τῶν τότε φιλόλογων τῆς Δυτ. Εὐρώπης εἶναι τὸ *Philologisches Schriftsteller - Lexikon* τοῦ W. Pökel (Λειψία 1882), καὶ ὁ *Nomenclator Philologorum* τοῦ Friedrich August Eckstein (Λειψία 1871). Σύντομον ἱστορίαν τῆς Φιλολογίας εὐρίσκει τις καὶ εἰς τὸν πρῶτον τόμον (σελ. 20-112) τοῦ *Triennium philologicum* τοῦ Wilh. Freund (Λειψία 1874), μὲ σύντομον ἀναγραφὴν τῶν κυριωτέρων φιλόλογων καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν.



καθώρισε τὴν αὐστηρὰν ἀπαίτησιν τῆς Recensio' ἀνυψώθη οὕτω εἰς κορυφαῖον διδάσκαλον τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων, ἰδίᾳ τῶν ἀρχαίων γερμανικῶν κειμένων. Ὁ Γοδοφρείδος Χέρμανν (Hermann 1772-1848) προήγαγε τὰς γνώσεις ἡμῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Γραμματικῇ καὶ Μετρικῇ καὶ ὁ Αὔγουστος Βοίχκιος (Bœckh) (1785-1867) ἀνεδείχθη οἰκτικῶν θεός ἐν τῇ Ἐπιγραφικῇ, ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καὶ ἐν τῇ ἀντιλήψει καθόλου τῆς Φιλολογίας<sup>1</sup>. Ἰσάξιος, τοῦλάχιστον, πρὸς τοὺς δύο τοὺς ἐπιφανεστάτους φιλολόγους, ἀληθινὸς ἥρωας ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιστήμῃ εἶναι ὁ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ζήσας Οὐλερίχος φὸν Βιλαμόβιτς-Μοέλλεδορφ<sup>2</sup> (1848-1931).

Ἡ Ὀλλανδία ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα χώρα τῆς καλλιιεργείας τῶν φιολογικῶν σπουδῶν καθ' ὅλον τὸν 17ον καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἰδιαίτερος ἐκαλλιιεργεῖτο τότε ἐν αὐτῇ ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ἐτυμολογία καὶ τῆς Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ κυρίως τῆς Λατινικῆς γλώσσης. Πρόσθετος εἰς ταῦτα καὶ ἰδιαίτερον τινὰ προσοχὴν τὴν ὁποῖαν ἀπέδιδον οἱ Ὀλλανδοὶ φιλόλογοι εἰς τὴν ἐρμηνείαν ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τὴν κριτικὴν τῶν ἀρχαίων κειμένων ἔρευναν. Εἰς ὅλους τοὺς τοὺς κλάδους ἐπετέλεσαν σπουδαίας προσόδους, ἰδίᾳ διὰ τῶν δύο Heinsius, τοῦ πατρὸς Δανιήλ († 1655) καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Νικολάου († 1681), ἐπίσης διὰ τῶν δύο περιφήμων Γρονόβιων (Gronov, Gronovius) τοῦ Ἰωάννου Φρειδερίκου († 1671) τοῦ Ἑλληνιστοῦ μὲν κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἰδρυτοῦ ἐν Ὀλλανδίᾳ τῆς Σχολῆς τῶν Λατινιστῶν, καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰακώβου († 1716), τοῦ ἐκδώσαντος εἰς 12 τόμους τὸν Thesaurus Antiquitatum Græcarum (Λεῦδη 1697-1702, Βενετία 1737), περαιτέρω ὁ Τιβέριος Ἐμστερχοῦσιος († 1766)<sup>3</sup> καὶ οἱ δύο ἐπιφανεῖς μαθηταὶ τοῦ ὁ Lodewyk Kaspar Valckenaer (1715-1785)<sup>4</sup> καὶ ὁ Δαβὶδ Ruhnken (1723-1798).

Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐθεμελίωσεν ἰδίαν σχολὴν ὁ περικλεὲς Ριχάρδος Bentley (1662-1742)<sup>5</sup>, τὴν ὁποῖαν προήγαγεν ὁ μαθητὴς τοῦ Ριχάρδος Πόρσον († 1808). Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Bentley εἰς τὴν φιλολογικὴν σκηνὴν ἔγινεν ἀκριβῶς εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἤρχιζαν αἱ φιλολογικαὶ μελέται νὰ ἀποτελεματώνωνται. Ἡ ἀναζωπύρωσις ἤλθεν ἐκ τοῦ Βορρᾶ. Εἶναι ὁ

1. Πρβλ. βιογραφίαν τοῦ ἀνδρὸς εἰς βιβλίον ἐκτενές ὑπὸ Max Hoffmann, Λειψία 1901.

2. Βλ. περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου Ἰω. Καλιτσουνάκη, Ἀθηνᾶ 34 (1933), σελ. 225-206 καὶ Ἐγχ. Λεξ. τοῦ «Ἠλίου», τόμ. 4, σελ. 514-519.

3. Πρβλ. Dav. Ruhnken, Elogium Hemsterhusii, 1768.

4. Πρβλ. Ἰω. Καλιτσουνάκη εἰς τὸν ἀρθρον Βαλκενάριος ἐν MEE, τόμ. 6, 571 καὶ ἐν Ἐγχ. Λεξ. τοῦ «Ἠλίου», τόμ. 4, 92.

5. Ἐκτενὴ, διόμοιον, βιογραφίαν τοῦ Bentley ἐδημοσίευσεν ὁ J. St. Monk, The life of Richard Bentley (Λονδὶνον 1830, β' ἐκδ. 1833).

ἀρχηγέτης τῆς κριτικῆς σχολῆς τοῦ ἀξιώματος: «ὁ δορθὸς λόγος καὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀξίζουσιν περισσότερον ἀπὸ ἑκατὸν χειρόγραφα» («*nobis et ratio et res ipsa centum codicibus potiores sunt*») τὴν ὁποίαν διεκλήρυσεν ἐν τῇ κριτικῇ ἐκδόσει τοῦ Ὁρατίου (1711), φῶδα 3, 27, 15. Εἰς τὰ πλούσια Κολλέγια τῆς Ὁξφόρδης καὶ τῆς Κανταβριγίας αἱ κλασσικαὶ σπουδαὶ εἶχον εὖρει ἀπὸ πολλοῦ καταφύγιον καὶ περίθαλψιν. Εἶναι οἱ χρόνοι καθ' οὓς ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπέρχεται μετὰ μακροὺς ἐπὶ Γεωργίου Β' καὶ Γεωργίου Γ' ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας ἀνάπαυλά τις καὶ ἡσυχία, καὶ προσκτᾶται ἡ χώρα πολὺ πρότερον ἢ ἄλλα Κράτη πολίτευμα τὸ ὁποῖον ἐξησφάλισεν εἰς αὐτὴν μακροχρόνιον ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον. Ὁ Bentley εἶναι μὲν ὡς ἐπιστήμων μέγας φιλόλογος καὶ συλλαμβάνει μὲ ἐν βλέμμα τὸ δορθὸν καὶ εἰς ἄλλας μαθήσεις τὰς ὁποίας μόνον ἐπιπολῆς ἐγνώριζε, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος, φαίνεται, εἶχεν ἐλαττώματα ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα οὐχὶ μικρά<sup>1</sup>.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀδρομερῶς ἀνωτέρω σκιαγραφηθείσης προόδου καὶ ἀκμῆς τῶν ἐν Εὐρώπῃ φιλολογικῶν σπουδῶν ἐγεννήθησαν καὶ ἐσπούδασαν πολλοὶ Ἑλληνες διαμένοντες ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ. Μαζὶ μὲ τὰς σπουδὰς τῶν ἐμάνθανον, ὡς ἤδη ἐλέχθη, καὶ τὰ τῆς καταγωγῆς τῶν καὶ τὰ τῆς δόξης τοῦ Ἑθνους εἰς ὃ ἀνῆκον. Ἡδὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσαίωνος αἱ ἐπιστῆμαι ἐτύγγανον ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει ἐπιμελείας καὶ καλλιτεργείας· εἰς τὰς κυριωτάτας πόλεις τοῦ ὑπῆρχον φιλοσοφικαὶ τ.ἐ. Νεοπλατωνικαὶ Σχολαί, ἢ Σχολαὶ Γραμματικῆς καὶ Ρητορικῆς. Ἐν τῇ Δύσει αἱ τοιαῦται τότε σπουδαὶ ἦσαν σχεδὸν ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν Μοναχῶν καὶ Κληρικῶν· ἐδίδασκον οὗτοι εἰς περιφήμους μοναστηριακὰς σχολὰς ὡς παραδ. χάριν ἐν St. Gallen, ἐν Corvey, ἐν Fulda, ἐν Paderborn, ἐν Hildesheim κ.λ.

## Ε'

ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ  
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΔΩΣΙΝ (ΕΙΔΙΚΩΤΕΡΟΝ)

Πῶς εἶχον ὅμως τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα παρ' ἡμῖν μετὰ τὴν Ἀλωσιν καὶ τίνα παιδευσιν καὶ ἀγωγὴν ἐλάμβανον ἐκεῖνοι εἰς οὓς εἶχε λάχει ὁ βαρὺς κληρὸς τῆς τύχης νὰ ζήσουν καὶ νὰ ἀποθάνουν ἐν δουλείᾳ καὶ ὑποταγῇ πρὸς τοὺς κατακτητάς;

Ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία ὑπῆρξεν εἰς τῶν παραγόντων ἐκείνων οὔτινες διέ-

1. Πρὸς. W. Kroll, *Gesch. der klass. Philologie*, β' ἐκδ. 1919, σελ. 100. Περὶ τοῦ Bentley ἰδέ, ἐκτὸς τοῦ μνημονευθέντος ἔργου τοῦ Monk, καὶ John Edwin Sandys, *A History of classical scholarship*, τόμ. 2, σελ. 401 ἐξ. Ὅλίγα τινα λέγονται περὶ τοῦ ἀνδρὸς καὶ ὑπὸ Ἰω. Καλιτσούνᾳκη, *Μεταλλagai τοῦ σκοποῦ τῆς ἑλλ. φιλ.*, Ἀθῆναι 1926, σελ. 33-34 ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

σωσαν τὸν ἑλληνικὸν ἐθνισμόν, ὅστις παρεσκεύασεν ἔπειτα μετὰ τὴν μακροχρόνιον δουλείαν τὴν μεγάλην ἐθνεγεργίαν ἣτις κατέληξε εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν. Καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους οὐδέποτε ἐξέλιπεν ἐν Βυζαντίῳ ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία<sup>1</sup>. Τοῦτο θὰ ἡδύνατο ἐν τινι μέτρῳ νὰ λεχθῇ διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου (610-641) ὅτε διεξήχθησαν οἱ πρῶτοι μεγάλοι ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀράβων. Εἷς ἐκ τῶν πρῶτων καὶ σπουδαιωτάτων ἀντιπροσώπων τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ σοφίας, καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὴν Ἀλωσιν, ὁ Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος, ἐθροῖνι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὴν ἐξαφάνισιν τῆς παιδείας ἐν ΚΠόλει μετὰ τὴν κατάντησιν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, (« νῦν, φεῦ τῶν κακῶν, ἀπώλετο πᾶν »). Ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας κωδίκων ἐφύλαττον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους αἱ βιβλιοθήκαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐλάχιστα τῶν κωδίκων τούτων λείψανα διεσώθησαν. Οἱ εἰς Δύσιν καταφυγόντες Ἕλληνες, ἐβοήθησαν, ὥς ἐλέχθη ἀνωτέρω, εἰς τὴν πρόοδον τῆς Ἀναγεννήσεως, ἣτις εἶχεν ἤδη ἐκεῖ πολὺ παλαιότερον ἀρχίσει, ἐνῷ ἡ πατρις τῶν ἐβυθίζετο διαρκῶς περισσότερον εἰς βαθὺν σκότος. Αἱ ἐκδημίαι αὗται τῶν λογίων ἐκ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν προσεκάλεσαν μεγίστην σπάνιν διδασκάλων ἐν τῇ δουλωθείσῃ Ἑλλάδι. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξον ἐὰν ἄνδρες ὡς παραδ. χάριν Βησσαρίων ὁ Νικαίας, ὁ ἐκλεγείς Πατριάρχης ΚΠόλεως καὶ δις τεθεὶς ὑποψήφιος Πάπας Ρώμης, ἦτο μετὰ τῶν ἀπαισιοδόξων διὰ τὸ μέλλον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Ἀλλὰ ἡ τύχη τοῦ Ἔθνους ἐβοήθησε καὶ εἰς τοῦτο, καὶ τὰ ζώπυρα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας δὲν ἀπεσβέσθησαν ἐντελῶς. Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τοῦτο ὀφείλεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις ἀπέμεινε εἰς τοὺς δυστυχήσαντας Ἕλληνας ἡ μόνη Ἀρχή, ἔστω ἡ μόνη Πνευματικὴ Ἀρχή. Αὕτη βραδύτερον ἐξευλίχθη καὶ προσέλαβε καὶ χροιάν τινα πολιτικῆς ἢ κοσμικῆς ἀρχῆς, καὶ τῆς ἐξευλίξεως ταύτης ὠρισμένα τινα σημεῖα παραμένουσι καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εἰς τὸ ἐλεύθερον Κράτος. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Κατακτητὴς παρεχώρησεν ἐλευθερίαν καὶ ἐφωδίασε καὶ αὐτὴν καὶ τὸν Κλῆρον διὰ ἰδιαιτέρων προνομίων, πολλὰ τῶν ὁποίων μέχρι τῆς σήμερον ἰσχύουν, ἰδίᾳ ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ τοῦ Κλήρου ἐν τῇ Πολιτείᾳ<sup>2</sup>.

1. Πρβλ. τὴν μελέτην τοῦ Νικ. Τωμαδάκη, Ἦσαν βάρβαροι αἱ Ἀθηναὶ ἐπὶ Μιχαὴλ Χωνιάτου (1138-1222); ΕΕΦΣΠΑ, 1956-1957, Ἀθῆναι 1957, σελ. 88 ἐξ. Ὅτι αἱ Ἀθηναὶ ἐξεβαρβαρώθησαν εἰς λόγον παιδείας παραδέχονται πολλοὶ νεώτεροι ἱστορικοὶ (Γρηγοροβίου, μεταφρ. Σπ. Λάμπρου, Ἱστορ. πόλεως Ἀθην., Α', 207 ἐξ.) καὶ ὁ Μιχ. Ἀχομινάτος λέγει ὅτι ἡ « ἀμουσία καταρχεῖται τῆς Ἀττικῆς » καὶ ὅτι « ὁ χρόνος τὰ ὅσα κυψελίδι χρόνιάς ἀμουσίας ἀπέβυσε » περαιτέρω ὅτι « ἐλπίζων ἄνδρων φιλολόγων ἀπογόνους ἔχειν ἀκροατάς » « ἐφρευται τῶν ἐλπίδων καὶ τῆς προσδοκίας ἐκπέπτακε ». Πρβλ. Νικ. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ Γραμματολογία (1204-1453), Ἀθῆναι 1957, σελ. 24 ἐξ.

2. Τελευταίως ἐξεδόθη (1953) ἐν Γερμανίᾳ τὸ ἀξιόλογον βιβλίον « Mehmed



Οἱ Τοῦρκοι ἐπέτρεψαν τὴν ὑπαρξίν σχολείων ἐν τοῖς μοναστηρίοις, τῶν ὁποίων πολλὰ ἀπέβησαν « ἄσυλον ἀπαρξίαν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων »<sup>1</sup>. Ὑπομιμνήσκω τὴν περιήρημον Σχολὴν ἐν τῇ « Μονῇ τοῦ Φιλοσόφου » τῆς Δημητσάνης, ἣτις ἔδωκε πλείστους ὄσους ἀνωτάτους ἱεράρχας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τὰ σχολεῖα ταῦτα ἐλέγοντο « Κοινὰ Σχολεῖα » καὶ ἰδρύνοντο, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὰς Μονὰς ἢ καὶ εἰς τοὺς οἴκους τῶν Κληρικῶν κοινὸν πρόγραμμα τῶν σχολείων τούτων δὲν ὑπῆρχε, τὰ πάντα ἐν αὐτοῖς ἐξηρτῶντο ἐκ τοῦ διδάσκοντος. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 16<sup>ου</sup> αἰῶνος ἤρξαντο ἰδρυνόμενα νέα σχολεῖα ὑπὸ διαφόρους ἐπωνυμίας « Ἑλληνικὰ Σχολεῖα », « Μουσεῖα », « Ἑλληνομουσεῖα » βραδύτερον δὲ ἐκαλοῦντο καὶ « Γυμνάσια ». Τοιαῦτα ἀκμαζόντα παιδευτήρια ὑπῆρχον εἰς πλείστας εὐρωπαϊκὰς πόλεις κατὰ τὸν 17<sup>ον</sup> αἰῶνα. Ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκουρεστίῳ, εἰς τὰς ἐνετοκρατουμένας πόλεις, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑνετίᾳ, ἐν Παταβίῳ καὶ ἀλλαχοῦ ὅπου ἔτυχε νὰ ζῶσιν Ἕλληνες. Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχον καὶ αἱ Ἀκαδημαῖαι αἱ ὁποῖαι διέφερον κατὰ τοῦτο μόνον αὐτῶν καθότι περιεῖχον εὐρύτερον θεολογικὸν πρόγραμμα. Τούτου ἕνεκα ἔλαβον καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο<sup>2</sup>. Λήγοντος τοῦ αἰῶνος τούτου ἐπῆλθε νέα ὥθησις τῆς παιδείας διὰ τῆς συγκεντρώσεως ἐν ΚΠόλει λογίων ἀνδρῶν καὶ διαπρεπῶν ἱεραρχῶν ὡς ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ Γαβριὴλ Σεβήρος καὶ ὁ Μάξιμος Μαργούνιος « αἱ πρὸς τοὺς Διαμαρτυρομένους πολύκροτοι σχέσεις οὐ μικρὸν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς πνευματικῆς κινήσεως », ἀλλὰ κυρίως εἰπεῖν πάντες οἱ Ἕλληνες ἡγουμένου τοῦ Κλήρου συνησθάνοντο τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς παιδείας. Εἰς τὴν ἀνάωσιν τῆς παιδείας ἀφιέρωσε μέγα μέρος τῶν δυνάμεών του ὁ μεγάλωννυμος Πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ὅστις προσεκάλεσε τὸν διαπρεπέστατον τότε διδάσκαλον Θεόφιλον Κορδαλλέα ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπου ἐδίδασκε, ὡς διευθυντὴν τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Πρῶτος αὐτὸς εἰσήγαγε τὴν διδασκαλίαν τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων εἰς τὰς ἀνωτέρας Σχολάς. Ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β' ἐγένετο σκέψις ἰδρύσεως τυπο-

der Eroberer und seine Zeit (1432-1481)» τοῦ ἐν Μονάχῳ γνωστοῦ καθηγητοῦ Franz Babinger. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔρριψε νέον φῶς εἰς τὸ ζήτημα τῶν προνομίων καὶ τῆς ἀφορμῆς τῆς παραχωρήσεως των. Τὸ βιβλίον ἐξεδόθη καὶ Γαλλιστὶ καὶ ἰσχυάτως καὶ Ἰταλιστὶ (παρὰ τῇ ἐκδότῃ Einaudi). Ἀνάλυσίς του ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν Neue Zürcher Ztng τῆς 1ης Ὀκτ. 1954. Πρβλ. Ν. Τωμαδάκη ν, ΕΕΒΣ, 27, 417 ἔξ.

1. Πρβλ. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Περὶ τῆς μετὰ τὴν Ἀλωσιν τῆς ΚΠόλεως καταστάσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι σχολείων, Ἀθῆναι 1869.

2. Πρβλ. τὰς δύο μελέτας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Περὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν τῆς ΚΠόλεως ἑλληνικῶν Ἀκαδημιῶν, ΠΑΑ, τόμ. 2 (1927), σελ. 200-206, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρόνους, ἐνθ' ἀν., τόμ. 10 (1935), σελ. (32) - (56). Ἀμφότεραι αἱ μελέται περιέχουν καὶ ἐκτενεστέραν βιβλιογραφίαν.

γραφείου ἐν Κωνσταντινουπόλει<sup>1</sup>, ἀλλὰ μόλις τῷ 1627 ἐγένετο τοῦτο δυνατόν, ἐπ' ὠφελείᾳ Ἐκκλησίας καὶ Γένους, καὶ δὴ διὰ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος Κυρίλλου Λουκάρεως. Πάντες σχεδὸν οἱ διαπρεπεῖς λόγιοι τῶν φοβερῶν ἐκείνων χρόνων ὑπῆρξαν ἢ διδάσκαλοι ἢ τρόφιμοι τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Δραστήριος, πολυμαθὴς καὶ ἱκανὸς ἐν τῇ διοικήσει ὡς Πατριάρχης καὶ ὡς Ἐθνάρχης, ἦτο ὁ ἐξ εὐγενῶν καταγόμενος Σαμουήλ Χαντζερῆς (πατριαρχεύσας 1767-1768 καὶ 1773-1774). Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται τὸ ὅτι ἤρχισαν οἱ λόγιοι Ἕλληνες νὰ μεταφράζουν δι' ἐθνικὴν ὠφέλειαν, δόκιμα ξένα συγγράμματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ Ἐκκλησία ἐφρόντιζε διὰ τὴν ἴδρυσιν *Βιβλιοθηκῶν* καὶ περισυλλογὴν εἰς αὐτὰς τῶν φιλολογικῶν μνημείων τοῦ Ἐθνους, ἅτινα ὅμως ἐνίοτε δυστυχῶς εἴτε ἐσουλῶντο εἴτε ἐφυγαδεύοντο εἰς τὸ Ἐξωτερικόν<sup>2</sup>. Ἀναφέρω τὰς Βιβλιοθήκας ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐν τῷ Σινᾷ, ἐν Πάτμῳ, ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὄρει, ἐν ταῖς διαφόροις Μοναῖς κτλ.

Τοῦτο καταδεικνύει ὅτι ἐπεκράτει τότε ἀξία λόγου τινὸς κίνησις πνευματικὴ καὶ ἐφρσις μαθήσεως. Ἡ λεγομένη *Ἀκαδημία τῆς Πάτμου* (1713) προσέδωκεν εἰς τὴν μικρὰν νῆσον ζωηροτάτην κίνησιν ἐκ τῆς συρροῆς εἰς αὐτὴν πολλῶν σπουδαστῶν. Ἐκεῖ ὁ μοναχὸς Μακάριος Καλογεράς ἐδίδασκε μετὰ ἐθνικωτάτου ζήλου τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Λατινικὴν φιλολογίαν, τὴν Ρητορικὴν καὶ τὴν Φιλοσοφίαν, ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἰάκωβος Πάτριος μετέδωκε τὰ Ἑλληνικά Γράμματα εἰς τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην, καὶ ἐγένετο ἱδρυτὴς τῆς Σχολῆς τῶν Ἱεροσολύμων. Συγχρόνως εἰργάζοντο καὶ αἱ σχολαὶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἐν τῇ λεγομένῃ «*Μαρουτσαῖα*» Σχολῇ τῶν Ἰωαννίνων ἐδίδαξε (1772) νέα φιλοσοφικὰ συστήματα ὁ περικλειὴς Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις. Τὸ ὄνομά του συνδέεται (1753) καὶ πρὸς τὴν περίπυστον *Ἀθωνιάδα Ἀκαδημίαν*, ἣτις σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη τὸ φυτῶριον τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν<sup>3</sup>. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκεῖ σπουδασάντων ἐπιστρέφοντες εἰς τὰς πατρίδας των διέδιδον τὰ φῶτα τῆς παιδείας, καὶ ἀπέβαινον διδάσκαλοι πολλῶν ἄλλων σχολείων τῆς Ἑλλάδος. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ ἐνέπνευσαν εἰς τὴν νεολαίαν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀποδημίας καὶ ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, ὡς εἰς τὴν γενικῶς ὁμολογουμένην τότε ἐστίαν τῶν γραμμάτων καὶ ἐπιστημῶν. Τοῦτο ἐγένετο μὲ τὸν σκοπὸν τῆς ἐπανόδου πάλιν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τῆς μεταδόσεως εἰς αὐτὴν γνώσεων τῶς ἀγνώστων. Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ τὸ πολυάριθμον τῶν σχολείων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν 18<sup>ον</sup> αἰῶνα.

1. Μ. Γεδεών, Χρονικά τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου ἢ Ναοῦ, Κωνσταντινουπόλις 1884, σελ. 64 ἔξ.

2. Πρὸβλ. Ἐ. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique (17<sup>ον</sup> αἰῶνος), τόμ. Γ', 417, 423-425.

3. Πρὸβλ. σχετικῶς μὲ τὰς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει Σχολὰς Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἡ Σχολὴ τοῦ Ἀγίου Ὁρους στὰ 1800 (Ἑλληνικά, τόμ. 15). Ἐκεῖ ἐν σελ. 141 καὶ βιβλιογραφία.

Ὁ ἐκ Ναούσης Ἀναστάσιος Μιχαήλ ἀναγράφει ὅτι ἡ κυρίως Ἑλλὰς καὶ πολλαὶ πόλεις τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Θράκης, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Κρήτης, τῶν Ἰονίων Νήσων, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου εἶχον ἐν συνόλῳ τεσσαράκοντα σχολεῖα<sup>1</sup>, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος ἐπληροφόρει ὅτι ἤκμαζον (1714) πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὰ Γυμνάσια<sup>2</sup>. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς, εἰς ὃν ἀφείλεται ἡ ἀναστολὴ τοῦ ἐξισλαμισμού τῆς Ἡπείρου, περιοδεύων τὰς ἐλληνικὰς χώρας κατὰ τὰ ἔτη 1760-1769 καὶ κηρύττων, ἱδρυσε διακόσια κοινὰ (τ.ξ. δημοτικὰ) καὶ τριάκοντα «Ἑλληνικὰ» σχολεῖα. Ἦτο φυσικὸν ὅτι μὴ ὑπαρχούσης πλέον ἐλληνικῆς πολιτικῆς Ἀρχῆς ἀνέλαβεν ἡ περισυνθεῖσα ἐκ τῆς πλημύρας τοῦ ὁλέθρου *Ἑκκλησία* καὶ τὴν ἱδρυσιν καὶ συντήρησιν τῶν σχολείων ὡς προστάτις τῆς παιδείας. «Αὕτη ὡς φιλόστοργος μήτηρ ὅλου τοῦ Γένους τίποτε δὲν ἀμελεῖ ἀφ' ὅσα δύναται νὰ δοῦσῃ τὸ Γένος» (Κοραῆς, Προλ. εἰς Ἰσοκρ., σελ. κε' καὶ σημείωσ. σελ. κδ'). Οἱ αἰόδιμοι ἐκεῖνοι Πατριάρχαι ΚΠόλεως ἀνελάμβανον κατ' ἀνάγκην καὶ καθήκοντα Ἑθναρχῶν. Τὸν σταυρὸν τοῦτον τοῦ Κλήρου βλέπομεν καὶ ἡμεῖς σήμερον (1958) ἐν τῇ χειμαζομένῃ Ἑκκλησίᾳ καὶ Ἑθναρχίᾳ τῆς Κύπρου. Οἱ Πατριάρχαι Σεαφείμ Β' (1757), Νεόφυτος Ζ' (1789), Καλλίνικος Ε' (τὸν ὁποῖον ἐβοήθει ὁ Μέγας Διερχμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Δημήτριος Μουρούζης) καὶ τόσοι ἄλλοι εἶναι ἄξιοι μεγάλης τιμῆς καὶ διαρκοῦς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Ἦτο εὐτύχημα ὅτι ἡ ἐλληνικὴ παιδεία ἀπέλαυε τότε σχετικῆς τιнос ἐλευθερίας ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Ὁ Σουλτᾶνος Σελὴμ Γ' ἐξέδωκεν αὐτόγραφον διαταγὴν δι' ἧς ἀνεγνώριζε τὸν Δημήτριον Μουρούζην Γενικὸν διευθυντὴν καὶ ἐπόπτην τῶν ἐλληνικῶν Σχολῶν (καὶ Νοσοκομείων). Τὴν κίνησιν ταύτην ὁ Νεόφυτος Δούκας χαρακτηρίζει ὡς ἀποτελοῦσαν ἰδίαν ἐποχὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐλληνικῶν Γραμμάτων<sup>3</sup>.

Ἡ ἐν Ὁδησσῷ τότε ἐδρεύουσα «*Φιλόμυθος καὶ Φιλάνθρωπος Γραικικὴ Ἐταιρεία*» συνετῆρει (1817) ἑκατὸν καὶ εἴκοσι Ἑλληνας σπουδαστὰς ἐν Εὐρώπῃ, τῶν ὁποίων οἱ πλείστοι ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπανακάμπτοντες ὡς διδάσκαλοι. Ἀπὸ τοῦ 1647 ἱδρύθη ἐν Ἀθήναις Σχολὴ ἐν ἣ ἐδιδάσκοντο ἡ Γραμματικὴ, ἡ Φιλολογία καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι. Ἀρχομένου τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ Ἀθηναῖος ἱερομόναχος Γρηγόριος Σωτηριανὸς ὁκτοδόμησε

1. Ἀναστασίου Μιχαήλ, Περιγητικὸν πικτάκιον ἦτοι Περιγήγησις τῆς Εὐρώπης, Amsterdam 1706, σελ. 32.

2. Πρβλ. Χρυσόστομον Παπαδόπουλον, ἐνθ' ἂν., σελ. (42).

3. «Εἰ τις ἐποχὴν χρόνου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῖς ἐπιγινόμενοις λογίσαιτο οὐκ ἂν ἀμάρτοι· ἐντεῦθεν γάρ καὶ Γένος σύμπαν μικροῦ δειν κατ' ὀλίγον προθυμηθέν, ἐρρωμένως ἤρξατο βελτιοῦσθαι καὶ δρόμος τῶν ἡμετέρων συχνὸς πρὸς τὰ εὐνομούμενα καὶ φιλόσοφα τῶν ἔθνων ἐπὶ θήραν ὑψηλοτέρας παιδείας» (ἐκ τοῦ βιβλίου: Εὐτροπίου, Ἐπιτομὴ τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας, Βιέννη 1807, Πρόλογ. σελ. θ').



κτίριον διὰ τὴν Σχολὴν ταύτην. Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις ἐφαίνετο ἀπαραί-  
τητος διὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους καὶ τοῦτο ἐπανειλημμένως διεκήρυξεν  
καὶ ὁ ἀοιδίμος Κοραΐς.

Σ'

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΕΩΣ  
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΙΝ. ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΟΙ ΠΡΩΤΕΡΓΑΤΑΙ

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω εἰσαγωγικὴν ἔκθεσιν ἐρχόμεθα εἰς τὸ ἀμέσως ἐνδιαφέ-  
ρον ἡμᾶς θέμα, τῆς ἐπισκοπῆσεως τῆς φιλολογικῆς ἐν Ἑλλάδι δράσεως κατὰ  
τοὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκ τῆς μακρᾶς δουλείας χρόνους. Εἶναι φυσικὸν  
ὅτι κατὰ τας τῶν ἀναφερομένων ἀνδρῶν εἰς ἰδιαιτέρας Σχολὰς τῶν ὁποίων  
θὰ ἠκολούθουν τὰς ἀρχὰς καὶ θὰ προῆγον τὴν κατεύθυνσιν, ὅπως εἶναι  
δυνατὸν νὰ γίνῃ δι' ἄλλας μαθήσεις καὶ δι' ἄλλας χώρας, δὲν εἶναι παρ' ἡμῖν  
δυνατὴ<sup>1</sup>. Δύο ἢ τρεῖς τάσεις δύνανται τις ἴσως ἀδρομερῶς νὰ διακρίνῃ εἰς τὴν  
φιλολογικὴν διδασκαλίαν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν. Κατ' ἀρχὰς ἐπεκράτησε ἡ  
γραμματικὴ καὶ λεξιλογικὴ ἐρμηνεία ἄνευ πολλῆς κριτικῆς ἐξετάσεως τοῦ  
παραδεδομένου κειμένου καὶ ἄνευ τῆς προσηκούσης ἐμβαθύνσεως εἰς τὴν  
ἐννοιαν αὐτοῦ. Ἀνεμιγνύετο μάλιστα πολλάκις — οὐχὶ πρὸ πολλῶν δεκαετη-  
ρίδων — καὶ τὸ πολυθρόλητον Γλωσσικὸν ζήτημα, κληρονομία τοῦτο τῶν  
συνεχομένων πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν περιόδων τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Βραδύτε-  
ρον ἐπῆλθε τονισμὸς ἰδιαιτέρος τῆς ἐρμηνείας ἐπὶ βλάβῃ τῶν γραμματικῶν  
παρατηρήσεων. Ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ χρησιμότης καὶ ἡ  
συνένωσις ἐν ἰσοτιμίᾳ καὶ τῶν δύο τούτων τρόπων καὶ κατευθύνσεων. Εἰς  
τοῦτο συνετέλεσε καὶ ἡ διάδοσις καὶ καλλιέργεια παρ' ἡμῖν καὶ τῆς παιδαγω-  
γικῆς ἐπιστήμης ὑπὸ ἀνδρῶν οὔτινες τὴν ἐπιστήμην ταύτην ἰδιαιτέρως ἐσπού-  
δασαν καὶ ἐμελέτησαν. Σήμερον γενικῶς εἰπεῖν ἐξετάζονται καὶ ἐρμηνεύονται  
καὶ παρ' ἡμῖν τὰ κείμενα μὲ πολλὴ ἀκριβέστερον τρόπον, ἢ φιλολογικὴ  
δὲ κριτικὴ πολλάκις ἠσκήθη μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ περινοίας· ἡ παλαιὰ  
ἐκεῖνη προσωπικὴ μεροληψία, ἀποτέλεσμα τοῦ στενοῦ ἐπιστημονικοῦ περι-  
βάλλοντος, εἰς τὸ ὅποιον ζῶμεν, αἰσθητῶς ἐμειώθη ἢ καὶ ἀνεκόπη. Σημειω-  
τέον ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἀνεφάνησαν παρ' ἡμῖν ἐν τῇ φιλο-  
λογίᾳ καὶ ἐρευνητῇ (πρωτοστατοῦντος ἰδίᾳ τοῦ Κω ν σ τ. Βου ρ βέ ρ η)<sup>2</sup>  
μεταλამπαδεύσαντες καὶ τὰ δυστυχῶς βραχύβια ἀνθρωπιστικὰ κηρύγματα τῆς  
εὐρωπαϊκῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ Χουμανισμοῦ· ἔνεκα τῶν συνεχόν

1. Διὰ τοῦτο καὶ ἠκολούθηθ' ἐν γενικῶς εἰπεῖν ἡ χρονολογικὴ διάταξις καὶ ἔχθεσις.

2. Πρβλ. τὸ ἄρθρον Κω ν σ τ. Βου ρ βέ ρ η, 'Ὁ Ἑλληνικὸς Ἀνθρωπισμὸς (Οὐμανισμὸς) εἰς τὸν 5ον τόμον τοῦ Ἑγκ. Λεξικοῦ τοῦ «Ἡλίου», σελ. 725 - 739.

πολέμων καὶ ἄλλων κοινωνικῶν ἀνωμαλιῶν φαίνονται καὶ αὐτὰ σήμερα εὐρισκόμενα εἰς ὕφειν, ἂν μὴ καὶ ξεατμιζόμενα. Ὅπως ὅμως διαφορετικὰ ἔχουσι τὰ πράγματα διὰ ἄλλους κλάδους τῆς φιλολογίας. Ἡ ἀρχαιολογική, ἱστορική, γλωσσολογική καὶ λαογραφική ἔρευνα προχωρεῖ ἀδιαλείπτως μὲ βραδὺ μὲν ἀλλὰ σταθερὸν βῆμα προόδου καὶ ἐξελίξεως. Οὐχὶ ὀλίγον συνετέλεσε καὶ συντελεῖ εἰς τοῦτο καὶ ἡ ἑλληνική Ἀκαδημία μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ Ἀρχεῖα τῆς τὰ ὅποια αὐτὴ ἡ ἴδια ἵδρυσεν ἢ παρέλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς καὶ συντηρεῖ. Ἀρχηγεῖται τῆς κινήσεως ταύτης πρὸς ἵδρυσιν ἀρχείων εἶναι ὁ Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις (Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης), καὶ ὁ Νικόλαος Πολίτης (Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον).

Διὰ τὴν πρὸ τοῦ 1821 ἡ περὶ αὐτὸ πνευματικὴν κίνησιν ἐν Ἑλλάδι πρέπει τρεῖς ἄνδρες νὰ μνημονεύωνται<sup>1</sup> ὡς φορεῖς ἢ συντελεσταὶ τῆς κινήσεως ταύτης. Ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς (1714-1779), ὁ Θεσσαλὸς Ρήγας ὁ Βελεστινλῆς (1757-1798), καὶ ὁ περικλὲς Χῖος Ἀδამάντιος Κοραῆς (1748-1833).

Ὡς ἐκ τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν ἐπιβάλλεται νὰ πραγματευθῶμεν ἔστω καὶ δι' ὀλίγων τὰ κατ' αὐτούς.

Ὁ πρῶτος, ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, ὑπῆρξε μαθητὴς τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας δὲν ἀφῆκε δὲ γραπτὸν λόγον ἀντίειν τῆς φήμης του ὡς γοητευτικοῦ ρήτορος καὶ πατριώτου<sup>2</sup>. Ἐφωδιασμένος μὲ πατριαρχεικὴν ἀδειαν ἀρχίζει τὸ 1760 περιοδεῖαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καὶ κηρύττων, διδάσκων καὶ παρορμῶν περιέρχεται τὴν Μακεδονίαν, Ἡπειρον, Θεσσαλίαν, Στερεὰν Ἑλλάδα, τὰς Ἰονίους νήσους· δημιουργεῖ συγχρόνως ἐθνικὴν κίνησιν καὶ ἀναδεικνύει συνεχιστὰς τοῦ διαφωτιστικοῦ ἔργου του. Τὸ Γένος διψᾷ παιδείαν καὶ ἐλευθερίαν καὶ ἀναμένει τὸ σύνθημα τῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῆς δουλείας, ἣτις εἶχεν ἤδη διαρκέσει ὑπὲρ τὰ 350 ὅλα ἔτη.

Ὁ Ἐθνομάρτυς Ρήγας ὁ Βελεστινλῆς<sup>3</sup> ἐδιδάχθη ἀπὸ τὸν ἱερέα τοῦ χωρίου του τὰ πρῶτα γράμματα, ἔπειτα δὲ ἐφοίτησεν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ζαγοράς καὶ τῶν Ἀμπελακίων. Βραχὺ χρονικὸν διάστημα διετετέλεσε διδάσκαλος

1. Πρβλ. Ἰω. Καλιτσούνακη, Αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις τοῦ ἔθνους κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, Ἀθῆναι 1935. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὡς εἰς τῶν πνευματικῶν πρωτεργατῶν τῆς ἐξεγέρσεως καὶ ὁ Θεσσαλὸς Ἀνθίμος Γαζής.

2. Πρβλ. Φάνη Μιχαλοπούλου, Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, Ἀθῆναι 1940, μὲ ἐκτενὴ βιβλιογραφίαν ἐν σελ. 131-144.

3. Τὸ «Φεραίος» εἶναι μεταγενεστέρᾳ μετατροπὴ ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον τοῦ «Βελεστινλῆς» ὅπως ὁ ἴδιος πάντοτε ὑπέγραφε (τὸ χωρίον Βελεστίνου ἢ ὁ Βελεστίνος κεῖται ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τῶν ἀρχαίων Φερῶν). Περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ρήγα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Κ. Δουβουνιώτου μελέτη τοῦ Σπ. Λάμπρου († 1919), ἐκ τῶν καταλοίπων του, ἐν «Νέφ Ἑλληνομνήμονι», τόμ. 15 (1921), σελ. 49-80.

εἰς τὸ Πήλιον. Εἰκοσαετῆς ἐγκατέλειπε τὸ Βελεστῖνον, καὶ ἀνελθὼν, ὡς λέγεται, εἰς τὸν Ὀλυμπον καὶ ἔπειτα εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου συνεπλήρωσε τὴν παιδευσίν του· ἐκεῖ ἔμαθε καὶ τὴν Γαλλικὴν, τὴν Ἱταλικὴν καὶ τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν, γενόμενος καὶ γραμματεὺς τοῦ ἄλλοτε ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου (1786)· μετὰ ταῦτα δὲ εὐρίσκομεν αὐτὸν εἰς ἡλικίαν 30 ἔτῶν εἰς τὸ Βουκουρέστιον, γραμματέα τοῦ πρίγκιπος τῆς Βλαχίας Ν. Μαυρογένους. Εἰς τὰς παραδουναβίους ἡγεμονίας ἀνέπτυξε μεγάλην πατριωτικὴν δρᾶσιν. Συνέλαβε τὰ μεγαλόδοξα σχέδια τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Γένους καὶ τῆς συστάσεως Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας. Τὴν προεπαναστατικὴν ταύτην ἐργασίαν ἐπιδιώκει καὶ συμπληρῶναι μὲ ποικιλιατὰ του περιεχομένου συγγραφικὴν δρᾶσιν· ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1796, ὅτε ἐξέλεξε ὡς ἔδραν τῆς δρᾶσεώς του τὴν Βιέννην, τὴν λεγομένην θύραν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ πόλις αὕτη ἐκτὸς ἄλλων εἶχε καὶ πολυπληθῆ Ἑλληνικὴν παροικίαν, προερχομένην κυρίως ἐκ τῶν βορειοτέρων Ἑλληνικῶν χωρῶν. Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν παροικίαν ταύτην ἦσαν εἴτε ἔμποροι, εἴτε νεαροὶ σπουδασταὶ τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν<sup>1</sup>. Διὰ μυστικῶν προκηρύξεων, θουρίων, εἰκόνων, γεωγραφικῶν χαρτῶν (ὡς ἡ περίφημος «Χάρτα» του) ἀναφλέγει εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων τὴν ἰδέαν καὶ τὴν χαρὰν τῆς Ἐλευθερίας, κηρύττει ἐκτὸς ἄλλων καὶ ὅτι ὅλοι οἱ ὑπόδουλοι, οἷασδήποτε ἐθνικότητος ἢ θρησκείας, ἦσαν ἀδελφοί, οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ βοηθήσουν ἀλλήλους διὰ νὰ ἐλευθερωθοῦν. Εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ πόσον ἐνέτεινε τὰς ἐνεργείας του, ὥστε νὰ διορίσῃ πράκτοράς του καὶ εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς πόλεις καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐν Βιέννῃ ἐκδίδει (1790) «*Ἀπάνθισμα Φυσικῆς* διὰ τοὺς ἀγχίνους καὶ φιλομαθεῖς Ἑλλήνας ἐκ τῆς Γαλλικῆς καὶ Γερμανικῆς διλέκτου ἔρανισθὲν παρὰ τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ Θετταλοῦ, οὐτεῖνος ἀναλώμασιν ἐξεδόθη πρὸς ὠφέλειαν τῶν ὁμογενῶν»<sup>2</sup>. Τὸ αὐτὸ ἔτος ἐξέδωκεν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τὸ «*Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων ἐραστῶν*» ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ. Ἡ πατριωτικὴ δρᾶσις του ἄρχεται κυρίως ἀπὸ τοῦ 1796. Ὡς κύρια ἔργα πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν πατριωτικῶν του σκοπῶν ἐθεωρήθησαν πρῶτον μὲν ὁ τέταρτος τόμος τοῦ «*Νέου Ἀναχάρσιδος*» τοῦ Βαρθελεμὺ (τὰ τρία πρῶτα κεφάλαια μετέφρασεν ὁ Γ. Βεντότης), ἐκδοθεὶς ἐν Βιέννῃ τῷ 1797. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐξεδόθη ὁ «*Ἡθικὸς Τρίπους*», ἐν τῷ ὁποίῳ περιέχονται τὰ «*Ὀλύμπια*», δρᾶμα τοῦ ἀββᾶ Μεταστασιίου, «*Ἡ Βοσκοπούλα τῶν Ἀλπεων*», ποίημα τοῦ Γάλλου Μαυμοντέλ, καὶ «*Ὁ Πρῶτος Ναύτης*, ποίημα τοῦ Γερμανοῦ Γεσνέρου», μεταφρασθὲν ὑπὸ τοῦ φίλου τοῦ Ρήγα Ἀντ. Κορρωνιοῦ. Τῷ 1814 ἐξεδόθησαν εἰς δευτέραν ἐκδοσιν ἐν Ἰασίῳ οἱ «*Ύμνοι*»

1. Καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπάρχει ἐν Βιέννῃ ἡ Griechengasse, τὸ Griechenhaus καὶ ἄλλα ὑπομνηνίσκοντα τὴν παλαιὰν ἀκμὴν ἐν αὐτῇ τῶν Ἑλλήνων.

2. Τὸ αὐτόγραφον σφύζεται ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ.



του, οἱ ὅποιοι εἶχον ἤδη τῷ 1797 κυκλοφορήσει κρυφίως ἐν Βιέννῃ. Ὅσον καὶ ἂν σήμερον τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ποιήματα ἐξαίρετου ἀξίας, τόσον δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ ὅτι τότε, ὡς φαίνεται, ἔκαμαν ὑπὸ τὰς συνθήκας ὑπ' ἃς ἔζων οἱ πρὸς οὐς ἀπετείνοντο, μεγίστην αἰσθησιν. Ἀλλὰ ὅχι μόνον εἰς τοὺς «Ύμνους» ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν προμνημονευθεῖσαν «Φυσικὴν» λαμβάνει πολλὰκις ἀφορμὴν νὰ δηλώσῃ ὅτι, ἐπειδὴ εἶναι «φύσει φιλέλλην», τ. ἔ. ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς καταγωγῆς του πατριώτης, δὲν ζητεῖ «μόνον ἀπλῶς νὰ θρηνησῇ τὴν κατάστασιν τοῦ Γένους του» ἀλλὰ καὶ «συνδρομὴν νὰ ἐπιφέρει — ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῷ». Τὸ ἐκλαϊκευτικὸν τοῦτο ἔργον τοῦ Ρήγα μὲ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὅποιον ἐγράφη καὶ μὲ τὸ περιεχόμενόν του κατατάσσει αὐτὸν εἰς τὴν χορείαν τῶν Διδασκάλων τοῦ Γένους καὶ τῶν ἐθνικῶν παιδαγωγῶν<sup>1</sup>.

Ὁ τρίτος οὐχὶ κατὰ τὴν τάξιν ἀλλὰ χρονολογικῶς (ἔστω καὶ ἂν ἐγεννήθη 10 ἔτη πρὸ τοῦ Ρήγα, ἀπέθανεν ὅμως 35 ὅλα ἔτη μετ' αὐτὸν) εἶναι ὁ ἀοιδίμος Χίος λόγιος καὶ μέγας ἐθνικὸς διδάσκαλος Ἀδαμάντιος Κοραῆς (1748 - 1833)<sup>2</sup>.

Ὁ Κοραῆς ἔξ ἐμπορίου καὶ ἱατροῦ ἐξείλιχθη εἰς μέγαν καὶ πολυγραφώτατον φιλόλογον («Corayus, vir nunquam satis laudandus» λέγεται ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Στράβωνος παρὰ Didot, σελ. 940), φλογερὸν πατριώτην καὶ

1. Πρβλ. τὸ ἀξιόλογον ἔργον τοῦ Δ. Ι. Βρανούση, «Ρήγας» ἔρευνα, συναγωγὴ καὶ μελέτη, Ἀθῆναι 1953, σελ. 253 ἔξ. Τὰ τοῦ Ἐπαναστατικοῦ Μανιφέστου, διὰ τοῦ ὁποίου ἠθέλησεν ὁ Ρήγας νὰ προοδοποιήσῃ τὴν σύμψηξιν τοῦ νέου Κράτους, τὸ ὅποιον θὰ ἐσχηματίζετο ἀπελευθερούμενον καὶ ἀποσπώμενον τῆς τότε Τουρκίας βλ. ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ σελ. 369 ἔξ. Περὶ τοῦ Ρήγα πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Δ. Πασχάλη εἰς τὴν ΜΕΕ τοῦ «Πυρσοῦ», ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Περὶ τοῦ Κοραῆ ἔχουν πλεῖστα ὅσα γραφῇ καὶ ἐξακολουθοῦν δικαίως νὰ γράφονται. Ἄξιον πάσης συστάσεως εἶναι τὸ περὶ τοῦ ἀνδρὸς (τρίτομον) περισπούδαστον ἔργον τοῦ Διονυσίου Θερεϊανοῦ (Τεργέστη 1889 - 1890). Πρβλ. ἐπὶ τῇ βάσει τούτου τὸ περὶ Κοραῆ ἄρθρον τοῦ Ἑμμ. Παντελάκη ἐν τῇ ΜΕΕ τοῦ «Πυρσοῦ» πρβλ. καὶ τὸν τόμον «Ἐκατονταετηρίς τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ». Λόγοι ἐκφωνηθέντες καὶ πεπραγμένα τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἑορτασμοῦ, Ἀθῆναι 1935 (μετὰ πλουσίας βιβλιογραφίας), καθὼς καὶ τὸν τόμον «Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Χρυσὸ ἔπιν», Ἀθῆναι 1934. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο βιβλίον εὐρίσκειται ἐν σελ. 9 - 26 ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ Κοραῆ, κατάλογος δὲ τῶν ἔργων του ὑπάρχει ἐν σελ. 51 - 54. Ἐν σελ. 27 - 50 ἀναγράφονται κρίσεις περὶ τοῦ Κοραῆ ἡμετέρων καὶ ξένων. Πρβλ. καὶ Ἰωάννου Καλιτσουνάκη, Ἀδαμάντιος Κοραῆς (ἐπὶ τῇ διακοσιᾷ ἐπετείῳ τῆς γεννήσεώς του), ἐν τῷ περιοδ. «Ἑλληνικὴ Δημιουργία», 1948, σελ. 578 ἔξ. Νεώτερα ἔργασίαι περὶ Κοραῆ εἰναι: Ν. Α. Βέη, Εἰσαγωγὴ εἰς Κοραῆν ἐν «Ἐκλεκτὸς Σελίδες», ἔκδ. Γ. Παπαδημητρίου (100 Ἀθάνατα Ἔργα, ἀρ. 5), Ἀθῆναι 1951, σελ. 5 - 82 (καλὴ βιογραφία μετὰ πλουσίας βιβλιογραφίας). — Ἐργον εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1956.

ἔθνικὸν διδάσκαλον. Δὲν γνωρίζει κανεὶς τί νὰ πρωτοθαυμάσῃ εἰς τὸν θαυμάσιον αὐτὸν ἄνδρα, τὰ φιλολογικὰ του ἔργα, τὰ ὅποια ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἥδη τὸν ἀπηθανάτισαν ἢ τὰ πατριωτικὰ του διδάγματα καὶ τὰς ἔθνικὰς συμβουλὰς του, αἱ ὁποῖαι τὸν κατατάσσουν εἰς τοὺς μεγάλους ἄνδρας τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας<sup>1</sup>. Ἀλλὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν πολιτικῶν συμβουλῶν του εἶναι ἐγκατεσπαρμένον εἰς τὰ συγγράμματά του. Ὁ Ρώτας ἔγραφεν εἰς τὸν Ν. Βάμβαν « Ἐγὼ τὸν κατάλογον τῆς βιβλιοθήκης του (Κοραῖ). Αὕτη εἶναι τῷ ὄντι ὁ θησαυρὸς τῶν θησαυρῶν! Μέγα καὶ πολύτιμον κειμήλιον ἄφησεν ὁ αἰμίμητος εἰς τοὺς συμπολίτας του Χίους »<sup>2</sup>. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν συμβουλῶν του καταδεικνύει τὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποῖαν αὐτὸς ἐκαρπώθη ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἰδίᾳ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Τὴν ὠφέλειαν αὐτὴν συμπεπυκνωμένην, οὕτως εἰπεῖν, μετέδιδε εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους ὁμοεθνεῖς του ἢ εἰς τοὺς πρώτους ἀπολαύσαντας τὴν ἑλληνικὴν ἐλευθερίαν. Αἱ γνώμαι καὶ αἱ ἐκάστοτε συμβουλαὶ του δὲν εἶναι προχειρολογαὶ τινές, ἀλλὰ βασίζονται ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς, ὥς θὰ ἔλεγε κανεὶς νεωτερικώτερον, πραγματικότητος ὁρμᾶται ἐκ τῆς μακρᾶς ἱστορίας τοῦ ταλαιπωρηθέντος ἔθνους, ἐκ τῶν νόμων, ἡθῶν καὶ ἐθίμων του, ἐκ τῆς τότε πολιτικῆς καταστάσεώς του καὶ τῶν βυσίμων ἐλπίδων του διὰ τὸ μέλλον του καὶ τὴν ἐξέλιξίν του<sup>3</sup>. Ἡ μεγάλη ἀγωνία του ἦτο πῶς πρέπει νὰ πολιτευθῇ ἡ ἀπελευθερουμένη ἢ ἀπελευθερωθεῖσα Ἑλλὰς « ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ πράττῃ ἀνεμποδίτως ὅχι ὅ,τι θέλει, ἀλλ' ὅ,τι συγχωροῦν οἱ νόμοι. Διὰ τὴν ἀγνοίαν αὐτῆς οἱ πρόγονοί μας δὲν ἤρκεσαν νὰ τὴν φυλάξωσι πολὺν καιρὸν, ἀπ' οὗ μὲ τοὺς ἡρωϊκοὺς ἀγῶνας τῶν ὀλίγοι αὐτοὶ τὸν ἀριθμὸν ἐδίωξαν πολλὰς βαρβάρων μυριάδας, οἱ ὅποιοι ἐξήτουν νὰ τοὺς δουλώσωσι. Διὰ τὴν ἀγνοίαν αὐτῆς δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε πόλις μὲ πόλιν, οὔτε πολίτης μὲ πολίτην νὰ συνδεθῶσι μὲ τὴν αὐτὴν ὁμόνοιαν, ἥτις τοὺς ἔκαμε νὰ θριαμβεύσωσι κατὰ τῶν τυράννων. Διὰ τὴν ἀγνοίαν αὐτῆς αἱ δύο τάξεις τῶν πολιτῶν, οἱ ἐπίσημοι καὶ οἱ δημοτικοί, δὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσωσι ὅτι τῆς ἐλευθερίας ἡ φυλακὴ δὲν εἶναι ἀσφαλής, ἂν δὲν φυλάσσεται ἀντάμα καὶ ἀπὸ τοὺς δύο. Ἀληθινὴν ἐλευθερίαν τότε μόνον ἔχει ὁ πολίτης, ὅταν τὴν μεταχειρίζεται μὲ τρόπον, ὥστε νὰ μὴν ἐμποδίσῃ ἄλλον συμπολίτου κανενὸς ἐλευθερίαν, καὶ τότε μόνον ἐμπορεῖ νὰ τὴν φυλάξῃ, ὅταν σέβεται καὶ τοὺς συμπολίτας του ὡς ἐλευθέρους » (Ἀριστ. Πολιτ. 96). Ἀλλοτε πάλιν γράφει (Μάρκ. Ἀντ. ΙΘ' - ΚΑ') : « Ἀπὸ τὸν

1. Πρβλ. καὶ Κ. Δ η μ α ρ ᾱ ν, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ἐκδ. β'. Περὶ Κοραῖ, σελ. 195 - 214 καὶ Ὁ Κοραῖς καὶ ἡ ἐποχὴ του, Ἀθῆναι 1953, σελ. 28 - 34. — Ὁ Θ ε μ. Β ο λ ῖ δ η ς ἐξέδωκε (Ἀθῆναι 1933) Ἀδ. Κοραῖ, Σημειώσεις εἰς τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1822.

2. Περὶ τῆς μετὰ ταῦτα τύχης τῆς βιβλιοθήκης πρβλ. Β ο λ ῖ δ η ν, ἔνθ' ἂν., σελ. 8'.

3. Πρβλ. Θ ε ο δ ῶ ρ ο υ Χ α ρ α λ α μ π ῖ δ ο υ, Die Schulpolitik Griechenlands (Βερολ. 1935), σελ. 54 ἐξ. : Der Beginn einer neugriechischen Kultur.

δρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ὡς πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ζώου ὁ δικαιοτάτος αὐτοκράτωρ (Μάρκος Αὐρήλιος) ἐκφράζει μὲ τοῦ πράγματος ἀξίαν λέξιν, ὅτι διὰ τὰ ἐνεργῆ ὁ ἀνθρώπος κατὰ τὴν φύσιν του, ἦγουν ὡς ζῶον κοινωνικόν, σκοπὸν ἔχων καθ' ὅλας του τὰς πράξεις τὴν κοινὴν τῶν συμβιούντων ὠφέλειαν, πρέπει νὰ εἶναι *βαμμένος εἰς τὴν δικαιοσύνην καὶ βαμμένος μὲ χρῶμα βαθὺ* (δικαιοσύνη βεβαμμένος εἰς βάθος, Γ', δ'). Ἡ ὥραία τῆς βαφῆς μεταφορὰ σημαίνει τοῦτο, ὅτι ἡ δικαιοσύνη περιέχει ὅλας τὰς ἀρετάς, ὡς ὁ ἴδιος λέγει («ἀπὸ δὲ δικαιοσύνης αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ ὑφίστανται» ΙΑ', ε'), ὅτι οὐδεμίαν ἀπὸ αὐτὰς δύναται τις ν' ἀποκτήσῃ, ἂν δὲν ἔχῃ τῆς δικαιοσύνης τὴν ἀνέκκλυτον βαφὴν. Αὐτὸς τῆς θρησκείας ὁ Δεκάλογος, ἂν τὸν ἐξετάσῃς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἓν δικαιοσύνης δένδρον (τὰ τὸ ὀνομάσω οὕτως) εἰς δέκα κλάδους σχιζόμενον. Ἐγνώρισαν τὴν ἀλήθειαν ταύτην πρὸ τοῦ Μάρκου καὶ ἄλλοι τῆς Ἡθικῆς διδάσκαλοι. Ὁ Ἀριστοτέλης περὶλαμβάναν εἰς μόνην τὴν δικαιοσύνην ὅλας τὰς ἀρετάς λέγων «κρατίστη τῶν ἀρετῶν εἶναι δοκεῖ ἡ δικαιοσύνη» καὶ «παρομιαζόμενοί φαμεν ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετὴ ἐστὶ» (Ἡθικ. Νικομ. ε', 3), καὶ ὁ Ξενοφῶν τὴν ἔκρινε τόσον ἀπαραίτητον μάθημα τῆς ἀνατροφῆς τῶν παίδων («παίδευσις γὰρ καλὴ διδάσκει χρῆσθαι νόμοις καὶ λέγειν περὶ τῶν δικαίων καὶ ἀκούειν» Κυνηγ. ΙΒ', 14), ὥστε καὶ ἱστορήσεν ὅτι οἱ Πέρσαι εἶχαν ἰδιαίχοντα σχολεῖα δικαιοσύνης, εἰς τὰ ὅποια ἐσύχναζον οἱ παῖδες, καθὼς ἄλλα ἔθνη συνηθίζουν νὰ ἔχωσι σχολεῖα γραμμάτων («οἱ μὲν δὴ παῖδες Περσῶν εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοιτῶντες διάγουσι μανθάνοντες δικαιοσύνην καὶ λέγουσιν ὅτι ἐπὶ τοῦτο ἔρχονται, ὥσπερ παρ' ἡμῖν οἱ τὰ γράμματα μαθησόμενοι» Κύρ. Παιδ. Α', β', 6)<sup>1</sup>.

Οἱ τρεῖς λοιπὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντες ἄνδρες εἶναι ἐκ τῶν πρωτεργατῶν καὶ πρωτοπόρων τοῦ ἀναληφθέντος μεγάλου καὶ ἱεροῦ ἀγῶνος. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἤρκει ἡ δρᾶσις καὶ δὲν θὰ ἤρκουν τὰ κηρύγματά των, ἐὰν δὲν συνέτρεχον καὶ ἄλλοι πρακτικώτεροι παράγοντες. Εἶναι ἄλλως τε σήμερον γενικῶς παραδεκτὸν ὅτι ἡ ἐξέγερσις τοῦ 1821 δὲν προητοιμάσθη μόνον ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς κυρίως χώραις. Ἡ αὐξήσις τοῦ ἐμπορίου, τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ πλούτου τῶν Ἑλλήνων, ἡ διαφαινομένη παρακμὴ τῶν Τούρκων, ἡ πρὸς τοὺς Ρώσους συμπάθεια, ἡ εὐρωπαϊκὴ μελέτη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, ἔπειτα τὸ ἐκ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἀνὰ τὴν Εὐρώπην διαδοθὲν πνεῦμα καὶ ἄλλα αἷτια συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐξέγερσιν ἐκείνην, ἥτις μετὰ μακρὰ ἔτη καὶ ποικίλας διακυμάνσεις τῆς τύχης κατέληξεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν μικροῦ μὲν μέρους τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος, τὸ ὅποιον ὅμως

1. Περὶ τοῦ Κοραῖ ὡς φιλολόγου καὶ νεοελληνιστοῦ θὰ λεχθῶσι κατωτέρω τὰ προσήχοντα.



ἐχορησίμειυσεν ὡς βάσις διὰ τὴν περαιτέρω ἀπελευθέρωσιν τῶν περισσοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἡ ἀπελευθέρωσις μετὰ τὸ 1821 ἐπέφερε καὶ τὴν ἐπάνοδον τῶν ἐπιστημῶν εἰς Ἑλλάδα καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ τὴν μεταφύτευσιν, ἤρχισε δὲ τὸ μικρὸν ἔθνος ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ μελημάτων καὶ τὴν μελέτην τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἐκπαιδευτικὴν αὐτοῦ ἀναγέννησιν, καὶ σήμερον δὲν δύναται τις νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπιτελεσθεῖσαν καὶ ἐπιτελουμένην διαρκῶς καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα μεγάλην πρόδοον.<sup>1</sup>

Πραγματεία περὶ τῆς ἱστορίας τῶν φιλολογικῶν μελετῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐντεῦθεν πρέπει ὡς ὄριον ἀφετηρίας νὰ λαμβάνῃ τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου Χίου φιλολόγου Ἀδαμαντίου Κοραῆ<sup>2</sup> (1748-1833). Ἐάν τις ᾔθελε νὰ ἀνατρέξῃ εἰς ἄλλο πολὺ παλαιότερον ὄνομα, ἀντάξιον τοῦ σημερινοῦ φιλολόγου εἰς ἐπιστήμην καὶ ἀντάξιον τοῦ Κοραῆ, τοῦτο θὰ ἦτο ὁ Κρής Μάρκος Μουσοῦρος (1470-1517)<sup>3</sup>. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπῆρξεν ἐγκρατέστατος τῶν κλασσικῶν γλωσσῶν καὶ ἀριστος κριτικός. Ἐδίδαξεν ἐν Παταβίῳ καὶ Ἐνετίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἀλλ' ἡ φήμη τοῦ περιζήλου ἑλληνιστοῦ, ὅστις ἐκλήθη *ingeniosissimus philologus et poeta*, ὑπερέβη τὰ ὅρια τῆς Ἰταλίας. Ἐξέδωκε πληθὺν Ἑλλήνων συγγραφέων, μνημονεύει δ' ἐν ταῦθα μόνον τὴν πρώτην ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστοφάνους (1498), τοῦ Πλάτωνος (1513) καὶ τοῦ Ἡσυχίου (1514). Ὁ Wilamowitz ἐκφράζεται (Einl. in d. gr. Trag. 1910, σελ. 221) μετὰ μεγάλου θαυμασμοῦ περὶ τοῦ

1. Αἱ ἐκθέσεις περὶ τῶν καθ' ἕκαστον φιλολόγων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχουν τὴν αὐτὴν ἢ καὶ ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἔκτασιν. Περὶ τῶν νεωτέρων ἡ συγχρόνων φιλολόγων λέγονται κατ' ἀνάγκην ἐκτενέστερα διὰ διάφορον ἐκάστοτε λόγον. Εἴτε διότι δὲν ὑπάρχουν ἀκόμη σχετικαὶ βιογραφίαι τῶν ἀξίων λόγου τινός, εἴτε διότι ἐκρίθησαν ἀδίκως καὶ μὲ περιορισμένην ἀντίληψιν, εἴτε διότι δίδεται παρόρμησις πρὸς περαιτέρω ἐξέτασιν τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου αὐτῶν, εἴτε δι' ἄλλον λόγον. Εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθέν βιβλίον τῆς ἱστορίας τῆς κλασσικῆς παιδείας (ἡ φιλολογίας) τοῦ Ἀγγλοῦ Sandys ἀναφέρονται ὅλγοι τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων φιλολόγων εἰς τὰς σελίδας 353-384 τοῦ τρίτου τόμου.

2. Πρβλ. περὶ τοῦ Κοραῆ καὶ Κ. Ἀμάντου, Ἀδαμαντίου Κοραῆς, εἰς τὸ περιοδ. «Ἑλληνικά», τόμ. 6 (1933), σελ. 7-36 καὶ σελ. 161-188 (ποιήματα καὶ ἄλλα δημοσιεύματα τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ).

3. Περὶ τοῦ Μάρκου Μουσοῦρου βλέπε τὸ ἄρθρον μου ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαίδ. Λεξικῷ τοῦ «Ἡλίου», τόμ. 13, 448 ἐξ. ὅπου καὶ ἐκτενὴς περὶ τοῦ Μουσοῦρου βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ Ν.κ. Τωμαδάκη, Οἱ Ἕλληνες καὶ αἱ φιλολογικαὶ σπουδαὶ (λόγ. ἐναρκτ.), Ἀθῆναι 1950, σελ. 7 ἐξ. Ἀς σημειωθῇ καὶ ἐδῶ ἡ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐκτενὴς καὶ ἀξιόλογος πραγματεία (λατινιστὶ) τοῦ R. Menge εἰς τὸν πέμπτον τόμον (1868) τῆς ὑπὸ τοῦ M. Schmidt γενομένης μνημειώδους ἐκδόσεως τοῦ Ἡσυχίου, καθὼς καὶ τὸ σχετικὸν τμήμα ἐκ τοῦ πρώτου τόμου τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας τοῦ Émile Legrand (Παρίσιον 1885), σελ. CVIII-CXXIV τῆς Εἰσαγωγῆς (βιογραφία τοῦ M.M.), καὶ σελ. 1-320 τοῦ κειμένου τοῦ βιβλίου (ὅπου ἀναγράφονται τὰ ἔργα του).

Μουσούρου, διότι πρῶτος αὐτὸς ἐξέδωκε (editio princeps) κείμενα τόσον δύσκολα καὶ σχεδὸν γριφώδη, ὅπως εἶναι ὁ Ἡσύχιος, τὸ Μέγα Ἑτυμολογικόν, ὁ Ἀθήναιος, τὰ Σχόλια εἰς τὸν Ἀριστοφάνη. Θεωρεῖ αὐτὸν ὡς τὸν μέγιστον κριτικὸν ἐξ ὅσων ἀνέδειξε μέχρι σήμερον ἡ Ἑλλάς. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἀνδρὸς τούτου δὲν ἔχομεν ἀκόμη τὴν προσήκουσαν εἰς τὸ ὄνομά του καὶ τὰ φιλολογικὰ του κατορθώματα βιογραφίαν, ἀλλὰ περὶ τοῦ Κοραῆ ἔχομεν τὸ μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ Διονυσίου Θερεϊανοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπὶ πολὺ ἀκόμη θὰ παραμείνῃ ὑπόδειγμα εὐσυνειδήτου φιλολογικῆς ἐργασίας καὶ θησαυρὸς γενικωτέρων εἰδήσεων καὶ ὠφελιμωτάτων διδαγμάτων. Ὁ Κοραῆς μεταξὺ τῶν πολλῶν ἄλλων ὠφελειῶν, τὰς ὁποίας παρέσχεν εἰς τὸ ἔθνος, καθωδήγησε τοὺς Ἕλληνας καὶ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς σημερινῆς καθαρευούσης γλώσσης, καταδείξας ὅτι οὔτε οἱ θέλοντες τὴν ἀρχαίαν σχεδὸν γλώσσαν οὔτε οἱ γράφοντες τὴν χυδαίαν μετὰ ξενικῶν καὶ διαλεκτικῶν στοιχείων εὐρίσκονται ἐν τῇ ὁρθῇ ὁδῷ. Κατέκρινε λοιπὸν καὶ τοὺς ἀρχαϊστὰς καὶ τοὺς χυδαϊστὰς, διακηρύττων ὅτι τὸ ἔθνος δὲν πρέπει νὰ γράφῃ γλώσσαν, ἣτις ἔπαυσε πλέον νὰ λαλῇται, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ μόρφωσις τῆς νέας γλώσσης πρέπει νὰ εἶναι ἀνεπηρέαστος ἐκ τῆς παλαιᾶς, οὐδὲ πρέπει νὰ ἀφειθῇ αὕτη εἰς τὴν ὀχλοκρατικὴν φαντασίαν τῶν χυδαίων<sup>1</sup>. Ἀμείλικτος διὰ τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ πόλεμός του πρὸς τὸν ἀρχαϊστὴν Παναγιωτάκη Κοδρικᾶν (ἀποθανόντα τῷ 1827) καὶ γνωστόταται εἶναι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ νέου ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος αἱ σφοδραὶ ἔριδες τῶν Κοραϊστῶν καὶ Κοδρικιστῶν. Ὁ Κοραῆς ἐκήρυττεν ὅτι μόνον ἡ μέση ὁδὸς μεταξὺ τῶν δύο ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων ἦτο δυνατόν νὰ φέρῃ τὴν σωτηρίαν καὶ νὰ σχηματίσῃ γλώσσαν ἀξίαν νὰ γράφῃ λογοτεχνίαν τινά. Καὶ ἐσφαλμένον καὶ ἄδικον εἶναι τὸ λεχθὲν ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ εἰς τὴν πορείαν τῆς γραφομένης γλώσσης ροπὴ αὐτοῦ ἐμειώθη βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως, μέχρις οὔ, ἐπὶ τέλους, ἐξέλιπε σχεδὸν καὶ ἐξηφανίσθη (Ψευδαττ. Ἑλ. 2)<sup>2</sup>. Ἡ πολυμερὴς φιλολογικὴ ἀξία τοῦ Κοραῆ ὑπῆρξε μεγίστη καὶ θὰ παραμείνῃ καὶ ἐν τῇ καθόλου φιλολογικῇ ἐπιστήμῃ. Αἱ διορθώσεις καὶ παρατηρήσεις του (ὡς γράφω ἐν τῇ διατριβῇ μου περὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ Καρ. Βενεδ. Χάτζε) εἰς τὸν Στράβωνα καὶ Ἀθήναιον θὰ περιποιῶσιν εἰς αὐτὸν πάντοτε τιμὴν, μὲ τὸν Ἰσοκράτη θὰ ἀναφέρεται πάντοτε τὸ ὄνομά του, αἱ ἐκδόσεις τοῦ Ἡλιοδώρου, ἔργων τοῦ Θεοφράστου, Ἰπποκράτους καὶ Γαληνοῦ, τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, τῶν Πολιτικῶν καὶ Ἠθικῶν

1. Σπουδαίαν ὑπηρεσίαν θὰ προσέφερεν εἰς τὴν μνήμην τοῦ αἰδιόμου ἀνδρὸς καὶ τῶν ἐθνωφελῶν διδαγμάτων του ἐκεῖνος, ὅστις θὰ καθήρτιζε καὶ θὰ ἐξέδιδε λεπτομερέστερόν πως καὶ ἐνιαῖον πῖνακα (εὐρετήριο) πραγμάτων καὶ λέξεων τῶν συγγραμμάτων του. Θὰ εὐρεθῇ φιλόπατρις Ἑλλην, ὅστις θὰ ἀναλάβῃ νὰ διαθέσῃ τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς τοῦτο χρηματικὰ μέσα.

2. Πρβλ. περὶ τούτων Ἰω. Καλιτσούνακην, Ἀντιδικία τῶν τόνων, Ἀθήναι 1944, σελ. 518 - 527.

Νικομαχεῖον τοῦ Ἀριστοτέλους θὰ θεωρῶνται πάντοτε ἀπαραίτητα φιλολογικὰ βοηθήματα διὰ τοὺς συγγραφεῖς τούτους, ἀρρήκτως δὲ συνέδεσε τὸ ὄνομά του μὲ τοὺς Παραλλήλους βίους τοῦ Πλουτάρχου. Τὰ δὲ Ἀτακτά του θὰ παραμείνωσι κλασσικὸν βιβλίον, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε θὰ χάσῃ τὴν ἀξίαν του. Ἡ ἐπὶ τοὺς μετὰ ταῦτα Ἑλλήνας φιλολόγους ἐπίδρασίς του μέχρι καὶ τῆς σήμερον εἶναι καταφανὴς καὶ ἀναντίρρητος.

Δὲν πρέπει ἐν τῇ ἡμετέρᾳ μελέτῃ νὰ λησμονηθῇ, ἔστω καὶ ἂν χρονολογικῶς ἐξέρχεται τοῦ ὁρίου της ὡς ἀνήκων εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, ὁ Ἐπτανήσιος (Ζακύνθιος γεννηθεὶς ἐν Κερκύρᾳ) καὶ ἀναμορφωτῆς τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις (1716-1806). Ἀρχικῶς ὠνομάζετο Ἐλευθέριος, χειροτονηθεὶς δὲ διάκονος ἔλαβε τὸ ὄνομα Εὐγένιος, ἔνεκα δὲ τῆς ἑνωρὶς διαφανείας μεγάλης εὐφυΐας του ἐστάλη ὑπὸ πλουσιῶν Ἰωαννιτῶν ἐμπόρων εἰς Ἰταλίαν πρὸς τελειοποίησιν τῶν σπουδῶν του. Ἐσπούδασεν ἐν Παταβίῳ, κηρύσσων δὲ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου «προέχων πάντων τῶν συγχρόνων λογίων Ἑλλήνων κατὰ τὸ μέγεθος τῆς παιδείας, παρίσταται ἐνώπιον ἡμῶν ὡς ὕψικμος δοῦς. Διδάσκων, συγγράφων, συζητῶν, ἐρμηνεύων, ἐρῖζων, ἐγένετο κέντρον πᾶσης τῆς διανοητικῆς τῶν τότε Ἑλλήνων κινήσεως» (Θερειανός). Σοφώτατος ὢν φιλόλογος καὶ γλαφυρότατος ρήτωρ προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Ε' σχολάρχης τῆς νεοσυσταθείσης τότε Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας (1753), ἣν ἐπὶ πέντε ἔτη διηύθυνε. Ὁ Πατριάρχης Σεραφεῖμ, θαυμαστής τῆς σοφίας καὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἀνδρός, μετεκάλεσεν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν (1761), ὅπου ἐδίδασκεν ἐπὶ διετίαν ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ.

Τὸ μέγα ἐπιστημονικὸν κῦρος τοῦ ἀνδρός συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐγεῖρῃ τὸν φθόνον καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασιν ἔν τε τῷ Ἀγίῳ Ὁρει (παρακινήθεντα ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ τότε ἐκεῖ ἐξορίστου Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ε') καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Τῷ 1766 ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Λειψίαν, ὅπου ἐπεστάτησεν εἰς τὴν ἐκτίπωσιν τοῦ πρώτου συγγράμματός του. Βραδύτερον διωρίσθη ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας Αἰκατερίνης Β' τῆς Ρωσίας βιβλιοφύλαξ τῆς Βιβλιοθήκης της. Ἐκτιμηθεὶς καὶ ἐν Ρωσίᾳ μεγάλως ἐχειροτονήθη τῷ 1775 ἱερεὺς ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου τῆς Μόσχας Πλάτωνος, καὶ τῷ 1776 ἀρχιερεὺς ὑπὸ τοῦ ἰδίου. Ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας ὠνομάσθη πρῶτος Ἀρχιεπίσκοπος Σκλαβωνίου καὶ Χερσῶνος. Ἀπέθανεν ἐν Πετροουπόλει, ἔνθα κατ' ἔχει τῷ 1806. Ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις ὑπῆρξε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ γλωσσομαθέστατος. Ἐγνώριζε ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς καὶ τὴν Ἀραβικὴν, Γαλλικὴν, Γερμανικὴν, Ἑβραϊκὴν, Ρωσικὴν καὶ Τουρκικὴν γλῶσσαν! Συνέγραψεν ἡ μετέ-

1. Πρὸβλ. καὶ τὴν μεγάλην γλωσσομάθειαν τοῦ σημερινοῦ Πάπα Πίου ΙΒ' (18. τὸ σχετικὸν ἄρθρον μου ἐν τῷ Ἑγκ. Λεξ. τοῦ «Ἡλίου», τόμ. 15, σελ. 916).



φρασε μέγα πλῆθος θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων. Ἐγραφε ἐνίοτε καὶ εἰς τὴν δημῳδὴν τότε. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρουσιν ἐνταῦθα τὰ φιλολογικὰ του ἔργα. Τοιαῦτα εἶναι ἡ μετάφρασις τῶν Γεωργικῶν (1786) καὶ τῆς Αἰνείαδος (1791-1792) τοῦ Βιργιλίου εἰς ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν καὶ δὴ καὶ εἰς ἑμμέτρους στίχους (ἡρωϊκὸν ἑξάμετρον) καταδεικνύοντας τὴν ἔκτακτον δεξιότητά του εἰς τὴν στιχουργίαν. Περαιτέρω ἐδημοσίευσεν « Αἶ καθ' Ὅμηρον Ἀρχαιοτῆτες καὶ αἱ Κερκυραῖκαὶ Ἀρχαιολογίαι » (1804), καὶ ἐξέδωκε τὸν Ἰωσήφ Βρυνένιον (1768) καὶ Θεοδώρητον τὸν Κύρου (1768). Καθ' ὅλου εἰπεῖν τὰ σοφὰ ἔργα τοῦ πολυγλωσσώτατου καὶ ἐπιφανεστάτου ἀνδρός, τοῦ σπουδαιότατου τῶν χρόνων ἐκείνων μετὰ τὸν Κοραῖν, ἦσαν τροφὴ δύσπεπτος διὰ τοὺς τότε Ἕλληνας, οἵτινες « πάσχοντες ὑπὸ δεινοτάτου πνευματικοῦ λιμοῦ ἤτουν ἄρτον, ὃ δὲ Εὐγένιος παρέσχεν εἰς αὐτοὺς οὐχὶ ἄρτον ἀλλὰ τὰ πολυτελέστατα τῶν βρωμάτων », « ἀντὶ ἀπλῶν καὶ εὐπέπτων σιτίων ἐπεδαφιλεύσατο εἰς τοὺς νήστεις πολύμεικτα καὶ δύσπεπτα ἡδύσματα καὶ ἄλλα δυσπόριστα καὶ ὅλως περιττὰ τρωγᾶλια » (Θερειανδὸς 1, 347, κτλ.)<sup>1</sup>.

Ἡ ἴδρυσις ἐν Ἀθήναις τοῦ Πανεπιστημίου ἐπῆλθε βραδύτερον, ἀφοῦ εἶχε προηγηθῇ ἐν Κερκύρᾳ κατ' ἀρχὰς μὲν (1802) ἡ *Ἐταιρεία τῶν Φίλων*, ἣτις ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἰωάννου Ζαμπελίου ἐπεδίωκεν ἐπιστημονικοὺς ἀλλὰ καὶ πατριωτικοὺς σκοποὺς, εἴτα δὲ (1808) ἡ Ἰονικὴ Ἀκαδημία, ἐξ ἧς βραδύτερον (1824) ἀνεφάνη τὸ πρῶτον, ἔστω καὶ ἑλλιπές, ἑλληνικὸν πανεπιστήμιον, ἡ *Ἰόνιος Ἀκαδημία*. Ταύτην ὑπεστήριξε θερμότατα ὁ περίφημος Ἀγγλος φιλέλλην λόρδος Γκυλφορδ, μέχρι δὲ τῆς ἐνώσεως τῆς Ἑπτανήσου σπουδαιότατα ἐπὶ τὴν ὅλην ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ μόρφωσιν ἐπέδρασε. Τὸ *Ἑθνικὸν Πανεπιστήμιον* ἰδρύθη διὰ τῶν ἀπὸ 14ης καὶ 22ας Ἀπριλίου 1837 Βασιλικῶν Διαταγμάτων, ὅπως δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ εἰσαχθέντα ὑπὸ τῆς ἀντιβασιλείας, οὕτω καὶ τὸ Πανεπιστήμιον ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ἰσχυουσῶν ἐν Γερμανίᾳ (Βαναρίᾳ) βάσεων. Ὁ πρῶτος πρύτανης τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου καὶ καθηγητῆς τῆς ἱστορίας Κωνσταντῖνος Σχινᾶς (1801-1857), Φαναριώτης, μᾶλλον ὥς πολιτικὸς (βουλευτῆς τοῦ Πανεπιστημίου) καὶ διπλωμάτης ἔδρασε, παρ' ὅσον ὥς καθηγητῆς τῆς ἱστορίας εἶναι γνωστός. Ἐσπούδασεν ἐν Βερολίνῳ (καὶ Παρισίοις), ὑπῆρξε δὲ γαμβρὸς τοῦ μεγάλου νομοδιδασκάλου Savigny. Τὸ Πανεπιστήμιον ἀπέβη εἰς τῶν μεγίστων παραγόντων τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ πνευματικῆς μορφώσεως τοῦ Γένους καὶ ἐνωτικὸς κρῖκος τοῦ ἐλευθέρου πρὸς τὸ δουλεῖον Ἑθνος, φιλοστοργότατα δὲ ἐφρόντισαν διὰ τὴν συντήρησίν του οὐ μόνον αἱ μετὰ ταῦτα Κυβερνήσεις,

1. Περὶ τοῦ Εὐγ. τοῦ Βουλγ. πρβλ. Εὐάγγ. Δ. Κολοκοτσᾶ, Εὐγ. ὁ Βούλγ. καὶ τὸ ἔργον του, ἐν « Ἀθηνᾶ » 30 (1919), σελ. 177-208.

ἀλλὰ καὶ πλείστοι πλούσιοι ὁμογενεῖς, κληροδοτήσαντες εἰς αὐτὸ οὐχὶ εὐκαταφρόνητα ποσά.

Ἐνταῦθα μνημονευτέος ἀνὴρ, ὅστις συνετέλεσε καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ διὰ τοῦ ἀκρατήτου τότε ἐνθουσιασμοῦ εἰς μόρφωσιν τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι οὗτος ὁ Ἡπειρώτης Λάμπρος Φωτιάδης (1752-1805). Ἐδρασεν ἐν Βουκουρεστίῳ ὡς διευθυντῆς τῆς « Ἀθηνεϊκῆς Σχολῆς », ὑπῆρξε δὲ σπουδαῖος λόγιος καὶ ἐνθουσιώδης πατριώτης, προπαρασκευαστὴς λογίων διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Κατεπολέμησε τὴν « ψυχαγωγίαν », τουτέστι τὴν ξηρὰν καὶ γραμματικὴν μόνον μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὴν πνοὴν καὶ ἐνθουσιασμόν. Τοῦτο ἔπραξε καὶ πρὶν δημοσιεύσῃ ὁ Κοραῖς τοὺς « Ἀυτοσχεδίους Στοχασμούς ». Ἡγανάκει βλέπων ὅτι οἱ νέοι μὲ τὴν ὑπάρχουσαν τότε διδασκαλίαν διέτρεχον κίνδυνον νὰ γίνωνται σχολαστικοὶ καὶ ἀπαίδευτοι. Ἐγνώριζε τὴν Λατινικὴν καὶ νεωτέρας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, εἶναι δὲ εἰς ἐκ τῶν πρώτων Ἑλλήνων λογίων, οἵτινες ὑπερεμάχησαν τῆς γνώσεως τῆς Λατινικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας πρὸς τὸν σκοπὸν καλυτέρας κατανοήσεως αὐτῆς ταύτης τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Τοῦτο καὶ ὁ Κοραῖς πολλάκις ἐξῆρε λέγων ἐν ἄλλοις καὶ ὅτι « καμμίαν ἀπὸ τὰς δύο γλώσσας (Ἑλλ. καὶ Λατ.) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταλάβῃ τις ἐντελῶς, ἂν δὲν γνωρίζῃ καὶ τὰς δύο » (βλ. Θερεϊανὸν 1, 95 ἐξ.). Μεταξὺ τῶν μαθητῶν του ἀριθμεῖ λογίους ὡς τὸν Γ. Γεννάδιον, Νεόφ. Δούκαν, Π. Κοδρικᾶν, Δημ. Σχινᾶν κλπ. Εἶχεν ἐκπονήσει πλείστους μεταφράσεις, ἐν αἷς καὶ τοῦ Ἡροδότου, Θουκυδίδου, Ξενοφώντος, ἔργων τοῦ Πλουτάρχου καὶ Λουκιανοῦ, αἵτινες ὅμως ἔμειναν ἀνέκδοτοι. Εἰς τὰς γνώμας τοῦ Καταρτζῆ, ὑπερασπιστοῦ τῆς δημώδους Ἑλληνικῆς, ἀντετάχθη ἰσχυρῶς, θιασώτης ὢν τῆς ἀρχαϊζούσης γλώσσης, θεωρῶν δὲ τὴν δημώδη ὡς « παρεκτροπὴν καὶ διαφθοράν ». Βραδύτερον, ὅτε ἐγνώσθησαν αἱ περὶ τῆς γλώσσης γνώμαι τοῦ Κοραῖ, ἔμετριάσε σπουδαίως τὰς ἀρχαϊστικὰς ἀντιλήψεις του, διακηρύξας ὅτι « ἐκείνος μόνος ἐγνώρισε ποῖαν γλῶσσαν πρέπει νὰ ὁμιλῶμεν καὶ νὰ γράφωμεν »<sup>1</sup>.

Πολὺ κατώτερος τοῦ Κοραῖ (πρὸς δὲν πολλαχῶς συνδέεται), ἀλλὰ ἀξιόλογος καὶ φιλόπατρις ἀνὴρ ὑπῆρξεν ὁ Χρὶς Κωνσταντῖνος Βαρθαλά-

1. Πρβλ. καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ ἄρθρον τοῦ Γ. Μ. Βαλέτα ἐν τῇ ΜΕΕ τοῦ « Πυρσοῦ » καὶ τὸ « Παράρτημα τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας » τοῦ Κ. Ν. Σάθθα ('Αθῆναι 1870), σελ. 161-176 « Δημητρίῳ τῷ Φωτιάδῃ Λάμπρῳ ὁ Φωτιάδης εὐπράττειν » (ἐπιστολή). Βλ. τὴν μελέτην τοῦ Δ. Α. Οἰκονομίδου, Λάμπρος Φωτιάδης (1752-1805) ἐν Ἑπετ. Μεσ. Ἀρχ. τῆς Ἀκ. Ἀθ., τόμ. 3 (1950), σελ. 106-140.

Ὁ μνημονευθεὶς Γ. Μ. Βαλέτας ἐξέδωκεν εἰς τρεῖς τόμους ('Αθῆναι 1947-1949), « Ἀνθολογίαν τῆς Δημοτικῆς Πεξογραφίας », ὅπου δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τις καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιδειγμάτων ἐκ τῶν κειμένων.

χ ο ς (1775-1830). Εἶχε κυρίως σπουδάσει ἱατρικὴν ἐν Παταβίῳ, διεκρίθη δ' ἔπειτα ἐν Βουκουρεστίῳ ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ Λάμπρου Φωτιάδου, ὡς διδάσκαλος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἀνέλαβεν εἶτα, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φωτιάδου, ὁ ὕιος τὴν διοίκησιν τοῦ περιφήμου σχολείου. Βραδύτερον εὐρίσκει αὐτὸν ἐν Χίῳ καὶ Ὁδησσῷ, δπόθεν μετεκλήθη ὑπὸ τοῦ Καποδιστριαίου (γνωστοῦ του ἥδη ἐκ Παταβίου) εἰς Ἑλλάδα. Ἐν Ὁδησσῷ ἐξέδωκε τὴν «Γραμματικὴν τῆς ὁμιλουμένης γλώσσης» (1829), μετὰ τὸν θάνατόν του δὲ ἐξεδόθη ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη μετάφρασις τῆς Κύρου Παιδείας καὶ τῆς Ἀναβάσεως τοῦ Ξενοφώντος. Εἶναι περίφημος ἡ ἀπὸ 24 Ἰουλίου 1824 ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ πρὸς αὐτόν, ἀσχολούμενον μὲ τὴν μετάφρασιν τῆς Κύρου Παιδείας «εἰς τὰ ἔχοντα γλώσσαν σταθερὰν καὶ κεκανονισμένην ἔθνη, ὁ μεταφραστὴς δὲν ἔχει ἄλλο χρέος πλην τὸ νὰ μεταφράσῃ πιστῶς καὶ ὅσον εἶναι δυνατόν κομψῶς τὰς ἐννοίας τοῦ μεταφραζομένου συγγραφέως»· «ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ταλαιπώρους, ὅστις ἀναλαμβάνει βάρος μεταφραστοῦ φορτίζεται διπλοῦν βάρος, νὰ ἐκφράσῃ πιστῶς τὰς ἐννοίας, καὶ νὰ ξέη, ν' ἀκονίζῃ καὶ νὰ μετακονίζῃ πᾶσαν ὥραν καὶ στιγμὴν, εἰς πᾶσαν περιόδον καὶ φράσιν, ἐν ταυτῷ καὶ τὸ ἐργαλεῖόν του, διὰ τὰ κατὰστήσῃ ἱκανὸν εἰς τὴν ἐκφράσιν ταύτην — ὁ κακὰ γράφων κακὰ συλλογίζεται, καθὼς πάλιν ὁ κακὰ συλλογίζομενος κακὰ γράφει»<sup>1</sup>.

Πολὺ σπουδαιότερος καὶ γνωστότερος εἶναι ὁ Θεσσαλὸς Κωνσταντῖνος Κούμας (1777-1836). Ὑπῆρξεν ἑλληνιστὴς καὶ μαθηματικὸς καὶ ἱεροκῆρυξ συγχρόνως. Αὐτοδίδακτος εἰς ὅλα. Ἡ Σμύρνη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἔχει ἄριστα ἐκπαιδευτήρια ἀνταγωνιζόμενα μὲν καὶ ἐρίζοντα πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ πάντως ἀξιόλογα, καὶ διὰ τὴν τότε πνευματικὴν κατάστασιν τῆς χώρας, ἀληθινούς φάρους, ἀκτινοβολοῦντας εἰς τὸ βαθὺ πνευματικὸν σκότος. Δύο τοιαῦτα ἰδρύματα εἶναι ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολὴ (ἡ καλουμένη ἐνίοτε τότε καὶ Εὐαγγελικὸν Σχολεῖον ἢ Εὐαγγελικὸν Φροντιστήριον) καὶ ἡ ἰδρυθεῖσα αὐτόθι τὸ 1803 «Νέα Δημοσίᾳ Σχολὴ» ἢ βραδύτερον κληθεῖσα «Φιλολογικὸν Φροντιστήριον» καὶ «Φιλολογικὸν Γυμνάσιον»<sup>2</sup>. Διδάσκαλος τοῦ δευτέρου τούτου σχολείου ἐκ τῶν πρώτων ὑπῆρξε, μετακληθεὶς ἐκ Βιέννης, ὅπου ἐσπούδαζεν, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας ὁ Λαρισιαῖος. Ὁ Κούμας ἦλθεν εἰς Σμύρνην τῷ 1809<sup>3</sup>. Ἐλθὼν ὁμοῦς ἐκεῖ ὁ Κούμας κατηγορήθη ἀμέσως ὡς «νεω-

1. Πρβλ. Κ. Σάθαν, Νεοελλ. Φιλ., σελ. 691-692 καὶ τὸ περὶ τοῦ Βαρδαλάχου ἄρθρον τοῦ Εὐαγγ. Φωτιάδου ἐν τῷ Ἐγκυκλ. Λεξικ. τοῦ «Ἡλίου».

2. «Ἡ ἀμιλλα ἀμφοτέρων τῶν μουσειῶν (= σχολείων, δηλ. Εὐαγγ. Σχολ. καὶ Φιλολ. Φροντιστηρίου) ὑπόσχεται μέγα τὸ ὄφελος καὶ πρὸς τὴν Σμύρνην καὶ πρὸς τὸ Γένος», «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος», 1812, σελ. 14.

3. Πρβλ. Νικ. Κ. Χ. Κωστῆν ἐν Δελτ. τῆς Ἰστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδ., τόμ. Ε' (1897), σελ. 267 «καὶ ἐσύστησαν κατὰ τὸ παρὸν ἓνα σχολεῖον μὲ τρεῖς διδασκάλους ὅχι ποταποὺς (! sic), ἕως νὰ φέρωσιν ἀνωτέρους καὶ ἐπιστήμονας



τεριστὴς» καὶ θὰ διέτρεχε κίνδυνον ἐκδιώξεως, ἐὰν δὲν παρενέβαιναν ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἐκεῖ Αὐστριακὸς Πρόξενος (Josef Raab), ἡ αὐστριακὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ Μέγας Διερχμενεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Δημήτριος Μουρούζης<sup>1</sup>. Τῷ 1813 ὁ Οἰκουμ. Πατριάρχης Κύριλλος 5' ἐκάλεσε τὸν Κωνστ. Κούμαν καθηγητὴν τῆς ἐν Κουρουτσесμὲ τοῦ Καταστένου «Ἑλληνικο-φιλοσοφικῆς Σχολῆς», ὅπου ἐδίδαξε φιλοσοφικά καὶ μαθηματικά ἐπὶ δέκα μόνον μῆνας· ἐπανῆλθεν ἔπειτα (1815) εἰς Σμύρνην, ὅπου παρέμεινε μέχρι τοῦ 1817, μεθ' ὃ ἀπῆλθεν εἰς Βιέννην· τὸν Αὐγούστον τοῦ 1820 ἐπέστρεψε πάλιν εἰς Σμύρνην. Ἐκτραγείσης ἔπειτα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐδραπέτευσεν κατὰ Μάϊον τοῦ 1821 ἐκ Σμύρνης εἰς Τεργέστην, ὅπου καὶ ἀπέθανε τῇ 1 Μαΐου 1836. Ποικιλώτατα συγγράμματα ἐξέδωκεν ἐν Βιέννῃ καὶ ὁ Κοραῆς τὸν ἐπήρσεν εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Πλουτάρχου του. Ἀλλὰ καὶ ἐν Γερμανίᾳ ἔτυχον ἀποδοχῆς αἱ μελέται του καὶ ἡξιώθη πολλῶν τιμῶν καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Μετέφρασεν εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν τὸ Ἑλληνογερμανικὸν λεξικὸν τοῦ Reimer (1826), πλουτίσας αὐτὸ ἐκ τῶν ἰδίων μελετῶν καὶ δι' ἰδιαιτέρων εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀφορώντων παραρτημάτων. Ἰδιαιτέρως τὸ Λεξικὸν τοῦτο ἔχει (σελ. 618-636) πολῦτιμον «πίνακα περιέχοντα λέξεις τῆς σημερινῆς γλώσσης, ὅσας ἐσημείωσεν ὁ Κοραῆς εἰς τὰς διαφόρους τοῦ ἐκδόσεως Ἑλληνικῶν συγγραφῶν»<sup>2</sup>. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ γενομένη ὑπ' αὐτοῦ μετάφρασις τῶν Ἀβδηριτῶν καὶ ἄλλων ἔργων τοῦ Βίλανδ. Εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις εἰσήγαγε εἰς τὴν Σμύρνην τὴν διδασκαλίαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν (χημείας, φυσικῆς κτλ.) εἰς τὰ τότε ἑλληνικὰ σχολεῖα, θανυαστὸν δὲ ὑπῆρξε τὸ διοργανωτικὸν ἐν τοῖς σχολείοις πνεῦμα τοῦ πολυμερεστάτου καὶ φιλοπάτριδος ἀνδρός. Γνωστότατον εἶναι τὸ δωδεκάτομον σύγγραμμά του «Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων» (1830-1832) καὶ πλειστάκις ἐξεδόθη ἡ γραμματικὴ του (1833)<sup>3</sup>.

Ὁ ἐκ Θεσσαλίας Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων (1780-1857) πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ μεταξὺ τῶν ἀξιοληνομένων φιλολόγων διὰ τὸ ἐν ἔτει 1833 ἐν Πετροπόλει ἐκδοθὲν καὶ ἐν τε τῇ Ρωσίᾳ καὶ Γερμανίᾳ ἐπαινεθὲν ἔργον του «Περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνι-

ἐκ τῶν τῆς Εὐρώπης ἀκαδημιῶν, καθὼς καὶ ἔγραψαν καὶ προσμένουν ἐκ Βιέννης ἕνα προκομμένον καὶ ὀνομαστὸν» (τ. ἔ. τὸν Κούμαν).

1. Πρβλ. Ν. Βέην, Συμβολὴ εἰς τὰ σχολ. πράγμ. τῆς Σμύρνης, ἐν τῷ περιοδ. «Μικρασιατικὰ Χρονικὰ» 1, σελ. 198 ἑξ.

2. Δὲν συμπεριλαμβάνονται λοιπὸν εἰς τὸν Πίνακα τοῦτον τὰ περιόνημα «Ἄτακτα»· εἰς τὸν τελευταῖον ὅμως τόμον αὐτῶν ὑπάρχουν «εὐρετήρια», βοηθοῦντα ἐπαρκῶς εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ποικιλώτατου περιεχομένου αὐτῶν δι' ἐπιστημονικὴν ἔρευναν.

3. Περὶ τοῦ Κούμα βλ. Παντελ. Κοντογιάννη, Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Γένους, Κωνστ. Κούμας, «Μελέτη» 1909, σελ. 3-11.

κῆς γλώσσης». Ὁ πολύπλαγκτος βίος τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἀφιερῶθη ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πατρίδος, τὴν ὁποίαν ἐβοήθησε πάση δυνάμει, δουλεύουσιν, ἀγωνιζομένην καὶ εἶτα ἐλευθέραν. Ἐν τῷ γλωσσικῷ ζητήματι δὲν ἀπεδέχετο τὰς γνώμας τοῦ Κοραῆ· ἦτο ἀρχαῖστος καὶ ἐπόθει τὴν ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης. Ἐγράψε πλεῖστα ὅσα θεολογικά καὶ ῥητορικά συγγράμματα («Τὰ σφζόμενα Κ. Οἰκονόμου» τρεῖς τόμοι, Ἀθῆναι 1864-1867), περίφημος δὲ εἶναι ὁ ἐν Ὁδησῶ ἐκφωνηθεὶς ἐπικήδειος λόγος του εἰς τὸν ἐθνομάρτυρα πατριάρχην Γρηγόριον Ε΄<sup>1</sup>.

Περὶ δύο ἢ μᾶλλον τρία ὀνόματα στρέφεται ἡ προσοχὴ ἡμῶν κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς ἀμέσως ἐπομένους εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν. Εἶναι ταῦτα ὁ Γ. Γεννάδιος, ὁ Νεόφυτος Δούκας καὶ ὁ Νεόφυτος Βάμβας.

Ὁ ἐξ Ἡλείου ἔλκων τὴν καταγωγὴν τοῦ Γεωργίου Γενναδίου (1786-1854) εἶναι εἰς τῶν μεγάλων διδασκάλων τοῦ Γένους. Ζήσας εἰς τὸ μεταίχμιον τῆς σπουδαιοτάτης ἐποχῆς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, δὲν ὑπῆρξε μόνον ἀληθὴς καὶ ἐνθουσιώδης διδάσκαλος τοῦ Ἑθνικοῦ καὶ ἑξοχος ῥήτωρ, γνωρίζων νὰ ὑπεκκαίῃ τὰ εὐγενέστατα συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ συγγραφεὺς ἀξιολογώτατος πολλῶν ἔργων. Ἦδη ἐκ τῆς ἐν Ὁδησῶ δράσεώς του ἐγνωρίσθη πρὸς τὸν Καποδίστριαν καὶ Ὑψηλάντην, ὑπῆρξε δὲ καὶ εἰς τῶν θερμουργῶν ἐταίρων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἐν Ἀθῆναις βραδύτερον μετέσχε μὲ τὸ ὄπλον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγώνων. Εἶναι δὲ ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς (ἦδη ἐν Ναυπλίῳ) τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης (1832) καὶ τοῦ (Ἀρχαιολογικοῦ) Μουσείου. Τὰ ἔργα του εἶναι πολλὰ εἴτε αὐτοτελῆ εἴτε ἐπιβοηθητικὰ ἄλλων (Κομμητᾶ, Βαρδαλάχου, Βεντότη), γνωστοτάτη παρέμεινεν ἡ Ἑλληνικὴ Γραμματικὴ του (Αἴγινα 1832), ἐξ ἧς τρεῖς σχεδὸν γενεαὶ Ἑλληνοπαίδων ἐδιδάχθησαν τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν<sup>2</sup>.

Ὁ Χῖος Νεόφυτος Βάμβας (1770-1855) ἦτο κληρικός, ἔγραψε δὲ ἐκτὸς τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ διδασκτικῶν ἔργα καὶ δὴ καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ ὀδηγίας τοῦ Κοραῆ, τὸν ὁποῖον εἶχε γνωρίσει ἐν Παρισίοις (1804) καὶ παρ' οὗ ἐργάζετο. Εἰς τὸν Κοραῆν προσήλθεν ἔχων συστάσεις τοῦ Βασιλείου, ἀκριβῶς δὲ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ Κοραῆς εἶχεν ἀνάγκην συνεργάτου γραμματικοῦ· ἀμφότερα ταῦτα συνετέλεσαν ὥστε ὁ Κοραῆς νὰ τὸν δεχθῇ φιλοφρόνως καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν εἰλικρινὴς φιλία<sup>3</sup>.

1. Βλέπε τὸ περὶ τοῦ Κωνστ. Οἰκ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ἄρθρον τοῦ Δημ. Μπαλάνου ἐν τῇ ΜΕΕ τοῦ «Πυρσοῦ», τόμ. 18, σελ. 759-261.

2. Πρβλ. τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ Εὐαγγ. Φωτιστάδου εἰς τὸ Ἑγκ. Λεξ. τοῦ «Ἠλίου» καὶ J. E. Sandys, Classical Scholarship, τόμ. 3, σελ. 368, σημ. 2.

3. Ἰδ. Κοραῆ Ἐπιστολαί, ἔκδ. Δαμαλά, τόμ. Β', σελ. 769 «Τέλος πάντων μ' ἀγαπᾷ τόσο, ὥστε θέλει νὰ μ' ἔχη ὑπὸ τὴν κραταιὰν σκέπην τῶν πτερύγων του καὶ προστασίαν» γράφει ὁ Κοραῆς εἰς τὸν φίλον του Βασιλείου· ὁ Κοραῆς τὸν ὀνο-

Ἰδιαίτερος ἀπασχόλησεν αὐτὸν τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς ἀγίας Γραφῆς<sup>1</sup> τοιαύτην μετάφρασιν ἐθεώρει χρήσιμον διὰ τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Ἀλλὰ τοῦτο ἔφερεν αὐτὸν εἰς πολλὰς προστριβὰς πρὸς τὸν Κωνστ. Οἰκονόμον καὶ πολλὰ δυσαρέσκαι ἐγεννήθησαν εἰς αὐτὸν ἐκ τοῦ ζητήματος τούτου.

Ἐν Παρίσις, ὅπου διέμεινε ἑπτὰ περίπου ἔτη, ἐδημοσίευσεν «Ῥητορικὴν ἐκ τῶν ἐνδοξοτέρων τεχνογραφῶν» (1813) καὶ «Γραμματικὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης συνταχθεῖσαν εἰς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν» (1821)<sup>1</sup>. «Στοιχεῖα τῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς» ἐξεδόθησαν (1818) ἐν Ἑνετίᾳ. Κληθεὶς τῷ 1811 ὑπὸ τῶν Χίων (τῇ συστάσει τοῦ Κοραῆ) ἀνέλαβε τὴν διευθύνσιν τῆς Σχολῆς τῶν (βλ. περιοδ. «Ἑλληνικά» 3, 408 ἐξ.). Εἰσήγαγεν εἰς αὐτὴν καὶ νέα μαθήματα πρῶτην φορὰν, ἐν ἄλλοις καὶ τὰ Λατινικά, καὶ ἐν γένει ἀναδιωργάνωσεν αὐτὴν κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Κοραῆ, ἔχων συνεργάτας τοὺς Κωνστ. Βαρδαλάχον, τὸν Ἀντώνιον Ψαρᾶν καὶ ἄλλους. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Χίου ἦλθεν εἰς Ὑδραν, ὅπου προσέλαβεν αὐτὸν γραμματέα του εἰς Πελοπόννησον ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης. Ἐνέπνεε διὰ τοῦ λόγου του ἐνθουσιασμὸν εἰς τοὺς μαχομένους. Ἀργότερον ἦλθεν εἰς Κεφαλληνίαν, ὅπου ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ 1823 μέχρι τοῦ 1827. Τῷ 1828 ἐκλήθη ὡς καθηγητὴς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας καὶ διευθυντὴς τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Ἱεροσπουδαστηρίου. Ἐκεῖ ἐπεξεργάσθη καὶ ἐξέδωκε σπουδαῖον καὶ χρήσιμον εἰς τοὺς τότε βιβλίον, τὸ «Συντακτικὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης» (1828). Ἐν Κερκύρᾳ παρέμεινε μέχρι τοῦ 1833, ὅτε ἦλθεν εἰς Σῦρον, ὅπου ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον τὴν «Γραμματικὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης». Ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Κοραῆ συναναστροφῆς του ἔμαθε καὶ ἐπρόσεχε καὶ τὰ γραμματικὰ καὶ γλωσσικὰ φαινόμενα καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης.

Εἰς τὸ νεοῖδρουθὲν ἐν Ἀθήναις Πανεπιστήμιον (1837) προσελήφθη ὡς καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας καὶ ἐδίδαξεν ἐν αὐτῷ μέχρι τοῦ 1854. Ὑπῆρξεν ὁ δεύτερος κοσμήτωρ («σχολάρχης») τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς (πρῶτος ἦτο ὁ Λουδοβ. Ρῶς), καὶ μεταξὺ ἄλλων ἦτο καὶ μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς συλλογὴν ἐράνων διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ νέου οἰκοδομήματος τοῦ Πανεπιστημίου. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς καθηγεσίας του ἐδημοσίευσεν ὁ εὐφυμαθέστατος ἀνὴρ καὶ βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει ἡμᾶς διὰ τὴν παρούσαν μελέτην «Σημειώσεις εἰς τοὺς τοῦ Δημοσθένους Ὀλυνθιακοὺς, Φιλιππικοὺς, τὸν περὶ (τοῦ)

μάζει ἐκεῖ Πάμβαν. Πρβλ. καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶ, Δύο φίλοι, Κοραῆς καὶ Βάμβας, σελ. 16 ἐξ.

1. Περὶ τῶν ἐκδοθεισῶν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ Γραμματικῶν καὶ Συντακτικῶν τῆς ἀρχαίας γλώσσης, σχολικῶν ἤ μὴ, βλ. Γεώργ. Ἀναγνωστόπουλον ἐν τῇ ΜΕΕ, τόμ. 10, σελ. 712 ἐξ.



Στεφάνου, τὸν περὶ Παραπρεσβείας, τὸν πρὸς Λεπτίνην, τὸν κατὰ Μειδίου<sup>1</sup> καὶ εἰς τὸν κατὰ Κτησιφῶντος τοῦ Αἰσχίνου μετὰ προλεγομένων ἱστορικῶν κτλ.» (1849), τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον ἀκόμη εἶναι χρήσιμον διὰ τὸν σκοπὸν του. Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ἔχει « συνοπτικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος », « Λεξικὸν Γεωγραφικὸν εἰς τοὺς Δημοσθενικοὺς λόγους », « Περιγραφὴν Φιλίππου » καὶ « Περί Δημοσθένους ». Οὕτως οἱ ἄνδρες ἔκεινοι συνέγραφον καὶ ἐξήτουν νὰ βοηθήσουν τὴν παιδείυσιν καὶ ἀνθρώπων τοῦ ἔθνους. Πάντα τὰ ἐγχειρίδια τοῦ ἐπανεξεδόθησαν πολλάκις, καὶ τοῦτο δεικνύει τὸν πρακτικὸν καὶ ὠφέλιμον τρόπον, καθ' ὃν εἶχον συνταχθῇ<sup>2</sup>.

Ὁ τρίτος τῶν ἀνδρῶν τούτων εἶναι ὁ πολυγραφώτατος καὶ πολυμερές-στατος ἐκ Ζαγορίου Ἡπειρώτης Νεόφυτος Δούκας (1760-1845). Περαιώσας τὰς ἐν Μετσόβῳ σπουδὰς του, ἦλθεν εἰς Βουκουρέστιον, ὅπου ἐφοίτησεν εἰς τὴν λεγομένην Αὐθεντικὴν Σχολήν, τὴν ὁποίαν διηύθυνεν ὁ Λάμπρος Φωτιάδης. Κληθεὶς μετὰ 17 ἐτῶν ὠφελιμωτάτην σπουδὴν καὶ δρᾶσιν ἐν Βουκουρεστίῳ, ἦλθεν εἰς Βιέννην ὡς ἐφημέριος τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας (1803). Ἐνταῦθα ἤρξατο πολυμεροῦς συγγραφικῆς δράσεως. Γενόμενος εἰς (1815) διάδοχος τοῦ Φωτιάδου ἐν Βουκουρεστίῳ, ἀνύψωσε τὴν σχολήν, διέτρεξεν ὅμως κινδύνους αὐτῇ ἡ ζωὴ του ἔνεκα τῶν γλωσσικῶν του ἰδεῶν. Ἦτο ὁπαδὸς τῆς αὐστηρᾶς καθαρευούσης, καὶ δολοφονικῇ ἀποπειρᾷ ἠνάγκασεν αὐτὸν ἐπὶ τρία δλόκληρα ἔτη νὰ νοσηλεύται. Ἐξέδωκε τὸν Θουκυδίδην μετὰ παραφράσεως καὶ ὀλίγων ἀλλ' ἀξιολόγων σημειώσεων (1805-1806), Ἀρριανόν, Δίωνα Χρυσόστομον, Μάξιμον Τύριον, τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἀπολλοδώρου, τοὺς Ἀττικοὺς ρήτορας (εἰς 10 τόμους 1812-1813, μετὰ λεξικοῦ), Ἡρωδιανὸν κτλ. Ἡ ἔκρηξις τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ἐν Ἑλλάδι κατέστησε τὸν ἤδη ἐν ἡλικίᾳ δεκαοκτῶ ἐτῶν γενόμενον ἱερέα τῆς θρησκείας, ἱεραπόστολον τῆς πατρίδος. Διέτρεξε τὴν Τρανσυλ-

1. « Νομίζω παντὸς ἄλλου (συγγραφέως), τολμῶ εἰπεῖν, ὠφελιμώτερον εἰς αὐτοὺς (τοὺς μαθητὰς) τὸν Δημοσθένην, οὐ μόνον διὰ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ λεκτικοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ρητορικὴν εὐρεσιν καὶ τάξιν τῶν ἐπιχειρημάτων, καὶ διὰ τὸ γενναῖον καὶ ὑψηλὸν φρόνημα, καὶ διὰ τὴν ἑωρεὴν παραστάσιν τῆς τότε καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὁ Δημοσθένης εἶναι θαυμάσιος διδάσκαλος τοῦ πολίτου καὶ τοῦ πολιτικοῦ ἀρχοντος ».

2. Μελέτην περὶ τοῦ ἀνδρὸς (με ἐκτενὴ βιβλιογραφίαν) ἐδημοσίευσεν ὁ Κωνστ. Ἀμάντος ἐν τῇ περιοδικῇ « Ἑλληνικά » 7 (1934), σελ. 51-62, ψέγων ὅμως αὐτὸν ὅτι δὲν ἔκαμέ τι ὑπὲρ τῆς μνήμης τοῦ τόσον ἀγαπήσαντος ἢ βοηθήσαντος αὐτὸν Κοραῆ. Ἐπίσης ἀξία συστάσεως εἶναι καὶ ἡ προμνημονευθεῖσα μελέτη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, Δύο φίλοι, Κοραῆς καὶ Βάμβας, με ἀνέκδοτα κείμενα (Ἀθῆναι 1953). Περί τοῦ ἀνδρὸς βλέπε τὸ σχετικὸν ἀρθρον τοῦ Νικ. Πολίτου εἰς τὸ Ἑγκυκλ. Λεξικὸν τοῦ Πολίτου - Μπάρτ, τόμ. 2, σελ. 696-697 καθὼς καὶ τὸ ἀρθρον περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χρυσόστομου Παπαδοπούλου εἰς τὴν ΜΕΕ τοῦ « Πυρσοῦ » (τόμ. 6, σελ. 610-611, ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

βανίαν κηρύττων καὶ ἐνεργῶν καὶ ἐν αὐτῇ καὶ πέρα αὐτῆς ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Καποδίστριας ἀργότερον ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Ἑλλάδα. Ἐλθὼν ὁ Δούκας εἰς τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν πατρίδα (1831), ἀνέλαβεν ἐν Αἰγίνῃ τὴν διοίκησιν τοῦ Ὁρφανοτροφείου καὶ ἴδρυσε καὶ τυπογραφεῖον, ἐν ᾧ ἐξέδιδε τὰ συγγράμματά του καὶ ἐβοήθει ἀόκνως τὴν πνευματικὴν τοῦ ἔθνους ἀναγέννησιν. Ἐνταῦθα ἐξέδωκε τῷ 1834-1845 ὁ εὐρυμαθὴς ἀνὴρ ἐν ἀδιαπτώτῳ ἐκπληροσούσῃ ἐνεργείᾳ τὸν Ὅμηρον, Εὐριπίδην, Σοφοκλέα, Αἰσχύλον, Θεόκριτον, Πίνδαρον καὶ Ἀριστοφάνη μετὰ μεταφράσεως αὐτῶν εἰς ἀρχαῖζουσιν ἢ καὶ ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ τινων ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων<sup>1</sup>. Αἱ εἰς ἐξ τόμους ὑπ' αὐτοῦ ζῶντος ἐκδοθεῖσαι ἐπιστολαὶ του, 1500 περίπου τὸν ἀριθμόν, εἶναι δεῖγμα τῆς ὀρθοφροσύνης, μετριοφροσύνης καὶ λογιότητος τοῦ ἀνδρός, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τῆς ἄκρας αὐτοῦ ἑλληνομαθείας<sup>2</sup>. Περὶ τοῦ Δούκα, ἀληθοῦς εὐεργέτου τοῦ ἔθνους, ἐλέχθη ὅτι «ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπῆρχεν ὁλόκληρος ἐν τῇ κεφαλῇ του» (Δημ. Βερναρδάκης)<sup>3</sup>.

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τοὺς τρεῖς τούτους ἄνδρας πρέπει νὰ μνημονευθῇ ὁ Ἡπειρώτης Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος (1790-1872). Ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἰωαννίνοις παρὰ τῷ διδασκάλῳ Ἀθανασίῳ Ψαλλίδᾳ (ὅστις ὑπῆρξεν ἀκροατὴς τοῦ Καντίου), ἐσπούδασε δὲ καὶ Ἰατρικὴν ἐπὶ τινι χρόνῳ ἐν Νεαπόλει τῆς Ἰταλίας, ὁπόθεν ἐπέστρεψεν εἰς Κέρκυραν. Μετακληθεὶς βραδύτερον εἰς Τεργέστην, ἦλθεν ἐκεῖ ὡς διδάσκαλος τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, βραδύτερον δὲ ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ λόρδου Γκυλφορδ εἰς Γερμανίαν πρὸς σπουδὴν

1. Εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν ἐκδόσεων τῆς μορφῆς τῆς σειρᾶς Verlag von Wilhelm Engelmann τῆς Λειψίας, καὶ κυρίως τῆς σημερινῆς Collection Budé.

2. Αὐτάρκης ὢν μέμφεται ἐπισκέπτῃν, ὅστις ἐλθὼν εἰς Αἶγιναν ἐζήτησε «πρῶτον ἰδεῖν τὴν τοῦ Δούκα οἰκίαν», εὐρὼν δὲ αὐτὴν δὲν ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ «καταμφορμόμενος οὐκ αὐτῇ, ἀλλὰ τὸν ἐν αὐτῇ ἀπειροκάλως δῆθεν ἀρεσκομένονον διαιτᾶσθαι» καὶ «μυστατόμενος αὐτοῦ τὸ τοῦ βίου χαμαίηλον». Καὶ ἐπάγεται ὁ Δούκας «ἀγνοεῖς αὐτὸν εὐδαιμονέστερον πάντων τῶν τὰς σεμνάς καὶ γύψῳ λευκανθίζούσας οἰκίας Ἀθήνῃσι κατοικοῦντων διάγοντα» καὶ μὴδ' ἀνταλλαζόμενον ἂν οἰκίδιον φίλον τῇν παρ' ὑμῖν σοβαρῶν καὶ μεγαλουργία διαφερόντων Ἀλκαιοικῶν καὶ πολυθαλαμίων μεγάρων, καὶ οὐκ ἐν τούτοις, ἀλλ' ἐν τῷ τῆς ψυχῆς ἡσυχῳ τῆς εὐδαιμονίας ὀφισταμένης» (ἐπιστ. ἀρ. 1311).

3. Εἰς τὸ βιβλίον του «Τετρακτύς, ἥτοι Ρητορικὴ, Λογικὴ, Μεταφυσικὴ καὶ Ἠθικὴ» (Αἶγινα 1834), σελ. α' - μγ' ἐκθέτει ὁ Δ. τὰς περὶ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης γνώμας του «περὶ τοῦ πῶς δύναται ἡ γλῶσσα, ἡ μὲν ἀρχαία νὰ εὐκολυνθῇ, ἡ δὲ νεωτέρα νὰ βελτιωθῇ, βοηθούμεναι ὑπ' ἀλλήλων», πρβλ. ἰδίᾳ ἐν αὐτῷ τὴν σελ. λα' καὶ τὴν σημείωσιν ἐκεῖ. Περὶ τοῦ Νεοφ. Δούκα ἔχομεν Σοφοκλ. Δ. Ὁ ὧ λ η, Νέοφωτος Δούκας 1845, Μυτιλήνη 1951, καὶ τοῦ αὐτοῦ τὴν ἐναισίμῳ διατριβήν, «Αἱ θρησκευτικαὶ ιδέαι τοῦ Νεοφ. Δούκα», Νέα Ὑόρκη 1949, ἐν σελ. 16-18 ἐκτενὲς βιβλιογραφία περὶ τοῦ Ν. Δούκα.

τῆς φιλολογίας. Ἐν Βερολίῳ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Φριδερίκου Βόλφ<sup>1</sup> καὶ τοῦ Αὔγουστου Βαεσκή. Τοῦ τελευταίου τούτου ὑπῆρξαν πολλοὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων φιλόλογων μαθηταί, ὡς π.χ. ὁ Στέφ. Κουμανούδης (1841), ὁ Εὐθ. Καστόρχης (1842), ὁ Ἀ. Κοντόσταυλος (1845), ὁ Μ. Βενιζέλος (1846), ὁ Ἀ. Ρουσόπουλος (1848), ὁ Θ. Βενιζέλος (1848), ὁ Δημ. Σεμιτέλος (1851), ὁ Κ. Ξανθοπούλος (1852), ὁ Ἰω. Παπασιλωτής (1852), ὁ Ν. Πετρῆς (1853) καὶ ἄλλοι. Εἰς τὴν κατεύθυνσιν τῶν φιλολογικῶν μελετῶν ἐβοηθήθη πάρα πολὺ ὁ Ἀσώπιος ὑπὸ τοῦ Κοραΐ, εἰς δὲν εἶχε καταφύγει ζητῶν δδηγίας περὶ τῶν σπουδῶν του<sup>2</sup>. Ἡ δρᾶσίς του μετὰ ταῦτα ὡς καθηγητοῦ ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ κατ' ἀρχὰς καὶ εἶτα (1843) ἐν Ἀθήναις ἀνέδειξεν αὐτὸν ἀξιολογώτατον λόγιον καὶ δόκιμον φιλόλογον. Οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων καθηγητῶν, οἵτινες ἐδίδαξαν ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ, ἐτίμησαν τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα διὰ συγγραφῶν καὶ διδασκαλίας<sup>3</sup>. Ἦδη ἐν Κερκύρᾳ συνέγραψε τὴν «Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Σύνταξιν» (1841), ἐπὶ τῇ βάσει ἰδίᾳ τῶν Γραμματικῶν τοῦ Thiersch καὶ τοῦ Matthiae, συγχρόνως δὲ ἐξέδωκε τὸ «Περὶ Ἑλληνικῆς Συντάξεως, περίοδος πρώτη», τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν ἔκτοτε μέχρι σήμερον τὴν βάσιν ὅλων τῶν σχολικῶν παρ' ἡμῖν συντακτικῶν (ἰδίως τοῦ Συντακτικοῦ τοῦ Κ. Κατεβάνη, ἐκ τοῦ ὁποῖου Συντακτικοῦ πάλιν ὀρμήθησαν τὰ πλεῖστα σχεδὸν τῶν ἔκτοτε δημοσιευθέντων παρ' ἡμῖν Συντακτικῶν, τῶν πρὸς σχολικὴν χρῆσιν προοριζομένων). Τὸ «Περὶ Ἑλληνικῆς Συντάξεως περίοδος Β'» ἐξεδόθη δέκα καὶ ἑπτὰ ἔτη βραδύτερον εἶναι δὲ ἡ δευτέρα αὐτῇ ἔκδοσις τελειότερα τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Σύνταξιν». Τὸ βιβλίον ὑπῆρξε διὰ τοὺς χρόνους τοῦ πολυτίμου, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ καὶ μέχρι σήμερον νὰ εἶναι χρήσιμον, παρ' ὅλον ὅτι ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἀ. Σταθάκη μετὰφρ. ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ (εἰς 2 μέρη, σελ. 1-1850, Ἀθ. 1879-1884) τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς τοῦ Ραφαήλ Κυνέρου (β' ἔκδ.) καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Χαρίση Πουλίου ἐκδοθέντος (Ἀθ.

1. Ὁ Σωκρ. Κουγέας ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν ΕΕΦΣΠΑ, τόμ. 6ος (Ἀθῆναι 1955-1956), σελ. 152 ἑξ. μελέτην «Δύο ἐνδιαφέροντα κείμενα». Τὸ δεύτερον τούτων εἶναι ἐπιστολικὸν σημεῖωμα τοῦ Φριδ. Αὐγ. Βόλφ πρὸς τὸν Ἀσώπιον, πανομοιότυπως ἐκδιδόμενον καὶ γεγραμμένον μάλιστα εἰς Νεοελληνικὴν γλῶσσαν, περὶ τὴν ὁποίαν, φαίνεται, κατεγίνετο: «Φίλτατε Ἀσώπιε, Κάμετέ μου τὴν χάριν νὰ μοῦ ἀφίσετε σήμερον ἢ μᾶλλον αὔριον πρὸς τὸ βραδὺ (sic) τὸ τοῦ Χριστοπούλου γραμματικὸν βιβλίον, καὶ μερικὰ ἄλλα τὰ (sic) ἀκόμη καὶ τώρα εἰς τὴν κιβωτὸν (κίστην) κρυμμένα. Ὅμοῦ πέμπω τὴν ἀμβουρικὴν ἐφημερίδα καὶ δύο πίνακας γεωγραφικοῦς. Καλαῖς σχόλαις (θέλει νὰ εἶπῃ: καλὲς παύσεις ἢ διακοπές). 26 Σεπτ. 1821 Οὐολφ (οὐτω!).»

2. Ἰδὲ Σωκρ. Κουγέας, Ὁ Κοραΐς εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Ἀσωπίου, «Ἑλληνικά» 6 (1933), σελ. 55-57.

3. Πρβλ. Γερασίου καὶ Βάσως Σαλβάνου, Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, πανηγ. τευχ. τῆς «Ἑλλην. Δημιουργίας», Ἀθῆναι 1949, σελ. 81 ἑξ.



1896) χρησιμωτάτου «Συντακτικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ Ραφαὴλ Κυνηῶρον καὶ Ἐρνέστον Κόχιον». Γνωστοτάτῃ εἶναι ἡ ἀτελὴς μείνασα «Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων Α - Ζ» (1850), τῆς ὁποίας εἰς καὶ μόνον τόμος ἐξεδόθη, περιέχων τοῦλάχιστον τὴν εἰσαγωγὴν πλήρη. Ἐπίσης ἀτελὴς ἔμεινε καὶ ἡ εἰς Πίνδαρον εἰσαγωγή του. Ὁ μακρὸς φιλολογικὸς αὐτοῦ ἀγὼν πρὸς τὸν ἐκ Βιθυνίας γραμματικὸν Γεώργιον Χρυσοβέργην (ἐγεννήθη τῷ 1805) ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν κατάληψιν τῆς φιλολογικῆς ἔδρας ἐν Ἀθήναις, διὰ τὴν ὁποίαν προεκρίθη, ὡς ἦτο δρθόν, ὁ Ἀσώπιος. Ἡ ἔρις περιεστράφη περὶ φιλολογικά τινα, μᾶλλον δὲ περὶ γραμματικά ζητήματα (ιδεὲ Δ. Θερεϊανοῦ, Φιλολ. Ὑποτυπώσεις, σελ. 117-125), ὅσον δὲ καὶ ἂν κακεντρέχως ὑπὸ τοῦ Χρυσοβέργου σφάλματά τινα ἐσταχυολογήθησαν, οὐδὲν ἦτον ὁ Ἀσώπιος εἶναι ἀξίως ἔθνικῆς ἐγγνωμοσύνης, διότι ἐξήτησε νὰ μετοχετεύσῃ εἰς τοὺς νέους Ἑλλήνας τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων γραμματικῶν καὶ νὰ βοηθήσῃ οὕτω τὴν ἀναγέννησιν καὶ σπουδὴν τῶν ἐν Ἑλλάδι παρημελημένων φιλολογικῶν ἐργασιῶν. Ἐν τῇ ἔριδι ταύτῃ προσῆλθεν αὐτόκλητος καὶ ὁμητικὸς βοηθὸς τοῦ διδασκάλου ὁ Ἰω. Οἰκονομίδης (βλ. κατωτέρω)<sup>1</sup>. Ἐπὶ τὴν μόρφωσιν καὶ πολυμαθειαν τοῦ Ἀσωπίου εἶχε μεγίστην ἐπίδρασιν ὁ μέγας αὐτοῦ διδάσκαλος Φριδ. Βόλφ. Ὁ Ἀσώπιος ὑπῆρξεν εἰς τῶν σπουδαιοτάτων λογίων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἦτο ἀνὴρ πολυμαθὴς καὶ εὐγλωττος μὲ ἀπέραντον μνήμην. Οὐ μόνον τῶν δύο ἀρχαίων ἐγκρίτων γλωσσῶν ἦτο κάτοχος ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἐκ τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, καὶ ἡδύνατο οὕτω ἀμέσως νὰ παρακολουθῇ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐν τῇ Δ. Εὐρώπῃ κίνησιν. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ

1. Ὁ Θερεϊανὸς γράφει (Φιλ. Ὑποτ., σελ. 125) ὅτι εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἐνῶ ἡ πρὸς τὸν διδάσκαλον (Ἀσώπιον) εὐνοία διεσώθη ἀκμαία ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ εὐγνώμονος μαθητοῦ (Ἰω. Οἰκονομίδου), «ἡ φιλοστοργία τοῦ Ἀσωπίου ἐναρκώθη ἅμα εἰς Ἀθήνας ἀποδημήσαντος» καὶ προσηνέχθη (ὁ Ἀσώπιος) πρὸς τὸν παλαιὸν φίλον καὶ αὐτεπάγγελτον συνήγορόν του μετ' ἐπιδεικτικῆς ἀδιαφορίας καὶ ἀλλοτριότητος. Καὶ ἐπάγεται ὁ Θερεϊανός: «ὡς φαίνεται, ἐν ταῖς ψυχαῖς καὶ τῶν μάλιστα εὐπαιδευτῶν καὶ ἐναργέτων ἀνδρῶν παράγονται ἐνίοτε παροδικοὶ τινες καὶ ἀνίχνεις κνησμοὶ φθόνου καὶ μικροψυχίας, οἵτινες καθίστανται ἴσως χρήσιμοι καὶ ἐπωφελεῖς, ἀβουλήτως ρυθμίζοντες καὶ μετριάζοντες, κατ' ἀντίρροπον τῆς φύσεως νόμον, τὸ ὁμητικώτατον ρεῦμα καὶ τὸ ὑπέρογκον βριθὸς μυρίων ἄλλων αὐτοφῶν καὶ ἐπικτήτων προτεργμάτων». Τὸ ζήτημα ὁμως χρήζει παρ' ὅλα ταῦτα ἑρυστικῆς τινός, διότι ὁ Οἰκονομίδης δὲν διεκρίθη τόσον, ὥστε νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν φιλολογικὴν δόξαν τοῦ Ἀσωπίου, ἢ ἄλλως πως δὲν ἔβλαψεν αὐτόν. Ὁ Ν. Χρυσοβέργης ἦτο «ὅπως οὖν ἐμπεριὸς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» συνέταξε δὲ πονήματα καὶ διατριβάς, ἐξ ὧν ἀναφέρω τὸ «περὶ δημιουργίας λέξεων» καὶ «Ἡ Γραμματικὴ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ παράθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν (1839)». Βλ. τὸ περὶ τοῦ Χρυσοβέργου ἀρθρον τοῦ Γ. Μ. Βαλέτα ἐν ΜΕΕ τοῦ Πυρσοῦ, τόμ. 24, σελ. 744. Πρβλ. καὶ τοῦ Δημητ. Τρ. Βερναρόδακη, Τὸ τραγῳδίον τοῦ δοκησιόφου, Ἀθῆναι 1855.

προσείλκυε πλείστους ἀκροατάς, διὰ τὴν ζωηρότητα δὲ αὐτῆς ἐκίνει εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν του. Ἐάν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ μείλιχον ἡθὺς του, τὸν καθαρὸν καὶ ἄμεμπτον βίον του καὶ τὴν πολυμέρειαν καὶ σοφίαν του, δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἄκραν γοητείαν, ἣν λέγεται ὅτι ἐξήσκει, καθὼς καὶ τὸν τίτλον τοῦ «πρυτάνεως τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων», τὸν ὁποῖον οἱ λόγιοι ἀπένεμον ἀνεπιφθόνως εἰς αὐτόν. Ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν «διδάσκαλος»<sup>1</sup>. Ὁ υἱὸς του Εἰρηναῖος (1825-1905) εἶναι γνωστότατος διὰ τὸ φιλολογικὸν καὶ λογοτεχνικὸν του «Ἡμερολόγιον», τὸ ὁποῖον ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη (1867-1896) ἐξέδιδεν. Εἰς αὐτὸ ἐναπεταμιεύθη παντοδαπὴ φιλολογικὴ σοφία τῆς πνευματικῆς κινήσεως τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Παρόμοιον συνέβη καὶ μὲ τὴν προηγουμένως ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν, ἐπὶ τρία μόνον ἔτη (1863-1865) «Χρυσολίδα», ἥτις περιλαμβάνει μεταξὺ τῶν συνεργατῶν τῆς ἀνδρας, οἱοὶ δ' Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, οἱ Παράσχοι, οἱ δύο Βυζάντιοι, ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ὁ Ἐμμ. Ροῦθης καὶ ὁ Ἰω. Καρασούτσας. Τὰ δὲ «Παλαιὰ καὶ Νέα» του εἶναι ἀξιόλογος φιλολογικὴ καὶ λογοτεχνικὴ πηγὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδι.

Παρὰ τὸν Κωνσταντῖνον Ἀσώπιον μνημονευτέος ὁ ἐκ Τυρνάβου τῆς Βουλγαρίας καταγόμενος Νικόλαος Πίκκολος (1792-1866), ἱατρός καὶ φιλόλογος, ζῆσας ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἐν Παρίσιος καὶ γνωστὸς γενόμενος διὰ τὴν περὶ τὰ ἑλληνικὰ ἐπιγράμματα ἀσχολίαν του καὶ τὰς μελέτας του περὶ τῶν Ποιμενικῶν τοῦ Λόγγου, ἰδίᾳ δὲ διὰ τὴν ἐκδοσιν (1863) παρὰ τῷ Didot τῆς Περὶ ζῶων ἱστορίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν τῇ ᾗ ποιεῖ πολλὰ χωρία τοῦ κειμένου ὀρθῶς ἀποκατέστησε<sup>2</sup>.

1. Πρβλ. τὰ περὶ αὐτοῦ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Πανταζίδου εἰς τὸ Ἑγκυκλιπ. Λεξ. Ν. Γ. Πολίτου-Γουλ. Μπάρτ, τὰ τοῦ Νικ. Τωμαδάκη, Εἰσαγ. Βυζ. Φιλ., ἐκδ. β', σελ. 61, σημ. 1, περαιτέρω βλ. Εὐάγγ. Φωτιάδην, εἰς τὸ περιοδ. «Γενικὴ Ἑλλήν. Βιβλιογραφία» Β', 1935, σελ. 104-109 ἔνθα καὶ ἄλλη βιβλιογραφία περὶ τοῦ Ἀσωπίου. Πρβλ. ἐπίσης Εὐ. Φωτιάδην ἐν ΔΙΕΕ, τόμ. 11 (1956), σελ. 267 ἔξ. «ἐπὶ τελευτῇ Κωνστ. Ἀσωπίου» ὅπου παρατίθενται καὶ οἱ ἐπιμνημόσυνοι λόγοι τοῦ Τιμολέοντος Φιλήμονος καὶ τοῦ Κωνστ. Παπαρρηγόπουλου, πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου — 1872 — τοῦ Ἀσωπίου, καὶ Γερασίου καὶ Βάσως Σαλβάνου, Ἡ' Ἰόνιος Ἀκαδημία (πρβλ. σελ. 356, 3), σελ. 39, σημ. 28, καὶ σελ. 50, καὶ τὴν διατριβὴν τοῦ Νικ. Τωμαδάκη, Αἱ Ἑλληνικαὶ Κοινότητες τοῦ ἑξωτερικοῦ, ἐν «Ἀθηνᾶ», τόμ. 57 (1953), σελ. 3-34, ἰδίᾳ σελίδα 14.

2. Πρβλ. περὶ αὐτοῦ Γερασίου καὶ Βάσως Σαλβάνου, Ἡ' Ἰόνιος Ἀκαδημία κτλ. (πρβλ. σελ. 356, 3), σελ. 40, σημ. 29. Ἐκεῖ λέγεται ἐκ τοῦ Παρανίκου (Σχεδιάσμα κτλ., σελ. 16) «Ἰαγρίων ὁ Τουρνόβου, Κρής, ἀνὴρ λόγιος συνέστησε Σχολὴν πρὸς φωτισμὸν τῶν Βουλγάρων» αὐτὸθεν κατήγετο ὁ διάσημος Ν. Πίκκολος 1798-1865, ἱατρός, ἑλληνιστὴς ἄριστος, καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας ἐν Κερ-



Ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν Λατινικῶν ἐν τῇ ἀναγεννηθείσῃ Ἑλλάδι διαρκοῦς εὐγνωμοσύνης ἄξιος θὰ εἶναι ὁ ἐκ Βρέμης τῆς Γερμανίας καταγόμενος καὶ ἐξελληνισθεὶς Ἐρρῖκος Οὐλερῖχος (1807 - 1843). Τὸν φιλελληνισμόν του ὀφείλει κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸν ἀείμνηστον Φριδερίκον Θήρσιον (Thiersch), παρὰ τῷ ὁποίῳ ἐσπούδασεν ἐν Μονάχῳ κατὰ τὰ ἔτη 1829 - 1832. Ὁ νεαρὸς Οὐλερῖχος ἤδη ὡς 16ετής νεανίσκος εἶχε προσφέρει εἰς τὸν ἑλληνικὸν Ἀγῶνα τὰς μικρὰς οἰκονομίας του. Εἶναι καὶ ὡς ἀρχαιολόγος καὶ ὡς φιλόλογος γνωστὸς παρ' ἡμῖν, ἰδίᾳ δὲ ὡς λατινιστής. Προδρόμος τοῦ Οὐλερίχου εἰς τὰς λατινικὰς σπουδὰς δύνανται νὰ θεωρηθῇ ὁ ἱατρὸς Χριστόφορος Φιλητᾶς (ἀπέθανε τῷ 1867), διατελέσας καθηγητῆς τῆς Λατινικῆς φιλολογίας ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ. Σπουδαιότερα ὅμως ἔργα, ἐκτὸς μεταφράσεών τινων Λατίνων συγγραφέων, δὲν ἔγραψε, τὰ δὲ «Φιλολογικὰ πάρεργα» του περιέχουσι διατριβὰς εἰς μεσαιωνικοὺς Ἑλλήνας συγγραφεῖς. Ὁ Οὐλερῖχος, κατελθὼν εἰς Ἑλλάδα μετὰ τοῦ Ὁθωνος, διωρίσθη τὸ πρῶτον (1833) εἰς τὸ ἐν Αἰγίνῃ Γυμνάσιον, εἶτα δὲ (1834) ἐν Ἀθήναις, ὅπου μετετέθη ἡ ἔδρα τοῦ Γυμνασίου τούτου. Ἐγκατασταθεὶς οὕτως ἐν Ἀθήναις διωρίσθη ἐκ τῶν πρώτων καθηγητῶν τοῦ ἀρτισυστάτου Πανεπιστημίου ὡς καθηγητῆς τῆς Λατινικῆς φιλολογίας (καὶ ἀρχαιολογίας). Εἶναι ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν συγγραψὰς «Γραμματικὴν τῆς λατινικῆς γλώσσης» (1835), ἣν ἐπικολούθησαν μετὰ ἐν ἔτος τὰ «Στοιχειώδη μαθήματα τῆς λατινικῆς γλώσσης». Σπουδαιότατον εἶναι τὸ Λατινικὸν λεξικόν, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκε τῷ 1843 καὶ ἐν ᾧ τὰς λατινικὰς λέξεις καὶ φράσεις μεταφράζει εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ παρατηρεῖ: «οὐδεὶς δὲ φόβος, μὴ τινα δυσχεροστίαν ἡ ἀρχαία γλῶσσα τοῖς μελετῶσι παρέχῃ» δεῖ γὰρ τὸν

κύριον. Διδάξας ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ ἐπ' ὀλίγον χρόνον, ἐξήγησε ἄδειαν ὅπως ἐπανεέλθῃ εἰς Ἑσπερίαν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἱατρικῶν του σπουδῶν· ἀποθανόντος ὁμοῦ τοῦ Γκύλφορδ δὲν ἐπέστρεψε πλέον εἰς Κέρκυραν, ἀλλὰ μετέβη εἰς Βουκουρεστίον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Παρίσιους». Ἐν σελ. 51 φέρεται ἀπόσπασμα τῆς ἐκθέσεως τοῦ Γκύλφορδ (τῆς 31 Μαρτίου 1823) εἰς τὴν Ἰόνιον Κυβέρνησιν ὅπου λέγεται ὅτι ὁ Γκύλφορδ «ἔοχε τὴν μεγίστην εὐτυχίαν νὰ εὕρῃ τὸν Νικ. Πίτκολον ἐν Τυρνάβῳ ἄνευ ἐργασίας ἐν Ἀργοστολίῳ. Οὗτος εἶναι (λέγει ὁ Γκύλφ.) βεβαίως εἰς τῶν μᾶλλον πεπαιδευμένων Ἑλλήνων τοῦ αἵματος, ἔστρεψε δὲ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, παραδεχθεὶς τὰς ἀρχὰς τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς», εἰς νεωτέραν δὲ ἐκθεσὶν φέρεται περὶ αὐτοῦ «οὗτος (Ν.Π.) διδάσκει μεταφυσικὴν ἀκολουθῶν τὸ σύστημα τοῦ Dugald Stewart. Ἦκουσα (ὁ Γκύλφ.) σχεδὸν ὅλας τὰς παραδόσεις του, εὗρον δὲ αὐτὰς σαφεῖς εἰς γλῶσσαν γλαφυρὰν καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ἀπηλλαγμένας τῶν ἐπικινδύνων ἐκείνων ἀρχῶν, αἵτινες δυστυχῶς εὐκόλως δύνανται νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς ἐπιστήμην ἀναγκαίαν ὅσον καὶ λεπτήν». Προσθίτεται δὲ χαρακτηριστικῶς: «Ὁφείλω δὲ νὰ παρατηρήσω ὅτι ἡ γλῶσσα, ἣν λαλοῦσιν οἱ μνημονευθέντες καθηγηταὶ εἶναι καθαρωτέρα ἐκείνης, ἣν οἱ κάτωικοι τῆς νήσου μεταχειρίζονται, καὶ ὅτι μάλιστα οἱ καθηγηταὶ καθιστῶσι προσεκτικοὺς τοὺς μαθητὰς αὐτῶν εἰς τὰ λάθη τῆς κοινῆς γλώσσης, ἅτινα ὀφείλονται ν' ἀποφεύγωσιν».



Ἑλληνα ἐξ ἀπαλῶν δυνάμεων, εἴπερ τι ἄλλο καὶ ταύτην ἐκμανθάνειν» ὥς Ἑλληνα δὲ ἀποτεινόμενος ἐν τέλει τοῦ προλόγου τοῦ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν λέγει : « ἀλλὰ σύ, φίλη νεολαία, ἀγορθεοῦν πειρῶ τὴν πατρίδα ταῖς ἀρεταῖς αἰσπερ τὸ πάλαι πάντων τῶν ἔθνων εὐκλεεστέρα κατέστη, τὴν δὲ κακίαν φεύγε, ὅφ' ἥς ὕστερον ταπεινωθεῖσα πολυχρονίῳ συμφορᾷ περιέπεσε ».

Τὸ λεξικὸν τοῦτο, ἐπανεκδοθὲν μετὰ ταῦτα καὶ πλουτισθὲν ὑπὸ τοῦ Στεφ. Κουμανοῦδῃ ἀπετέλεσε καὶ ἀποτελεῖ ἀκόμη τὸ θεμελιῶδες βιβλίον τῆς παρ' ἡμῖν ἀτυχῶς μικρᾶς σπουδῆς τῆς Λατινικῆς γλώσσης<sup>1</sup>.

Περὶ τοῦ Οὐλερίχου ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Hans Schaal ἀξιόλογον βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον : *Heinrich Nikolaus Ulrichs, Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen zwischen Bremen und Griechenland 1833-1847*<sup>2</sup>. Ἐκεῖ εὐρίσκει τις τὰ περὶ τῆς συγγραφῆς τῶν ἔργων τοῦ Οὐλερίχου ἄλλα καὶ πλείεστας ὅσας πολιτικὰς καὶ φιλολογικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι τότε καταστάσεως. Οὐχὶ ἄλλος τις παρὰ ὁ Rudolf Eucken ἔγραψεν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ κεφάλαιον περὶ τοῦ πνευματικοῦ τρόπου τοῦ Οὐλερίχου ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς ἀρχαιότητος (*Ulrich's geistige Art in seiner Altertumsforschung*, σελ. 129 - 132). Διάδοχοι αὐτοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Λατινικῆς γλώσσης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ εἶναι ὁ μνημονευθεὶς Στέφανος Κουμανοῦδης, ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης, ἐπὶ μικρὸν ὁ Στυλιανὸς Κωνσταντινίδης, ὁ Σπυρίδων Βάσης, ὁ Θεοφ. Κακριδῆς (περὶ τούτων βλ. κατωτέρω).

Σπουδαῖον πρόσωπον διεδραμάτισε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Φαναριώτης Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς (1809-1892). Ὑπῆρξεν εἰς τῶν πολυγραφωτάτων καὶ πολυμερεστάτων Ἑλλήνων μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν. Στρατιωτικὸς, μαθηματικὸς, δραματικὸς, πολιτικὸς, ὑπουργός, πρεσβευτής, ἀρχαιολόγος, φιλόλογος, παρέσχεν ὑπὸ πάσας αὐτὰς τὰς ἰδιότητας καὶ ἀξιώματα μεγίστην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἀναγεννηθεῖσαν Ἑλλάδα. Ἀναφέρω ἐνταῦθα τὸ διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιγραφικὴν σπουδαιότατον « *Antiquités helléniques* » (εἰς δύο τόμους 1842-1855), πρὸς δὲ καὶ τὸ δίτομον « *Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας* » (Ἀθῆναι 1888)<sup>3</sup>. Συνειργάσθη μὲ τὸν

1. Μικρὰν βιογραφίαν τοῦ Οὐλερίχου ἐδημοσίευσεν ὁ Α. Passow ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ δευτέρου τόμου τῶν *Reisen und Forschungen in Griechenland* τοῦ Ulrich, Βερολῖνον 1863.

2. *Abhandlungen und Vorträge* herausgegeben von der Bremer Wissenschaftlichen Gesellschaft, Jahrgang 11, Heft 1-2, Oktober 1937, Arthur Geist Verlag, Bremen 1937, σελ. 1-155.

3. « Ἀπαντα τὰ Φιλολογικά » τοῦ ἐξεδόθησαν εἰς 20 τόμους. Περιέχονται ἐν αὐτοῖς ἐκτὸς ἄλλων καὶ ποιητικαὶ μεταφράσεις δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου καὶ Σοφοκλέους καὶ κωμῳδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, ἢ « Ἱστορία τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας » εἰς δύο τόμους (13ος καὶ 14ος τόμ. τῶν « Ἀπάντων Φιλολογικῶν »), ἢ « Ἐπιγραφικὴ » (17ος τόμ.), καὶ τὰ « Τοπογραφικά τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν » (18ος τόμ.).

Σκαρλάτων Βυζάντιον εἰς ἔκδοσιν τῆς « Ἑλληνικῆς Χρηστομαθείας » (εἰς 5 τόμους, 1853 ἔξ. Βλέπε κατωτέρω). Τοῦ υἱοῦ του Κλέωνος (1842-1917), φιλολόγου καὶ διπλωμάτου, μνημονεύ τὸν « Καθ' Ὁμηρον οἰκιακὸν βίον » (1863).

Παρά τὸν Ἀλέξανδρον Ραγκαβῆν μνημονευτέος ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος (1797-1878) ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὑπῆρξεν εἰς τῶν ὠφελιμωτάτων λεξικογράφων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Τὸ γνωστότατον « Λεξικὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης » ἐξεδόθη ἤδη τῷ 1839 εἰς πρώτην ἔκδοσιν ἡ δευτέρα δὲ μετὰ 13 ἔτη ἔκδοσις αὐτοῦ (1852, μετὰ καὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων) στερεοποιηθεῖσα ἀνετυπώθη πολλάκις, διαθρέψασα πολλὰς γενεάς Ἑλλήνων καὶ συντελέσασα εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης. Τὸ λεξικὸν τοῦτο γραμματικῶς μὲν εἶναι ἑλλιπὲς καὶ πολλαχοῦ ἑσφαλμένον, ἀλλ' ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ καὶ ἀποδόσει λέξεων καὶ φράσεων εἶναι καὶ μέχρι τῆς σήμερον χρησιμώτατον βοήθημα. Ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ ὑπῆρξεν εἰδικὸς λεξικογράφος ἀκαταπόνητος εἰς τὴν τοιαύτην ἐργασίαν. ἔχομεν δὲ καὶ τὸ Γαλλικὸν λεξικὸν του (Γαλλοελληνικὸν καὶ Ἑλληνογαλλικὸν) καὶ πρὸ παντὸς τὸ μικρὸν καὶ σπουδαιότατον « Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου », τὸ πρῶτον τῶν λεξικῶν του, τὸ ὁποῖον (ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1835) περιέχει ἐν ἑαυτῷ ἀποτεθησαυρισμένην πᾶσαν τὴν ἕως τότε γνωστὴν διὰ τοῦ Κοραῖ καὶ ἄλλων ἐρμηνείαν καὶ ἐτυμολογικὴν ἐξήγησιν τῶν νεοελληνικῶν λέξεων μετὰ μεταφράσεως αὐτῶν εἰς τὴν γαλλικὴν. Τὸ ἔργον τοῦτο θὰ παραμείνῃ πάντοτε χρήσιμον, οἶονεὶ ὡς νέος τις Δουκάγγιος καὶ Σομαβέρας. Ἡ εἰς πέντε τόμους στερεοτύπως ἐπανειλημμένως ἐκδοθεῖσα (ἀπὸ τοῦ 1844 ἔξ.) ἐν συνεργασίᾳ ὡς ἐλέχθη, μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον Ραγκαβῆν « Ἑλληνικὴ Χρηστομάθεια ἐκ τῶν δοκιμωτέρων Ἑλλήνων πεζογράφων καὶ ποιητῶν » μετὰ συντόμων σημειώσεων ἐρμηνευτικῶν, γραμματικῶν, ἱστορικῶν κτλ. ἀποτελεῖ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐκλεκτὴν καὶ χρήσιμον συλλογὴν (παρὰ τὸ ὅτι τὸ ἀρχαῖον κείμενον ἔχει, ὡς εἰκόσ, ἐν τῷ μεταξύ περισσότερον κριτικῶς ἐπεξεργασθῇ) διὰ νὰ λάβῃ τις ἰδέαν τινὰ περὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων<sup>1</sup>.

1. Συμπεριελήφθησαν καὶ λόγοι ἢ πραγματεῖαι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν τριῶν ἐκκλησιαστικῶν Οἰκουμενικῶν διδασκάλων (δύο λόγοι Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ δύο μελέται « περὶ προσευχῆς » καὶ « περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύεσθαι », τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου < ὁμιλία ρηθεῖσα ἐν λιμῷ καὶ αὐχμῷ » καὶ « παραίνεσις πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων », δύο μικρὰ ποιήματα Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου). Ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας ἑλληνόπαιδες ἐξεπαιδεύθησαν εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα μὲ αὐτὴν τὴν χρηστομάθειαν εἰς τὰ σχολεῖα των. Βεβαίως καὶ σήμερον εὐρίσκονται καὶ παρὰ τοῖς ξένοις παρόμοιαι ἐργασίαι, ἐπὶ ἄλλης ὁμως βάσεως τῆς ἐκλογῆς καὶ μὲ ἄλλην ἐπιστημονικότητα, ὅπως παραδείγματος χάριν εἶναι τὸ (εἰς δύο ἡμιτόμους κείμενον μὲ ἄλλους δύο ἡμιτόμους σημειώσεων) γνωστότατον Griechisches Lesebuch τοῦ μεγάλου φιλολόγου von Wilamowitz, τὸ ὁποῖον πλειστάκις ἐπανεξεδόθη. Ἄλλ' εἶναι κατὰ πολὺ συντομώτερον ὑπὸ ἔποψιν ἐκλογῆς καὶ παραθέσεως ἀρχαίων κειμένων.

Ὁ Σκαρλᾶτος Βυζάντιος διέπρεψε καὶ ὡς ἱστορικός, μνημειῶδες δὲ εἶναι τὸ περὶ Κωνσταντινουπόλεως τρίτομον ἔργον του (1852). Ἐπὶ πολὺ ἐξηκολούθησε τὸ ὄνομά του νὰ συγχινῇ τοὺς Ἕλληνας, διότι οἱ δύο περίφημοι Ἕλληνες δημοσιογράφοι καὶ ἐκδότες τῆς Τεργεσταίας « Νέας Ἡμέρας » Ἀναστάσιος καὶ Ἀλέξανδρος Βυζάντιος ἦσαν υἱοὶ του. Ἀνυπολόγιστος ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τῆς ἐφημερίδος ταύτης ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡ βοήθεια αὐτῆς εἰς σπουδαῖα ζητήματα, ὡς ἦτο τότε τὸ Κρητικὸν ζήτημα. Διὸ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε πολλαχῶς τιμηθῇ ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἑλληνικὰ δίκαια ὑπεστήριξαν θερμῶς ἀπέναντι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ ἑβδομαδιαίῳ ἑλληνικῷ τῆς Τεργέστης φύλλῳ εἶχε συνηθίσει νὰ διαβλέπη πρώτης τάξεως δημοσιογραφικὸν ὄργανον. Τὸ ἄδρὸν τῶν νοημάτων, τὸ ἐκλεκτὸν τῶν λέξεων καὶ τὸ περίτεχνον τοῦ ὕφους κατέστησαν ὑποδειγματικὴν τὴν καθαρεύουσαν γλῶσσαν τῶν Βυζαντίων, ὁμοῦ δὲ μετὰ τῆς γλώσσης τοῦ Διον. Θερεῖανου καὶ Θ. Λιβαδά δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἀποτελεῖ τὸ κλασσικὸν ἑλληνικὸν ὕφος τῆς καθαρευούσης γλώσσης, τὸ συντόμως « Τεργεσταῖον ὕφος » καλούμενον. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὰ νεανικώτερά του ἔτη ὁ Ἀλέξ. Βυζάντιος ἔκαμε καὶ ἀξιόλογα ποιήματα.

Περαιτέρω ἀναφέρω ἐνταῦθα τὸν Κερκυραῖον Ἀνδρέαν Μουστοξύδη (1785-1860). Ἐσπούδασε κυρίως νομικὰ ἐν Παταβίῳ, εἶτα δὲ κατέγινε περὶ ἱστορικὰς καὶ φιλολογικὰς μελέτας, ὥστε ὠνομάσθη « ἱστοριογράφος τῆς πολιτείας τῶν Ἰονίων νήσων ». Ἐν τῇ κυρίως φιλολογικῇ ἐπιστήμῃ εἶναι γνωστός, διότι ἀνεῦρεν (1812) ἀκέραιον τὸ κείμενον τοῦ « Περὶ Ἀντιδόσεως » λόγου τοῦ Ἰσοκράτους ἐν τοῖς κώδιξι τῆς Ἀμβρουσιανῆς (Λαυρεντιανῆς) Βιβλιοθήκης<sup>1</sup>. Ὑπῆρξε προστατευόμενος φίλος τοῦ Κοραῆ ὅστις καὶ τὴν παιδείαν καὶ τὸ ἥθος αὐτοῦ ἐπῆνει. Πλείεσται φιλολογικαὶ μονογραφίαι εὐρίσκονται ἐν τῷ ἰδίῳ καὶ ἐκ τῶν ἰδίων μόνον συντασσομένων περιοδικῷ του « Ἑλληνομνήμονι » (1843-1853), τὸ ὁποῖον ἀργότερον μιμηθεὶς ὁ Σπ. Λάμπρος ἐξέδιδε τὸν « Νέον Ἑλληνομνήμονα ». Ὁ πολυμερὴς καὶ δραστήριος ἀνὴρ συνέγραψε πολλὰς ἱστορικὰς μελέτας εἰς τὰς Ἰονίους νήσους κυρίως ἀναφερομένας, ἰταλιστὶ καὶ γαλλιστί, μετέσχε δὲ καὶ ἐνεργῶς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καὶ τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους γενικώτερον. Ὁ υἱὸς του Μιχαὴλ ἐξέδωκε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του ἐν Κερκύρᾳ (1865) τὸν πρῶτον τόμον τῶν « Ἱστορικῶν καὶ Φιλολογικῶν Ἀναλέκτων » του<sup>2</sup>.

1. Cod. Ambros. 415. Βλέπε ἔκδ. Ἰσοκράτους ὑπὸ D r e u p, τόμ. Α', ἐν τῷ Προλόγῳ. Πρβλ. Κ. Σάθ α, Νεοελλ. Φιλολ., σελ. 736-741 καὶ τὸ περὶ Μουστοξύδου ἄρθρον ἐν τῇ ΜΕΕ τοῦ Ι. Φ. Δημαράτου, τόμ. 17, σελ. 447.

2. Πρβλ. περὶ Μουστοξύδου, Κ. Δαφνῆ ν, εἰς « Κερκυραϊκὰ Χρονικά », τόμ. 5 (1956) σελ. 158-161 καὶ ἐν σελ. 179 ἑξ. Κατάλογον τῶν ἔργων του.



Ὁ ἐξ Ἀνδρονικίου τῆς Καππαδοκίας Δημήτριος Μαυροφρύδης (1828-1866) εἶναι καὶ γλωσσολόγος καὶ φιλόλογος. Ὑπῆρξε μαθητὴς τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς τῆς Σμύρνης καὶ εἶτα καὶ διδάσκαλος ἐν αὐτῇ (1846-1848). ἀργότερον ἐδίδασκε τὴν Τουρκικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ Ζωσιμαίᾳ Σχολῇ τῶν Ἰωαννίνων. Ἀναγορευθεὶς μετὰ ταῦτα (1855) ἐν Ἀθήναις διδάκτωρ τῆς φιλολογίας (μετὰ τοῦ φίλου καὶ συμφοιτητοῦ του Ἀριστ. Κυπριανοῦ), ἐπέτυχεν ἐν διαγωνισμῷ καὶ ἐστάλη ὑπότροφος εἰς Γερμανίαν (ὅπως καὶ ὁ Ἀ. Κυπριανὸς) πρὸς σπουδὴν ἰδίᾳ τῆς Γλωσσολογίας. Βεβαίως ἡ γλωσσολογία ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπὸ τὴν νεωτέραν αὐστηρὰν τῆς λέξεως ἐκδοχήν, ἀλλὰ τὸ ἐκ τῶν καταλοίπων του ἐκδοθὲν «Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» (1871) παραμένει ἀκόμη ὡς πηγὴ ὕλικου μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του καὶ ἐν πολλοῖς καὶ εἰς ἱστορικὴν ἐρμηνείαν γλωσσικῶν φαινομένων ἐκ τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ παλαιότερα «Ἐκλογὴ τῶν μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς» (1866) περιέχει μεσαιωνικὰ μόνον κείμενα ἄνευ ὅμως μεγάλης κριτικῆς ἐπεξεργασίας ἢ σπουδαίας ἐρμηνευτικῆς προσπάθειας. Μετὰ τοῦ Κ. Ξανθοπούλου καὶ Στεφ. Κουμανοῦδη ἐξέδιδε τὸ παλαιὸν καὶ ἀξιόλογον φιλολογικὸν καὶ παιδαγωγικὸν περιοδικὸν «Φιλίστωρ»<sup>1</sup>.

Ὁ Πάριος Ἀριστείδης Κυπριανὸς (1830-1869) εἶναι γνωστός παρ' ἡμῖν οὐχὶ τόσον διὰ τὴν πρωτότυπον γνώμην του ὅτι τὰ Ἑλληνικὰ τοῦ Ξενοφῶντος, ὡς ἔχομεν αὐτά<sup>2</sup>, εἶναι ἐπιτομὴ μόνον τοῦ Ξενοφωντίου ἔργου, ὅσον ἐκ τῆς γλαφυρᾶς μεταφράσεως τῆς Ἑλληνικῆς γραμματολογίας τοῦ Καρ. Ὁτφρεΐδου Μύλλερ, συγγραμματος, τὸ ὁποῖον παραμένει μία τῶν

1. Βλέπε Ἱ. Πρωτόδικον εἰς φυλλάδιον «περὶ τῆς ἐλεγεΐας ἢ ἐλεγειακῆς ποιήσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» θέσις Δ. Ι. Μαυροφρύδου, ἐκδιδομ. ὑπὸ Περικλ. Ἰασεμίδου. Μέρους α', Γενικόν, Ἀθῆναι 1867, σελ. ε' - η'. Ἐν σελ. θ' ἐξ. ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα εἰς τὸν Μαυροφρύδην (ὑπὸ Φιλίππου Ἰωάννου καὶ ἄλλων) τὸν «ἀγλαόδωρον Μουσῶν λάτριν».

2. Περί τῶν Ἑλληνικῶν τοῦ Ξενοφῶντος, Ἀθῆναι 1858 «ὅτι δὲν εἶναι ἡ πρωτότυπος συγγραφὴ τοῦ Ξενοφῶντος, ἀλλ' ἐπιτομὴ γενομένη μετὰ Χριστόν, καὶ πιθανῶς ὑπὸ Χριστιανοῦ». Τὸ ζήτημα φαίνεται εἶχε τεθῇ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ J. Campe ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ του εἰς τὴν Γερμανικὴν μετάφρασιν τῶν Ἑλληνικῶν τοῦ Ξενοφῶντος, σελ. 8 (ἰδὲ ἐκδ. Ἑλλ. Ξενοφ. ὑπὸ L. Breitenbach, Βερολίνον 1873, Εἰσαγωγὴ, § 51, σελ. 27). Κατὰ τῆς γνώμης ταύτης τοῦ Κυπριανοῦ ἀντετάχθη ὁ Ἱω. Πανταζίδης (Φιλίστωρ, τόμ. Β', 1862, σελ. 66 ἐξ., 107 ἐξ., 339 ἐξ., 451 ἐξ. καὶ — ἐν δευτερολογίᾳ — τόμ. Γ', σελ. 481-515) καὶ ὁ Γερμανὸς W. Vollbrecht (de Xenophontis Hellenicis in epitomen non coactis, Ἀννόβερον 1874), καὶ ἄλλοι. Καθὼς βλέπω ἀπὸ σημειώσιν μου ὁ Wilamowitz εἶχεν ἐπαινέσει ἐν παραδόσει του (28-4-1911) σχετικῶς μὲ τὸ ζήτημα τῆς συγγραφῆς τῶν Ἑλληνικῶν τοῦ Ξενοφῶντος τὴν ἐργασίαν τοῦ Nitsche, Über die Abfassung von Xenophon's Hellenika, πρόγραμμα τοῦ ἐν Βερολίῳ Sophien-Gymnasium 1871.

ἀξιολογωτάτων ἐκθέσεων τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν γραμμάτων. Τὸ γερμανικὸν πρωτότυπον ἐξήτησε νὰ συμπληρώσῃ ὁ Ε. Heitz (ἀπὸ Σωκράτους μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου), τοῦτου δὲ μετάφρασιν ἐφιλοπόνησε (1886) ὁ Χρ. Μαντζάκος. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι ὁ τόμος οὗτος ὑπολείπεται εἰς ἀξίαν τῶν δύο ἄλλων, τῶν γραφέντων ὑπὸ τοῦ Μύλλερ. Μνημονευτέα καὶ ἡ διατριβὴ τοῦ «Τὰ ἀπόρρητα τοῦ Ἰσοκράτους» ἥτις ἐξεδόθη (1871) μετὰ τὸν θάνατόν του ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Ἰω. Πρωτοδίκου. Ἐπιζητεῖ κυρίως νὰ ἀποδείξῃ ἐν αὐτῇ ὅτι ὁ ρήτωρ Ἰσοκράτης ὀφείλει τὴν μεγάλην φήμην του ὡς ρήτορος οὐχὶ εἰς τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ὡς διδασκάλου τῆς ρητορικῆς, ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἐπιδεικτικούς καὶ πολιτικούς αὐτοῦ λόγους, τοὺς ὁποίους ἔγραψε μόνον ὡς προγυμνάσματα καὶ ὡς πρότυπα τῆς τέχνης διὰ τοὺς μαθητάς του<sup>1</sup>.

Ἄλλος σπουδαῖος φιλόλογος εἶναι ὁ Κύριος Ἰωάννης Ν. Οἰκονομίδης (1812-1884). Ἐδρασε κυρίως ἐν Κερκύρᾳ, ἐνθα καὶ διωρίσθη καθηγητὴς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας καὶ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Α. Μουστοξύδου. Ἀπέθανεν ἐν Τεργέστη, ὅπου εἶχεν ἦδη ἔλθει τὸ πρῶτον τῷ 1821 εἰς ἡλικίαν ἐννέα ἐτῶν, καταφυγούσης ἐκεῖ τῆς οἰκογενείας του. Αὕτη ὅμως ἐφυγεν ἔπειτα ἐκ Τεργέστης τῷ 1823 καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Κέρκυραν. Ὑπῆρξεν ἀξιόλογος ἐπιγραφικός, ὡς τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐξ ἄλλων καὶ πρὸ παντὸς ἐκ τῆς περισπουδάστου ἐκδόσεως τῆς περιφημοῦ ἐπιγραφῆς «Ἐποικία Λοκρῶν γράμματα» (1859), ἀλλὰ καὶ φιλολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς (περὶ Κλεάνθους τοῦ Στωϊκοῦ, 1845) καὶ γενικωτέρας πραγματείας (ἐν τοῖς τοῦ Α. Μουστοξύδου *Delle cose Corciresi*) συνέγραψεν. Ἀσχάλλων διὰ τὴν ἀγνωμοσύνην τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἐπανῆλθε καὶ πάλιν (1869 ἢ 1870) εἰς Τεργέστην, ὅπου ἀπέθανεν «ἀφανὴς καὶ πανέρημος» εἰς ἡλικίαν ἑβδομήκοντα δύο ἐτῶν<sup>2</sup>. Ἐτυχεν ἐξόχου βιογράφου, τοῦ Διονυσίου Θερεϊανοῦ, ὅστις ἐν ταῖς «Φιλολογικαῖς Ὑποτυπώσειςιν» ἐξέμνησεν ἐπαξίως διὰ μακρῶν τὰ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ ἀνδρός.

Ἐν τῇ ξένῃ (ἐν Ἀγγλίᾳ) ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔζησε καὶ ἔδρασεν ὁ ἐκ Θήρας Ἰωάννης Βαλέττας (1818-1900). Γνωρίζομεν αὐτὸν ἐκ δύο κυρίως ἔργων του, τῆς οὐχὶ ἀξιοπύστου ἐκδόσεως τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου (1864) καὶ ἐκ τῆς διτόμου μεταφράσεως μετὰ προσθηκῶν τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας τοῦ Ἀγγλοῦ Δοναλδσῶν (1875). Ἐν Λονδίνῳ ἐμόχθησεν ἀξιεπαίνως ὑπὲρ τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τῆς πατριωτικῆς παιδείσεως

1. Περὶ τοῦ Κ. Ο. Μύλλερ ἰδ. τὸν πρῶτον τόμον τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰω. Βαλέττα γενομένης μεταφράσεως τῆς Γραμματολογίας τοῦ Ἰ. Δοναλδσῶνος (Λονδὶνον 1871), σελ. κδ'-κη': «Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ βίου τοῦ Κ. Ο. Μύλλερου τοῦ ὑπὸ Ἰ. Γ. Δοναλδσῶνος συγγεγραμμένου».

2. Πρβλ. κατωτέρω τὰ περὶ Διον. Θερεϊανοῦ λεγόμενα.

τῶν ἐν τῇ ἀγγλικῇ μητροπόλει διαβιούντων ὁμογενῶν καὶ εἶναι ὥς πρὸς τοῦτο ἄξιος ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης<sup>1</sup>.

Ἐκ τῶν σπουδαίων ἐθνικῶν ἀνδρῶν εἶναι καὶ ὁ Ἡπειρώτης Κωνσταντίνος Ἡροκλήης Βασιάδης (1821-1890)<sup>2</sup>. Ἐσπούδασε κατ' ἀρχὰς φιλολογίαν ἐν Ἀθήναις (1843), βραδύτερον δὲ ἱατρικὴν ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Βερολίῳ. Ἡ ἔκδοσις τοῦ Α' Φιλιππικοῦ καὶ τῶν τριῶν Ὀλυμπιακῶν τοῦ Δημοσθένους μετὰ κριτικῶν καὶ ἀξιολόγων ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων (1847) προσεπόρισεν εἰς αὐτὸν φήμην δοκίμου φιλολόγου. Ἡ ἔκδοσις αὕτη λόγων τοῦ Δημοσθένους ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ λάβῃ τὸ τιμητικὸν δίπλωμα τοῦ διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας. Βραδύτερον σπουδάζων ἱατρικὴν ἐν Βερολίῳ ἀπέκτησε (1848) καὶ τὸ δίπλωμα τῆς ἱατρικῆς. Ἐν Κωνσταντινουπόλει διωρίσθη καθηγητὴς ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, συνετέλεσε δὲ διὰ τῆς συνέσεως καὶ τοῦ κύρους του οὐ μόνον τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικὸν Σύλλογον νὰ ἰδρῦσῃ<sup>3</sup> καὶ καταστήσῃ περιβλεπτον, καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀκόμη, φιλολογικὸν σωματεῖον, ἀλλὰ καὶ νὰ διαδώσῃ εὐρύτατα εἰς τὸν ἐν Τουρκίᾳ ὑπόδουλον Ἑλληνισμόν τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ μόρφωσιν. Ἐπρωτοστάτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων εἰς πᾶν κοινωφελὲς καὶ ἐθνικὸν ἔργον, εἰς αὐτὸν δὲ κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται ἡ ὑπὸ τοῦ φίλου του Χρηστάκη Ζωγράφου ἰδρυσις τῆς τε Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης, πρὸς ἔκδοσιν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, καὶ τοῦ Ζωγραφείου Ἀγῶνος, πρὸς συλλογὴν τῶν ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ζώντων μνημείων. Εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου εὐρίσκονται ἐγκατεσπαρμέναι πλείεσται καὶ περισπούδαστοι φιλολογικαὶ καὶ ἐγκυκλοπαιδικαὶ μελέται τοῦ<sup>4</sup>.

1. Πρβλ. Βασ. Δαούρδα, Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου», ΕΕΒΣ, τόμ. 21 (1951), σελ. 74.

2. «Ὅτ' ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Γένους ἐμαθήτευον (1837-1839) κακῶς ἀπενεμήθη μοι τὸ ἐπώνυμον Δόλον παρὰ τινων μαθητῶν ὑπολαβόντων με ἐκ τῆς ἀρχαίας Δολοπίας. Ἀλλ' ἐγὼ οὔτε τότε ἀπεδεξάμην ὥς μὴ προσήκον οὔτε νῦν ἀποδέχομαι» χρῶμαι δὲ τῷ Ἡεροκλῆς πρὸς μνήμην τοῦ σεβαστοῦ μοι εὐεργέτου καὶ διδασκάλου Κ. Σαμουήλ τοῦ Κυπρίου καὶ τῷ Βασιάδῃ, ὅπερ φέρουσι οἱ ἐν τῇ Ἡπειρῷ οἰκεῖοί μου» (σελ. 60 τῆς ἐκδ. λόγων τοῦ Δημοσθ.).

3. Εἰς τὴν ἰδρυσιν τοῦ Συλλόγου τούτου εἶχε βοηθοὺς πλὴν ἄλλων καὶ τὸν Σταυρὸν Βουτυράν, τὸν ἐκδῶσαντα πολλὰ ἱστορικὰ ἔργα («ὁ Βυζαντιακὸς βίος», «οἱ Πτολεμαῖοι τῆς Αἰγύπτου», «τὰ προνόμια τῶν Πατριαρχείων» καὶ πρὸ παντὸς τὸ ἐννεάτομον «Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας») ἐν Κωνσταντινουπόλει 1869-1890. Τὰ τοῦ Συλλόγου τούτου βλ. εἰς τὸν τόμον «Ὁ ἐν ΚΠόλει Ἑλλ. Φιολ. Σύλλογος. Εἰκοσιπενταετηρίς 1861-1886. Παράρτημα τοῦ ΙΗ' τόμου, ΚΠολις 1888, σελ. 5 ἔξ. (ὅπου ὁ λόγος τοῦ τότε προέδρου τοῦ Ἡεροκλέους Βασιάδου κλ.). Ὁ τόμος περιέχει καὶ ἀξιολόγους ἐπιστημονικὰς διατριβὰς ἑλληνιστὶ γεγραμμένας ἢ ξενογλώσσους. Αἱ ξενογλώσσου φέρονται καὶ εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν.

4. Βλ. Μαργαρίτην Εὐαγγελίδην, «Ἀθηνᾶ», τόμ. 2 (1890), σελ.



Συμπλήρωσιν τρόπον τινὰ τῆς ἐκδόσεως λόγων τοῦ Δημοσθένους ὑπὸ τοῦ Βασιάδου ἀποτελεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπίσης ἐν Κωνσταντινουπόλει δρᾶσαντος καθηγητοῦ Γαβριήλ Σοφοκλέους ἀξιόλογος ἔκδοσις τοῦ Περὶ τοῦ Στεφάνου λόγου (1858 καὶ 1890). Ὁ Γαβρ. Σοφοκλῆς ἐξέδωκε, γέρων ἤδη, καὶ τὸ α' βιβλίον τοῦ Θουκυδίδου (1902), οὐχὶ ἀνταξίως τῆς ἐκδόσεως τοῦ Δημοσθενείου λόγου. Ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ παλαιότερον εἶχε δωρήσει εἰς τὸ Γένος ἀξιολόγους λογίους καὶ ἀναφέρω ἓνα, τὸν Στέφανον Καραθεοδωρῆ (1789-1867) τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν Καραθεοδωρῆ, ὅστις ἐσπούδασε μὲν ἱατρικὴν (ἐν Πίση 1819), ἀλλὰ ἦτο καὶ φιλόλογος καὶ μαθηματικὸς καὶ διετέλεσεν ἱατρὸς τῶν Σουλτάνων. Ἀτυχῶς τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων του ἔμειναν ἀνέκδοτα. Ἐκ τῶν δημοσιευθέντων ἀναφέρω τὰ « Προλεγόμενα εἰς τὴν ὑπὸ Νικ. Θησέως ἔκδοσιν τοῦ Ὀμήρου » (Φλωρεντία 1811-1815), τὸ « Περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς Εἰ » (1847) καὶ τὴν ἐκτενῆ πραγματείαν του « Περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀλφαβήτου », (περιοδ. Ἑλλ. Φιλ. Συλλ. Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. Α').

Ὁ Θεσσαλὸς Φίλιππος Ἰωάννου (1796-1880) δὲν θεωρεῖται μὲν πολυγράφος, ἀλλ' εἶναι εἰς ἐκ τῶν ἀκριβεστάτων γνωστῶν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ λόγου. Ἐν παρόδῳ εἰρήσθω ὅτι ὑπῆρξε καὶ ἰδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ Μιαούλη. Ἐλευθερωθεῖσης τῆς Ἑλλάδος μετέβη εἰς Μόναχον πρὸς σπουδὴν τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ Κλασσικῆς Φιλολογίας. Ἐπανελθὼν δὲ ἐγένετο τῷ 1839 καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ (τῷ 1836 εἶχεν ἔλθει εἰς Ὀλδεμβούργον ὡς διδάσκαλος τῆς Ἀμαλίας, μνηστῆς τότε τοῦ Ὁθωνος, διὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν), ὑπὲρ τῆς προόδου τοῦ ὁποίου εἰργάσθη μεθ' ὧν τῶν δυνάμεων του. Μετέφρασεν εἰς ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν Germania τοῦ Τακίτου (μετὰ σημειώσεων), καθὼς καὶ ἄσματα τοῦ Κατούλλου καὶ βιβλία τινὰ (1-5) τῶν Μεταμορφώσεων τοῦ Ὀβιδίου καὶ τὴν Ἑκατονταέτηρον ᾠδὴν τοῦ Ὀρατίου εἰς ποιητικὸν λόγον, εἰς δωρικὴν δὲ διάλεκτον ἐν « ἐμμέτρῳ μεθερμηνείᾳ » βουκολικὰ εἰδύλλια τοῦ Βιργιλίου. Πλεῖστα εἶναι τὰ ἐπιγράμματά του καὶ ἄλλα ποιήματα εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν διὰ διαφόρους περιστάσεις, ἐν οἷς συνδυάζεται ἀκριβεία γλώσσης, χάρις καὶ σκόμμα πολλάκις δηκτικόν.

Πάντα σχεδὸν τὰ συγγράμματά του συμπεριελήφθησαν εἰς ἓνα τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον « Φιλολογικὰ Πάρεργα » (Ἀθ. 1865, β' ἔκδ. 1874). Ἐν συνεργασίᾳ μὲ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ Ναυτικοῦ Α. Παλάσκαν καὶ Α. Κοუმεῶν συνένταξε τὸ ἐπίσημον « Ὀνοματολόγιον Ναυτικόν » (Ἀθ. 1858,

687-693. Πρβλ. καὶ τὸ περιοδικόν « Ἐστία », 1890, τόμ. Α', σελ. 141-142, καὶ τὰ σχετ. ἄρθρα ὑπὸ Χ. Ι. Σοῦλη ἐν τῇ ΜΕΕ, τοῦ « Πυρσοῦ » καὶ ὑπὸ Εὐαγγ. Φωτιάδου ἐν τῷ Ἑγκυκλ. Λεξικῷ τοῦ « Ἠλίου ». Τὰ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἀξίζει νὰ ἐξετασθῶσιν ἐν ἰδιαιτέρᾳ μελέτῃ.

νεωτ. ἔκδ. 1884). Ὁ Φίλιππος Ἰωάννου ἡσχολεῖτο ὄχι μόνον μὲ τὴν Φιλολογίαν ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν Φιλοσοφίαν καὶ ἔγραψε περὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων πραγματείας Ἑλληνιστὶ ἢ Γερμανιστὶ<sup>1</sup>.

Ἐν Ἀμερικῇ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔζησε καὶ ἔδρασεν ὁ Εὐαγγελινὸς Ἀποστολίδης, συνήθως γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ε. Σοφοκλῆς (1814-1883). Κατήγετο ἐκ Θεσσαλίας, τὴν δὲ νεότητά του διήλθε κατὰ μέγα μέρος ἐν τῇ μονῇ τοῦ Σινᾶ. Τὸ ὄνομα Σοφοκλῆς ἐδόθη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἐν Σύρῳ διδασκάλου του Ἀνθίου Γαζῆ, θαυμαστοῦ τοῦ μεγάλου τραγουδοῦ, εἰς ἐνδειξὴν ἐκτιμήσεως πρὸς τὸν μικρὸν ἀλλ' εὐέλπιδα μαθητὴν του. Εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἦλθε (1828) «κατόπιν συγκαταθέσεως τοῦ Ἀνθίου Γαζῆ» παραλαβόντος αὐτὸν τοῦ Ἀμερικανοῦ Ἱεραποστόλου Josiah Brewer, ὅστις εἶχεν ἐκ Βοστώνης σταλῆ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προσηλυτίσῃ εἰς τὸν Χριστιανισμόν τοὺς Ἑβραίους τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ὁ Ἀνθ. Γαζῆς «ἐχώρη διότι ὁ Θεσσαλὸς μαθητὴς του θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ σπουδάσῃ πέρα τῶν δυνατοτήτων τῆς Ἑλλάδος» («Ἀθηνᾶ» 56, 128). Ἐκεῖ διήνυσεν οὗτος μεγάλην καὶ καρποφόρον λίαν σταδιοδρομίαν. Τῷ 1842 διωρίσθη εἰς τὸ Harvard διδάσκαλος (tutor) τῆς Ἑλληνικῆς, ἐκεῖ μὲ μικρὸν διάλειμμα παρέμεινε μέχρι τοῦ 1859 ὅτε διωρίσθη ἐπικουρικὸς καθηγητής. Τὸ δὲ ἐπόμενον ἔτος (1860) διωρίσθη καθηγητής (University Professor) τῆς ἀρχαίας μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Τὴν ἔδραν ταύτην κατεῖχε μέχρι τοῦ θανάτου του. Τεσσαράκοντα ἔτη διήρκεσεν ἡ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Harvard καθηγεσία του καὶ δικαίως μεγάλῃ προσπογραφίᾳ του κοσμεῖ τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν τοῦ πρυτανικοῦ μεγάρου. Ὡς ἄνθρωπος ὑπῆρξεν (ὡς λέγεται παρὰ Σ. Ι. Κανόυτα, Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Ἀμερικῇ, Βοστώνη 1918, σελ. 76 ἑξ.) ἰδιόρρυθμος καὶ ἰδιότροπος, τραχὺς καὶ διογενικῶς ἀπέριτος, μείγμα βιαιότητος καὶ καλωσύνης, ἀφειλείας καὶ ἀξιοπρεπείας, λιτότητος καὶ γενναιότητος. Ἐκ τῶν ἔργων του εἶναι ἡ ἄγνωστος μείνασα ἀλλὰ ἀξία προσοχῆς «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς προφορᾶς» (History of the Greek Alphabet, with Remarks on Greek Orthography and Pronunciation, 1848 καὶ 1854). Ἐξ ἑτη πρότερον (1842) εἶχεν ἐκδώσει Γραμματικὴν τῆς δημώδους ἑλληνικῆς (A Romaic Grammar). Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον ἔργον του, ἡ βενεδικτίνειος ἐργασία του, ὡς τὴν καλεῖ ὁ βιογραφήσας αὐτὸν Hesseling («Un travail de bénédictin»), εἶναι τὸ «Ἑλληνικὸν Λεξικὸν τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ Βυζαντινῆς περιόδου, 1870 (Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods), περιλαμβάνον τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ 146 π. Χ. μέχρι τοῦ 1100 μ. Χ. Κατ' ἀρχὰς εἶχε τοῦτο ἐκδοθῆ συντομώτερον ὡς «Glossary of later and byzantine

1. Ἰδὲ Παναγ. Πατριάρχέα, Φίλιππος Ἰωάννου (Ἀθήναι 1936). Περὶ καὶ τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ Π. Ν. Παπᾶ ἐν τῇ ΜΕΕ τοῦ <Πυρσοῦ>.

Greek » εἰς τὰ « *Memoirs of the American Academy* » (τόμ. 7, 1860). Τὸ λεξικὸν ἀνετυπώθη τῷ 1888 καὶ 1914 ἡ ἀδικωτάτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ A. Eberhard (*Fabulae Romanenses*, σελ. V) περὶ αὐτοῦ. Ὁ Krumbacher ἐχαράκτηριζε μὲν τὸ λεξικὸν ὡς ὠφέλιμον ἀλλὰ τὰς παραπομπὰς του ἤλεγχε πολλαχοῦ ὡς ἐσφαλμένας. Ἄλλ' ὁ δικαίως κρίνων ὁμολογεῖ ὅτι δὲν εἶναι βέβαια τόσον χρήσιμον ὅσον εἶναι ὁ Θησαυρὸς τοῦ Στεφάνου ἢ καὶ ὁ Δουκάγιος, ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν γλωσσικὴν μελέτην τῶν χρόνων τοὺς ὁποίους ἐξετάζει, καὶ διὰ τοῦτο ὠφελιμώτατον καὶ τὸν συγγραφέα του θεωρεῖ ἄξιον μεγάλης ἐπιστημονικῆς εὐγνωμοσύνης<sup>1</sup>.

Ἐν παρόδῳ ἃς μνημονευθῇ ἐνταῦθα, ὅπου ὁ λόγος περὶ τοῦ E. Σοφοκλέους, καὶ ὁ ἐκ Χίου ἱατρός Ἀλέξανδρος Πασπάτης (1814-1891). Μετὰ τὰς σφαγὰς τῆς Χίου (1822) ἦλθεν εἰς Ἀμερικὴν, ἐξεπαιδεύθη δὲ καὶ ἀπεφοίτησε τῷ 1831 ἀπὸ τὸ Κολλέγιον τοῦ Amherst. Νοσταλγῶν τὴν γενέθλιόν του γῆν ἦλθεν εἰς Εὐρώπην καὶ ἐσπούδασεν ἱατρικὴν ἐν Παρισίῳ καὶ ἐν Πίζῃ. Βραδύτερον ἦλθε (1839) εἰς Λονδὶνον καὶ ἀπὸ τοῦ 1840 ἐγκατεστάθη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Μέγα κατόρθωμά του ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 1841 μετὰ πέντε ἄλλων Ἑλλήνων (ἐν οἷς καὶ ὁ Ἡρόκλης Βασιάδης, βλ. ἀνωτ.) ἴδρυσις τοῦ περιωνύμου « Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ». Ἀπὸ τοῦ 1879 μέχρι τοῦ θανάτου του διέμενεν ἐν Ἀθήναις. Ἀμφίβολον εἶναι ἂν θὰ διέπρεπε τόσον ἐν τῇ φιλολογικῇ ἐργασίᾳ καὶ ἱστορικῇ ἐρευνῇ, ἂν δὲν ἦτο καὶ ἱατρός. Ὡς ἱατρός ἠδυνήθη νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς ἀρχαιολογικοὺς τόπους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν εὐκόλως προσίτοι εἰς πάντας, καὶ νὰ συγγράψῃ ἔργα ἄξια λόγου, ὡς τὰς « Βυζαντινὰς μελέτας », τὰ « Βυζαντινὰ ἀνάκτορα », τὴν « Πολιορκίαν καὶ ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ». Ἀξιόλογον εἶναι καὶ τὸ « Χιακὸν γλωσσάριόν του », τοῦτ' ἔστιν ἐρμηνεία καὶ ἐτυμολογία τῶν λέξεων τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος του Χίου. Ἐδημοσίευσεν πρὸς τούτοις καὶ παρατηρήσεις εἰς τὴν ἀγγλικὴν μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ πραγματείας (γαλλιστὶ) περὶ τῆς γλώσσης τῶν Ἀθιγγάνων ἣν εἶχεν ἐκμάθει (1870). Ἡ μελέτη αὕτη κατέστησεν αὐτὸν γνωστὸν καὶ μεταξὺ τῶν Γλωσσολόγων. « Ὁ ἐπιστημονικὸς βίος τοῦ πολυτίμου ἀνδρὸς συνεληροῦτο διὰ τῆς καθημερινῆς αὐτοῦ διατριβῆς περὶ τὰ ἔργα τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς φιλαν-

1. Τὰ κατὰ τὸν Εὐαγγελινὸν Ἀποστολίδην - Σοφοκλῇ ἐξέθεσεν ἐσχάτως λεπτομερῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχείων καὶ βιβλιοθηκῶν τοῦ Πανεπιστημίου Harvard ὁ Γεώργ. Χρ. Σούλης εἰς τὸ περιοδ. « Ἀθηνᾶ » 56 (1952), σελ. 125 - 141. Παλαιότεραι νεκρολογίαι του εἶναι ἡ τοῦ W. W. Goodwin, ἐν Nation 38 (1884), 8 καὶ Proceedings of the American Academy 19 (1883 - 1884), 502 καὶ γαλλιστὶ (ὡς ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν) ὑπὸ D. C. Hesselung ἐν Meded. der Koninkl. Akad. von Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, Deel 59, Serie A, No 7 (Amsterdam 1925) 3. Πρβλ. καὶ Νικ. Τωμαδάκη, Οἱ Ἕλληνες καὶ αἱ φιλολογικαὶ βυζαντιναὶ σπουδαὶ (Ἀθῆναι 1950), σελ. 26.



θρωπίας καὶ τῆς περὶ τῶν καθόλου ἐθνικῶν πραγμάτων μερίμνης» (Σπ. Λάμπρος)<sup>1</sup>.

Ἐν τῇ φιλολογικῇ ταύτῃ ἐπισκοπῇ δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ, ἀν καὶ δὲν ἦτο αὐστηρῶς φιλόλογος, ὁ ἐκ Γόρτυνος ἔλκων τὸ γένος ἀλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει γεννηθεὶς ἱστορικὸς Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος (1815-1891). Μνημονευτέος κυρίως διὰ τὸ μέγα ἱστορικὸν του ἔργον, τὴν «Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» (ὁ α' τόμος τῆς ἐξεδόθη τῷ 1860), ἐν ᾧ κατὰ πρῶτον εὐρίσκεται συνηνωμένη ἐν ἀλληλουχίᾳ ὁλόκληρος ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπίσημον χαρακτηριστικὸν ταύτης τῆς ἐκθέσεως εἶναι ἡ νέα ἐκτίμησις τοῦ βυζαντινοῦ καὶ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, εἰς τὴν ὁποῖαν ἤγαγε τὸν ἱστορικόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Φαλλμεράϋερ καὶ ἄλλους, ἀκριβῆς τῶν πηγῶν μελέτη καὶ τῶν πραγμάτων ἀμερόληπτος ἐξέτασις. Ὁ Παπαρηγόπουλος ἠθέλησεν οὕτω νὰ ἐξετάσῃ ἰδιαιτέρως τὴν ἱστορίαν τῆς γενετείρας του πόλεως. Τὸ λαμπρὸν καὶ ἀβίαστον ὕφος τοῦ συγγραφέως κατέστησε τὸ ἐπιβλητικὸν τοῦτο ἔργον ἱστορικὸν καὶ φιλολογικὸν μνημεῖον, προσωρισμένον νὰ μείνῃ διαρκὲς κτῆμα τοῦ ἔθνους. Τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τοῦ ἑλληνικοῦ μέσου αἰῶνος ἐπεχέρισαν πλὴν τοῦ Παπαρηγόπουλου καὶ ὁ Μαυροφρύδης, ὁ Σάθας, ὁ Ζαμπέλιος, ὁ Παρανίκας, ὁ Ἀραβαντινὸς καὶ ἄλλοι. Παρὰ τὸν Παπαρηγόπουλον πρέπει νὰ ἀναφέρω καὶ δύο ἄλλους μεγάλους ἱστορικοὺς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρον καὶ τὸν Παῦλον Καρολίδην. Ἀμφότεροι συνέχοντι πρὸς τὸν Παπαρηγόπουλον, συμπληροῦντες ἢ συγγενεύνοντες πρὸς αὐτόν. Ὁ Καρολίδης ἐπανεξέδωκε μετὰ σημειώσεων τὴν ἱστορίαν του ὁ Λάμπρος ἐξέδωκε καὶ αὐτὸς ἱστορίαν μὲ παρόμοιον ἐν πολλοῖς πρόγραμμα.

Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος (1851-1919) ἐφοίτησεν εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου (1867-1871) συνέχισε δ' ἔπειτα τὰς σπουδὰς του εἰς Βερολίνον καὶ Λειψίαν. Ἐν Γερμανίᾳ ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ Ἑρνέστω Κουρτίφ, Θεοδ. Μόμμσεν, Ἀδόλφω Κίρχοφφ, Ἑρρ. Κίπερτ, Γ. Δρϋζεν κλ. Ἐν Λειψίᾳ ἔτυχε καὶ τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος μὲ ἐναίσιμον διατριβήν: «Τὰ κατὰ τοὺς οἰκιστὰς τῶν παρ' Ἑλληνισιν ἀποικίων καὶ τὰς αὐτοῖς ἀπονεμομένας τιμὰς καὶ προνομίας» (Λειψία 1873). Ὑπῆρξεν ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διάδοχος τοῦ Κ. Παπαρηγόπουλου, διέπρεψε δὲ κυρίως ὡς ἱστορικὸς («Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως» εἰς ἑξ. τόμους 1886-1908). Αἱ φιλολογικαὶ ἐργασίαι του, ὡς ἡ ἔκδοσις τοῦ Μιχ. Ἀχομι-

1. Περὶ Σπ. Π. Λάμπρον, ΔΙΕΕ, τόμ. 4 (1892), σελ. 206 ἐξῆς καὶ Σ. Ι. Κανούταν, Ὁ Ἑλλησμός ἐν Ἀμερικῇ, Boston 1918, σελ. 74-76, καὶ τὸ σχετ. ἄρθρον τοῦ Δημ. Πασχάλη, ἐν τῇ ΜΕΕ τοῦ «Πυρσοῦ», τόμ. 19, σελ. 764.

νάτου (1879), ἡ συλλογὴ *Romans Grecs* (1879), Ἀργυροπούλεια (1910), ὁ Κατάλογος τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἀγίου Ὁρους (τόμ. 1-2, Κανταβριγία, 1895-1900) κτλ., ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν βυζαντινὴν καὶ νεοελληνικὴν φιλολογίαν. Ὑπῆρξεν ἀνὴρ θαυμαστὸς ἐν τῇ γλωσσολογίᾳ, πολυμερεῖα καὶ φιλοπονία του. Τούτων περιφανὴς ἀπόδειξις ἡ ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἐκδοσις τοῦ «Νέου Ἑλληνομνήμωνος» (1904 ἐξ., τόμ. 14), ἐκ τῶν ἰδίων συλλογῶν καὶ μελετῶν. Ἰδιαιτέρας εὐγνωμοσύνης εἶναι ἄξιος διὰ τὸ πλῆθος τῶν μεταφράσεων, τὰς ὁποίας ἐφιλοπόνησεν ἐκ τῶν κυριωτάτων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν (Φρ. Βερτολίνι, Ρωμαϊκὴ Ἱστορία (τόμ. 1-2, 1893-1894), Ἐρνέστου Κουρτίου, Ἑλληνικὴ Ἱστορία (τόμ. 1-6, 1898-1900), Φερδ. Γρηγοροβίου, Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας (τόμ. 1-3, 1904-1906), Γουλιέλμου Μίλλερ, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας (τόμ. 1-2, 1909-1910) καὶ ἄλλα), βοηθῶν οὕτω μέγιστον ὅσον τὰς ἱστορικὰς μελέτας ἐν τῇ Ἑλλάδι<sup>1</sup>.

Εὐρυμαθέστατος καὶ πολυγραφώτατος εἶναι ὁ ἐκ Καππαδοκίας Παναγιώτης Καραολίδης (1849-1930). Οὗτος ὑπῆρξεν ἀξιοσημεῖωτος καὶ ὡς ἱστορικός καὶ ὡς φιλόλογος. Τὴν σχολικὴν του μόρφωσιν διήνυσεν εἰς δύο ἐπιφανῆ σχολικὰ ἰδρύματα τοῦ Γένους, εἰς τὴν Μεγ. τοῦ Γένους Σχολὴν ἐν ΚΠόλει καὶ εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν τῆς Σμύρνης. Εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἑθν. Πανεπιστήμιον ἐφοίτησε (1867) τρία ἔτη, μεθ' ὃ ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Σίνα εἰς Γερμανίαν πρὸς εὐρύτερας σπουδάς. Ἐσπούδασεν εἰς τὰ Πανεπιστήμια Μονάχου, Στρασβούργου καὶ Τυβίγγης. Ἐν Τυβίγγῃ ἀνηγορεύθη τῷ 1872 διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας. Τῇ προτροπῇ τοῦ Κ. Κόντου ἦλθε τῷ 1886 ἐκ Σμύρνης εἰς Ἀθήνας, ὅπου τῷ 1893 διωρίσθη τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Ὁ ἀνὴρ ὑπῆρξεν εἰς τῶν πολυγραφωτάτων λογίων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Τὰ θέματα δὲ περὶ τὰ ὁποῖα ἡσχολήθη δὲν εἶναι μόνον ἱστορικὰ ἀλλὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ καὶ φιλολογικὰ. Ἱστορικοῦ καὶ ἀρχαιολογικοῦ περιεχομένου εἶναι τὰ «Καππαδοκικά» του (1874), γλωσσικοῦ δὲ τὸ «Γλωσσάριον συγκριτικὸν ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων» (1885). Εἰς τὴν διατριβὴν αὐτὴν ἐπιζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἰς τὴν τότε ἐν Καππαδοκίᾳ

1. Τῷ 1935 ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις τόμος «Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου» μὲ διατριβὰς μαθητῶν καὶ φίλων τοῦ ἐκλιπόντος λογίου, 84 τὸν ἀριθμὸν, ὧν 49 συγγραφεῖς εἶναι ξένοι λόγιοι.

Ἐκ τῶν νεκρολογίων του ἀναφέρω Δημητρ. Σ. Μπαλάνου, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, Β' Παράρτημα 1928, σελ. 1-33. Ἀνδρ. Σκια, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. 14, σελ. 115-144. Τὰς ἄλλας βλέπε ἐν σελ. γ', σημ. 1 τοῦ Ἐπιμνημοσύνου τόμου. Λεπτομερὴν κατάλογον τῶν συγγραμμάτων, διατριβῶν, ἀρθρῶν του κλ. ἐδημοσίευσεν ὁ Γεώργ. Χαριτάκης, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. 14 (1912), σελ. 145-248.

ὀμιλουμένην ἑλληνικὴν διάλεκτον, ἐσφύζοντο ἔχνη τῆς ἀρχαίας Καππαδοκιῆς γλώσσης, ὅτι εἰς τὴν διάλεκτον τῶν Φαρασιωτῶν « ἀνεκάλυψεν ἔχνη γλώσσης προελληνικῆς ». Ἐθνολογικὴ εἶναι ἡ μελέτη του « Σημειώσεις τινὲς περὶ τῆς Μικρασιανῆς Ἀρίας δημοφιλίας » (1886), καὶ φιλολογικὴ τὸ « Στραβῶνος γεωγραφικὴν τὰ περὶ Μικρᾶς Ἀσίας (βιβλ. 12ον καὶ 14ον) » (1889). Μετασχὼν τοῦ Ἡ' Διεθνoῦς Συνεδρίου τῶν Ἀνατολιστῶν ἐν Στοκχόλμῃ (1889) ἐξέδωκε τὰς διδασκτικὰς καὶ ἐνδιαφερούσας « Σκανδιναυικὰς Ἀναμνήσεις » του (1890), εἰς αἷς εὐρίσκει ἀφορμὴν καὶ πατριωτικῶν συγκινήσεων ἐκ τῶν ἐν Κρήτῃ γεγονότων τοῦ 1889.

Ἐκτοτε ἀρχίζει ἡ μεγάλη συγγραφικὴ του δρᾶσις, « Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἸΘ' αἰῶνος » (1891), « Ἱστορία τοῦ ἸΘ' αἰῶνος » (τρὲς τόμοι, 1892), ἡ ἀξιόλογος « Εἰσαγωγή εἰς τὴν παγκόσμιον ἢ καθολικὴν ἱστορίαν » ἡ ὑπὸ τὸ γενικῶς τότε ἄρχον ἐγγελιανὸν πνεῦμα γραφεῖσα (1894), αἱ μεταφράσεις ἔργων τοῦ ἐπίσης πολυγλωσσίου Γερμανοῦ ἱστορικοῦ καθηγητοῦ G. H e r t z b e r g, « Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας » (1902, δύο τόμοι) καὶ « Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι σήμερον » (1906, τρεῖς τόμοι) καὶ « Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως » (1916, τέσσαρες τόμοι ἐκ τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Ersch καὶ Gruber). Ἐξέδωκε καὶ ἐν μέρει συνεπλήρωσε τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλλην. Ἐθνoῦς τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου εἰς 4<sup>ην</sup> εἰτα καὶ εἰς 5<sup>ην</sup> ἔκδοσιν (1902 καὶ 1925), ἐξέδωκε (1906) « Ἐγχειρίδιον Βυζαντινῆς Ἱστορίας », βραδύτερον δὲ (1922-1929) τὴν « Σύγχρονον ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ 1821-1921 » εἰς 7 τόμους, εἰτα τὴν « Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως μέχρι Γεωργίου Α' » (εἰς ἑνα τόμον, 1925), Παγκόσμιον Ἱστορίαν, τόμ. 1-4 (Ἀθῆναι 1926-1930) καὶ πλήθος ἄλλο βιβλίον καὶ διατριβῶν<sup>1</sup>. Ἄξιον μνείας εἶναι ὅτι ἐξέδωκε καὶ Γερμανιστὶ μελέτην Die sogenannten Assyro-Chaldäer und Hittiten von Kleinasien (Ἀθῆναι 1898) καὶ 2 ἀκόμη μελέτας τὸ αὐτὸ ἔτος (1913) ἐν Στρασβούργῳ Anubis-Hermes-Michael, καὶ Bemerkungen zu den alten Kleinasiatischen Sprachen und Mythen.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι τοιαῦτα ἔργα εἰς τοσοῦτο πλῆθος ἐκδιδόμενα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθoῦν ὡς πληροῦντα πάντα ἀπολύτως τοὺς ὅρους αὐστηρᾶς, βαθείας καὶ συστηματικῆς τῶν ζητημάτων μελέτης, ἀρ' ἐτέρου ὅμως εἶναι ἐκπλήρσοῦσα ἡ ἐν αὐτοῖς παρατηρουμένη δξύτης καὶ ἀντικειμενικότης τῆς κρίσεως, ὁ συνδυασμὸς τῶν ἱστορικῶν σχέσεων, ὁ παραλληλισμὸς νεωτέρων πρὸς ἀρχαῖα γεγονότα, καὶ ἡ ἐξαγωγή συμπερασμάτων καθολικὴν ἀξίαν ἔχοντων.

Ὁ ἐν λόγῳ ἀνὴρ ἐχρησιμοποιήθη πολλάκις ἐξ ἔθνικῶν λόγων καὶ ὡς

1. Βλέπε κατάλογον αὐτῶν ἐν τῷ περιοδικῷ « Ἑλληνικά » 4 (1931), σελ. 294-298.



πολιτικὸς καὶ βουλευτὴς (ἐν τῇ Νεοτουρκικῇ Βουλῇ) καὶ εἰς διαφόρους ἀποστολάς, ἐλάμβανε δὲ συχνότατα ἐπὶ ἐπικαίρων ζητημάτων τὸν λόγον ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ (Κρητικὸν ζήτημα, σχέσεις Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας, Εὐρωπαϊκὴ διπλωματία)<sup>1</sup>.

Ἀδελφὸν ὁ Παῦλος Καρολίδης πρεσβύτερον εἶχε τὸν ἐπιφανῆ ἀνατολιστὴν καὶ φιλόλογον Ἰορδάνην Καρολίδην (1837-1909), ζήσαντα καὶ δρασάντα ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Φιλόλογος καὶ δραματικὸς ποιητὴς ὑπῆρξεν ὁ Λέσβιος Δημήτριος Βερναρδάκης (1833-1907), σπουδάσας ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Γερμανίᾳ<sup>2</sup>. Περιπλακεῖς εἰς δεξις φιλολογικoὺς ἀγῶνας ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις πανεπιστημιακῇ θέσει του καὶ πρὸς ἄλλους καὶ δὴ πρὸς τὸν ἑσοχον γραμματικὸν Κωνστ. Κόντον, δὲν ἠδυνήθη ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ παραμείνῃ ἐν Ἀθήναις καὶ παραιτηθεὶς (τὸ δεύτερον ὀριστικῶς τῷ 1883) ἤλθε καὶ ἔζησεν ἐν τῇ γενετείᾳ του νήσῳ. Μνημιώδης διὰ τὴν εἰσαγωγὴν, ἐρμηνείαν καὶ κριτικὴν βάσανον εἶναι ἡ ἔκδοσις δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου ἐν τῇ Ζωγραφειῷ Βιβλιοθήκῃ (1888-1903) εἰς τρεῖς τόμους<sup>3</sup>. Εἰς πολλοὺς φιλολογικoὺς ἀγῶνας ἔδωκεν ἀφορμὴν ἡ Ἑλληνικὴ Γραμματικὴ του. Ἰδιαίτερας μνείας ἀξία εἶναι ἡ μακρὰ αὐτοῦ ἔρις πρὸς τὸν Κόντον, τοῦ ὁποῖου τὰς «Γλωσσικὰς παρατηρήσεις» εὐφυῶς μᾶλλον καὶ χαριέντως ἢ πάντοτε ὀρθῶς καὶ πειστικῶς ἀπέκρουσε διὰ τοῦ βιβλίου του «Ψευδαίτικισμοῦ ἔλεγχος» (Τεργέστη 1884), τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἐδημοσιεύθη εἰς ἀνωνύμου ἐπιφυλλίδας τῆς ἐν Τεργέστῃ «Νέας Ἡμέρας». Πλεῖστα εἶναι τὰ δραματικὰ ἔργα τοῦ καὶ ἄλλως μουσικωτάτου ἀνδρὸς («Μαρία Δοξαπατρῇ 1887, «Κυψελίδαι», «Μερόπη», «Εὐφροσύνη», «Ἀντιόπη», «Νικηφόρος Φωκὰς» 1905), περὶ ὧν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐνταῦθα εἰδικὸς λόγος. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν, παρασταθέντα κατὰ

1. Θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον, ἐὰν συνήγοντό ποτε εἰς τόμον τὰ ἄρθρα του ταῦτα ἐκ τῶν ἐφημερίδων. Τὴν αὐτὴν εὐχὴν ἐκφράζω καὶ διὰ τὰ ἐν τῇ Τεργεσταίᾳ «Ἡμέρα» καὶ ἐν ἄλλοις περιοδικoῖς ἄρθρα τοῦ Διονυσίου Θερεϊανοῦ.

Ἐκτενὴ νεκρολογίαν του μετὰ πλήρους βιβλιογραφίας ἐδημοσίευσεν ὁ Εὐάγγ. Π. Φωτιάδης εἰς τὰ «Ἑλληνικά», τόμ. 4 (1931), σελ. 291-300. Πρβλ. καὶ τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ Ἀδ. Ἀδαμαντίου εἰς ΜΕΕ 13, σελ. 873-874 καὶ Κ. Δ. Γεωργιάδου εἰς τὸ Ἑγκ. Λεξ. τοῦ «Ἠλίου», τόμ. 10, σελ. 370-372.

2. Ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης ἐγεννήθη τῇ 20 Νοεμβρίου 1833 ἐν Ἀγίᾳ Μαρίνῃ Λέσβου. Ὁ πατὴρ του Νικόλαος κατήγετο ἀπὸ τὸ χωρίον Βενεράτο τῆς ἐπαρχίας Τεμένους ἐν Κρήτῃ, καὶ ἡ μήτηρ του Μελισσηνὴ ἀπὸ τὸ χωρίον Γέννα τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας. Ἦτο κόρη τοῦ Γεωργίου Τραντόλη (ἰδὲ «Λεσβιακὸν Ἡμερολόγιον» Δ. Βερναρδάκη καὶ Π. Σαμαρᾶ, Μυτιλήνη 1950, σελ. 17). Περὶ τῶν ἀδελφῶν Δημητρίου καὶ Γρηγορίου Βερναρδάκη πρβλ. καὶ τὰ ἄρθρα τοῦ Εὐάγγ. Φωτιάδου, ἐν τῷ Ἑγκυκλ. Λεξ. τοῦ «Ἠλίου».

3. Περὶ τοῦ Δημήτρη. Ἦτο Βερναρδάκη καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης ἐκδόσεως τοῦ Εὐριπίδου βλ. Ἰω. Καλιτσούνακην εἰς τὸ ἄρθρον «Εὐριπίδης» τοῦ Ἑγκυκλ. Λεξ. τοῦ «Ἠλίου», τόμ. 8, σελ. 475.

τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν Ἀθήναις, συνήρπασαν καὶ ἐνεθουσίασαν τὸν Ἀθηναϊκὸν λαόν.

Ἀξιανόγνωστος εἶναι ἡ ἀπάντησις αὐτοῦ (γαλλιστί) πρὸς τὸν Wecklein, ἐπικρίναντα τὸν πρῶτον τόμον τοῦ Εὐριπίδου<sup>1</sup>.

Ἄς ἐπιτραπῇ νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἐν συνεχείᾳ τὸν κατὰ δεκατέσσαρα ἔτη νεώτερόν του ἀδελφὸν Γ ρ η γ ό ρ ι ο ν Β ε ρ ν α ρ δ ά κ η ν (1848-1925), ἓνα τῶν σπουδαιότερων Ἑλλήνων λογίων τοῦ τέλους τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Φιλολόγος ἀξιόλογος καὶ εἰς τὸ Ἐξωτερικὸν ἔχων φήμην, διεκρίθη κυρίως διὰ τὴν ἐπτάτομον ἔκδοσιν τῶν « Ἡθικῶν » τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῇ Bibliotheca Teubneriana (1888-1896) καὶ τὸ ὅλως πρωτότυπον « Λεξικὸν Ἑρμηνευτικὸν » τῶν δυσκόλων χωρίων τῶν κλασσικῶν Ἑλλήνων συγγραφέων (1908, β' ἔκδ. 1918). Ἑρμηνευτὴς ἀριστος καὶ δεξιὸς κριτικὸς, εἰσέδυσεν εἰς τὸ νόημα καὶ εὐστόχως ἡρμήνευσε πλεῖστα χωρία τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Καὶ ἐν τῇ πανεπιστημιακῇ του διδασκαλίᾳ (1898 ἔξ.) διεκρίνετο διὰ τὴν ἑρμηνευτικὴν δεινότητά του καὶ τὴν ἰδιάζουσαν διδακτικὴν ἐπιτηδειότητα περὶ τὴν συντακτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνος λόγου. Ἦτο μόλις 19 ἔτων, ὅτε ἐξέδωκε τὰ σχόλια εἰς τὰς δημηγορίας τοῦ Θουκυδίδου, τὰ ἐτι καὶ νῦν σχολικῶς χρήσιμα, τότε δὲ περὶπου συγχρόνως μετέφρασε καὶ τὸν Γαλατικὸν πόλεμον τοῦ Κάισαρος<sup>2</sup>. Ἀλλ' ἡ συγγραφικὴ του δρασίς ὡρμήθη πολλάκις καὶ ἐκ δριμυτάτων ἀντεπιπθέσεων ἐναντίον ἀντιπάλων του ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ὥς τοῦ Βιλαμόβιτς (ἴδε κυρίως πρόλογ. β' τόμου Ἡθικῶν), τοῦ Σπ. Βάση, τοῦ Κ. Κόντου καὶ Γ. Χατζιδάκι.

Καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν Ἡθικῶν τοῦ Πλουτάρχου καὶ τὸ Ἑρμηνευτικὸν Λεξικὸν ἐπεκρίθησαν, ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι, αὐστηρῶς καὶ ἐν πολλοῖς ἀδίκως (βλ. Ἰω. Καλιτσούνακην, « Ἀθηνᾶ », τόμ. 44 (1933), σελ. 243 ἔξ.), ἃν καὶ δι' ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων τούτων ἐργασιῶν ὠφέλησε καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ Ἑρμηνευτικὸν ἰδίᾳ Λεξικόν, μέγιστον καὶ ὅλως πρωτότυπον ἔργον καὶ κατόρθωμα, εἶναι χρησιμώτατον εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν δυσκόλων ἢ δυσλήπτων χωρίων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Εἰς τὰς ἐπικρίσεις ταύτας ἀπήντα ὁ Βερναρδάκης πικροχόλως ἐκτελῶν

1. Πολλὰ περὶ τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη, ὥς ἐπιφανοὺς ἀναντιρρήτως φιλόλογον ἀλλὰ καὶ ἑριστικὸν καὶ ἰδιορρύθμῳ ἀνδρός, βλέπε παρὰ Διονυσίῳ Θερσιανῷ, Νύξεις περὶ τοῦ Ὀμηρικοῦ ζητήματος (Τεργέστη 1866), σελ. 77-146. Πρὸς καὶ τὴν μελέτην τοῦ Εὐαγγ. Π. Φωτιάδου, Δημήτριος Βερναρδάκης πρὸς Karl Krumbacher, ἐν τῷ περιοδ. « Πλάτων », τόμ. 7 (1955), σελ. 328-334.

2. Ἐν παρόδῳ ἀναφέρω ἐνταῦθα ὅτι ἐκ τῶν καταλοίων του ἐδημοσιεῦθη μετάφρασις τοῦ παρὰ Θουκυδίδῃ Ἑπιταφίου τοῦ Περικλέους (Β', 35-46) εἰς τὸ « Λεσβιακὸν Ἡμερολόγιον » τοῦ Δ. Γ. Βερναρδάκη καὶ Π. Ι. Σαμαρᾶ (Μυτιλήνη 1950). Πρὸς τὴν βιβλιογραφίαν, τὴν ὁποίαν ἀναγράφω εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀρθρου « Ἑπιτάφιοι » ἐν τῷ Ἑγκυκλ. Λεξ. τοῦ « Ἠλίου ».

διπλοῦν ἄχαρι δι' αὐτὸν ἔργον, ὑπεραμυνόμενος δηλαδὴ ἑαυτοῦ καὶ ἐπιτιθέμενος εὐκαιρίας διδομένης καὶ κατὰ τῶν ἔργων τῶν ἐπικριτῶν του<sup>1</sup>.

Ὁ ἐκ Ζακύνθου Διογύσιος Θερεϊανὸς (1834-1897) εἶναι ἐκ τῶν ἀξιολογωτάτων λογίων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, αὐτοδίδακτος μάλιστα γενόμενος. Τὸ Γυμνάσιον διήνυσεν ἐν Κερκύρα, ὑπῆρξε δὲ σπουδαιότατον δι' ὅλην του τὴν ζωὴν (ὡς καὶ ὁ βιογραφήσας αὐτὸν Krumbacher παρατηρεῖ)<sup>2</sup> ὅτι ἐνταῦθα ἔσχε διδάσκαλον τὸν μετὰ ταῦτα ἀφωσιωμένον φίλον του Ἰω. Ν. Οἰκονομίδην, τὸν ἔзоχον διδάσκαλον καὶ ἐπιφανῆ φιλόλογον (βλ. ἄνωτ.). Ὁ πατὴρ του Εὐστάθιος, ἱερεὺς, προσεκλήθη τῷ 1850 εἰς Τεργέστην ὡς ἐφημέριος τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, συμπαρέλαβε δὲ καὶ τὸν υἱόν του, ὅστις, διατελέσας κατ' ἀρχὰς ὑπάλληλος ἀσφαλιστικῆς ἐταιρείας, προσελήφθη εἰτα (1855) εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Σκυλίτση ἐκδιδομένην τότε ἐν Τεργέστῃ ἐφημερίδα « Ἡμέραν ». Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἐδημοσιογράφη, τῷ 1861 μάλιστα ἔδρυσε βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ Θ. Λιβαδᾶ, τὴν « Κλειώ », ἣτις ἐξεδίδετο μέχρι τοῦ 1883· παρέσχε μεγίστας ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἔθνος του δι' ὅσων συμβολῶν εἰς τὴν « Ἡμέραν » καὶ « Κλειώ », ἀνωνύμως μάλιστα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐδημοσίευσεν. Ὁ Θερεϊανὸς ἦτο φύσις ἐσωτερικῇ, πνευματικὸν μᾶλλον ἢ κοινωνικὸν ἐπιζητοῦσα καὶ διάγουσα βίον. Οὕτω ζήσας οὐ μόνον τὰς σπουδαιότητας εὐρωπαϊκᾶς γλώσσας ἐξέμαθεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν, ἀρχαίαν, μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν, ἐσπούδασε καὶ ἐγνώριζε κατὰ βάθος. Τοῦτο ἀπέδειξε διὰ τοῦ τρίτου μὲν ἔργου περὶ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ (ἐν Τεργέστῃ 1889-1890 βλ. ἄνωτ.), ἐν ᾧ δὲν ἐκτίθεται μόνον ὁ βίος καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἡ ἐθνικὴ δρᾶσις τοῦ μεγάλου Χίου φιλολόγου, ἀλλὰ καὶ ἐξετάζεται ἡ ὅλη ἐθνικὴ καὶ πολιτιστικὴ περίοδος, ἐν ᾗ ἔδρασε καὶ ἐξ ἧς ἐγεννήθη ὁ Κοραῖς.

Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὰ σπουδαιότατα καὶ διδακτικώτατα συγγράμματα τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν ἑλληνιστὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, οὐ μόνον διὰ τὰ πολλὰ θέματα τὰ ὁποῖα ὁ εὐρυμαθέστατος συγγραφεὺς του συνεξετάζει ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἔσοχον ὕφος εἰς τὸ ὁποῖον ἔχει γραφῇ καὶ διὰ τὴν ἐν αὐτῷ

1. Πρβλ. « Βάσης, Κόντος καὶ Σί » (ἀνατύπωσις ἐκ τῆς « Ἐφημερίδος »), Ἀθῆναι 1895, καὶ « Ἀπάντησις πρὸς ὅσα ἐγράφησαν ἐν τῇ Ἀθηνᾷ κατὰ τοῦ Ἑρμηνευτικοῦ Λεξικοῦ » (Ἀθῆναι 1912). Τὸ Λεξικὸν ἐξεδόθη μὲ λεπτομερῆ πίνακα τῶν χωρίων εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν. Τὴν πρώτην ἔκδοσιν ἐπέκρινε διὰ μακρῶν ὁ Χαρίτων Χ. Χαριτωτίδης, ὑπεραμυνόμενος ἐν τισι τοῦ Κόντου ἀλλὰ καὶ ἀδικῶν ἐν πολλοῖς τὸν Βερναρδάκην, ἐν τῷ περιοδ. Ἀθηνᾶ, τόμ. 22, σελ. 273-344 καὶ 24, σελ. 177-184. Παλαιότερον εἶχεν ἐπικρίνει τὴν ἔκδοσιν τῶν Ἠθικῶν τοῦ Πλουτάρχου ὁ Σπυρίδων Βάσης, « Ἀθηνᾶ », τόμ. 2, 162 ἐξ., 3, 270 ἐξ., 7, 461 ἐξ., πρβλ. Ἰω. Καλιτσούνακην, ἐν « Ἀντιδικίᾳ τῶν τόνων », Ἀθῆναι 1944, σελ. 541, σημ. 31. Ἀντάξιαι τῶν δύο ἀδελφῶν βιογραφίαι ἑλλείπουσι μέχρι σήμερον.

2. Populäre Aufsätze (Λειψ. 1904), σελ. 302-309.



τῶν πραγμάτων ἔρευναν καὶ κρίσιν<sup>1</sup>. Καὶ ἦτο μὲν ὁ Θερεϊανὸς αὐτοδίδακτος ὡς ἐλέγχθη, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου του «Νύξεις περὶ τοῦ Ὁμηρικοῦ ζητήματος» (1866) τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Φρεϊβούργου ἐν Βρ. ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν (1869) τὸν τίτλον τοῦ ἐπιτίμου Διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας. Βραδύτερον ἐξέδωκε τὰς «Φιλολογικὰς Ὑποτυπώσεις» (Τεργέστη 1885), ἐν αἷς ἐξετάζει λεπτομερῶς καὶ παραλλήλως τὴν πολιτικὴν καὶ φιλολογικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὴν ἔννοιαν «Ἑλληνισμός» ὑπὸ λεκτικῆν καὶ πραγματικὴν σημασίαν, ἀφιεροῖ δὲ καὶ μακρὰν νεκρολογίαν εἰς τὴν μνήμην τοῦ διδασκάλου του Ἰω. Οἰκονομίδου (βλ. ἄνωτ.)<sup>2</sup>. Τελευταῖον ἔργον του ἐξέδωκεν ὁ Θερεϊανὸς τὸ «Διάγραμμα τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας» (Τεργ. 1892), ἐν ᾧ διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη μόνον τὰ τῆς ἀρχαίας Στοᾶς. «Ἡ ἀληθὴς τῆς Στοᾶς οὐσία ἔγκειται εἰς τὴν ἠθικὴν πνευματικότητα εἰς τὸ καθῆκον καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔνδον βίου, εἰς τὴν ἰσονομίαν καὶ φιλανθρωπίαν, εἰς τὴν τλησιπονίαν, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸ μελίχιον αὐτῆς ἦθος πρὸς τὰς δυσμενεῖας τῆς τύχης καὶ πρὸς πᾶσαν καταπίεσιν. Κατ' ἐμὲ οὐδὲν ἕτερον φιλοσοφικὸν σύστημα ὑπῆρξε πώποτε τοσοῦτον κατὰ βάθος ἀνθρωπικὸν» (σελ. 159).

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις προσεκάλεσεν αὐτόν, μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τούτου, ὡς καθηγητὴν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ὁ Θερεϊανός, πλησιάζων πλέον τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του, δὲν ἐδέχθη, δυστυχῶς διὰ τὰς ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφικὰς σπουδὰς, τὴν τιμητικὴν αὐτὴν πρόσκλησιν. Δύο ἄλλα ἔργα ἐσχέδιασεν, ἀλλ' ἀφῆκεν ἀτελεῖωτα, χαρᾶκτηριστικὰ ὅμως τῶν εὐρειῶν μελετῶν του. Περὶ τοῦ Δημοσθένους τὸ ἐν, περὶ τῶν τῆς Εἰκονομαχίας τὸ ἄλλο. Ὁ Θερεϊανὸς ζῶν μακρὰν τῆς Ἑλλάδος ἠδυνήθη πολλὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι νὰ κρίνῃ ἀντικειμενικώτερον καὶ αὐστηρότερον ἢ ὅσον οἱ σύγχρονοί του τότε συμπατριῶται ἐν Ἑλλάδι. Ἴσως διὰ τοῦτο πολλάκις παρεξηγήθη καὶ κατεκρίθη, ἀλλ' ὁ πατριωτισμὸς του ἦτο μέγας καὶ εἰλικρινής, ἀπλοῦς δὲ καὶ ἀνιδιοτελεὴς ὅσον καὶ ὁ λοιπὸς βίος τοῦ ἀπερίττου καὶ ἀθορόβου λογίου<sup>3</sup>.

1. Πρβλ. ὅσα περὶ τοῦ βιβλίου τούτου λέγει ὁ Wilamowitz εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλολογίας (Λειψία 1921, σελ. 5, ἐν τῇ Einleitung in die Altertumswissenschaft τῶν A. Gercke καὶ E. Norden, τόμ. Α').

2. Ὁ Θερεϊανὸς ἔσχε ζωηρὰν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φιλολόγου τούτου ὅστις ὑπῆρξε δι' αὐτὸν «σοφώτατος διδάσκαλος ἐμφυσήσας εἰς αὐτὸν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τὰ ζῶπυρα» εἰτα δὲ «ἀπὸ φιλοστόργου διδασκάλου — ὑπῆρξεν εἰς αὐτόν — φίλος τῶν οἰκειοτάτων καὶ γνωριμωτάτων κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν τοῦ ὄρου ἔννοιαν», συνέδεε δὲ τὸν μαθητὴν πρὸς τὸν διδάσκαλον «τιμὴ καὶ σέβας πρὸς πολυτίμητον ἑλληνιστὴν» «ὅστις κατέστησε αὐτόν (τὸν Θερεϊανὸν) συμμετόχον καὶ συλλήπτορα τῶν φιλολογικῶν καὶ γλωσσολογικῶν αὐτοῦ ζητήσεων».

3. Διὰ τῆς διαθήκης του κατέστησε κληρονόμον τῆς μὲν χρηματικῆς του περιουσίας (περὶ τὰ 280 χιλ. χρυσᾶ φράγκα) τὴν Βαυαρικὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν ἵνα ἐκ τῶν τόκων τῶν χρημάτων τούτων βραβεύωνται δι' ἐπιστημονικὰς φιλολογικὰς

Φίλος, συνεργάτης καὶ συνερευνητὴς τοῦ Θερεϊανοῦ ἦτο ὁ μνημονευθεὶς Κεφαλλὴν Θεαγένης Λιβαδάς (1827-1903) ζήσας ἐν Τεργέστη καὶ Βιέννῃ, ἐν ἣ καὶ ἀπέθανε. Ἀριστος Ἑλληνιστής, σπουδάσας ὡς ὑπότροφος τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως ἐν Λειψία. Μετὰ τινα ἔτη διαμονῆς ἐν Ἑλλάδι ἀποκατεστάθη ὀριστικῶς ἐν Τεργέστη (ὡς διδάσκαλος τῆς ἐκεῖ ἐν ἔτει 1786 ἰδρυθείσης Ἑλληνικῆς Σχολῆς) ἐξέδωκε δὲ τῷ 1861 μετὰ τοῦ Θερεϊανοῦ τὴν ἐφημερίδα ἢ μᾶλλον περιοδικὸν «Κλειῶ» εἰς τὸ ὅποιον, ὅπως καὶ εἰς τὴν «Τεργεσταίαν Ἡμέραν», ἀπεταμίευσε μέχρι τοῦ 1870 (ὅτε μετῴκησεν εἰς Βιέννην) ὅλην τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν δρᾶσίν του. Τὴν «Κλειῶ» ἐξέδιδεν ἔπειτα μόνος του ὁ Θερεϊανὸς μέχρι Ὀκτωβρίου 1883. Εἰς Βιέννην ἦλθε ὁ Θ. Λιβ. τῷ 1870 ἀνέλαβε δὲ τῷ 1874 τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐκεῖ «Ἐθνικῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς» («Griechische Nationalschule») μέχρι τοῦ 1894. Ὁ ἀνὴρ εἶχε εὐρυτάτην μόρφωσιν. Πλὴν τῶν δύο κλασσικῶν γλωσσῶν κατεῖχε καὶ τὰς κυριωτέρας νεωτέρας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας (ἰταλικήν, ἀγγλικήν, γερμανικὴν καὶ γαλλικὴν) τῶν ὁποίων παρηκολούθει καὶ τὰς φιλολογίας. Ὑπῆρξε εἰς τῶν μελετητῶν καὶ ἐρευνητῶν τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ ποιητοῦ Dante. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ἐν τῇ θεολογίᾳ εἶχε κάμει ἐξαιρετοὺς σπουδὰς καὶ κατεχώρισε πλείστας ὅσας σχετικὰς πρὸς τὰς ἐπιστήμας ταύτας μελέτας καὶ διατριβάς εἰς τὴν «Κλειῶ». Εἰς πάντα ταῦτα πρέπει νὰ προσθήσῃ τις ἀκόμη καὶ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν ποίησιν καὶ τὴν τέχνην. Εἰς ἰδιαίτερα βιβλία δὲν ἐξεδόθησαν πολλὰ μελέται του. Αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις εἶναι : «Στοιχεῖα Γενικῆς Ἱστορίας, μέρος πρῶτον, ἀρχαία ἱστορία» (Τεργέστη 1863), «Εἰσαγωγή εἰς τὴν μελέτην τῆς ποιήσεως», «περὶ τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως», «περὶ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως», «περὶ τοῦ Πετράρχου», «περὶ τῆς νῦν ἑλληνικῆς γλώσσης», «ἡ σπουδαιότης καὶ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἱστορίας» καὶ εἰ τι ἄλλο.

Σπουδαίαν βοήθειαν παρέσχεν ὁ Λιβ. εἰς τὸν Δ. Θερεϊανὸν κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ περὶ Κοραῆ βιβλίου, διὰ τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ ἐτοιμασίας τῶν ἐξ

---

ἐργασίας Βαυαροὶ μόνον ἢ Ἕλληνες λόγιοι, ἢ παρέχωνται οἱ τόκοι οὗτοι πρὸς ὑποστήριξιν ἐπιστημονικῶν μελετῶν καὶ ἐκδόσεων. Τὰ χρήματα ταῦτα ἐξηνεώθησαν. Τὴν δὲ πολυτίμον βιβλιοθήκην του ἐδώρησε εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Γερμανικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτούτον, ἥτις εὐτυχῶς διεσώθη παρὰ τὰ διατρέξαντα φοβερά γεγονότα.

Παρόμοιόν τι συνέβη καὶ μετὰ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ πρεσβευτοῦ καὶ λογίου ἀνδρὸς Ἰωάννου Γενναδίου (1844-1932) (περιέχουσαν καὶ τὰ βιβλία τοῦ πατρὸς του Γεωργίου, 1786-1854), ἡ ὁποία ἐδωρήθη εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικὴν Ἀρχαιολογικὴν Σχολήν, πλουτίζεται ὑπ' αὐτῆς διαρκῶς καὶ συντηρεῖται ἐν ἰδιαίτερῃ κτιρίῳ («τὸ Γεννάδειον» ἢ «ἡ Γεννάδειος Βιβλιοθήκη») παρέχουσα οὕτω χρησιμωτάτην βοήθειαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογικὴν καὶ ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην. Πρὸβλ. τὸ σχετικὸν περὶ τοῦ «Γενναδείου» ἄρθρον τοῦ Εὐαγγ. Φωτιάδου εἰς τὸ Ἑγκυκλ. Λεξικὸν τοῦ «Ἠλίου».

παραρτημάτων τοῦ τρίτου τόμου : 1. Πυρετολογίας Σύνοψις (προλεγόμενα). 2. Ὁ καθ' Ἱπποκράτη Ἱατρός. 3. Εἰσαγωγή εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱατρικῆς (πρόλογος Κοραῆ). 4. Ὑπόμνημα περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι. 5. Νόμω καλόν, νόμω κακόν καὶ 6. Πολιτικά παραινέσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

Οἱ τρεῖς λόγιοι Ἕλληνες, ὁ Ἰωάννης Οἰκονομίδης, ὁ Θεαγένης Λιβαδάς καὶ ὁ Διονύσιος Θερεϊανός, οἱ ζῶντες ἐν τῇ περιπτύτῳ τότε Ἑλληνικῇ παροικίᾳ τῆς Τεργέστης, ἀπετέλεσαν ἀληθινὴν ἑλληνικὴν φιλολογικὴν ἐστίαν ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ μοναδικὴν εἰς τὸ εἶδος τῆς<sup>1</sup>. Δύναται τις νὰ φαντασθῇ τὴν τριάδα αὐτὴν τῶν ξενιτεμένων Ἑλλήνων λογίων συνεδριάζουσιν καὶ συμπιλολογοῦσιν ἐν ἀδελφικῷ πνεύματι καὶ ἀγάπῃ, καὶ ἐρμηνεύουσιν τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά συγγράμματα ἐκ περιουσίας γνώσεως καὶ πείρας. Νεώτερος κατὰ τὴν ἡλικίαν ἦτο ὁ Διονύσιος Θερεϊανός (1834 - 1897), ἤρχετο μετ' αὐτὸν ὁ Θεαγένης Λιβαδάς (1827 - 1903) καὶ πρεσβύτερος ἀμφοτέρων ὁ Ἰωάννης Οἰκονομίδης (1812 - 1889). Ἐν Τεργέστῃ δὲ διέμεινε ὁ μὲν Θερεϊανός κατὰ τὰ ἔτη 1850 - 1897, ὁ Λιβαδάς κατὰ τὰ 1870 - 1894 καὶ ὁ Ἰω. Οἰκονομίδης (ἦλθεν ἐκ νέου καὶ παρέμεινε ἔκτοτε, κατὰ τὰ ἔτη 1865 - 1884). Παρ' αὐτοὺς ἢ μετ' αὐτοὺς ἔδρασαν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὡς δημοσιογράφοι καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ Βυζάντιοι, ὁ Ἀναστάσιος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, οἱ υἱοὶ τοῦ λεξικογράφου Σκαρλάτου Βυζαντίου<sup>2</sup>.

Εἷς τῶν γνωστοτάτων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος λογίων εἶναι ὁ Ἀδριανόπολιτης Στέφανος Κουμανούδης (1818 - 1899). Φεύγων ὁ πατὴρ του Ἀθανάσιος τὰς αἱματηρὰς συνθήκας αἱ ὁποῖαι ἐκραγείσης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐπεκράτουν καὶ ἐν Ἀδριανουπόλει, κατέφυγε μετὰ τῶν οἰκείων του εἰς Βελιγραδίον. Ἐν Βελιγραδίῳ βραδύτερον διεσχίσθη ἡ οἰκογένειά του εἰς δύο κλάδους. Ὁ μὲν εἷς τούτων ὑπὸ τὸν υἱόν του Στέφανον ἐγκατεστάθη εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ἀπελευθερωθεῖσαν Ἑλλάδα, ὁ δὲ ὑπὸ τὸν ἔτερον υἱόν του Ἰωάννην παρέμεινε πλέον διαρκῶς ἐν Βελιγραδίῳ· τούτου ἕργονος ὑπῆρξε ὁ Κωνσταντῖνος Κουμανούδης, ὅστις ἀνῆλθεν εἰς ἀνώτατα ἀξιώματα (βουλευτοῦ, ὑπουργοῦ κτλ., βλ. Ν. Βέην, Ἀρχ. Θερκ. Θεσ. 14, 337, σημ. 2). Ὁ Στέφανος μετέβη ἀργότερον εἰς Σιλιστρίαν, ὅπου διέμεινε ἐπὶ τρία ἔτη καὶ ἐξέμαθε τὴν Ρωσικὴν γλῶσσαν (τὴν Σερβικὴν ἤδη ἐγγνώριζε ἐκ τῆς ἐν Βελιγραδίῳ διαμονῆς), καὶ ὑπηρέτησεν ὡς διερμηνεὺς τοῦ ἐκ μητρὸς θείου του Καραμούζη. Ἐπανελθὼν βραδύτερον εἰς Βελιγραδίον, ἀπεστάλη

1. Πρβλ. Θερεϊανοῦ, Φιολ. Ὑποτυπώσεις, σελ. 296.

2. Πρβλ. Εὐγενίου Ζωμαροῖδου (Zomarides) Grabrede auf Dr. Theagenes Livada, Wien 1903. Ἡλ. Τσιτσέλη, Κεφαλληνιακὰ Σύμμεκτα, τόμ. Α', σελ. 303 ἐξ. καὶ τὸ περὶ τοῦ Λιβαδά ἀρθρον τοῦ Δ. Α. Δημητριάδου ἐν τῇ ΜΕΕ τοῦ « Πυρσοῦ », τόμ. 16, σελ. 81.



ἐκεῖθεν εἰς Μόναχον χάριν εὐρύτερων σπουδῶν. Ἐκεῖ ἐξέμαθε τὴν Γερμανικὴν καὶ Λατινικὴν, ἐνεγράφη δὲ εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου ἄνευ ἀπολυτηρίου Γυμνασίου, ὡς τοῦτο ἐγένετο ἐνίστε διὰ νέους καταφανῶς εὐφυεῖς καὶ φιλομαθεῖς (ἐν παρόδῳ λεκτέον τοῦτο ἔγινε καὶ διὰ τὸν βυζαντινολόγον Κάρολον Dieterich). Μετὰ ταῦτα ἦλθεν εἰς Βερολίνον διὰ περαιτέρω σπουδᾶς, ἔμεινε δὲ ἐκεῖ ἐπὶ διετίαν. Μετὰ τὸ Βερολίνον ἦλθεν εἰς Παρισίους, ὅπου ἐσπούδασεν ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος. Ἐμαθῆτευσεν δὲ κατὰ τὰς σπουδὰς του ἰδίᾳ παρὰ τῷ Thiersch (Θηρσίφ) ἐν Μονάχῳ καὶ παρὰ τῷ ἐνδόξῳ Αὐγ. Βαεκκῇ (Βουκχίῳ) ἐν Βερολίνῳ. Εἰς τούτους προσφωνεῖ τὴν κριτικὴν διατριβὴν του « Specimen emendationum in Longinum Arsinem, Menandrum » κτλ. (1854). Σημειωτέον ὅτι δὲν ἔλαβέ ποτε τὸ τυπικὸν διδακτορικὸν δίπλωμα, καὶ ὅμως διωρίσθη ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Ἰωάννου Κωλέττη τῷ 1845 ὕψηγητῆς τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Εἶτα ἐγένετο τῷ 1846 ἔκτακτος καὶ τῷ 1854 τακτικὸς καθηγητῆς. Ἀπέβη πολυμερέςτατος φιλόλογος, ἐπιγραφικὸς, λεξικογράφος καὶ ποιητής. Δὲν εἶναι μόνον καθηγητῆς τῆς Λατινικῆς φιλολογίας καὶ ἐκδότης ἐκ νέου τοῦ Λατινικοῦ Λεξικοῦ τοῦ Ἑρρίκου Οὐλερίχου, τὸ ὅποιον, ὡς αὐτὸς τὸ ἐπανεξέδωκεν, εἶναι τὸ τελειότατον λατινικὸν λεξικὸν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ, ἀλλὰ εἶναι καὶ δόκιμος ἐπιγραφικὸς (« Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι », Ἀθῆναι 1871, μετ' ἀξιαναγνώστων « Προλεγομένων », σελ. α' - β')<sup>1</sup> καὶ πολυμερὲς λεξικογράφος. Τὴν ἀρχαίαν λεξικογραφίαν ἐπλούτισεν ἐκτάκτως ἡ « Συναγωγή του τῶν ἀθησαυρίστων λέξεων ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς λεξικοῖς » (1833)<sup>2</sup>, θαυμάζομεν δὲ τὴν φιλοπονίαν, καρτερίαν καὶ ἐπιμελείαν του εἰς

1. « Ἀλλὰ τοῦτο (τὴν καταστροφὴν δηλ. τῶν ἀτελεστάτων ἐπιγραφῶν τῶν ἐν λειψάνοις μόνον ὀλίγων γραμμάτων περιωθεισῶν) οὐδεὶς νομίζω θὰ τολμήσει νὰ συμβουλευσῇ, διὰ τὰ πολλὰ ἐνδεχόμενα. Τίς οἶδεν, ἂν τριῶν μικρῶν στήλης τεμαχίων, σωζόντων νῦν ἀνὰ ἓν μόνον ὡ χωριστά, δὲν εὐρεθῶσι τῷ χρόνῳ καὶ τὰ ἄλλα οἰκεία τεμάχια, εὐαρμοστούντα οὕτω κατὰ τὰς γραμμάς τῶν θραύσεων, ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς ὅσιν ἡμῶν πληρὴς τὸ γεράσιμον ὄνομα < Σωκράτης Σωφρονίσκου Ἀλωπεκῆθεν > ; Τότε ποῖον θὰ ἔχη κρατημὸν ἢ χαρὰ σύμπαντος τοῦ πολιτισμένου κόσμου καὶ πόσαι εὐλογίαι εἰς τὰς διατηρήσαντα εὐλαβῶς τὰ τρία πρῶτα ἄσχημα δῆθεν τεμάχια ! ».

2. Ὡς πρὸς τὴν λεξικολογικὴν ἐργασίαν (« τῶν παρεωραμένων λέξεων ») καὶ ἄσκησιν παρατηρεῖ ὁ λόγιος ἀνὴρ τὰ ἐξῆς ἀξιοσημείωτα (σελ. ζ' τοῦ προλόγου τῆς Σ. Ἀθ. Λ.): « Ἵνα εἴπω ἀληθῶς πᾶν ὅ,τι αἰσθάνομαι, λέγω, ὅτι δὲν θεωρῶ πολὺ ἀξιοζήλευτον τὸν προσπορισμὸν τῆς ἐν λόγῳ ἀσκήσεως. Εἶναι μὲν αὕτη χρησίμη τῇ φιλολογίᾳ καθόλου, εἰς αὐτὸν δὲ τὸν φιλόλογον φέρει τινὰ βλάβην, καθόσον τὸν συνεθίζει νὰ μὴ πολυπροσέχῃ ἐν ταῖς μελέταις του εἰς τὴν τῶν νοημάτων συνέχειαν, νὰ θηρεύῃ δὲ μάλλον λέξεις, τὰς μεινάσας ἀπαρτηρήτους παρ' ἄλλων. Ἐδῶ συμβαίνει πως τὸ τοῦ ρητοῦ « ἄλλοις ὑπηρετῶν ἀναλίσκομαι », ὅπερ εἰδὰ ποτε γεγραμμένον ὑπὸ εἰκόνα κηρίου ἀνημμένον, ἐν τῇ προμεταπίδι τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Λεξικοῦ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, καὶ μ' ἔκαμε πολλὴν ἐντύπωσιν. Ὅστις λοιπὸν τῶν ἡμετέρων ὁμοτέχνων θέλει νὰ ζήσῃ καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ νὰ δυναμωθῇ δι' ἐννοιῶν καὶ

τὴν δίτομον «Συναγωγὴν τῶν λέξεων τῶν ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων» (1900, ὑπὲρ τὰς ἐξήκοντα χιλιάδας!). Ἐσκόπει διὰ τοῦ ἔργου τούτου ὁ λογιώτατος ἀνὴρ νὰ ἀποδείξῃ πόσον ἡ νεωτέρα γραφομένη ἡμῶν γλῶσσα εἶναι ζωντανή, εὐκίνητος καὶ εὐστροφος εἰς τὸν σχηματισμὸν νέων λέξεων καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν νέων σημασιῶν<sup>1</sup>. Διὰ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα εἶχε μετριοπαθεῖς καὶ ὁρθὰς γνώμας «ἐμπεποτισμένους μὲ τὴν γνῶσιν τῶν κυριωτέρων εὐρωπαϊκῶν φιλολογιῶν, τῆς γερμανικῆς, τῆς ἰταλικῆς, τῆς γαλλικῆς καὶ συγχρόνως κάτοχος τῶν νεωτέρων σλαβονικῶν, ὧν ἐγνώριζε τὰς περιπετείας, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων ἐν Ἀθήναις ἐπισήμων λογίων, οἵτινες ἐπολέμησαν τὸν σχολαστικὸν λογιστικισμὸν, διακηρύξας τὸ ἀδύνατον τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν»<sup>2</sup>. Ἐν τοῖς ἀρχαιολογικοῖς καὶ ἰδίᾳ ἐπιγραφικοῖς πράγμασιν εἶχε προσλάβει τὸ ὄνομα τοῦ μέγα κύρος ἐν τῇ Δ. Εὐρώπῃ.

Μεγάλην δὲ παρέσχεν ἐπιστημονικὴν καὶ διοικητικὴν συμβολὴν εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιολογικὰ πράγματα, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (ἱδρυθ. 1837), τῆς ὁποίας ἐπὶ 36 ὅλα ἔτη διετέλεσε Γραμματεὺς καὶ ἦτο «ὁ ἐπιφανέστατος ἐργάτης τῆς ἐξοχωτάτης τῶν Ἑλληνικῶν Ἐταιρειῶν» (Παν. Καββαδίας)<sup>3</sup>.

Ἀλλὰ καὶ ποιητὴς ἐν καθαρεύοντι λόγῳ ὑπῆρξε, συντάξας τὸ ἐπικὸν ποίημα «Στράτης Καλοπείχειρος» (1851), ἔχον κοινωνικὴν ὑπόθεσιν ὡς θέμα καὶ δεικνὺον ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτὸν τῆς ποιήσεως τοῦ Βύρωνος. Τὰ ὀλίγα ἔτη

γνώσεων φυσικῶν, λογικῶν καὶ ἠθικῶν πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ὅσον ἔνεστι τελείου ἀνθρωπισμοῦ, ὧς μὴ παραδοθῇ, τὸν συμβουλεύω, δι' ἑλίου τοῦ βίου του εἰς τοιαύτας λεξιθηρικὰς μελέτας καὶ ἀσκήσεις ἀποκλειστικῶς».

1. Ὁ Πέτρος Παπαγεωργίου (ἰδ. κατ.), μαθητὴς τοῦ ὑπάρχους, γράφει ὅτι τοῦ ἔλεγεν «αὐτὸ θὰ εἴπῃ γλῶσσα ζωντανὴ νὰ ἔχῃ εἰς κάθε χρόνον τὰ δικά της». Πέτρ. Παπαγ., «Ἐκ λίθων καὶ βιβλίων», ἐφημερίς «Νέα Ἡμέρα» Τεργέστης, 1899, ἀρ. 1286-1288. Ὁ Krumbacher ἐξάγει (B.Z., τόμ. 10 (1901), σελ. 327) ὅτι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Κουμ., τὸ ὁποῖον περιέχει περὶ τὰς 60 χιλιάδας τοιούτων λέξεων, εὗρισκει κανεῖς καὶ παλαιὰς λέξεις προσλαβοῦσας ὅμως ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ νέαν σημασίαν, ἔπειτα δὲ καὶ λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν ἐν τῇ Δύσει ἐξ ἑλληνικοῦ ὀλικοῦ διὰ νέας ἐννοίας, καὶ τὰς ὁποίας λέξεις παρέλαβον ἔπειτα καὶ οἱ νεώτεροι Ἑλληνες» πρὸς δὲ τούτοις εὗρισκει καὶ τὰς λεγομένας «νοθογενεῖς» (hybridæ). Ὑπάρχουν δὲ πρὸς τούτους ἀναγεγραμμένα καὶ πολλὰ κύρια ὀνόματα.

2. Βλ. Φ. Μιχαλόπουλον, Γεν. Ἑλλ. Βιβλιογρ., Δ' (1937), σελ. 18.

3. Βλέπε Σπ. Λάμπρον, Νέος Ἑλληνομνήμων 3 (1906), σελ. 59 καὶ 9 (1912-1913), σελ. 420-422. Μὲ εὐγνωμοσύνην ἀναφέρει αὐτὸν ὁ Βιλαμόβιτς εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του (Erinnerungen, σελ. 152). Ἐδεικνυε ὁ Κ. εἰς αὐτὸν (1873) τὰ δελτία (Scheden) τοῦ σχεδιαζομένου βιβλίου του «Συναγωγὴ λέξεων ἀθησαυριστῶν ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς Λεξικοῖς» (1883). Φαίνεται δὲ ὅτι ἡρμήνευσεν εἰς αὐτόν, τὸν τότε εἰκοσιπενταετὴ νεανίαν, ἐπιτοπίως καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει.

πρότερον ἐκδοθέντα Σονέτα του (« Σειρὰ σονέτων εἰς Βενετίαν ») δεικνύουσι τέχνην καὶ εὐγένειαν καὶ ἀπλότητα ἐν τῇ φράσει<sup>1</sup>.

Παρὰ τὸν Κουμανούδην μνημονευτός ὁ ἐκ Δημοτσάνης Εὐθύμιος Καστόρχης (1815-1889). Ὑπῆρξεν ἐν Γερμανίᾳ μαθητὴς τοῦ Boeckh, εἰς Ἀθήνας δὲ ἐπανελθὼν διωρίσθη βραδύτερον καθηγητὴς τῆς Λατινικῆς φιλολογίας καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ὀφείλει εἰς αὐτὸν τὴν ἀνασύστασίν της, ἡ δὲ πανεπιστημιακὴ βιβλιοθήκη τὴν ἀνίδρυσίν της. Καὶ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα δὲ πρόοδον καὶ ἀκμὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνετέλεσε τὰ μέγιστα, καθὼς καὶ οἱ Φ. Ἰωάννου, ὁ μνημονευθεὶς Στ. Κουμανούδης καὶ ὁ Σπ. Φιντικλῆς. Εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν μετὰφρασιν (1849) τῆς Λατινικῆς Γραμματικῆς τοῦ Madvig καὶ τὴν ἔκδοσιν μετὰ τοῦ Στεφ. Κουμανούδη τοῦ περιοδικοῦ « Ἀθηναίου ». Μικροτέρας τοῦ ἐργασίας ἐδημοσίευσεν εἰς πολλὰ ἑλληνικὰ περιοδικά, ἐξέδωκε δὲ καὶ τὸν Τρίτομον τοῦ Πλάτου καὶ ἄλλα τινὰ μικρότερα λατινικὰ ἔργα συνέγραψε.

Ὁ Μακεδὼν Χαρίσιος Παπαμάρκου (1844-1896) ἐσπούδασε φιλολογίαν ἐν Ἀθήναις, παιδαγωγικὴν δὲ ὡς ὑπότροφος ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Παπαμάρκου διεκρίθη καὶ εἰς δοκίμους φιλολογικὰς συγγραφὰς ὡς τὰς: « Περὶ τῶν τριττῶν εἰδῶν τῆς ψυχῆς παρὰ Πλάτωνι » (ἐναῖς. διατρ. Λειψία 1875), « Αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ παιδαγωγικαὶ δοξασταὶ τοῦ Πολυβίου » Ἀθῆναι 1898 καὶ τὸ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἰδίων ἀναγνωστικῶν βιβλίων συγγραφὴν ὀγκῶδες διτομον καὶ διδακτικώτατον ἔργον του, « Τὰ Ἀναγνωστικὰ βιβλία τῶν μικρῶν ἑλληνοπαίδων » Ἀθῆναι 1897. Τὸ ἔργον τοῦτο δεικνύει τὴν βαθεῖαν γνῶσιν ἣν εἶχε τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ὁ ἐθνικώτατος ἀνὴρ.

1. Ἐν τῷ περιοδ. « Ἀθηνα », τόμ. 11 (1899), σελ. 409-424, ἐδημοσίευσεν ἀξιόλογον βιογραφίαν τοῦ ἀνδρὸς ὁ διάδοχός του εἰς τὴν Πανεπιστημιακὴν ἔδραν Σπυρίδων Βάσης. Περαιτέρω ἐδημοσίευσεν βιογραφίαν του ὁ Ἀλέξ. Γ. Παπαγεωργίου εἰς τὸ « Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ἀμαντον » (Ἀθῆναι 1940), σελ. 331-350. Ἐν σελ. 336 λέγεται « οὐδεὶς ἴσως, γράφει ἐν τῇ « Νέα Ἡμέρα » 19-8-1900 ὁ Ραδάμανθυς (ψευδώνυμον τοῦ Μίνως Λάππα), μετὰ τὸν ἀθάνατον Ἀδαμάντιον Κοραῖν ἐκοσμήθη ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ ἐκαλλύνθη ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παιδείας τοσούτον γενναίως καὶ εὐμούσως ὅσον ὁ ἑλληνικώτατος οὗτος βλαστὸς τῆς Ἀδριανουπόλεως ». Βλέπε καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ ἄρθρον τοῦ Ι. Φ. Δημαράτου εἰς τὴν ΜΕΕ τοῦ « Πυρρῶν », τόμ. 15, 48 ἐξ. Ἀξιόλογον βιογραφίαν τοῦ Κ. μετὰ πολλῶν λεπτομερειῶν ἐδημοσίευσεν ὁ Νίκος Βέης ἐν τῷ « Ἀρχεῖφ Ὁρακικοῦ Θησαυροῦ », τόμ. ΙΔ' (1949), σελ. 336-347 (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 377). Ἐκ τῆς σελίδος 305 μέχρι 335 ἐδημοσίευσεν ὁ Βέης ἀνέκδοτα ποιήματα καὶ ἐπιγράμματα τὰ ὅποια ὁ Κουμ. ἐποίησε κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἀπὸ τοῦ 1850 μέχρι τοῦ 1896. Βιβλιογραφίαν τῶν βιογραφιῶν τοῦ Κουμ. βλ. παρὰ Βέη, ἐνθ' ἀν., σελ. 336, σημ. 1. Τὸ ἄρθρον Κουμανούδης ἐν τῇ ΜΕΕ ἔγραψεν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὁ Ι. Φ. Δημάρατος, ὃχι ὁ Θ. Βελλιανίτης (ὅπως φέρεται παρὰ Βέη).



Ὁ Ἡπειρώτης Δ η μ ή τ ρ ι ο ς Σ ε μ ι τ έ λ ο ς (1830-1898) εἶναι ὁ πρῶτος ἐκδοὺς ἐν Ἑλλάδι ἐπιστημονικὴν μετρικὴν (1896). Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ R. Westphal. Σπουδαῖον ἔργον του εἶναι ἡ μνημειώδης ἐκδόσις (ἐν τῇ Ζωγραφεῖῳ Βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικοῦ Συλλόγου) τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους (1887), ἡ πρώτη τῆς ὅλης σειρᾶς<sup>1</sup>. Ἐκεῖ εὐρίσκονται ὡς ἐν ταμείῳ πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦ ἔτους τῆς ἐκδόσεως γενόμεναι ἐργασίαι περὶ τοῦ σοφοκλείου τούτου δράματος καὶ κρίσις τοῦ συγγραφέως περὶ αὐτῶν. Ἦτο τολμηρὸς εἰς τὰς κριτικὰς διορθώσεις του, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀξιόλογος κριτικὸς καὶ περισπούδαστος φιλόλογος<sup>2</sup>. Ἀξιοθρήνητος εἶναι ἡ ἀπώλεια ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ τοῦ Γ ε ω ρ γ ί ο υ Σ α κ ο ρ ρ ά φ ο υ, μαθητοῦ τοῦ Σεμιτέλου καὶ Κόντου. Διὰ τῆς ἐκδόσεως (1892) τῆς Μηδείας τοῦ Εὐριπίδου (καὶ τῆς πρὸ αὐτῆς ἐκδοθείσης μεταφράσεώς της) καὶ τινῶν ἄλλων φιλολογικῶν διατριβῶν<sup>3</sup> ἀπέδειξεν ὅτι θὰ ἀπέβαινε, ἐὰν ἔζη, ἀξίος λόγου φιλόλογος.

Συνάδελφος τοῦ Σεμιτέλου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ὑπῆρξεν ὁ ἀπὸ τοῦ Κρούσοβου τῆς Μακεδονίας καταγόμενος Ἰ ω ά ν ν η ς Π α ν τ α ζ ί δ η ς (1827-1900). Εἶναι εἰς τῶν εὐεργετησάντων τὰς Ὀμηρικὰς μελέτας ἐν Ἑλλάδι διὰ τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ (1872) μεταφράσεως καὶ συμπληρώσεως τῆς ἑκτης ἐκδόσεως (1865) τοῦ Γερμανικοῦ Ὀμητικοῦ λεξικοῦ τοῦ Crusius-Seiler. Ὀμηρικὰ λεξικά μετὰ τὸ τοῦ Πανταζίδου ἐξεδόθησαν ἐν Ἑλλάδι τὸ τοῦ Ε ὕ α γ γ έ λ ο υ Κ. Κ ο φ ι ν ι ώ τ ο υ (1886), ὁ ὁποῖος δύο ἔτη πρότερον εἶχεν ἐκδώσει Ὀμηρικὴν γεωγραφίαν (1884), τὸ τοῦ Δ η μ. Ἰ. Ὁ λ υ μ π ί ο υ κατὰ μεταφράσιν ἐκ τῆς 5ης ἐκδ. (1893) τοῦ Ὀμητικοῦ Λεξικοῦ τοῦ Georg Autenrieth καὶ τὸ τοῦ Π α ν α γ ῆ Λ ο ρ ε ν τ ζ ά τ ο υ (1926), πάντα ὅμως συντομώτερα τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Πανταζίδου. Ὁ Πανταζίδης εἶχεν ἀσχοληθῇ ἤδη ἀπὸ τῶν ἐν Γοττίγκῃ (1852) σπουδῶν του περὶ τὸν Ξενοφῶντα, καρπὸς δὲ τῶν περὶ τὸν Ξενοφῶντα μελετῶν του ὑπῆρξεν ἡ ἐκδοσις (1900) ἐν τῇ Ζωγραφεῖῳ Βιβλιοθήκῃ τῆς Κύρου Ἀναβάσεως. Ὁ Πανταζίδης ἐξέδωκε πρῶτος ἐν Ἑλλάδι καὶ « Γυμνασιακὴν Παιδαγωγικὴν » (1889, βασιζέται αὕτη κυρίως ἐπὶ τῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ Γερμανοῦ Schrader), ὠφέλησε δὲ τὰς ἱστορικὰς σπουδὰς διὰ τῶν μεταφράσεων τῆς ἱστορίας τοῦ Droysen περὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ περὶ τῶν διαδόχων του. Καὶ εἰς τὸν Ψελλὸν ἔκαμεν ἐπιτυχεῖς διορθώσεις ὁ ἥσυχος καὶ ἀθόρυβος λόγιος.

1. Πρβλ. περὶ ταύτης τῆς Ζωγραφ. Βιβλιοθ. Διον. Θερεσιανοῦ, Φιλολογ. Ὑποτυπώσεις, Τεργέστη 1835, σελ. 203 ἔξ.

2. Πρβλ. ἐκτενὴ μελέτην περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὑπὸ Ἰω. Καλιτσουνάκη ἐν τῷ « Παραρτήματι Βιογραφικῷ » τοῦ περιοδ. « Ἡπειρωτικά Χρονικά », Ἰωάννινα 1927, σελ. 50-57.

3. Πρβλ. τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἀρριανοῦ ὑπὸ Hent. Schenk1, Λειψία 1904, σελ. 70 τοῦ προλόγου.

Κατ' ἐντολὴν δὲ τῆς Συγκλήτου τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου συνέγραψε τὸ « Χρονικὸν τῆς πρώτης πενηκονταετίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου » (Ἀθ. 1889). Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο ἐκθέτει λεπτομερῶς καὶ ἀντικειμενικῶς τὰ κατὰ τὴν ἵδρυσιν καὶ λειτουργίαν τοῦ Πανεπιστημίου<sup>1</sup>.

Σπουδαία ὑπῆρξεν ἡ πατριωτικὴ αὐτοῦ δράσις ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν ἐν Μακεδονίᾳ δικαίων. Ἐπὶ τριάκοντα ἔτη (1869-1900) εἰργάσθη ὑπὲρ αὐτῶν διὰ τοῦ « πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων Συλλόγου » ἐπιμελῶς καὶ ἀνεπιδείκτως. Ὑπῆρξε δὲ καὶ διδάσκαλος τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου.

Μεταξὺ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε — πλην τοῦ Κοραῆ καὶ Μουσούρου — ἀναφερομένων εὐρίσκεται ὡς « ἀετὸς ἐν νεφέλαις » ὁ ἐξ Ἀμφίσσης Κωνσταντῖνος Κόντος (1834-1909). Εἶναι κατ' οὐσίαν διάδοχος καὶ συμπληρωτὴς τῶν γνωμῶν τοῦ Κοραῆ. Ἐκπαιδευθεὶς ἐν Ἑλλάδι καὶ εἶτα ἐν Ὀλλανδίᾳ, ἀπέκτησεν εὐρύτερον φιλολογικὸν ὄριζοντα, κυρίως ἔνεκα τῆς γνωριμίας καὶ συνεργασίας αὐτοῦ μὲ τὸν Cobet (πρόφερε Κομπέτ), τὸν διάσημον Ὀλλανδὸν κριτικὸν καὶ γραμματικόν. Ἦδη ἐν Ὀλλανδίᾳ ἤρχισεν ἐκδίδων τὸν « Λόγιον Ἑρμῆν », ἔνθα οὐ μόνον οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς διωρθώνοντο καὶ ἐξητάζοντο, ἀλλὰ καὶ αὐστηρὰ ἐξέτασις ἐγένετο τῶν γραμματικῶν φαινομένων τῆς νέας ἑλληνικῆς, οἱ δὲ ἐσφαλμένην ἐξ ἀγνοίας εἶτε συνηθείας κάμνοντες αὐτῆς χοῖσιν ἀνηλεῶς κατεκρίνοντο καὶ ἠλέγχοντο, ὅσον καὶ ἂν ἦσαν τὰ ὀνόματά των περιβλεπτα ἐν τῷ τότε ἑλληνικῷ κόσμῳ τῶν γραμμάτων. Ὁ Ἀσώπιος, ὁ Δ. Βερναρδάκης, ὁ Ἀ. Ραγκαβῆς, ὁ λεξικογράφος Σκαρ. Βυζάντιος καὶ ἄλλοι ἔτυχον αὐστηροτάτου κριτοῦ, ὅστις πέρα ἴσως τῶν ἐσκαμμένων διὰ τὰ γραμματικὰ ὅρια προχωρῶν ἐταῦτιζε ἢ ἐξήτει νὰ ταυτίσῃ τὰς γραμματικὰς ταύτας παρατηρήσεις πρὸς τὴν φιλολογίαν ἢ καὶ τὴν καθόλου ἐπιστήμην καὶ μόρφωσιν. Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων του, αἱ « Γλωσσικαὶ Παρατηρήσεις » (1883), παρέσχε μεγίστην συμβολὴν εἰς τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς γραφομένης (ἐνίοτε μάλιστα καὶ τῆς διωλουμένης) νεωτέρας Ἑλληνικῆς. Αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ καθ' ὅσας πρέπει νὰ κανονίζεται ἡ νεωτέρα Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι κατὰ τὸν Κόντον, ἀκολουθοῦντα τὰς ὑψηλῆς τοῦ Κοραῆ, αἱ ἐξῆς τρεῖς : 1) Δὲν εἶναι πάντοτε δυνατόν νὰ μεταρρυθμίζωνται οἱ τύποι τῆς δημώδους γλώσσης κατὰ τοὺς κανόνας τῆς παλαιᾶς Ἑλληνικῆς γλώσσης (Γλωσ. Παρατ., σελ. ια' τοῦ Προλόγου). 2) Εἶναι πολὺ προτιμότερον νὰ ἀποδέχται τις καὶ νὰ μεταχειρίζηται τὸ κοινολεκτούμενον καὶ ὀρθῶς ἔχον, παρὰ νὰ ἐπιζητῇ νὰ μεταχειρισθῇ ἢ νὰ εἰσαγάγῃ παλαιὰν ἑλληνικὴν λέξιν, δῆθεν κομποτεράν, καὶ νὰ ἐπιφέρῃ διὰ τούτου ταραχὴν εἰς τὰ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης (σελ. κζ' π.χ. δὲν ἔλαβον ἀκόμη χρήματα — δὲν ἔλαβον ἔτι (!) χρήματα κλ.). 3) Ἀποβαίνει πολλὰκις ἀδύνατον νὰ μεταβάλλωνται (« μετακοσμῶνται »)

1. « Δὲν παρεξτεράφημεν εἰς ἰδίας κρίσεις οὔτε περὶ τῶν προσώπων οὔτε περὶ τῶν πραγμάτων ».

οἱ τύποι τῆς δημώδους γλώσσης κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ παλαιοῦ Ἑλληνισμοῦ (τὸ πλοῖον ἄραξε — τὸ πλ. ἤραξε (!))<sup>1</sup>. Πλεῖσται ὅσαι εἶναι αἱ γραμματικαὶ καὶ κριτικαὶ μελέται αὐτοῦ αἱ καταχωρισθεῖσαι κυρίως ἐν τῇ « Ἀθηνᾶ » (ἰδιαιτέρως ἐξαίρω τὰς εἰς τὴν τότε ἀνακαλυφθεῖσαν Πολιτείαν τῶν Ἀθηναίων τοῦ Ἀριστοτέλους κριτικὰς καὶ γραμματικὰς συμβολὰς του), ἀλλὰ καὶ παλαιότερον εἰς τὸν « Σωκράτη », « Πανδώραν », « Ἐφημερίδα τῶν Φιλομαθῶν » κτλ. Ὁ Κόντος ἦτο χαρακτὴρ μειλίχιος, χαριέστατος εἰς τὴν συνδιάλεξιν, ἦν διήγητις πολλὰς δι' ἀπροσδοκίτων εὐφυολογημάτων καὶ χαριεντισμῶν, καὶ εἰς ἄκρον φιλόπατρις. Ἀπολέσας τὴν ὄρασιν, εἰργάζετο διὰ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ καὶ εἶτα καθηγητοῦ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πανεπιστημίου Χ. Χαριτωνίδου (ἰδ. κατωτ.), ὅστις πολλὰ καὶ ζῶντος τοῦ Κόντου καὶ τινα καὶ ἐκ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ ἐξέδωκεν. Ἡ βιβλιοθήκη του, δωρηθεῖσα εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἑταιρείαν καὶ δι' αὐτῆς τώρα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν παρέχει ἀπόδειξιν τῆς κολοσσιαίας αὐτοῦ ἐργατικῆς δυνάμεως, ἦν καὶ μόνῃ ἐκ τῶν σημειώσεων τῶν περιθωρίων τῶν βιβλίων αὐτοῦ δύναται τις νὰ ἀποθauμάσῃ. Ὡς πρὸς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα καὶ τὴν ἐπ' αὐτὸ ἐπίδρασιν τοῦ Κόντου παρατηρήτεον ὅτι διὰ τῶν Γλωσσικῶν Παρατηρήσεων (τὰς ὁποίας ὡς ἐλέγχθη, ὁ Δημ. Βερναρδάκης ἐξήτησεν αὐστηρῶς καὶ ἀνυνύμως νὰ ἐλέγξῃ διὰ τοῦ « Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος » ἐν Τεργέστη 1883) ἐδόθη ὠθησίς τις πρὸς εὐρύτεραν χρῆσιν τῆς καθαρηνούσης ἐν τε τῷ γραπτῷ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ προφορικῷ λόγῳ, δὲν διέλαβεν ὅμως συστηματικῶς (ὡς παρατηρεῖ ὁ Χατζιδάκις Ἀθηνᾶ 23, σελ. 17) περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἀποδεχόμενος καὶ ὁμολογῶν τὸ ὑπάρχον γλωσσικὸν καθεστῶς, καὶ φροντίζων μόνον νὰ ἐπανορθοῖ τὰς διαστροφάς ἢ ἡμαρτημένας χρήσεις τῆς ἀρχαίας γλώσσης τὰς ἐφαρμοζομένας ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἢ τὰς πλαττομένας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχαίας γλώσσης νέας λέξεις, πλαττομένας ὅμως ἐσφαλμένως. Ἀναντιλέκτως διὰ τῶν εἰς βιβλία ἢ εἰς περιοδικὰ ἐργασιῶν του ὠφέλησε καὶ ἐβοήθησεν εἰς χρῆσιν ὁμαλῆς καὶ γραμματικῆς ὁρθῆς γλώσσης. Τοῦτο πρέπει νὰ λεχθῇ παρ' ὅλας τὰς ὑπερβολὰς τῶν κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεων καὶ ἀδικιών. Ἀλλὰ ἡ ὠθησις αὕτη συνδυασθεῖσα ὑπὸ μαθητῶν κυρίως τοῦ Κόντου πρὸς ἄκαιρον ἀρχαϊσμόν, προεκάλεσε τὴν εἰς τὸ μέσον ἐμφάνισιν τοῦ Χίου Ἰωάν. Ψυχάρη (1854-1929), ἀρχηγέτου γενομένου (διὰ τοῦ βιβλίου του « Τὸ ταξίδι μου », Ἀθῆναι 1888) τῆς κατὰ τῆς ἀρχαϊζούσης γλώσσης ἀντιδράσεως καὶ ἄκρου ὑποστηρικτοῦ τῆς δημώδους εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ βίου<sup>2</sup>. Ὁ Κόντος, ἀναντιρρήτως, εἶναι εἰς τῶν σπουδαιο-

1. Πρὸβλ. Θερεσιανοῦ, Κοραῆς 2, 264 ἐξ., Χατζιδάκι, Γλ. Μελ. 277, Χαριτωνίδου, Λόγος εἰς Ἀδαμ. Κοραῆν (Θεσσαλ. 1933), σελ. 9 ἐξ. βλέπε καὶ Κ. Γεωργούλην εἰς περιοδ. « Πλάτων », τόμ. 6 (1954), σελ. 143-144.

2. Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ διεσπαρμένων μονογραφιῶν περὶ αὐτοῦ παραπέμπω εἰς



τάτων ἐκπροσώπων τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ ἀπελευθερωθείσῃ Ἑλλάδι<sup>1</sup>.

Συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὸν Κόντον διωρίσθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὁ Γεώργιος Μιστριώτης (1840-1916), καταγόμενος ἐκ Τριπόλεως. Διὰ τῶν πολλῶν ἐκδόσεών του παρέσχε βοήθειαν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς εὐρύτερον κύκλον Ἑλλήνων μαθητῶν ἢ καὶ διανοουμένων. Ἰσως ἡ πρώτη ἐργασία του περὶ τοῦ Ὀμηρικοῦ ζητήματος «Ἱστορία τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν» (ἐν Λειψία 1867) νὰ παρέμεινε καὶ ἡ φιλολογικωτέρα καὶ σπουδαιότερα τῶν ἐργασιῶν του. Ἡ ἐργατικότης τοῦ ἐκ τῆς μελέτης ταύτης γενομένου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου ὑπῆρξε μεγάλη. Πλὴν τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου, ἐξέδωκε μετὰ σημειώσεων τὸν Σοφοκλέα, τὸν Θουκυδίδην καὶ πλείστα δράματα τοῦ Αἰσχύλου καὶ Εὐριπίδου,

Ἑμμ. Κριαρᾶν, Ἡ φυσιογνωμία τοῦ Ψυχάρη (Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier), Ἀθῆναι 1956. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ψυχάρης καὶ οἱ θρησκευτικὲς καὶ πολιτικὲς τὸν ἰδέες, περιοδ. «Ἑλληνικά», τόμ. 12, 103-142 (Θεσσαλον. 1951). Βιολογικοὶ καὶ πνευματικοὶ δεσμοὶ τοῦ Ψυχάρη μετὰ τὴν Ἠπειρο (Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἠπειρον, εἰς μνήμην Χρ. Σούλη, 1954), σελ. 16-24 (μετὰ γενεαλογικὸν δένδρον τοῦ Ψ.). Περβλ. καὶ Ἰω. Καλιτσουνάκη εἰς τὸ βιβλίον «Ἀντιδικία τῶν τόνων» (Ἀθῆναι 1944), σελ. 512 ἐξ. Ἡ «Νέα Ἑστία» ἐδημοσίευσεν εἰς τὸν 29ον τόμον τῆς, τεύχος 644 (σελ. 561-775) πολλὰς μελέτας εἰς μνήμην του. Κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι σύντομοι καὶ οἱ συντάκται τὸν εἶναι λογοτέχνην. Ἐξαίρω ἰδιαίτερος τὴν μελέτην τοῦ Ἑμμ. Κριαρᾶ, Ὁ Ψυχάρης καὶ τὸ «Ταξίδι» του (σελ. 678-694 μετὰ βιβλιογραφίαν εἰς ὑποσημειώσεις). Εἰς τὰ τεύχος αὐτὸ δημοσιεύονται καὶ μερικά ἐπιστολάκι τοῦ δυναμικοῦ τούτου αἰρεσιάρχου, καθὼς καὶ βραχεῖαι ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ διάφορα ἔργα του. Παρῆλθον ἤδη τριάκοντα σχεδὸν ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του καὶ δὲν εὐρέθη ἀκόμη κανεὶς ἐκ τῶν πολυαριθμῶν ὁπαδῶν του, ὁ ὁποῖος νὰ δώσῃ εἰς λεπτομερῆ πραγματείαν, ἀντικειμενικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν, ἄνευ τῶν συνήθων παρ' ἡμῖν ὑπερβολῶν («ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθεια ἐστὶ» κτλ.), εἰκόνα του («στάθηκε ἕνας μεγάλος agitateur». Γ. Βαλέτας, Ἀνθολογία, τόμ. 2, σελ. 637). Ὁ Γιάννης Χατζίνης λέγει («Νέα Ἑστία», 15 Ἰαν. 1957, σελ. 75 ἐξ.), ὅτι «ἐβλάψε τὸν δημοτικισμόν».

1. Λόγον ἐπιμνημόσυνον εἰς Κωνστ. Κόντον ὑπὸ Γεωργίου Χατζιδάκι βλέπε εἰς «Ἀθηνᾶν», τόμ. 23 (1911), σελ. 3-20. Περβλ. καὶ τόμον 5 (1893), σελ. 305-310. Περβλ. καὶ τὸ φυλλάδιον «Πρακτικὰ τῆς Ἐπιτροπείας ἐπὶ τοῦ ἐορτασμοῦ τῆς τεσσαρακονταετηρίδος Κ. Σ. Κόντου» (Ἀθῆναι 1909). Ὁ μαθητὴς τοῦ Κόντου Βασίλειος Φάβης (βλ. κατ. ) ἐγραψε τὸ ἄρθρον περὶ τοῦ Κόντου εἰς τὴν ΜΕΕ, τόμ. 14. Πολλὰ περὶ τοῦ βίου του λέγει ὁ ἴδιος ὁ Κόντος ἐν τῷ «Λόγῳ του εἰς Κόβητον», Ἀθηνᾶ, τόμ. 3 (1891), σελ. 3-38. Ἐκεῖ δημοσιεύεται ἐν παραρτήματος μέρει καὶ ὁ λόγος τοῦ Κομπὲρ ἐπὶ τῇ ἀναγορεύσει τοῦ Κόντου εἰς ἐπίτιμον διδάτορα τοῦ ἐν Λεῖδῃ (Leiden) Πανεπιστημίου τοῦ ἔχειορίσει εἰς αὐτὸν καὶ τοῦ τιμητικοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος. Ἰδὲ καὶ Ἰω. Καλιτσουνάκη εἰς τὸ βιβλίον «Ἀντιδικία τῶν τόνων» (Ἀθῆναι 1944), σελ. 509 ἐξῆς.

Δὲν ἔχομεν ἀκόμη πλήρη βιβλιογραφίαν τοῦ αἰοδύμου τούτου ἔθνικοῦ διδασκάλου μετὰ λεπτομεροῦς πίνακος τῶν λέξεων, περὶ ὧν διέλαβε. Ἔργον αἴτιον νὰ ἀπασχολήσῃ ἐπιμελῶς νεαρὸν Ἑλλήνα φιλόλογον.

καθὼς καὶ πλείστους πλατωνικοὺς διαλόγους (ἐν οἷς καὶ τὸν Γοργίαν, Πρωταγόραν, Φαίδωνα) καὶ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ξενοφῶντος τὰ « Ἀπομνημονεύματα » καὶ τὰ « Ἑλληνικά ». Εἰς δύο τόμους ἐξέδωκεν Ἑλληνικὴν Γραμματολογίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων (ἐν Ἀθήναις 1894-1897) ὀδηγούμενος καὶ βασιζόμενος ἐπὶ τῶν γερμανικῶν ἔργων τοῦ Bernhardt, Bergk, Christ καὶ Krumbacher. Ὅσον καὶ ἂν δὲν ἔχῃσι πρωτοτυπίαν ἢ μεγάλην ἐπιστημονικὴν ἀξίαν καὶ βαθύτητα τὰ ἔργα τοῦ πολυγράφου ἀνδρός, ἑξακολουθοῦσι νὰ χρησιμεύσιν ἀκόμη εἰς ἀπλουστεράς φιλολογικὰς μελέτας παρ' ἡμῖν. Σπουδαῖον διεδραμάτισε πρόσωπον κατὰ τοὺς ἀγῶνας περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, ὁπλαδὸς ὦν τῆς ἄκρας καθαρευούσης, τὴν ὁποίαν καὶ ρητορικῶς ἔγραφε (ἐθεωρεῖτο ὡς ρήτωρ, καὶ ἐξέδωκε καὶ εἰς ἐξ τῶμους τοὺς « Ρητορικοὺς λόγους » του). Δὲν ἐδίστασε μάλιστα πολλάκις νὰ τεθῇ καὶ ὡς ἀρχηγὸς διαδηλώσεων φοιτητικῶν ὑπὲρ τῆς γλώσσης ταύτης, εἴτε ἐπιδείξειν δυνάμειος μόνον ἐχουσῶν καὶ ἀπειλουσῶν τὴν Κυβέρνησιν, εἴτε καὶ ζητουσῶν δημαγωγικῶς νὰ ἐκβιάσῃσιν τὴν ἀναγραφὴν τῆς γλώσσης ταύτης ὡς ἐπισήμου τοῦ κράτους γλώσσης. Ἡ ἰδέα πανσλαυτικῶν σχεδίων ἐν τῷ γλωσσικῷ ζητήματι πρὸς διάσπασιν τῆς ἐνότητος τοῦ ἔθνους ὑπῆρξεν εἰς αὐτὸν ἔμμονος, ἐθεώρει δὲ ἀφελεῖς τοὺς μὴ πιστεύοντας ταύτην. Τοῦτο καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ ὑπεστήριξε<sup>1</sup>.

Πολὺ διάφορος ἔκδοσις Πλατωνικῶν διαλόγων εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Σ π υ ρ ί δ ω ν ο ς Μ ω ρ α ῖ τ ο υ (γεννηθέντος τῷ 1848 ἐν Σκιάθῳ καὶ ἀποθανόντος ἐν Λειψίᾳ κατὰ τὸν πρῶτον Παγκόσμιον πόλεμον) διὰ τὴν Ζωγράφειον Βιβλιοθήκην φιλοπονηθεῖσα. Σπουδάζων ἤδη ὁ Μωραΐτης ὡς ὑπότροφος τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἐν Γερμανίᾳ εἶχεν ὑποβάλει ἐναῖσιμον διατριβὴν ἐν Λειψίᾳ (1874) « Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα τροφῆς καὶ παιδείας ». Ἐξέδωκεν (ἐν Ἀθήναις) τῷ 1905 τὸν πρῶτον τόμον, εἴτα τῷ 1908 (ἐν Λειψίᾳ) τὸν δεύτερον καὶ τῷ 1913 (ἐν Λειψίᾳ) τὸν τρίτον τόμον τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων. Καὶ εἰς μὲν τὸν πρῶτον περιέχεται ἡ Εἰσαγωγή (« Πλάτωνος βίος καὶ χαρακτήρ ») καὶ πραγματεία περὶ τῶν χειρογράφων τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου (ἀκολουθεῖ τὸν Wohlrab, Jahrbücher für classische Philologie, 1887), πρὸς δὲ καὶ ἀναγραφὴ τῶν κυριωτέρων ἐκδόσεων, καὶ ἐκ τοῦ κειμένου οἱ διάλογοι Σωκράτους Ἀπολογία, Κρίτων καὶ Γοργίας, εἰς δὲ τὸν δεύτερον τόμον περιέχονται ὁ Εὐθύφρων, ὁ Λάχης, ὁ Ἰππίας μείζων,

1. Πρβλ. Ἀθ.ν. Μπούτουρα, Οἱ ἐθνικοὶ καὶ γλωσσικοὶ Ἐπίσκοποι (Ἀθῆναι 1911), σελ. 5 ἑξ., 60 ἑξ. Ὁ Μπούτουρας θαρραλέως καὶ ἐπικινδύνως διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐπέκρινε καὶ ἐκαυτήριασε πολλὰ τῶν διακηρυττομένων τότε ὡς ἐπιστημονικῶν καὶ ἐθνικῶν διδαγμάτων, ἀποδεικνύων καὶ τὴν κουφότητα καὶ ἐπιπολαιότητα τῶν διακηρυττόμενων ταῦτα. Περὶ τοῦ Μιστριώτου, ἰδὲ Ἰω. Συκουτρῆ, Μελέται καὶ ἄρθρα, Ἀθῆναι 1956, σελ. 382-383, καὶ γενικῶς 369-396.



ὁ Ἰππίας ἐλάττων, ὁ Ἴων, ὁ Λῦσις, ὁ Χαρμίδης, ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Εὐθύδημος, καὶ εἰς τὸν τρίτον (καὶ τελευταῖον ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα) περιλαμβάνονται οἱ διάλογοι Θεαίτητος, Φίλητος, Μένων καὶ Μενέξενος. Διὰ τοὺς λοιποὺς διαλόγους δὲν ἐπήρκεσεν ἡ ζωὴ του<sup>1</sup>. Σήμερον, μετὰ πεντηκονταετίαν σχεδὸν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ πρώτου τόμου, ἡ Πλατωνικὴ φιλολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἔρευνα ἔχει μέγιστον ὅσον προαχθῇ διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν Wilamowitz, P. Friedländer, Julius Stenzel, Pohlenz, von Arnim, Ernst Hoffmann καὶ ἄλλων ἀξιολογωτάτων Πλατωνικῶν ἀνδρῶν. Οὐχ ἦτον ἡ ἐκδοσις αὕτη ὑπὸ τοῦ Μωραΐτου παραμένει διὰ τοὺς Ἑλληνας χρησιμώτατον βοήθημα πολλαχοῦ δὲ ἐβοήθησε πρὸς κατανόησιν χωρίων τοῦ κειμένου καὶ ξένους ἐπιστήμονας<sup>2</sup>.

Ἀξιόλογος γραμματικὸς καὶ λεξικογράφος εἶναι ὁ ἐκ Κρήτης Ἀντωνίος Γιάνναρης (Γιανναράκης ἐγράφετο παλαιότερον, ἔζησε 1852-1909). Σπουδάσας ἐν Ἀθήναις, Βόννῃ καὶ Μαρβούργῳ καὶ ἀναλαβὼν διαφορώτατα ἀξιώματα μετὰ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδόν του (ὑπῆρξε γλωσσομαθέστατος), ἀπὸ τοῦ γυμνασιακοῦ καθηγητοῦ μέχρι τοῦ γραμματέως τῆς ἐξωτερικῆς ἀλληλογραφίας τοῦ διοικητοῦ τῆς Κρήτης Ἰωάννου Φωτιάδου Πασσᾶ, καὶ μέχρι τοῦ γραμματέως τοῦ ἀγγλικοῦ ἐν Χανίοις προξενείου ἐπὶ τῶν προξένων Sandwich καὶ Billiotti, δὲν παρημέλησεν εἴτε μὲ τὴν γραφίδα ὡς ἀνταποκριτὴς ἐν Κρήτῃ τῆς ἀγγλικῆς ἐφημερίδος Daily News, εἴτε καὶ

1. Οὐδὲν θαῦμα, ὁ ἀνὴρ ἤρχισε 57ετὴς τὸ τεράστιον ἔργον τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Φιλοσόφου. Ἡ ἐκδοσις αὕτη δὲν στερεῖται ἐπιστημονικῆς ἀξίας καὶ ἄλλως καὶ διότι κατὰ πρακτικὸν τρόπον αἱ μὲν ὑπὸ τὸ κείμενον σημειώσεις εἶναι ἐρμηνευτικαὶ τῶν δυσκόλων αὐτοῦ χωρίων, ὁ δὲ φόρτος τῶν κριτικῶν, φιλολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν συζητήσεων περιέχονται εἰς τὰς ἐν τέλει ἐκάστου διαλόγου εὐρισκομένας «Παραεβολάς».

2. Ἀναφέρω παραδείγματος χάριν τὸ μαθηματικὸν χωρίον τοῦ Θεαίτητου 147d «περὶ δυνάμεων τι ἡμῖν Θεόδωρος ὁδε ἔγραφε, τῆς τε τρίτοδος πέρι καὶ πεντέποδος [ἀποφαίνων] ὅτι μήκει οὐ σύμμετρος τῇ ποδιαίᾳ, καὶ οὕτω κατὰ μίαν ἐκάστην προαιρουμένης μέχρι τῆς ἑπτακαίδεκάποδος: ἐν δὲ ταύτῃ πως ἐνόησθε». Οἱ ἐρμηνευταί, φιλόλογοι καὶ μαθηματικοί, ἠπόρουν διὰ τοῦτο. Τὸ ζήτημα ἐλύθη δι' ἐμβριθεστάτης διατριβῆς τοῦ Dr J. H. Anderhub, Genetrix Irrationalium Platonis Theaetetus, 147a, δημοσιευθείσης εἰς τὸ (σπάνιον πλέον) βιβλίον Joco-seria, aus den Papieren eines reisenden Kaufmanns. Gewidmet den Freunden des Hauses Kalle und Co. Wiesbaden-Bieblach (Weihnachten 1941), εἰς σελίδας 161-222. Ἐν τῇ σσμ. 56 τῆς τελευταίας σελίδος γίνεται ὑπόδειξις εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Θεαίτητου ὑπὸ τοῦ Μωραΐτου (τὴν ὁποίαν εἶχον ἐγὼ ὑποδείξει ἐρωτηθεὶς) καὶ λέγεται ὅτι ὀρθῶς μόνος ὁ Μωραΐτης διευκρίνησε (σελ. 187 ἐξ. τῆς ἐκδόσεώς του) τὸ χωρίον τοῦτο (M. deutet den geometrischen Vorgang dieser Platonstelle ganz richtig κτλ.). Περὶ τῆς ἐργασίας τοῦ Anderhub πρὸβλ. J. Köhne ἐν Philolog. Wochenschrift, 1942, στήλ. 289-293, καὶ Εὐάγγ. Σταμάτη ἐν ΠΑΑ, τόμ. 31, σελ. 10-16.



μὲ τὸ ὅπλον ἀνὰ χεῖρας νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος του ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Διετέλεσε lecturer τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας Ἑλληνικῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου τῆς Σκωτίας (1896-1904). Πολλὰ ὑπῆρξαν αἱ πολιτικαὶ περιπέτειαι τοῦ ἐν Κρήτῃ καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς αὐτονόμου ἀπελευθερώσεως τῆς Κρήτης. Ἐκ τῶν ἔργων του τὰ μὲν πολλὰ λεξικά του ἀναφέρονται εἰς τὸ περὶ λεξικογραφίας μέρος τῆς παρουσῆς μελέτης, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων μνημονευτέα ἐνταῦθα ἡ κριτικὴ πραγματεία του εἰς τὸ «Περὶ ὕψους» βιβλίον (1880), ἔπειτα ἡ περὶ τὸν «Ἐρωτόκριτον» σπουδαία ἐργασία του (1889), ἡ συλλογὴ τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων τῆς Κρήτης (Λειψία 1876) καὶ μάλιστα πάντων ἡ ἀγγλιστὶ ἐκδοθεῖσα «Ἱστορικὴ γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» («Historical Greek Grammar», 1897), ἀπαρχαιωθεῖσα μὲν ἥδη ἐν πολλοῖς, ἀλλ' ἀκόμη ἀνεκτίμητον βοήθημα ἀποτελοῦσα, διὰ τὸ ὕλικόν της κυρίως· ὥς πρὸς δὲ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἶναι ἀπαραίτητον ἐφόδιον. Γραμματικὰς ἄλλας σχολικὰς ἢ καὶ διδακτικὰς ἔγραψε τῆς Γερμανικῆς, τῆς Γαλλικῆς καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς, χαρακτηριζομένας διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ ἀκριβολογίαν των, γνῶρισμα τοῦτο καὶ τῶν λεξικῶν τοῦ ἄλλως ἐν πολλοῖς ἰδιορρυθμοῦ ἀνδρός. Διαμένων ἐν Χανίοις ἐδημοσίευσεν δύο συντόμους, ἀλλὰ ἐνδιαφερούσας μελέτας «Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐν Κρήτῃ γεωργίας καὶ ἐμπορίας» (1906) καὶ «Ἡ δημοσία παιδεία ἀρχαίωθεν μέχρι σήμερον» (1908), μελέτην, ἣν ἐδημοσίευσεν ὡς γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν σχολείων τῆς τότε αὐτονόμου πατρίδος τοῦ Κρήτης<sup>1</sup>.

Παρὰ τὸν Γιάνναρον ἄς μνημονευθῇ καὶ ὁ γλωσσολόγος Γ ε ὡ ρ γ ι ο ς Τ σ ε ρ έ π η ς, οὗ ἔχομεν ὠφέλιμον καὶ διὰ τὰ καθ' ἡμᾶς πρωτότυπον βιβλίον «Τὰ σύνθετα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», ἐκδοθὲν (1902) εἰς τὴν «Βιβλιοθήκην Μαρσολῆ».

Συνέχεται τοῦ Οὐλερίχου, Κουμανοῦδῃ καὶ Κιστόρχῃ ἀποτελεῖ ὁ ἐκ Κερκύρας καθηγητὴς Σ π υ ρ ί δ ω ν Β ά σ η ς (1852-1912), εἰς τῶν σπουδαιοτάτων νέων Ἑλλήνων λατινιστῶν. Ἐπιστημονικῶς ἐξεπαιδευθὴ ἐν Ἀθῇναις καὶ ἐν Βόννῃ. Λειψία καὶ Βερολίνῳ, μαθητεύσας παρὰ τῷ Mommsen, Vahlen, Ribbeck, Bücheler καὶ ἄλλοις. Αἱ μελέται του ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ἀρχαιολογίαν τῶν Ρωμαίων, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν καὶ κριτικὴν τῶν τε Ρωμαίων καὶ Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἦτο καὶ ἀριστος Ἑλληνιστής. Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων του εἶναι ἡ ἐν τῇ Μαρσολείῳ

1. Πρὸς περὶ αὐτοῦ Ἰ.ω. Καλιτσούνακην, Antonios Jannaris † (Γερμανιστὴ) ἐν MSOS, τόμ. 12, II (1909), σελ. 197-199 (μετὰ καταλόγου τῶν ἔργων του), Ἐμ.μ. Ξηρᾶν, ἐφημερίς «Νέα Ἐρευνα» τῶν Χανίων 22 Μαΐου 1909 καὶ Ν.κ. Α. Παπαδάκην, ἐφημερίς «Λευκά Ὅρη» Χανίων 17 Ἰανουαρίου 1908 (ἀνευπῶθῃ εἰς τὸ «Δελτίον» τοῦ περιοδ. «Κρητικὸς Ἀστὴρ» Χανίων, σελ. 74-75).

βιβλιοθήκη ἐκδοθεῖσα καὶ μεγάλης ἀποδοχῆς καὶ ἐν Γερμανίᾳ τυχοῦσα «Ρωμαίων Πολιτεία» (1903). Ὡς κριτικὸς καὶ γραμματικὸς (ἦτο μαθητὴς καὶ θαυμαστὴς τοῦ Κόντου) ὑπῆρξεν ὀξυνούστατος (εἰς Πλουτάρχου Ἡθικά καὶ ἄλλα δημοσιευθέντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τῇ «Ἀθηνᾷ»), τὸ δὲ πρῶτον καὶ καλοκάγαθον τοῦ ἥθους του προσεῖλκυε καὶ μαθητὰς καὶ φίλους πρὸς τὸν λαμπρὸν ἄνδρα, πολλαχῶς ὅμως ἐν τῷ βίῳ δοκιμασθέντα<sup>1</sup>.

Στενὴ φιλία συνέδεε τὸν Βάσσην (καὶ Γ. Χατζιδάκιν) πρὸς τὸν Θεσσαλονικέα Πέτρον Παπαγεωργίου (1859-1914), ἓνα ἐκ τῶν σπουδαιότερων φιλολόγων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἐσπούδασε κατ' ἀρχὰς ἐν Ἀθήναις, κυρίως παρὰ τῷ Κ. Κόντῳ, εἶτα δ' ἐν Γερμανίᾳ (Ἰένῃ, Λειψίᾳ, Βερολίνῳ) ἥδη μόλις 21 ἔτων ἐδημοσίευσε μελέτην Ἑλληνιστὶ «διορθώσεις εἰς Σοφοκλέα καὶ τὰ ἀποσπάσματα τῶν τραγικῶν ποιητῶν» καὶ ἄλλην Γερμανιστὶ (Kritische und paläographische Beiträge zu den Sophokles' Scholien). Εἰς πραγματείᾳν του περὶ τοῦ Λαυρεντιανοῦ κώδικος τοῦ Σοφοκλέους παρετήρησεν ὅτι τὸ ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ Ἀγαμέμνονος φέρεται Κλυταίμηστρα (οὐχὶ Κλυταίμνηστρα)<sup>2</sup>, ὑπεστήριξε τοῦτο μετὰ πειθοῦς καὶ δυνάμειος ἀπέναντι τῶν διαφωνησάντων, σήμερον δὲ κατίσχυσε πλέον (βλ. τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἠλέκτρας τοῦ Σοφοκλέους, Προλεγόμενα, σελὶς τέτ-τιδ'). Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Vitelli εἶχεν ἤδη τοῦτο προσέξει (πρβλ. σελ. τέτ-των Προλεγομ. Ἠλέκτρας τοῦ Σοφ. ὑπὸ Παπαγεωργίου). Τὰς διδακτορικὰς του ἐξετάσεις ὑπέστη ὁ Π. ἐν Ἰένῃ μὲ ἐναίσμιον διατριβὴν «Beiträge zur Erklärung und Kritik des Sophokles»· μετὰ ταῦτα ἐπανῆλθε (1883) εἰς τὴν πατρίδα του. Δυστυχῶς ἡ δὲν ἠθέλησε ἡ δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ θέσιν τινὰ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ μεγίστῃ βλάβῃ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Διεβίωσεν ἐν περιβάλλοντι οὐχὶ καὶ πολὺ ἐπιστημονικῷ, καὶ ὅμως εἰς ὅλα τὰ μέρη ὅπου ὑπῆρξεν ὡς γυμνασιακὸς καθηγητὴς ἢ γυμνασιάρχης (ἐν Φιλιππουπόλει ἐν τοῖς ἐκεῖ Ζαριφεῖοις Διδασκαλείοις 1884-1888, ἐν Σέρραις μέχρι τοῦ 1894 καὶ ἐν Μυτιλήνῃ μέχρι τοῦ

1. Νεκρολογίαν τοῦ ἀνδρὸς μετὰ ἀναγραφῆς τῶν ἔργων του ἐδημοσίευσεν ὁ Θεοφάνης Κακριδῆς, Ἀθηνᾶ 25 (1913), σελ. 478-491, καὶ σύντομον ὁ Θρασύβουλος Χατζηαράπης ἐν ἐφημερ. «Ἀθῆναι» τῆς 18ης Μαΐου 1912. Πρβλ. καὶ Γεώργ. Π. Οἰκονόμου, ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1912, σελ. 126.

2. Διατρίψας κατ' Αὐγουστον 1956 ἡμέρας τινὰς ἐν Φλωρεντίᾳ, εἶχον, τὸ εὐτύχημα νὰ ἴδω, ἐξετάσω καὶ θαυμάσω ἐν τῇ Ἀμβροσιανῇ Βιβλιοθήκῃ τὸ περίπτωτον καὶ ἀνεκτίμητον τοῦτο χειρόγραφον, τὸ ὁποῖον, ὡς συντηρεῖται ἐν αὐτῇ, οὐδέποτε εἶναι δυνατόν ἐν τῷ μέλλοντι νὰ βλαβῇ ἢ καταστραφῇ. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ χειρογράφου τούτου εἶδον καὶ διεπίστωσα καὶ ἐγὼ ὅτι πανταχοῦ ὅπου συναντᾶται τὸ ὄνομα τοῦτο, φέρεται ὁ τύπος Κλυταίμηστρα. Καὶ ὅμως ἔμεινεν ἐπὶ τόσα ἔτη τοῦτο ἀπαράτηρτον, καὶ ἀπὸ τόσους φιλόλογους, μεγάλους καὶ μικροὺς, οἱ ὅποιοι ἐξήτασαν τὸ χειρόγραφον τοῦτο!

1899), συνέλεγε τὰς ἐπιγραφάς, ἀνεύρισκε καὶ περιέγραφε πολὺτιμα χειρόγραφα καὶ ἄλλα μνημεῖα, ἡσχολεῖτο μὲ τὴν ἱστορίαν, τοπογραφίαν κλ. τῶν πόλεων εἰς τὰς ὁποίας ἔμενε. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Φιλιππουπόλει διαμονῆς του ἐμελέτησε καὶ ἐξέδωκε (1888) παρὰ Teubner τὰ σχόλια τοῦ Σοφοκλέους, τῶν ὁποίων πρῶτος ἐκδότης (1518) κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο ὄχι ἄλλος τις ἀλλὰ ὁ Ἰανὸς Λάσκαρις. Ἀφήσας ὁ Παπαγεωργίου μετὰ τὴν Μυτιλήνην τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα ἐπανῆλθε καὶ ἔζησε εἰς τὴν πατριὸν πόλιν μέχρι τῆς μετακλήσεώς του (1910) εἰς Ἀθήνας. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἔφερεν εἰς πέρας τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἠλέκτρας τοῦ Σοφοκλέους ἐν τῇ Ζωγραφεῖ Βιβλιοθήκῃ, μετὰ ἑπτὰ ὁλοκλήρων καὶ συνεχῶν ἐτῶν ἐργασίαν (1899-1906). Τοῦτο εἶναι τὸ σπουδαιότερον τῶν ἔργων του (1910), ἐβραβεύθη δὲ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μονάχου ἐκ τοῦ κληροδοτήματος τοῦ Θερεϊανοῦ.

Ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας ἀνέλαβε τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Ἱστορικοῦ Νεοελληνικοῦ Λεξικοῦ<sup>1</sup> τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο τότε εἰς τὸ προπαρασκευαστικὸν στάδιόν του, διορισθεὶς ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἀριστίνδην καθηγητῆς τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ<sup>2</sup> δὲν ἡδυνήθη ὅμως δυστυχῶς νὰ ἀναλάβῃ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην ἐκ ποικίλων λόγων, ἰδίως δὲ διότι κατετρύχετο ὑπὸ ἀσθενειῶν (\*Αθηνᾶ 27 (1915), σελ. 188)<sup>3</sup>.

Διάδοχος τοῦ Βάσις εἰς τὴν ἔδραν τῶν Λατινικῶν ὑπῆρξεν ὁ Κορίνθιος Θεοφάνης Κακριδῆς (1866-1929). Ἐκ τῶν διατριβῶν αὐτοῦ μνημονευτέα τὰ Barbara Plautina (\*Αθ. 1904) καὶ ἄλλαι (περὶ τῆς Αἰνείαδος καὶ Ὠδῶν τοῦ Ὀρατίου), καταχωρισθεῖσαι εἰς τὴν « Ἀθηνᾶν » (τόμ. 40<sup>τός</sup>). Ἐξέδωκε μετὰ σημειώσεων τοὺς λόγους τοῦ Κικέρωνος pro Milone (\*Αθ. 1912) καὶ pro Murena (\*Αθ. 1925) πρὸς δὲ καὶ Λατινικὴν Γραμματικὴν (\*Αθ. 1903). Υἱὸς αὐτοῦ εἶναι ἐπίσης φιλόλογος ὁ Ἰωάννης Κακριδῆς (γενν. 1901) νῦν καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἔνεκα τοῦ ὅγκου τῆς ἐργασίας του, ἔστω καὶ ἐν πολλοῖς ξένης πρὸς τὴν παροῦσαν ἐπισκόπησιν, δὲν δύναται νὰ παραλειφθῇ ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας (1842-1914). Εἶναι εἰς τῶν πολυγραφωτάτων Ἑλλήνων μεσαιωνοφιλῶν καὶ ἐκδοτῶν κειμένων, ἱατρικὴν ἀρχικῶς σπουδάσας. Διαμείνας ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ἐν Βενετίᾳ, ἠτύχησε νὰ μελετήσῃ τὰ Ἀρχεῖα τῆς πόλεως ταύτης, καρπὸς δὲ τῶν μελετῶν του τούτων ὑπῆρξεν ἡ

1. Ὁ Βιλαμόβιτς κατέχρινε τότε ἐν συνομιλίᾳ του μὲ ἐμὲ τὴν εἰς Ἀθήνας μετακλήσιν του, διότι ἔλεγεν ὅτι θὰ ἦτο ἐπιστημονικῶς πλέον ἐπωφελὴς ἐν Θεσσαλονίκῃ, εἰς τὸ μουσεῖον τοῦτο Ρωμαϊκῶν καὶ Βυζαντιακῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἐπιγραφῶν. Οὐχὶ ὀλιγωτέρας τῶν 6.000 ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν εἶχε συλλέξει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ!

2. Βλέπε βιογραφίαν μετὰ βιβλιογραφίας αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Σταμ. Ψάλτη, Ἀθηνᾶ 27 (1915), σελ. 177-201.



ἐπτάτομος « Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη » (1872 - 1874), ἐν ἣ ὑπάρχουσι χρήσιμα πολλὰ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς γλώσσης Σπουδαίοντον ἔργον τοῦ ἐπίσης εἶναι τὰ « Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας » εἰς ὀκτῶ τόμους (1880 - 1888). Μνημονευτέα ἐπίσης ἡ βραβευθεῖσα μὲν ἀλλ' εἰς πολλὰ ἐλλειπῆς καὶ ὅμως χρήσιμος ἀκόμη « Νεοελληνικὴ φιλολογία » (1868) μετὰ τοῦ παρρητήματος αὐτῆς (ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσης, 1870), ἡ « Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς » (1869), « τὸ Κρητικὸν θέατρον » (δύο τόμοι, Ἀθ. 1879) καὶ ἄλλα πολλά. Χαρακτηριστικὸν τῆς ὅλης ἐργασίας τοῦ Σάθα εἶναι ἡ ἐσπευσμένη ἀποθησαύρισις πλείστου ὕλικου εἰς τὰ βιβλία του, τὰ ὁποῖα ὅμως διατηροῦσιν οὕτω πάντοτε φιλολογικὴν ἀξίαν<sup>1</sup>.

Ἀπλῶς μόνον παραπέμπω ἐνταῦθα καὶ εἰς δύο ἄλλων λογίων τὰ ἔργα (ὡς μὴ συνεχόμενα πρὸς τὴν παροῦσαν ἐπισκόπησιν), τὰ τοῦ Μιχ. Γεδεῶν καὶ τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμεύς. Καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες, Σάθας, Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς καὶ Γεδεῶν, ἰδίᾳ δὲ οἱ δύο πρῶτοι, προσέφεραν διὰ τῶν συλλογῶν των τῶν Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν κειμένων (ἔστω καὶ οὕτω ὡς τὰ ἐξέδωκαν) μεγίστας ὑπηρεσίας εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν.

Ἄνθρω πολυμεροῦς δράσεως ἦτο δ' Ἀγγελος Βλάχος (1838 - 1920). Δὲν ὑπῆρξε μόνον λόγιος, λογοτέχνης καὶ φιλόλογος, ἀλλὰ καὶ διπλωμάτης καὶ πολιτικός. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρουν ἐνταῦθα οὐχὶ τόσον τὰ πολλὰ λογοτεχνικά του ἔργα, ὅσον τὰ φιλολογικά του. Ἦδη εἰκοσιοκταετῆς ἐξέδωκε (1866) τὴν μελέτην του « Τὸ Ὀμηρικὸν ζήτημα », πέντε ἔτη βραδύτερον τὸ μικρὸν Ἑλληνογαλλικὸν του λεξικόν, τὸ ὁποῖον ἐκδοθὲν βραδύτερον (1897) εἰς δευτέραν ἐκδοσιν, μὲ πλείστα προσθήκας καὶ συμπληρώσεις, ἀπετέλεσε νέον ὀγκῶδες βιβλίον, ἐσημείωσε δὲ διὰ τὴν ἀκριβείαν του ἐποχὴν εἰς τὴν τοιαύτην λεξικογραφικὴν ἐργασίαν. Πλείστοι εἶναι αἱ μεταφράσεις τοῦ λογίου τούτου ἐκ ξένων γλωσσῶν, γαλλικῆς, γερμανικῆς, ἀγγλικῆς, ἰταλικῆς, ἐξ ὧν ἐπιθυμῶ νὰ ἐξάρω ἐνταῦθα τὴν δίτομον γλαφυρὰν μετάφρασιν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ὑπὸ Μένδελων - Βαρθόλδου (1873) καὶ τὰ μαθήματα τῆς δραματολογίας τοῦ Girardin. Πρὸ παντὸς δι' ἡμᾶς μνείας ἀξία εἶναι ἡ καλὴ μετάφρασις τῶν δύο Οἰδιποδικῶν δραμάτων τοῦ Σοφοκλέους. Τινὰ τῶν ἡσμάτων τοῦ Χάϊνε καὶ Γκαίτε μετέφρασε τόσον ἐπιτυχῶς, ὥστε ταῦτα ἀπέβησαν τώρα σχεδὸν ἑλληνικὰ δημοτικὰ ἔξσματα<sup>2</sup>.

1. Πρβλ. Νικ. Τωμαδάκη, Οἱ Ἕλληνες λόγιοι καὶ αἱ φιλολογικαὶ καὶ Βυζαντιναὶ σπουδαί, Ἀθῆναι 1950, σελ. 20 (ἐκεῖ καὶ βιβλιογραφικὰ περὶ τοῦ Σάθα) καὶ τοῦ αὐτοῦ, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, τόμ. Α', ἐκδ. β', σελ. 74 ἐξ. Νεκρολογίαν τοῦ Σάθα ἔγραψε καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος, « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 12 (1915), σελ. 248 - 253.

2. Πρβλ. τὸ τεῦχος τῆς « Νέας Ἑστίας », « Ἀφιέρωμα στὸν Ἀγγελο Βλάχο », Χριστούγεννα 1949 (τόμ. ΜΣ', τεῦχος 539), ὅπου εὐρίσκει τις ἱκανὰ περὶ τοῦ βίου

Εἰς τὰ ἀξιοσημεῖωτα φιλολογικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὰς τελευταῖας δεκαετηρίδας ἐξεδόθησαν ἐν Ἑλλάδι, πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Ζάκα (ἔζησεν ἐν Σμύρῃ, ἐδίδασκε δ' ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Σχολῇ) ἑκδοσίς εἰς δύο τόμους τῶν λόγων τοῦ Λυσίου (ἐν τῇ Ζωγραφεῖῳ βιβλιοθήκῃ, 1902), τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον τοῦ ρήτορος τούτου δὲν ἔχομεν ἀξίαν λόγου ἑκδοσιν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ (ἡ τοῦ Ἰασμείδου εἰς δύο τεύχη ἑκδοσίς λόγων τοῦ Λυσίου ἀποβλέπει μόνον εἰς σχολικὴν χρῆσιν), ὅπως οὐδεὶς ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἰσαίου ἢ τοῦ Ὑπερείδου, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἐξεδόθη ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι.

Μνείας ἀξίος εἶναι καὶ ὁ ἐξ Ἡλείου φιλόλογος Εὐγένιος Ζωμαρίδης (ἀπέθανε ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν πρῶτον Παγκόσμιον Πόλεμον), ἔδρασεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ Ἐξωτερικόν, ἐν Λειψίᾳ μὲν ὡς ὑπάλληλος τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης, ἐν Βιέννῃ δὲ (δοῦν καὶ ἀπέθανε) ὡς διευθυντῆς τοῦ ἐκεῖ ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Κοινότητος συντηρουμένου Ἑλληνικοῦ Σχολείου. Ἐκτὸς μικροτέρων ἐργασιῶν του («Ἐκθεσίς τῶν διαφορῶν περὶ Ὀμήρου καὶ ὁμηρικῆς ποιήσεως γνωμῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων» Εἰκοσιπενταετηρίς τοῦ Ἑλλήν. Φιλόλ. Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως 1888, καὶ ἄλλων) πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ μακρὰ συνεργασία του μετὰ τὸν Γερμανὸν φιλόλογον Νικόλαον Wecklein εἰς τὴν Ἑλληνιστὶ ἑκδοθεῖσαν (ἐν τῇ Ζωγραφεῖῳ Βιβλιοθήκῃ) τρίτομον ἀξιόλογον ἑκδοσιν τοῦ Αἰσχύλου (Λειψία 1891-1910). Ἡ ἐργασία του αὕτη δὲν περιωρίζετο εἰς μεταφραστικὸν ἢ συγγραφικὸν ἔλεγχον τῶν γερμανικῶν ἢ ἑλληνικῶν τοῦ ὕφους τοῦ ξένου φιλόλογου, ἀλλὰ περιελάμβανε καὶ θετικὴν ἐπιστημονικὴν φιλολογικὴν συμβολὴν (ἂν καὶ τοῦτο δὲν διακρίνεται ἰδιαιτέρως ἐν τῷ βιβλίῳ) ὡς ὁμολογεῖ καὶ ὁ Wecklein<sup>1</sup>. Ἀλλὰ καὶ ἄλλον διαπρεπῆ ξένον, αὐστριακόν, ἐπιστήμονα, τὸν Paul Kretschmer, ἐβοήθησεν εἰς τὸ γνωστὸν ἑκτενὲς περὶ τῆς σημερινῆς Λεσβιακῆς διαλέκτου (ἐν Βιέννῃ 1905) βιβλίον του, ὡς ὁμολογεῖται ἐν τῷ προλόγῳ.

Ὁ Ἡπειρώτης Γεώργιος Ζηκίδης (1852-1920) ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Κόντου καὶ δόκιμος γραμματικός. Παρέμεινε γυμνασιακὸς καθηγητὴς δι' ὅλου τοῦ βίου. Τὰ ἔργα του περιστρέφονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ γραμματικὰ (καὶ ὀλιγώτερον περὶ κριτικὰ) ζητήματα. Τὰ σπουδαιότερα

καὶ τῆς δράσεως τοῦ πολυμεροῦς τούτου λογίου ἀνδρός. Ἰδίᾳ βλέπε τὰ ἐκ τοῦ Σπ. Λάμπρου ἀναγραφόμενα, σελ. 199-202.

1. Πρόλογος, σελ. ιε' «ὁ Ζωμαρίδης μεθερμηνεύσας ἑλληνιστὶ τὰ ὑπ' ἐμοῦ γερμανιστὶ γραφέντα ἐποίησατο προσέτι ἐν τε ταῖς Εἰσαγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς Σημειώσεσι πολλὰς καὶ καλὰς προσθήκας, ὥς ἔκρινεν χραισμούς τοῖς ἑαυτοῦ ὁμοεθνεῖσι» καὶ κατωτέρω «πάντως διὰ τῶν συμπληρώσεων ὥς ὁ φίλος συνεργάτης ἐγκατέσπειρεν ἐκ τοῦ πλουσίου θησαυροῦ τῶν ἑαυτοῦ γνώσεων, προσεκτῆσατο ἢ προκειμένη ἑκδοσίς σπουδαῖον κέρδος καὶ μεγάλην ἀξίαν».

αὐτῶν εἶναι ἡ «Μεγάλη Γραμματικὴ τῆς Ἀττικῆς πεζογραφικῆς διαλέκτου» (1885), ἡ «Ὅμηρικὴ γραμματικὴ» (1889) ἣν συνέταξεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ὅμηρικῆς γραμματικῆς τοῦ van Leeuwen καὶ Mendes da Costa, ἡ ἐκτενεστάτη τῶν ὑπαρχουσῶν ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ Ὅμηρικῶν γραμματικῶν, τὸ πολῦτιμον «Λεξικὸν ἀπάντων τῶν ρημάτων τῆς ἀττικῆς διαλέκτου» (1888), καὶ τὸ νῦν χρησιμώτατον «Λεξικὸν ὀρθογραφικὸν καὶ χρηστικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας» (δ' ἐκδ. 1926). Ἐξέδωκεν ἐπίσης τὰ τρία πρῶτα βιβλία τοῦ Θουκυδίδου μετ' ἐκτενῆ ὑπομνήματα (ἔχει ὡς βάσιν τὴν λατινικὴν ἐκδοσὶν Porro-Stahl), τὸν Κρίτωνα καὶ Ἀπολογίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τινα τοῦ Ξενοφώντος καὶ Πλουτάρχου, τὰ τελευταῖα ταῦτα κυρίως διὰ σχολικὴν χρῆσιν. Διὰ σχολικὴν ἐπίσης χρῆσιν πλὴν ἄλλων ἐξέδωκε καὶ «Συντακτικὸν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας» καὶ «Κατάλογον τῶν ἀνωμάτων ρημάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσας». Πρὸς χρῆσιν τῶν Γυμνασίων ἐξέδωκε καὶ «Ψυχολογίαν» καὶ «Λογικὴν». Διακρίνεται διὰ τὴν ἐπιμελεμένην ἀκριβολογίαν του ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ ἐν τοῖς πράγμασιν.

Ὁ Νικολάος Πολίτης, ἐκ Καλαμῶν (1852-1921), εἶναι γνωστός ὡς μυθολόγος καὶ συλλογεὺς καὶ ἐκδότης νεωτέρου ἑλληνικοῦ λαογραφικοῦ ὕλικου (παροιμίας, παραδόσεις). Τὸ σπουδαιότερον τῶν ἔργων τοῦ φιλοπονωτάτου ἀνδρὸς εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ» τὸ ὁποῖον διήρθεσεν εἰς δύο τμήματα 1) Παροιμίας καὶ 2) Παραδόσεις. Ἐκ τῶν Παροιμιῶν ἐξεδόθησαν μόνον οἱ τρεῖς πρῶτοι τόμοι 1899-1901 (μέχρι τῆς λέξεως «γλύφω») διότι τὸ ἔργον ἐθμεμελιώθη ἐπὶ εὐρυτάτων βάσεων μετ' σύγκρισιν τῶν ἀντιστοίχων ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ τῶν ξένων παροιμιῶν κλ. Διακοπήσις τῆς ἐκδόσεως τῆς Μαρασλείου Βιβλιοθήκης διεκόπη καὶ ἡ συνέχεια τῆς ἐκδόσεως τῶν Παροιμιῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἤτο φυσικῶς ἀδύνατον νὰ ἐπαρξέσῃ ἡ ζωὴ ἐνὸς ἀνθρώπου διὰ τὴν ἔκδοσιν τοιοῦτου Corpus τῶν Ἑλληνικῶν Παροιμιῶν. Τοῦτο καὶ ὁ ἴδιος θὰ ἐπίστευε<sup>1</sup>. Διάδοχος ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς σειρᾶς δὲν εὗρέθη μέχρι σήμερον. Πληρύτερον ἐξεδόθησαν αἱ «Παραδόσεις» εἰς δύο τόμους (1904) καὶ τὰ συμπληροῦντα πολλὰ αὐτὰς «Λαογραφικὰ Σύμμεικτα» εἰς τρεῖς τόμους (1920-1931). Εἰς ταῦτα περιέχονται καὶ ἀνατυπώσεις παλαιότερων διατριβῶν του. Ἐκ τῶν φιλολογικῶν ἔργων του μνημονευτέα τὰ «Τρία εἰσαγωγικὰ μαθήματα εἰς τὴν Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτείαν». Ἰδρυσεν (1909 ἑξ.) τὸ περιοδικὸν «Λαογραφία», τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν θάνατόν του παρέλαβεν ὁ Στίλπων Κυριακίδης καὶ μετ' αὐτὸν βραδύτερον ὁ Γεώργιος Μέγας Σητρι-

1. Πρβλ. ὅσα γράφει περὶ τοῦ Ν. Πολίτου ὡς συλλογῶς καὶ ἐρμηνευτοῦ τῶν ἑλληνικῶν παροιμιῶν ὁ Ὁλλανδὸς καθηγητὴς D. Hesselning εἰς τὸ φυλλάδιον «Ἑλληνικά καὶ Ὁλλανδικὰ παροιμίας», Ἀθῆναι 1903, σελ. 1-20, πρβλ. ἰδίᾳ σελ. 13.



χθεὶς εἰς τὸ « Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον » τοῦ Γεωργ. Χατζιδάκι, ἴδρυσε τὸ « Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον » (ἀμφότερα νῦν ὑπάγονται εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν). Μεγάλην βοήθειαν εἰς τὰς φιλολογικὰς παρ᾽ ἡμῖν μελέτας παρέσχε διὰ τῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν μεταφράσεως τοῦ ἔργου τοῦ G. Gilbert, Handbuch der Griechischen Staatsaltertümer ὑπὸ τὸν τίτλον « Ἐγχειρίδιον Ἀρχαιολογίας τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἑλλήνων » (τόμ. Α', Ἀθ. 1897). Τὸ βιβλίον ἐξεδόθη εἰς τὴν σειρὰν τῆς « Βιβλιοθήκης Μαρασῆ » ἣτις προσέφερε πολλὰς ἔθνικας ὑπηρεσίας, ἔστω καὶ κατὰ τὸν τόσον δυστυχῶς βραχὺν βίον αὐτῆς<sup>1</sup>. Ἐκ τῶν ἄλλων ἔργων του (εἶχε διορισθῇ καὶ εἰς ἐκπαιδευτικὰς διοικητικὰς θέσεις) μνημονευτέον ὅτι εἶχεν ἀναλάβει τὴν διευθυνοσιν τῆς συντάξεως τοῦ « Ἐγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ » Μπάρτ καὶ Χίρστ, ἀλλὰ παρέμεινεν ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν δύο μόνον πρώτων τόμων. Εἶναι ὁ πρῶτος ἐν Ἑλλάδι συναγωγεὺς τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας, τὴν ὁποίαν ἐξήτησε νὰ κατατάξῃ κατ' ὕλην ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικώτερον. Ἀποθανόντος τοῦ Λυσάνδρου Γ. Χατζῆ-Κώνστα πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ ἀποπερατώσῃ τὴν μετάφρασιν τοῦ γραμμασιολογικοῦ ἔργου του Wilhelm Christ, Gesch. der Griech. Literatur bis auf die Zeit Justinians (τρίτη ἐκδοσις) ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ἡ συμπλήρωσις τῆς μεταφράσεως. Οὕτω ἐξεδόθη τὸ χρησιμώτατον τοῦτο διὰ τὴν Ἑλλάδα ἔργον. Τὸ μονότομον Γερμανικὸν ἔργον ἐξεδόθη εἰς τὴν μετάφρασιν εἰς δύο τόμους (1900 καὶ 1905) εἰς τὴν σειρὰν τῆς « Μαρασλείου Βιβλιοθήκης », ἣν ὁ ρηθεὶς Χατζῆ-Κώνστας διητύθυε<sup>2</sup>. Ὁ Πολίτης ὑπῆρξεν εἰς τὸν πολυμερεστάτων λογίων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, χαρακτηριστικὸν δὲ δι' αὐτὸν εἶναι ὅτι ἤρρισε τὴν συγγραφικὴν του δρασὶν ἐν ἡλικίᾳ δεκατεσσάρων ἐτῶν μὲ τὰς δύο πρώτας μελέτας αὐτοῦ (Πανδώρα τόμ. 16ος) « περὶ Λυκοκανθάρων » καὶ « Ἀσματα δημοτικὰ Μάνης »<sup>3</sup>.

1. Τὴν μετάφρασιν ἐπέκρινε αὐστηρῶς ὁ Συμαῖος καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας Ἀντώνιος Δ. Οἰκονόμος ἐν τῇ ἡμερηίᾳ « Νέα Ἑλλάς » τῆς 22 Ἰουλίου 1900. Ἀπήντησεν ὁ Νικ. Πολίτης ἀνώνυμος διὰ φυλλαδίου « Ἐλεγχος ἐπικρίσεων τοῦ καθηγητοῦ Ἱστορίας τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπ. » (Ἀθῆναι 1900). Ἦτο ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῶν ἀμοιβαίων διὰ φυλλαδίων ἐπικρίσεων, ἐλέγχων καὶ ἀντεγκλήσεων, ἰδίᾳ ἐπικειμένης πληρώσεως πανεπιστημιακῆς τινος ἔδρας. Ἡ συνήθεια αὕτη δὲν ἐκαλλιεργεῖτο μόνον διὰ φυλλαδίων καὶ διατριβῶν εἰς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ ἀλλὰ καὶ δι' ἄρθρων ἐνυπογράφων ἐν αὐτῷ τῷ ἡμερησίῳ τύπῳ.

2. Τὸ μέρος τῆς μεταφράσεως τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Νικ. Πολίτου ἔγινεν ἐκ τῆς τετάρτης ἐκδόσεως (1905) τοῦ Γερμανικοῦ πρωτοτύπου.

3. Πρβλ. Σωκρ. Κουγέα, ἐν τῷ περιοδ. « Πελοποννησιακά », τόμ. Α' (1955), σελ. 104. Εἰς « μνημόσυνον Ν. Γ. Πολίτου » ἐξεδόθη ὁ 7ος τόμος τοῦ περιοδ. « Λαογραφία » (1923) μὲ διατριβὰς φίλων καὶ μαθητῶν καὶ βιογραφίαν τοῦ πατριωτικοτάτου ἀνδρός (σελ. κξ' - να') ὑπὸ Στίλπ. Κυριακίδου. Ὁ Γιάννης Ἀποστολάκης ἐδημοσίευσεν ἐπίσης εἰς τὸ βιβλίον του « Δημοτικὰ Τραγούδια » (Ἀθῆναι 1929), σελ. 274 - 325 χαρακτηρισμὸν ἐκτενῆ τοῦ ἀνδρός: « ἔτσι γνώρισα καὶ κατάλαβα τὸν Πολίτη ἀπὸ τῆ ζωῆ του, ἀπὸ τὰς μελέτες του, ἀπὸ τὰ μαθήματά του

Συμπολίτης τοῦ Πολίτου ἦτο ὁ Ἀνδρέας Σκιᾶ (1861-1922), ὅστις εἶναι γνωστὸς μᾶλλον ὡς ἀρχαιολόγος ἢ ὡς φιλόλογος. Εἰς Γερμανίαν παρέμεινε τῷ 1887-1890 εἰς Μόναχον, Λειψίαν καὶ Βερολίνον παρὰ τοῖς καθηγηταῖς Ed. Wölfflin, K. Brugmann, E. Curtius, U. Köhler, I. Vahlen, A. Kirchhoff κ. ἄλλ. Ἐπεσκέφθη μετὰ ταῦτα τὴν Ἱταλίαν χάριν ἀρχαιολογικῶν σπουδῶν. Τῷ 1890 ἐπανελθὼν εἰς Ἑλλάδα, ὑπηρετήσε τὴν πατρίδα εἰς τὴν Ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Φιλολογίαν. Ἀποκλειστικῶς περὶ τὴν φιλολογίαν ἡσχολήθη μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του, ὅτε (1910 ἑξ.) διωρίσθη καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐκ τῶν φιλολογικῶν του ἔργων μνείας ἄξια εἶναι ἡ ἐναίσιμος διατριβή του (1890) « Λουκιανοῦ τοῦ Σαμοσατέως φιλοσοφήματα », ἡ « Γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας Κρητικῆς διαλέκτου » (1891, διατριβὴ ἐπὶ ὕψησείᾳ), πολλαὶ ἐπιγραφαὶ ἑξ Ἑλευσίνος (1894-1899) καὶ ἡ μετὰ τὸν θάνατόν του ἔκδοθεῖσα « Μετρικὴ ». Ἰδιαιτέρως μετέσχε τῶν πρὸς τὸν Κρουμπάχερ καὶ Ἰω. Ψυχάρην γλωσσικῶν ἀγώνων, ὑπερμαχὼν τῆς καθαρευούσης (« Ὁ ἀληθὴς χαρακτὴρ τοῦ λεγομένου γλωσσικοῦ ζητήματος », 1904, καὶ ἄλλα), τὴν ὁποίαν διεκήρυττεν, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν δημώδη, ζωντανὴν καὶ ὡς διαρκῶς ζωντανὴν ὑπάρξασαν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔθνει. Ἡ νηφάλιος καὶ ἥρεμος κρίσις του καὶ ὁ εὐγενὴς τρόπος τοῦ συζητεῖν θὰ παραμείνῃ πάντοτε ὑπόδειγμα εὐπρεποῦς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως<sup>1</sup>.

Ἀξιόλογος διὰ τὴν κλασσικὴν μόρφωσίν του εἶναι ὁ γνωστὸς Ἕλλην πολιτικὸς Στέφανος Δραγούμης (1842-1923). Ἐδημοσίευσεν εἰς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ (« Ἀθηνᾶ » κλ.) μελέτας φιλολογικοῦ καὶ ἀρχαιολογικοῦ περιεχομένου (εἰς Βακχυλίδην, Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτεῖαν, πολλὰς διορθώσεις εἰς Ἡσύχιον, Κριτικὰ εἰς Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά, Κριτικὰ εἰς Εὐριπίδην καὶ ἄλλους συγγραφεῖς). Σπουδαιότητι εἶναι ἡ μελέτη αὐτοῦ « Χρονικῶν Μορέως τοπωνυμικά, τοπογραφικά, ἱστορικά », Ἀθῆν. 1921 ἑξ.<sup>2</sup>.

στὸ Πανεπιστήμιον καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴ μου σχέση μαζί του». Τὸ περιοδικὸ « Νέα Ἑστία » ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν τὸ τεῦχος τῆς 15 Ἀπριλίου 1954 (τόμ. 55, ἀρ. 643) μὲ συντόμους πραγματείας περὶ τοῦ ἀνδρὸς τῶν Πέτρου Χάρη, Σωκρ. Κουγέα, Στίλπ. Κυριακίδου (ἐκτενεστέρα αὕτη ἡ μελέτη « Ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἑλληνικῆς Λογογραφίας », σελ. 495-504), τοῦ Γιάννη Ἀποστολάκη (ἰδ. καὶ ἀνωτ.) καὶ τῶν υἱῶν του Γεωργίου καὶ Λίνου.

1. Βιογραφίαν τοῦ Ἀνδρ. Σκιᾶ μετὰ βιβλιογραφίας του ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀντώνιος Χ. Χατζῆς εἰς τὴν Ἀρχ. Ἐφημ. 1924 (σελ. 201-210), καὶ ὁ Κωνστ. Λογοθέτης, Τὸ φιλογικὸν ἔργον καὶ ἡ ἐθνικὴ δράσις τριῶν (Κόντου, Μιστριώτου, Σκιᾶ) ἀοιδίμων καθηγητῶν, Ἀθῆναι 1927, σελ. 20-23.

2. Ὁ ἀνὴρ ἀξίζει νὰ ἐξετασθῇ εἰς ἰδίαν διατριβὴν ὡς λόγιος καὶ ἑλληνιστής. Βλέπε τὰς ἐργασίας του ἐν τῷ εὐρετηρίῳ τοῦ περιοδικοῦ « Ἀθηνᾶ » τῶν τόμων 1-45 ὑπὸ Ν. Ἀνδριώτη καὶ Ἐμμ. Κριαρᾶ, Ἀθῆναι 1934, σελ. 11.



Ὁ ἐκ Κρήτης Στέφανος Ξανθοῦ δίδης (1864-1928) δὲν ὑπῆρξε μόνον διακεκριμένος ἀρχαιολόγος ἀλλὰ καὶ φιλόλογος καὶ ἱστορικός. Δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εἰς τῶν πολυμερεστέρων καὶ σπουδαιότερων λογίων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἐσπούδασε φιλολογίαν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, μετὰ ταῦτα διορίσθη καθηγητὴς ἐν Κρήτῃ καὶ μετὰ τὴν αὐτονόμησιν τῆς νήσου Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς Δυτικῆς Κρήτης. Ἐσπούδασε καὶ ἐμορφώθη μόνον μὲ τὰ παρ' ἡμῖν ὑπάρχοντα ἐπιστημονικὰ μέσα, καὶ ἀπέβη ἐξοχος ἐπιστήμων καὶ λόγιος. Ἡ ἀνασκαφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐργασία του ἀρχεῖται ἀπὸ τοῦ 1900, πλεῖστα δὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ ἡμέτερα καὶ ξένα (Ἀθηνᾶ, Ἀρχαιολ. Ἐφημ., Διεθν. Ἐφημερίς Νομισματ. Ἀρχαιολ., Athenische Mitteilungen τοῦ Γερμ. Ἀρχ. Ἰνστιτούτου, Annual of the British School of Athens κ.λ.) ἐδημοσίευσαν ἐργασίας του. Διαμείνας δι' ὅλης τῆς ζωῆς του (ἀρνηθεὶς καὶ Πανεπιστημιακὴν καθηγεσίαν ἐν Αθήναις) ἐν Κρήτῃ ἐμελέτησε καὶ ἐγνώριζε κατὰ βάθος τὴν ἱστορίαν καὶ ἀρχαιολογίαν τῆς Νήσου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον. Οἰονδήποτε χρονολογικῶς ἐπιστημονικὸν θέμα ἀνελάμβανε ἐπέθετεν ἐπ' αὐτοῦ τὴν σφραγίδα τῆς πολυμεροῦς σοφίας καὶ βαθείας κρίσεώς του. Κατάλογον τῶν ἔργων του ἐδημοσίευσεν ὁ ἀρχαιολόγος Γεώργιος Π. Οικονόμος εἰς τὴν νεκρολογίαν τοῦ ἀποθανόντος<sup>1</sup>. Ἡ πρώτη του ἐργασία εἶναι ἐπιγραφικὴ (βλ. κατ.). Αἱ χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες καὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Κρήτης ἐφείλκυσαν ἔπειτα τὸ ἐνδιαφέρον του («Διεθν. Ἐφ. Νομισμ.» Σβορ. 1903 καὶ «Ἀθηνᾶ» 15, «Ἀρχαιολ. Ἐφημ.» 1908 κ.λ.) καὶ πλεῖστα ἄλλα ἐν ἀρχαιολογικαῖς διατριβαῖς περὶ τῶν ὁποίων δὲν δύναται ἔδῳ νὰ γίνη ἐκτενὴς λόγος. Εἰς βιβλίον ἐξεδόθησαν (1924) «οἱ θολωτοὶ τάφοι τῆς Μεσσαρᾶς» καὶ δὴ ἀγγλιστὶ κατὰ μετάφρασιν ὑπὸ J. P. Droop<sup>2</sup>.

Ἐκ τῶν ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν ἔργων του δέον νὰ ἐξαρθῶσιν ἐνταῦθα ἡ «Ἐπίτομος Ἱστορία τῆς Κρήτης» (Ἀθ. 1909), τὰ «Κρητικὰ Συμβόλαια ἐπὶ Ἐνετοκρατίας» (1913) ὑποδειγματικὴ εἰς τὸ εἶδος τῆς μελέτης<sup>3</sup>. Ἀς μνημονευθῇ ἐνταῦθα καὶ ἡ μετὰ θάνατον ἐκδοθεῖσα ἐργασία του «Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν» (Ἀθ. 1939). Κορωνίδα ἴσως τῶν ἔργων του ἀποτελεῖ ἡ μνημειώδης καὶ ὑποδειγματικὴ ἐκδοσις τοῦ Ἐρωτοκρίτου (Ἡράκλειον 1915) δι' ἧς

1. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθ., τόμ. 3 (1928), σελ. 628-634. Ὁ κατάλογος οὗτος ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ Ἰω. Καλιτσοῦνακη, συμπληρωμένος, εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου τοῦ Ξανθ. «Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν Κρήτῃ» (τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὁποίου ἐπεμελήθη, Ἀθῆναι 1939), ἐν σελ. 205-208.

2. Εἶναι περίεργον ὅτι ἡ πρώτη ἐργασία τοῦ Ξανθ. τῷ 1898 ἐδημοσιεύθη ἀγγλιστὶ. Inscriptions from Gortyna, Lyttos, and Lato. Am. Journ. Arch., Sec. Ser. 2, 71-78.

3. Περὶ δσα περὶ τούτου ἐκθέτω ἐν ΠΑΑ, τόμ. 3 (1928), σελ. 484.



συνέδεσεν ἀρρήκτως τὸ ὄνομά του μὲ τὸ ποίημα τοῦτο τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν φιλολογίας<sup>1</sup>. Πρέπει ἰδιαίτερώς νὰ ἐξαρθοῦν αἱ μελέται του « Ποιμενικά Κρήτης » (Λεξικογρ. Ἀρχ., τόμ. 5 (συνεξετάζονται τὰ νέα καὶ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα)), « Οἰκογενειακά ἐπώνυμα Κρήτης » (Λεξικ. Ἀρχ., τόμ. 6), « Ἐπαρχία καὶ πόλεις Κρήτης » (ΕΕΒΣ, τόμ. 3), καθὼς καὶ ἡ ἔκδοσις τῆς « Ἐρωφίλης » τοῦ Χορτάτζη 1928 (Byz. - Neug. Jahrb. ἐκδ. ὑπὸ Ν. Βέη, Beiheft Nr 9). Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐξεδόθησαν αἱ « Χριστιανικαὶ Ἐπιγραφαὶ Κρήτης » ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν Gerola<sup>2</sup>. Ὁ Ξανθουδίδης ἀφῆκε πολλὰ ὡς κατάλοιπα, ἀφορώμενα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ἑλληνικά μεσαιων. κείμενα τῶν ὁποίων τὴν ἔκδοσιν ἀνέλαβον νεαροὶ Κρητὲς φιλόλογοι, χρησιμωτάτου ἐφοδίου ὑπάρχοντος παρ' αὐτοῖς τῆς γνώσεως τῆς Κρητικῆς διαλέκτου. Ἡ διάλεκτος ἡ μᾶλλον αἱ διάλεκτοι τῆς Κρήτης δὲν ἔχουν μελετηθῇ ἀκόμη ἐπαρκῶς. Ὁρθῶς δὲ Rohlf's συνιστᾷ τὴν συγγραφὴν καὶ ἔκδοσιν ἔκτενοῦς Κρητικοῦ Γλωσσαρίου « Λεξικοῦ τῆς Κρητικῆς διαλέκτου » (ἰδ. « Κρητικά Χρονικά », τόμ. 7, σελ. 315)<sup>3</sup>. Ὁ ἐξ Ἀρχαδίας Γεώργιος Γαροδικας (1860-1936) ὑπῆρξε πρότυπον ἀνθρωπιστοῦ (Humanist) ἀφωσιωμένου εἰς τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά

1. Ἐρωτόκριτος ἐξεδόθη καὶ εἰς μικρὰν ἔκδοσιν μετ' εἰσαγωγῆς καὶ λεξιλογίου 1928 (« Βιβλιοθ. Ὠφελ. Βιβλίων »). Ἀξιόλογον μελέτην ἐδημοσίευσεν ὁ Ἑμμ. Κριαρᾶς, Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, Ἀθῆναι 1938 (27ον Beiheft τῶν Byz. - Neugr. Jahrbücher τοῦ Ν. Βέη). Βλέπε καὶ τὴν κριτικὴν μελέτην « Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἐρωτοκρίτου » τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, « Κρητικά Χρονικά », τόμ. 6 (1952), σελ. 350 ἐξ., ὅπου καὶ ἔκτενεστέρα βιβλιογραφία.

2. Monum. Veneti nell'Isola di Creta IV, 1932, σελ. 390-595.

3. Ἡ σπουδαιότης τοῦ λογίου τούτου ἀνδρὸς δικαιολογεῖ τὸ ὅτι οἱ ἐν Ἡρακλείῳ διατηροῦσι πάντοτε εὐλαβῇ αὐτοῦ ἀνάμνησιν (ἰδ. Κρητ. Χρον. 7, σελ. 497). Νεκρολογίας τοῦ ἀνδρὸς ἐδημοσίευσαν οἱ: Σπ. Μαρινᾶτος, Gnomon, 1928, σελ. 706-708 καὶ ἔκτενές ἀρθρον του ἐν ΜΕΕ 18, 618. Γ. Π. Οἰκονόμος, Πρ. Ἀκ. Ἀθ. 1928, σελ. 628-634. Ἰω. Καλιτσούνακης, « Hellas - Jahrbuch » 1929, σελ. 140-149 καὶ Γερμανιστὶ συντομώτερον ἐν Vossische Zeitung 30 Σεπτ. 1928. Νικόλ. Τωμαδάκης, Στέφ. Ξανθουδίδης, Χανιά 1928. Οἱ Μαν. Μανούσακας καὶ Στυλιανὸς Ἀλεξίου ἐδημοσίευσαν μελέτας περὶ τοῦ Στεφ. Ξανθ. 1864-1928 εἰς τὴν « Νέαν Ἐστίαν » 1 Δεκ. 1953 (σελ. 1766-1771). Εἰς ἰδιαίτερον ἐκδοθὲν τεύχος « Μνημόσυνα Στεφ. Ξανθουδίδου καὶ Ἰωσήφ Χατζιδάκη 1938-1940 » (Ν. Ἀλικιώτης, Ἡράκλειον) γίνεται λεπτομερὴς ἀνασκόπησις τοῦ βίου καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τῶν δύο τούτων ἐν Ἡρακλείῳ δρασάντων σπουδαίων ἀνδρῶν.

Περαιτέρω διὰ τὸν βίον τοῦ Στεφ. Ξανθουδίδου βλ. καὶ τὰς ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης ἐκδιδομένας τότε ἐφημερίδας « Ἐλευθέρᾳ Σκέψις » καὶ « Ἀνόρθωσις » τῆς 20 Σεπτ. 1928. Ἡ « Ἐλευθέρᾳ Σκέψις » ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ φύλλον τῆς 22 Σεπτ. 1928 ὁλόκληρον τὴν διαθήκην τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρὸς, διὰ τῆς ὁποίας ἀφῆκε τὴν πλουσίαν βιβλιοθήκην του κυρίως μὲν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἡρακλείου, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν « Βικελαίαν Βιβλιοθήκην » τῆς αὐτῆς πόλεως. Περί τοῦ Στεφ. Ξανθουδίδου ἔγραψεν ἐσχάτως ὁ Μ. Γ. Παρολαμᾶς εἰς τὴν ἐφημ. τοῦ Ἡρακλείου « Μεσόγειος » εἰς τὸ φύλλον τῆς 22 Φεβρ. 1957.

Γράμματα καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Παιδείαν. Ἡ διδακτικὴ τοῦ Γαρδίκου δρᾶσις ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1885 καὶ διήρκεσε μέχρι τοῦ θανάτου του. Διετέλεσε γυμνασιάρχης τοῦ Γυμνασίου Θηλέων ἐν τῷ Ἀρσακείῳ καὶ ἔκτακτος καθηγητὴς τῆς Ἀρχ. Ἑλλην. Φιλολογίας καὶ τῆς Παπυρολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Ἐγράψε σύντομον Ἑλληνικὴν Γραμματολογίαν (ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου) μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων (1930), ἰδίαν μελέτην «*Εὐριπίδης*» (1932), καὶ πολλὰς φιλολογικὰς πραγματείας ἀφορώσας κυρίως εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλλ. φιλολογίαν («*Ἡ Ἑλληνὶς ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν*», «*ἡ παρὰ Πλάτωνι τροπικὴ λέξις*» (1905), «*περὶ τῶν προθέσεων ἀπὸ καὶ ἐκ ἐν συνθέσει*» (ἀξιόλογος μελέτη), «*οἱ πάπυροι καὶ ὁ ἐν αὐτοῖς ἐλληνισμὸς*» κλ.). Ὑπῆρξεν εἰς τῶν συνεργατῶν τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ Λεξικοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης Liddell-Scott-Κωσταντινίδου («*Καταίνεις-Κεντρίνης*). Γενικῶς ἡγάπα νὰ ἀσχολῆται μὲ γραμματικὰ καὶ λεξικογραφικὰ ζητήματα καὶ μὲ ἐπιστημονικὰ γραμματολογικὰ ἄρθρα εἰς Ἐγκυκλοπαιδείας, ὡς βλέπει τις ἐκ τῆς βιβλιογραφίας του ἣτις προτάσσεται τοῦ τόμου «*Ἐπιστημονικὸν Μνημόσυνον Γεωργίου Κ. Γαρδίκου*» (Ἀθ. 1930), τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσαν φίλοι καὶ συνάδελφοι εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἐθνικοῦ τούτου διδασκάλου.

Ἄλλος ἀρχαιολόγος, παρασχὼν πολλὰς συμβολὰς εἰς ἐρμηνείαν καὶ κατανόησιν τοῦ ἀρχαίου βίου, εἶναι ὁ ἐκ Μυκόνου νομισματολόγος Ἰωάννης Σβορόνος (1863-1922). Ἀνὴρ μὴ τυχὼν συστηματικῆς φιλολογικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ εὐφυῆς καὶ αὐτοδιδάκτως ἐκπαιδευθεὶς (ὡς καὶ τόσοι ἄλλοι : Ἀ. Ραγκαβῆς, Στ. Κουμανούδης, Διον. Θερεϊανός), ἔγραψε Γαλλιστὶ «*Νομισματικὴν τῆς ἀρχαίας Κρήτης*» βραβευθεῖσαν (Macon, 1890) καὶ ἐξέδιδεν ἀπὸ τοῦ 1898 ὑπὸ τὸν διπλοῦν τίτλον «*Journal International d'archéologie numismatique*», «*Διεθνὴς ἐφημερὶς τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας*» (μέχρι τοῦ 1922) χρησιμώτατον εἰς τὰς νομισματικὰς μελέτας περιοδικόν. Μνημονευτέον δὲ ὅτι μετέφρασεν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ τοῦ V. Head τὴν *Historia nummorum* («*Ἱστορία τῶν νομισμάτων*», 1898, τόμ. 1-2), χρησιμωτάτην ἀκόμη καὶ σήμερον διὰ τοὺς Ἑλληνας, ἃν καὶ τὸ ἀγγλικόν πρωτότυπον ἐξεδόθη εἰς νέαν ἐκδοσὶν πολλαχῶς βελτιωμένην<sup>1</sup>.

Ὁ Σμυρναῖος Πέτρος Φωτιάδης (1856-1927) ὑπῆρξε δικηγόρος ἐν Σμύρνῃ, μετὰ δὲ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν ἦλθεν εἰς Ἀθήνας. Μαθητεύσας εἰς τὴν ὀνομαστὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν Σμύρνης καὶ ἀποπερατώνσας τὰς νομικὰς σπουδὰς του ἐν Ἀθήναις (1880), ἐξεπαιδεύθη βραδύτερον καὶ ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ. Ἀνέκαθεν ἐτρεφεν ἰδιαίτερον κλίσιν πρὸς τὰ

1. Προβλ. βιογραφίαν τοῦ ἀνδρὸς (μετὰ βιβλιογραφίας) ὑπὸ Γεωργίου Οἰκονόμου, Jean N. Svoronos (1863-1922) ἐν *Journal International d'Archéologie Numismatique*, τόμ. 21 (1926), σελ. 1-22.



Ἑλληνικά γράμματα καὶ ἰδίᾳ τοὺς Ἀττικοὺς ρήτορας καὶ τὸ ἀττικὸν δίκαιον τὸ ὁποῖον κατενόει καὶ ἡρμήνευεν δομώμενος ἐκ τῶν εἰδικῶν γνώσεών του. Ἐκήρυττεν ἑαυτὸν «δοῦλον τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δικαίου». Μόνον ἡμεῖς οἱ δικηγόροι ἔλεγε «δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν καὶ φωράσωμεν τὰ πονηρεύματα τῶν παλαιῶν δικηγόρων, τοῦ Λυσίου, τοῦ Ἰσαίου καὶ τῶν ἄλλων». Ἡ πρώτη του μελέτη «Τίς ἀράγε ἡ πιθανὴ ἀρχικὴ σημασία τῆς λέξεως Βασιλεὺς» ἐδημοσιεύθη (1893) εἰς τὴν «Ἀθηναῶν» ἐπικολοῦθησαν δὲ πολλαὶ ἄλλαι ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουσιν αἱ πολυάριθμοι μελέται του εἰς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Αἱ συμβολαὶ του εἰς τὸ Ἀττικὸν Δίκαιον, εἰς τὸν δύσκολον ρήτορα Ἰσαῖον, εἰς τὸν Δημοσθένη κλ. ἀναδεικνύουσιν αὐτὸν ἐπιστήμονα ἀξιόλογον ἔν τε τῇ Νομικῇ καὶ ἐν τῇ Φιλολογίᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου ἐξελέξεν αὐτὸν (1924) ἑκτακτον καθηγητὴν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου. Αἱ πλείσται τῶν μελετῶν του ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν «Ἀθηναῶν» ἀπὸ τοῦ 1893 καὶ ἔξῃς. Τὸ τελευταῖον ἔργον του ὑπῆρξεν ἡ ἐκδοσις τοῦ «Περὶ ὕψους» τοῦ ψ. - Λογγίνου (1927). Εἰς τὸ δύσκολον τοῦτο σύγγραμμα προέτεινε πολλὰς καὶ ἐπιτυχεῖς διορθώσεις. Ὁ Πέτρος Φωτιάδης ὑπῆρξεν εὐγενὴς καὶ φιλόφρων ἀνὴρ, διέκρινε δ' αὐτὸν εὐκρίνεια καὶ σπανία μετριοφροσύνη. Ἡ φιλία τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὸν Κόντιον, Γ. Χατζιδάκιν, Σπ. Βάσσην καὶ Νικ. Πολίτην ἦτο φιλία σταθερὰ πολλαχῶς καὶ τὴν ἐπιστήμην ὠφελήσασα<sup>1</sup>.

Διὰδοχος αὐτοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἀττικοῦ δικαίου ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ Πανεπιστημίῳ ὑπῆρξεν ὁ Δ η μ ή τ ρ ι ο ς Π α π ο υ λ ι α ς (1878 - 1932) ὁ διατελέσας καὶ πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ὁ ἀνὴρ, νομικὸς ὢν, ἡσχολήθη εὐδοκίμως καὶ μὲ φιλογολικὰ ζητήματα ἰδίᾳ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δικαίου ἢ μὲ ζητήματα ἄμεσον ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν. Εἶχε σπουδάσει ἐν Λειψίᾳ παρὰ τῷ Mitteis, U. Wilcken καὶ H. Lipsius. Λάτρης ἐνθουσιώδης πάσης σφύροντος ἐκδηλώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐχάραξε πρῶτος πρόγραμμα ἐρεύνης τῆς ἱστορίας τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δικαίου («Τὸ Ἑλληνικὸν ἀστικὸν δίκαιον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει» 1912), τὴν ὁποίαν ἐζήτησε νὰ ἀποδείξῃ ἐνιαίαν κατὰ τὴν μακροχρόνιον αὐτῆς διαδρομὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος διὰ τῶν ἑλληνιστικῶν, βυζαντινῶν, τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν μέχρι τῆς σήμερον. Ἡ θεωρία αὕτη τῆς ἐνότητος τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου κατακτᾷ ὁλόνεν μεγαλύτερον ἔδα-

1. Πρὸβλ. περὶ αὐτοῦ X. X. Χαριτωνίδην, Ἀθῆνα 39 (1947), σελ. 243 - 250 μετὰ καταλόγου τῶν ἔργων του, Πετρ. Βιζουκίδην, Petros Photiades, der Forscher des attischen Rechts, «Hellas - Jahrbuch» 1929 (καὶ ἐν ἀνατύπῳ) ὅπου καὶ ἄλλαι νεκρολογίαι ἐν τῇ σημείωσει τῆς σελίδος 14. Ἰω. Συκοῦτρην, Deutsche Literaturzeitung, 1928, στήλ. 720, καὶ τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ Δ. Α. Δημητριάδου, ἐν τῇ MEE τοῦ «Πυρσοῦ», τόμ. 24, σελ. 339.



φος, ὥς ἀποδεικνύουσιν αἱ μετ' αὐτὸν πολυάριθμοι ἐργασίαι Ἑλλήνων νομομαθῶν. Ὁ Παππούλιας ἐδημοσίευσεν: « Ἡ ἐμπράγματος ἀσφάλεια κατὰ τὸ ἑλληνικὸν καὶ ρωμαϊκὸν δίκαιον », « Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἀρραβῶνος ἐν τῷ ἐνοχικῷ δικαίῳ », « Ἑλληνικῶν ἐθίμων περισυλλογὴ », « Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ δικαίῳ » κλ.<sup>1</sup> Ἀς ἐπιτραπῇ νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰ ἀνωτέρω ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη λόγοι νομικοὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἢ καὶ μὲ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον καὶ ἔγραψαν ἀξιολόγους περὶ τούτων διατριβάς. Ἀναφέρω τινὰς ἐξ αὐτῶν τὸν Ἡπειρώτην Περικλ. Βιζουκίδην (« Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτους », Λειψία 1918, ἡ ἐκδοσις τῶν *Elsinghesean*, *Institutiones*, τοῦ Γαίτου, Θεσσαλονίκη, τρεῖς τόμοι, 1936-1937 κλ.), τὸν Κωνστ. Τριανταφυλλόπουλον, τὸν Γεώργιον Μαριδάκην (πρβλ. τὸ ἄρθρον τοῦ Ἰω. Καλιτσουνάκη περὶ τοῦ Δημοσθένους ἐν τῷ Ἑγκ. Λεξ. τοῦ « Ἡλίου », τόμ. 5, σελ. 946), τὸν Παναγ. Ζέπου, Ἰωάννην Β. Φάβην καὶ εἴ τινα ἄλλον<sup>2</sup>.

Καλὸν θεωρῶ νὰ γίνῃ ἐνταῦθα σύντομος μνεῖα καὶ τῶν παρ' ἡμῖν λογίων ἐκείνων νομικῶν, οἵτινες εἰς συγγράμματα αὐτῶν ἐξέθεσαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Ἐν πρώτοις μνημονευτέος ὁ Κῆς τὴν καταγωγὴν Κερκυραῖος Ἀνδρ. Ἀνδρεάδης (1876-1935) ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας (Ἀθ. 1918, πρβλ. καὶ τὴν νέαν ἐκδοσιν 1928-1931), τόμ. Α', σελ. 1-336. Ὁ Ἀνδρεάδης δὲν ἐμβαθύνει πολὺ εἰς τὰ ζητήματα ὁμολογεῖ ὅμως ὀρθῶς ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν ἡ τῶν Ἀθηναίων καὶ διὰ τὴν ἔκτασιν τῆς ἀθηναϊκῆς ἐπικρατείας καὶ διὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν κατοίκων αὐτῆς εἶναι ἢ μᾶλλον προσομοιάζουσα πρὸς τὰ σημερινὰ δημοκρατικὰ κράτη, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα τὸν περὶ τὰ πολιτικὰ ἀσχολούμενον<sup>3</sup>. Πλὴν τοῦ Ἀνδρεάδου μνημονευτέοι περαιτέρω καὶ ὁ Δημήτριος Καλιτσουνάκης ἐν τῇ « Ἱστορίᾳ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας » Ἀθ. 1929, σελ. (41-89) καὶ ὁ Δημόσθενης Στεφανίδης ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ (Ἀθ. 1948) τοῦ τρίτου μέρους τοῦ « Ἡ Κοινωνικὴ Πολιτικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ τῆς ἐξέλιξει » σελ. 104-

1. Πρβλ. Πέτρον Βάλληνδα, Demetrio Pappulias (Necrologio) ἐν *Rivista di Diritto Privato*, ἔτ. 3 (1933), ἀρ. 2. Καὶ τὸν τόμον « Μνημόσυνα Παππούλια », ἐκδιδομένα ἐμπειρεῖα Πέτρου Βάλληνδα, Ἀθῆναι 1934, ἐνθα καὶ ἐκτενὴς τοῦ ἀνδρὸς βιογραφία (σελ. 5-15). Πρβλ. πρὸς τούτοις Παν. Ἰ. Ζέπου, Ἡ νεώτερα ἑλληνικὴ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, Ἀθῆναι 1954, σελ. 36 ἐξ. περαιτέρω Κ. Τριανταφυλλόπουλου, ΠΠΑ, τόμ. 10 (1935), σελ. 6 ἐξ. « Θέμις », τόμ. 43 (1932), σελ. 6-56, Γ. Μαριδάκη, Ἐφημ. Ἑλλ. Νομικῶν 1 (1934), σελ. 30 ἐξ.

2. Πρβλ. Παν. Ζέπου, Ἡ νεώτερα ἑλληνικὴ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, σελ. 46, σημ. 51.

3. Βιβλιογραφίαν τοῦ Ἀνδρεάδου κατήρτισεν ὁ Ε. Π. Φωτιάδης, Ἀθῆναι 1936.

182)<sup>1</sup>. Ἐν παρόδῳ ἃς μνημονευθῇ ὅτι περὶ τῆς δημοσίας οἰκονομίας τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων ἔχομεν περίφημον βιβλίον τὸ τοῦ August Böeckh « Die Staatstaushaltung der Athener » (ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Βερολ. 1817-1818 εἰς δύο τόμους), τὸ ὁποῖον μετὰ τόσα ἔτη θεωρεῖται καὶ σήμερον ἀκόμη καὶ διὰ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μέθοδόν του μνημειῶδες, καὶ ὁρθῶς εἶπεν περὶ αὐτοῦ ὁ Ἑρνέστος Κούρτιος ὅτι δὲν ἐπηρεάζεται ὑπὸ τοῦ χρόνου (πρβλ. E. Curtius, *Aus Altert. und Gegenw.* 2, 271). Εἶναι ἔργον τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη μαζὶ μὲ τὴν ρωμαϊκὴν ἱστορίαν τοῦ Niebuhr (εἰς ὃν καὶ ἀφιέρωσε τὸ ἔργόν του τοῦτο ὁ Boeckh) καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου τοῦ Savigny. Σήμερον καταφεύγομεν διὰ τὴν δημοσίαν οἰκονομίαν πλὴν αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἐμβριθεστάτην Griechische Staatskunde τοῦ G. Busolt (γ' ἔκδ.)<sup>2</sup>.

Νομικὰ καὶ μετὰ ταῦτα φιλολογίαν ἐσπούδασεν ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ Πανεπιστημίῳ ὁ Σίμος Μενάρδος (1872-1933). Ἐγεννήθη μὲν οὗτος ἐν Μυτιλήνῃ ἐκ πατρὸς Τηνίου καὶ μητρὸς Κυπρίας, ἀλλ' ἀνατραφεὶς ἐν Κύπρῳ ἐθεώρει καὶ ὠμολόγει ἑαυτὸν ὡς Κύπριον. Αἱ νομικαὶ του σπουδαὶ δὲν τὸν ἐκράτησαν ἐπὶ πολὺ, ἀφιέρωθη μετὰ ταῦτα εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ κατέλαβε διάφορα ἀξιώματα ἐν τῇ ἀγγλοκρατουμένη Κύπρῳ, τῷ δὲ 1908 ἐκλήθη ὡς ἑκτακτος καθηγητῆς (lecturer)<sup>3</sup> τῆς μεταγενεστέρας Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Ὁξφόρδην, ὁπόθεν μετεκλήθη εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστήμιον ὡς διάδοχος τοῦ Γ. Μιστριώτου. Ἡ κυρία του ἀσχολία ὑπῆρξε μᾶλλον ἢ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεωτέρα Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ φιλολογία, ἰδίως δὲ ἡ γραμματικὴ τῆς νεωτέρας τῆς Κύπρου διαλέκτου (« Ἀθηναῖ » τόμ. 6, 16, 22, 36 καὶ ἀλλαχοῦ), πρὸ πάντων δὲ εἰς τὸ « Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου » (« Ἀθηναῖ », τόμ. 18) ἔδωκεν ὑποδειγματικὴν μελέτην τοῦ εἵδους τούτου. Μετέφρασε τὴν « Ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας » τοῦ πρὸ ὀλίγου ἀποθανόντος Ἀγγλου Gilbert Murray, τὴν ὁποίαν καὶ ἔν τισι συνεπλήρωσε (βιβλίον γραμμένον μὲ χάριν, συγχρονιστικὸν πνεῦμα καὶ πρωτοτυπίαν ἀντιλήψεως καὶ ἐκθέσεως). Ἐκ τῶν καταλοίπων του ἐξεδόθη ἡ μετάφρασις τῆς « Ποιητικῆς » τοῦ Ἀριστοτέλους, συνεπληρώθη δὲ ἡ ἑκδοσις αὐτῆς μὲ εἰσαγωγὴν καὶ σημειώσεις μετὰ τὸν θάνατον

1. Ὁ Στεφάνιδης ἀναγράφει λεπτομερῆ καὶ ἀκριβῆ βιβλιογραφίαν τῶν τοιούτων παρ' ἡμῖν μελετῶν.

2. Εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν ἔχομεν τὸ « Ἐγχειρίδιον ἀρχαιολογίας τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἑλλήνων », (Ἀθῆναι 1897) τοῦ Gilbert-N. Πολίτη τὸ ὁποῖον ὁμως ὁ Ἀνδρεάδης (σελ. 175) θεωρεῖ ὅτι « ἔχει ἀπὸ δημοσιονομικῆς ἀπόψεως τὸ μειονέκτημα ὅτι περιορίζεται εἰς ἀκριβῆ ἀπεικόνισιν τῶν οἰκονομικῶν θεσμῶν, χωρὶς νὰ ἐκθέτῃ τὰ ἐξ αὐτῶν γενικώτερα διδάγματα ».

3. Ἰδὲ ἐν τῇ « Μελέτῃ » 1911 τὴν πραγματείαν μου « Πανεπιστημιακαὶ ἐξηγήσεις » σχετικῶς μὲ τὸν τίτλον τοῦτον.

τοῦ Μενάρδου ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ καὶ προστατευομένου του Ἰω. Συκουτρῇ (βλέπε κατωτέρω), ὅστις ἐπίσης δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἀποτελειώσῃ πλήρως τὴν πολύτιμον αὐτὴν ἐκδοσιν. Ὁ Μενάρδος ὑπῆρξε φύσις λεπτὴ καὶ ποιητικὴ, ὅχι μόνον δὲ πλείστας ὅσας διαλέξεις περὶ νεωτέρων Ἑλλήνων ποιητῶν ἐδημοσίευσεν (τὰς περισσοτέρας Ἀγγλιστί), ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ἐξέδωκε δύο συλλογὰς, τὸν « Στέφανον », μεταφράσεις ἐκλεκτῶν τεμαχίων ἐξ ἀρχαίων ἢ μεταγενεστέρων Ἑλλήνων ποιητῶν (1924), καὶ τὰ « Ἐπιγράμματα » (1930), εἰς τὰ ὁποῖα μετὰ χάριτος καὶ ποιητικῆς εὐστροφίας ἐκφράζονται ἡ ὑποδηλοῦνται εὐχαὶ καὶ πόθοι τοῦ ἡ καὶ γενικώτεροι ἐθνικοὶ ἡμῶν πόθοι. Ὁ ἀνὴρ εἰργάζετο καὶ ἐθνικῶς ὑπὸ πολλὰς ἐπὶ ὤψεις, ὑπῆρξε δὲ ὁ ἐνδεδειγμένος ῥήτωρ καὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς Ἀκαδημίας εἰς πολλὰς ἑορτὰς καὶ χαρμοσύνους περιστάσεις<sup>1</sup>.

Ὁ ἐκ Σμύρνης φιλόλογος Ἰωάννης Συκουτρῆς (1901-1937) ἔζησε μὲν ὀλίγα ἔτη, ἀλλ' ἀπέθανεν ἔχων γνωστότατον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ὄνομα. Ἐμαθίτηυσεν ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Σχολῇ τῆς Σμύρνης, ἐσπούδασε δὲ ἐν Ἀθήναις, ὅπου καὶ ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς φιλολογίας (1919-1922), καὶ ὡς ὑπότροφος ἐν Λειψίᾳ καὶ Βερολίνῳ (1925-1929) παρὰ τοῖς Α. Körte, E. Bethe, von Wilamowitz, E. Norden καὶ P. Maas<sup>2</sup>. Ἰδιαιτέραν κλίσιν ἠσθάνετο πρὸς τοὺς ἀττικοὺς ῥήτορας. Ἡ πρώτη φιλολογικὴ του ἐργασία δι' ἧς ἐπέσπασε τὴν προσοχὴν τῶν φιλολόγων, σπουδάζων ἀκόμη ἐν Γερμανίᾳ, ἦτο ἡ καταχωρισθεῖσα γερμανιστὶ ἐν τῷ περιοδ. Hermes (1928) περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ νόθου θεωρουμένου « Ἐπιταφίου » τοῦ Δημοσθένους<sup>3</sup>. Ἄλλη ἐργασία του διατρίβοντος ἀκόμη ἐν Γερμανίᾳ εἶναι ἡ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν E. Bickermann « περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Σπενσίπλου πρὸς τὸν βασιλέα Φίλιππον » (Πρακτ. Σαξον. Ἀκαδ. 80, 1928, τευχ. 3)<sup>4</sup>.

1. Νεκρολογίαν ἐκτενῆ μετὰ βιβλιογραφίας τῶν ἔργων τοῦ Μεν. ἐδημοσίευσεν ὁ Ἰω. Συκουτρῆς, « Ἀθηνᾶ » 45 (1934), σελ. 295-330 (περιέχεται καὶ ἐν Ἰω. Συκουτρῇ, Μελέται καὶ ἄρθρα, Ἀθῆναι 1956, σελ. 329-345, ἄνευ τῆς βιβλιογραφίας. Πρβλ. καὶ Ἰω. Καλιτσούνακην, ΠΑΑ 8 (1933), σελ. 260-262.

2. Πρβλ. Ἰω. Καλιτσούνακην, Ἀντιδικία τῶν τόνων, Ἀθῆναι 1944, σελ. 487 ἔξ.

3. Κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Συκουτρῆ ἀντετάχθη ὁ Στέφ. Τροχίλης (« Ἀθηνᾶ », τόμ. 42) ἀλλ' ἐξηλέγχθη αὐστηρῶς ὑπὸ τοῦ Συκουτρῆ (« Ἀθηνᾶ », τόμ. 43). Ἰδὲ καὶ Στ. Κορρέν, « Πλάτων » 5 (1953), σελ. 120-125. Πρβλ. τὸ ἄρθρον Ἰω. Καλιτσούνακην, « Δημοσθένης », ἐν τῷ Ἐγκ. Λεξ. τοῦ « Ἡλίου », τόμ. 5, σελ. 943-959, ἰδίᾳ σελ. 957, καὶ ΠΑΑ 12, σελ. [71]. Ἐν παρόδῳ σημειῶναι ὅτι ὁ Wilamowitz δὲν ἀπεδέχθη καθαρὰ τὴν γνησιότητα, ἰδ. Der Glaube der Hellenen, τόμ. Β', σελ. 220, σημειώσιν.

4. « Δὲν γνωρίζω καμμίαν ἄλλην μελέτην ὅπου νὰ καταδεικνύεται τόσον σαφῶς καὶ τόσον πειστικῶς ἡ διαφορά ἐνὸς γνησίου ἀττικοῦ πεζογραφήματος ἀπὸ τὰς ἀττικίζουσας ἀπομιμήσεις », Α. Körte, Gnomon 38, σελ. 63.



Ἐκ τῶν μελετῶν τούτων ἐγένετο ὁ Συκ. τόσον γνωστὸς ὥστε ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἐκδ. Teubner ἡ συνέχισις τῆς νέας ἐκδόσεως τοῦ Δημοσθένους. Ἄλλα του ἄρθρα γερμανιστὴ εἶναι τὰ *Epistolographie* (P.-W., RE, Suppl. 5) καὶ *Sokratikerbriefe* (P.-W., RE, ἑπίσης Suppl. 5).

Ἐπανελθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας διωρίσθη ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν ἐπιμελητὴς καὶ εἶτα Βιβλιονόμος αὐτῆς μὲ ἐντολὴν παρασκευῆς ἐκδόσεων Ἑλλ. συγγραφέων. Συνέταξε δὲ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ τὸν Ἑσωτερικὸν Κανονισμὸν τῶν ἐκδόσεων τούτων (1933) ἐπὶ τῇ βίσει τοῦ σχετικοῦ ὑποδείγματος τῆς « Διεθνoῦς Ἀκαδημαϊκῆς Ἑνώσεως » (*Union Académique Internationale*). Ἐκ τῆς ἀσχολίας του ταύτης προήλθεν ἡ ἐκδοσις τοῦ « Συμποσίου » τοῦ Πλάτωνος (1934, β' ἐκδ. 1950 μετὰ νέων κριτικῶν προσθηκῶν) καὶ τῆς « Ποιητικῆς » τοῦ Ἀριστοτέλους (μετὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Σίμου Μενάρδου, 1937). Ἀμφότεραι αἱ ἐκδόσεις αὗται ἐπληρέθησαν ἐν τῇ διεθνεῖ κριτικῇ.

Ἡ ἐργασία αὕτη τῶν ἐκδόσεων διεκόπη ἐκ τῶν γεγονότων τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, σχεδιάζεται δὲ νῦν ἡ ἐπανεκδόσις. Ἐκ τοῦ Δημοσθένους ἐξεδόθη (1937) τὸ πρῶτον μέρος τοῦ δευτέρου τόμου<sup>1</sup> παρὰ Teubner, τὸν τόμον ὅμως συνεπλήρωσεν ὁ Sachsenwaeger. Πλείστα εἶναι αἱ μελέται του εἰς ζητήματα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἡσχολήθη δὲ καὶ μὲ τὴν Βυζαντινὴν (Προκόπιον (πρβλ. B.Z. 27, σελ. 22), Ψελλόν, Γρηγόριον τὸν Νύσσης κλ.) μακρὰν δὲ ἱστορικὴν μελέτην ἐδημοσίευσεν « περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν »<sup>2</sup>. Αἰσθανόμενος πικρίαν καὶ ἄδικον ἐκ φθόνου παραγνώρισιν, διότι παρέμενεν ἀπὸ τοῦ 1930 ὑψηγῆτης χωρὶς νὰ προαχθῇ εἰς καθηγητὴν, ἐνῶ ἡ φιλολογικὴ του ἀξία ὁσημέραι ἀνυψοῦτο εἰς τὸν φιλολογικὸν ὀρίζοντα, ἐτράπη (1934) εἰς μελέτην νεοελληνικῶν λογοτεχνημάτων (Κ. Παλαμά, Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου), κοινωνιολογικῶν ζητημάτων καὶ φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

Ἐκ τῶν πολλῶν μεταφράσεών του ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ἔδῳ ἡ μετάφρασις τοῦ βιβλίου τοῦ Θ α δ δ α ί ο υ Zielinski, « Ἡμεῖς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι » μετ' ἐκτενoῦς εἰσαγωγῆς καὶ ἐπιλεγομένων<sup>3</sup> τοῦ μεταφραστοῦ.

Ὁ πρόωρος θάνατός του ὑπῆρξε βαρὺ πλῆγμα κατὰ τῆς φιλολογικῆς ἐξελίξεως ἐν Ἑλλάδι<sup>4</sup>.

1. Ἐν ᾧ καὶ ὁ κατὰ Μειδίου, κατὰ Ἀνδροτίωνος, κατ' Ἀριστοκράτους κλ.

2. Πρβλ. σχετικῶς μὲ τὰς βυζαντινὰς πραγματείας του Paul Maas, ἐν B.Z. 38 (1938), σελ. 287 ἔξ.

3. Ταῦτα δημοσιεύονται καὶ εἰς τὸν τόμον « Μελέται καὶ ἄρθρα », σελ. 93-119.

4. Νεκρολογίαι του ἐδημοσιεύθησαν πολλαί: Α. Körte, *Gnomon*, 1938, σελ. 62 ἔξ. Ἱ. Κακρίδης (γερμανιστὴ), *Bursian's Jahresber.*, 1938, σελ. 36 ἔξ. (μετὰ βιβλιογραφίας), Gyula Moravcsik (Γαλλιστί, Βουδαπέστη 1938), ἰδιαιτέρως βλέπε τὸ βιβλίον Ἰω. Συκουτρῆ, *Μελέται καὶ ἄρθρα*, Ἀθῆναι 1956 (τὸ ὅποιον ἐξέδωκεν ἡ σύζυγός του Χαρά, τὸ γένος Πετυχάκη), ἐν σελ. 68-71· εἰς τὸ βιβλίον

Ἄς μνημονευθῇ εἰς τὴν ἐπισκόπησιν ταύτην, κατ' ἐξαίρεσιν ὥς μὴ κλασσικὸς φιλόλογος, καὶ ὁ ἐκ Θερμάκης Δημοσθένης Ροῦσσος (1869-1938) ὅστις ἔζησε καὶ ἔδρασε κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ζωῆς του ἐν Ρουμανίᾳ. Ἐκλήθη «ὁ τελευταῖος Ἕλλην διδάσκαλος τῶν Ρουμάνων» (Alex. Rosetti). Ἐσπούδασεν ἐν Ἀθήναις, Μονάχῳ, Βερολίνῳ καὶ Λειψίᾳ ὅπου καὶ ἔγινε διδάκτωρ. Ὑπῆρξε δὲ κυρίως βυζαντινολόγος καὶ νεοελληνιστὴς καὶ ἔγραψε τὰ συγγράμματά του εἰς Ρουμανικὴν γλῶσσαν. Ἀνήκει εἰς τοὺς μεγάλους Ἑλλήνας διδασκάλους οἱ ὅποιοι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σερμπὰν Καντακουζηνοῦ (1679) μέχρι τῶν ἡμερῶν μας προσέφεραν μεγίστας ὑπηρεσίας εἰς τὸ Ρουμανικὸν ἔθνος, καὶ ἐτήρησαν συγχρόνως καὶ ὑψηλὰ τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα. Ἐδημοσίευσεν Βυζαντινορρομανικὰς μελέτας, Ἐπιστολὴν Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, τὸ Χρονικὸν τῆς Μολδαυίας, Μητροφάνης Γρηγοράς καὶ τὸ Χρονικὸν τῆς Βλαχίας κλ. Ζήσας ξένος ἐν ξένῳ περιβάλλοντι καὶ οὐχὶ κατ' ἀρχὰς τόσον εὐνοϊκῶ εἰς τὴν δρᾶσιν καὶ ἀντιλήψεις του, εἶχε πρὸς πολλὰ καὶ πρὸς πολλοὺς (Jorga, Bănescu) νὰ παλαίσῃ, ἂν καὶ ἐκ φύσεως οὐχὶ πολεμικὸς ἀλλὰ φίλος τοῦ ἀθροῦς βίου. Βραδύτερον ἔγινε καὶ ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ Ρουμανικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν<sup>1</sup>.

Ὁ Ἠπειρώτης Δημήτριος Σάργος (1870-1939) ὑπηρετήσε εἰς πολλὰς θέσεις τὴν πατρίδα, τὴν τε ἑλευθέραν καὶ τὴν δούλην. Ἐπιστημονικαί του μελέται ἔχουσι δημοσιευθῇ εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦ ἐν ΚΠλόει Ἑλλ. Φιλ. Συλλ., εἰς τὰ «Ἠπειρωτικὰ Χρονικά», εἰς τὴν «Λαογραφίαν», εἰς τὴν ΕΕΒΣ καὶ εἰς ἄλλα. Πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἄπτονται ἀμέσως θεμάτων καὶ τῆς Κλασσικῆς φιλολογίας. Ἰδιαιτέρως ὅμως γνωστὸς ἔγινε διὰ τῶν μεταφράσεων πολλῶν δραμάτων τῶν ἀρχαίων τραγικῶν «σὲ δημοτικοὺς στίχους μὲ πρόλογο καὶ σημειώματα ἐρμηνευτικά» (Σοφοκλέους, Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ ἄρχαιον δράμα, Ἀντιγόνη, Αἴας, Ἀθ. 1930.—Ἰχνευταί, Σάτυρος, Ἀθ. 1932.—Οἶδ.

τοῦτο ἀναδημοσιεύονται ἄρθρα καὶ μελέται του ἑλληνιστὶ συντεταγμένα, νεκρολογίαι του (Ἑλληνιστὶ καὶ μεταφράσεις ἐκ ξένων γλωσσῶν) κλ. Ἐν σελ. 13-16 δίδει σκιαγραφίαν τοῦ ἡ σύζυγός του. Βλέπε καὶ τὸ ἐπιμνημόσυνον τεύχος 738 τῆς «Νέας Ἑστίας» Ἀπριλίου 1958 διὰ τὴν παρέλευσιν 20ετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου του, εἰς τὸ ὅποιον εὐρίσκονται ἄρθρα τῶν Ἰω. Καλτσουνάκη, Σ. Κουγέα, Ἰω. Κακριδῆ, Β. Τατάκη, Β. Λαοῦρδα, Ν. Τομαδάκη, Κ. Δεσποτοπούλου, Ἰω. Παναγιωτοπούλου, Εὐδ. Παπανούτσου, Χρ. Καρανικόλα κλ. Πρὸβλ. καὶ Ἰω. Καλτσουνάκην, ἐν τῷ βιβλίῳ Ἀντιδικαία τῶν τόνων, Ἀθῆναι 1945, σελ. 487 ἑξ.

1. Διεξοδικῶς βλέπε τὰ κατ' αὐτὸν μετ' ἀναλυτικὸν καταλόγου τῶν ἔργων του εἰς Δημήτρ. Β. Οἰκονομίδου, Δημοσθένης Ροῦσσος ὁ Θερμάς, Ἀθῆναι 1950 (ἐκ τοῦ Ἀρχείου Θερμακοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τόμ. ΙΕ', 1950, σελ. 227-261) καὶ πρὸβλ. Κ. Ἀμαντον, «Ἑλληνικά» 11 (1939), σελ. 382-383. Κ. Μυρτίλον Ἀποστολίδην, «Θρακικά» 12 (1939), σελ. 406-408. Φ. Κουκουλέν, ΕΕΒΣ 14 (1938), σελ. 606. Γ. Οἰκονόμον, ΠΑΑ, τόμ. 13 (1938), σελ. 785-786.



Τύρ. καὶ Οἶδ. ἐπὶ Κολωνῷ, Ἀθ. 1937). Εὐριπίδου (βίος καὶ ἔργα, Ἰππόλυτος, Ἰφιγένεια, ἈλκΗΣΙΣ, Ἀθ. 1934. — Μήδεια, Ἑκάβη, Ἡλέκτρα, Ἀνδρομάχη, Ἀθ. 1935. — Κύκλωπας Ἀθ. 1931) τοῦ ὁποίου τὴν Ἰφιγ. τὴν ἐν Αὐλίδι εἶχεν ἥδη τῷ 1921 ἐκδόσει ἐν ΚΠόλει. Αἱ μεταφράσεις του αὐταὶ χρησιμοποιοῦνται σήμερον συχνὰ διὰ παραστάσεις τῶν σχετικῶν δραμάτων. Συνεχίζων ἐργασίαν τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως ἐδημοσίευσεν ἐν ΕΕΒΣ (τόμ. 8φ, 1931, καὶ 9φ, 1932) « Κατάλογον τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν ΚΠόλει Ἑλλήν. Φιλολ. Συλλόγου ». Ὁ Σάρορος ὑπῆρξε λόγιος εὐγενὴς καὶ ἀθόρυβος, πολλαχῶς προαγαγὼν διὰ τῆς δράσεώς του ἐν τῷ βίῳ καὶ τὰ ἔθνικα Ἑλληνικά συμφέροντα<sup>1</sup>.

Ὁ Κεφαλλὴν Παναγῆς Λορεντζᾶτος (1871-1941) ὑπήρξε μετὰ τῶν ἄλλων ἐπὶ πολλὰ ἔτη (1914-1924) καὶ ὡς Διευθυντὴς τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἦλθεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν. Μνημονευτέα ἐκ τῶν ἔργων του τὸ « Ὀμηρικὸν Λεξικόν » (1926, βλ. καὶ ἀνωτέρω) εἰς πολλὰ ἄρθρα τοῦ ὁποίου ἐτυχε τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθείας τοῦ ἀρχαιολόγου Χρήστου Τσουάντα, περαιτέρω ἢ ἐκδοσίς τῶν βίων « Σόλωνος » καὶ « Θεμιστοκλέους » τοῦ Πλουτάρχου (1928), τοῦ « Αἶαντος » τοῦ Σοφοκλέους μετὰ σημειώσεων καὶ μεταφράσεως εἰς τὴν δημώδη Ἑλληνικὴν (1932)<sup>2</sup>, καὶ τὸ ἱστορικὸν Συντακτικὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς (1938) καὶ τοῦτο εἰς τὴν δημώδη ἐπίσης γεγραμμένον. Αἱ καθαρῶς γλωσσικαὶ του διατριβαὶ ἐδημοσιεύθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ περιοδικὸν « Ἀθηνᾶ »<sup>3</sup> καὶ τὸ « Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον ». Ὁ ἀνὴρ ὑπῆρξεν, ἰδίᾳ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του, δύστροπος, ἰδιόρρυθμος δὲ εἰς τὰς γνώμας καὶ οὐχὶ νηφάλιος εἰς τὰς κρίσεις του. Γράφων κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν καθα-

1. Κατάλογον τῶν ἔργων του δημοσιεύει εἰς τὰ ἐξώφυλλα τῶν ἔργων του (Ἰχν. Σατύρων, Οἶδ. ἐπὶ Κολ. κλ.). Βιογραφικὰς τινὰς λέξεις ἔδην. ὁ Φ. Κουκουλές, ΕΕΒΣ 14 (1938), σελ. 607. Πρβλ. καὶ τὸ ἐν Ἀθῆναις ἐκδιδόμενον « Δελτίον Μεγαλοσχολικῶν », Δεκ. 1949 - Ἰανουάρ. 1950, σελ. 57-58. Ἐκεῖ γίνεται σύντομος λόγος καὶ περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει διατελέσαντος (1895-1935) καθηγητοῦ Παναγιώτου Παπακωνσταντίνου, σπουδασάντος ἐν Λειψίᾳ καὶ ἰδίᾳ παρὰ τῷ Otto Ribbeck. Ἀνηγορεύθη ἐκεῖ διδάκτωρ μετὰ ἐναίσιμον διατριβὴν « Ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ ἔρευνα περὶ τοῦ πυρῆνος τοῦ ἀρχαίου Μακεδονικοῦ βασιλείου (1888) », ἡσχολήθη δὲ μετὰ ταῦτα ἰδίᾳ μετὰ τὸν Πίνδαρον. Ἐφιλοπόνησε περὶ τοῦ ποιητοῦ τούτου διεξοδικὴν ἐργασίαν μετὰ ἐρμηνευτικῶν καὶ κριτικῶν σημειώσεων τοῦ κεμένου του ἀνέκδοτον ἀκόμη παραμένουσαν. Τὸ ἐκτενὲς χειρόγραφον ἀπέκειτο ἐπὶ ἔτη πρὸς φύλαξιν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν, ἀλλὰ παρελήφθη μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν κληρονόμων του.

2. Τὴν ἐκδ. ταύτην ἔκρινε καὶ ἐπέκρινε ὁ Γ. Γαργίκας (εἰς ἰδίον φυλλάδιον) ἰδίως διὰ τὴν γλῶσσαν τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς μεταφράσεως, αἵτινες (λέγει) ἐγράψαν εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν « συμφῶν ».

3. Βλέπε τὸν σχετικὸν εὐρετήριον τόμον τοῦ περιοδ. « Ἀθηνᾶ ».



ρεύουσιν γλῶσσαν καὶ ὁμολογῶν ἑαυτὸν ὁπαδὸν τῆς, ἐξεκολάφθη μετὰ τὸν διορισμὸν του εἰς τὴν πανεπιστημιακὴν καθηγησίαν ὡς ἄγριος δημοτικιστῆς καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τῆς καθαρευούσης, πρὸς ἐκπληξιν μεγάλην καὶ φίλων του ἀκόμη καὶ συγγενῶν (ὡς τοῦ Ἀχ. Τζαρτζάνου)<sup>1</sup>. Ἐνεκα πάντων τούτων δὲν ἐπέδρασε τόσον ὅσον θὰ ἀνέμενέ τις οὔτε εἰς τοὺς ἀκροατὰς του οὔτε καὶ εἰς ἐνδύτερον ἐπιστημονικὸν κοινόν.

Ὁ ἐκ Κρήτης Νικολάος Παπαδάκις (1874-1945), καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὑπῆρξεν ἀρχαιολόγος καὶ δόκιμος φιλόλογος. Δὲν συνέγραψε πολλά, ἀλλὰ τὰ ὀλίγα τὰ ὁποῖα ἀφῆκε δεικνύουσιν αὐτὸν ἀξιόλογον ἐπιστήμονα. Καὶ εἰς τὰ ἀρχαιολογικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἐξήτασε, φαίνεται πάντοτε ἡ βαθεῖα φιλογολικὴ του μόρφωσις, ὅπως εἰς τὸν περίφημον «Λοκρικὸν θεσμὸν» ('Αρχ. Ἐφ. 1924) τὸν ὁποῖον ὁ Κ. Ρωμαιοὺς ἀνεκάλυψεν, αὐτὸς ὁμοῦ πρῶτος ἐξέδωκε. Ἀναφέρω πλὴν τούτου καὶ τὰς διατριβάς του «περὶ τὸ Χαρόπειον τῆς Κορωνείας» ('Αρχ. Δελτ. 1916), «Τιμαὶ Κορωνέων πρὸς δραματικὸν Ἐφέσιον» ('Επ. Φιλ. Σχ. Θεσσαλον. 1927) «Ἐκ Βοιωτίας» ('Αρχ. Δελτ. 1923), «Ἐφρὸς νόμος Βενδιδείων» ('Αρχ. Ἐφημ. 1937)<sup>2</sup> κτλ. Τὸ ὄφρος του ἔχει τινὰ ἰδιόρρυθμον στρυφνότητα.

Ἐν συνεχείᾳ πρέπει νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα ἐκ τῶν φιλολογούντων ἀρχαιολόγων τὸν ἐκ Γορτυνίας ἔλκοντα τὴν οἰκονομικὴν καταγωγὴν Γεώργιον Π. Οἰκονόμου (1883-1951) υἱὸν τοῦ παιδαγωγοῦ Παναγιώτου Π. Οἰκονόμου<sup>3</sup>. Μετὰ τὰς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν σπουδὰς του ἐστάλη ὑπότροφος εἰς Γερμανίαν πρὸς σπουδὴν τῆς Ἀρχαιολογίας, ἃν καὶ καταφανῶς αἱ κλίσεις του ἔτειναν μᾶλλον εἰς ἐξειδίκευσιν εἰς τὴν Φιλολογίαν. Ἐν Γερμανίᾳ ἐμαθήτευσεν κυρίως παρὰ τῷ Laeschke ἐν Βόννῃ καὶ Βερολίνῳ. Ἐκ Γερμανίας ἦλθε διὰ περαιτέρω σπουδὰς καὶ ἐπίσκεψιν τῶν Μουσείων εἰς Γαλλίαν, Ἀγγλίαν καὶ Ἰταλίαν καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας. Τῶν μνημονευθεισῶν τεσσάρων χωρῶν ἐγνώριζεν ἤδη ἑνωρὶς τὰς γλώσσας (ἔτυχεν ἑνωρὶς ἐπιμεμελημένης ἀγωγῆς ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ) καὶ διὰ τοῦτο ὁ χρόνος του ἐχρησιμοποιεῖτο ἐποφελῶς ἀμέσως μεθ' ἑκάστην ἀφίξιν του εἰς μίαν τῶν χωρῶν τούτων, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ.

Ἐπανελθὼν εἰς Ἑλλάδα εἰσῆλθε (1910) εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ὑπηρετήσεν εἰς πολλὰς ἀρχαιολογικὰς περιφερείας ('Αρχολίδος,

1. Πρβλ. τὴν μελέτην τοῦ Δορ. «Πῶς τὸν καταλαβαίνομεν τὸ Δημοτικισμὸς», εἰς τὸ περιοδ. «Ἀναγέννηση», Σεπτ. 1926, σελ. 7-14.

2. Νεκρολογία του ὑπὸ Κωνστ. Ρωμαιοῦ, εἰς τὸν 6ον «ἐπιμνημόσυνον» τόμον (1950) τῆς Ἐπιστημ. Ἐπετηρίδος τοῦ Πανεπ. τῆς Θεσσαλονίκης «Νικολάῳ Γ. Παπαδάκι Μνημόσυνον», σελ. 1-13 ὅπου (σελ. 13) καὶ κατάλογος τῶν ἔργων του. Ἐπίσης ἰδὲ καὶ Χρ. Καροῦζον, «Νέα Ἐστία», 1945 (σελ. 429 ἑξ.).

3. Πρβλ. περὶ τούτου Ἰω. Καλιτσούνάκη, ἐν «Ἀθηνᾶ» 43, σελ. 217-220 καὶ Vossische Zeitung, 16 Αὐγ. 1931.

Κορινθίας, Ἀρχαδίας, Μακεδονίας, καὶ δὴ καὶ Σμύρνης κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν κατοχὴν).

Ἐκ τῶν πολλῶν ἀξιομάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀνῆλθεν ἡ κατέλαβεν ὁ πολυμερὴς ἀνὴρ μέχρι τοῦ θανάτου του, μνημονευτέον ὅτι δις ἐπὶ βραχὺν χρόνον διετέλεσεν ὑπηρεσιακὸς Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, ἐγένετο Διευθυντὴς τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου (1923-1928), Διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (1930-1933), Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου (1928), Γραμματεὺς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1924-1951), Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1934), ἥς ὑπῆρξε καὶ ἐκ τῶν πρωτοθέτων μελῶν (1926).

Ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν του ἐργασιῶν ἐνδιαφέρουν ἡμᾶς ἐνταῦθα κυρίως αἱ φιλολογικαὶ ἢ αἱ σχετιζόμεναι ἀμέσως μετὰ τὴν Φιλολογίαν. Ἡ λατινιστὶ συντεταγμένη ἐναίσιμος διατριβὴ του *De profusionum receptaculis sepulcralibus* (Athenis 1921) δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς *raga avis* διὰ τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου. Περαιτέρω μνημονεύεται αἱ ἐξῆς ἐργασίαι του : « Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ » (Ἀρχ. Ἐφημ. 1918), « Ναοποιοὶ καὶ Ἑσσηνες » (Ἀρχ. Δελτ. 1922), « Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀγορᾶς » (ΑΕ 1911), « Τὰ προνόμια τῶν ναῶν » (ΠΑΑ 1931), « Κερητιζόντες » (ΑΔ 1920), « Ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ παρὰ Πλάτωνι » (ΠΑΑ 1948). Ὁ ἀνὴρ ἠδύνατο μετὰ τὰ πολλὰ πνευματικὰ του ἐφόδια νὰ παράσχη πολὺν περισσότερα ἐπιτεύγματα εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ἀνηλώθη εἰς διοικητικὴν καὶ κοινωνικὴν δραστηριότητα, δρᾶσιν ἣν ἐθεώρει ἐπίσης πατριωτικὴν ὡς καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν<sup>1</sup>.

Ἰδιαιτέρας καὶ ἐξόχου μνείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλολογίας ἐν Ἑλλάδι πρέπει νὰ τύχῃ ὁ ἐκ Κρήτης γλωσσολόγος Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις (1848-1941). Σπουδάσας ἐν Ἀθήναις φιλολογίαν ὑπὸ τε ἄλλους καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τὸν Κόντον, βραδύτερον δ' ἐν Γερμανίᾳ τὴν γλωσσολογίαν (ὑπὸ τοὺς B. Delbrück, Johannes Schmidt καὶ ἄλλους) ἐπανῆλθεν εἰς Ἑλλάδα καὶ ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ φιλολογικῆς μελέτης καὶ ἐρεῦνης τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς πλείστας διατριβάς καὶ συγγράμματα, τῶν ὁποίων ἂν μὴ ὡς ἀφετηρία ἀλλὰ ὡς βάσις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐν ἔτει 1892 γερμανιστὶ ἐν Λειψίᾳ ἐκδοθεῖσα *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐσημείωσεν ἐποχὴν εἰς τὴν ἐπιστη-

1. Πρβλ. Δ. Μπαλᾶνον, ἐν ΠΑΑ 26 (1951), σελ. 288-289, Ἰω. Παπαδημητρίου, « Πλάτων » 3 (1951), σελ. 282-285, Josef Keil, Nachruf auf G. Oikonomos, Wien 1954 (ἐκ τοῦ Almanach der Öster. Akad. der Wiss. 103. Jahrg. (1953), Σπ. Μαρινάτου, Λόγον εἰς μνημόσυνον Γεωργίου Π. Οἰκονόμου, Ἀθῆναι 1955, καὶ πρὸ παντὸς Ἀν. Ὁρλάνδον καὶ Σ. Κουγέαν, ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1953-1954, Α', σελ. α'-ιγ', μετὰ βιβλιογραφίας.

μονικὴν ἐξέτασιν τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Εἰς τὰ ἔργα του ἔχουν ἐκτὸς τῶν γραμματικῶν καὶ γλωσσολογικῶν παρατηρήσεων καὶ πλείστα γνησιῶς φιλολογικὰ διδάγματα ἐγκατασπαρῇ, ἀγνοεῖ δέ τις ποῦ νὰ θέσῃ τὰ ὅρια τῶν γλωσσολογικῶν καὶ τῶν φιλολογικῶν του παρατηρήσεων, ὅρια βεβαίως πλειστάκις δυσδιάκριτα καὶ ρευστά.

Ἐκ τῶν ἔργων του ἡ μνημονευθεῖσα *Einleitung* καὶ οἱ δύο τόμοι τῶν «*Μεσαιωνικῶν καὶ Νέων Ἑλληνικῶν*» (Ἀθ. 1906 καὶ 1907) εἶναι ἔργα ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ ἐξερεύνησιν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης<sup>1</sup>.

Πλησίον πρὸς τὰ ἔργα ταῦτα τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς νέας Ἑλληνικῆς δύναται τις νὰ κατατάξῃ τὰς «*Γλωσσολογικὰς Μελέτας*» (Ἀθ. 1901), τὴν «*Ἀπάντησιν εἰς τὸν Krumbacher*» (Ἀθ. 1905) καὶ τὰς «*Γλωσσολογικὰς Ἑρεῦνας*» (Ἀθ. 1934). Διὰ τὴν καθόλου Ἑλληνικὴν γλῶσσαν (ἀρχαίαν, μέσην καὶ νεωτέραν) εἶναι πολὺτιμα τὰ «*Ἀκαδημικὰ Ἀναγνώσματα*» (τόμ. 1-2, εἰς β' κυρίως ἔκδοσιν 1924-1931)<sup>2</sup>, ἡ «*Γενικὴ Γλωσσικὴ*» (τόμ. 1-2, 1915-1916) καὶ αὐτὰ τὰ παλαιότερα ἐκ τοῦ Whitney-Jolly μεταφρασθέντα «*Ἀναγνώσματα περὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς συγκριτικῆς γλώσσικῆς*» (Ἀθ. 1898). Τὰ συγγράμματα του, ἰδίᾳ δὲ τὰ MNE, ὥς εἶπον καὶ ἀλλαχοῦ (ΠΑΑ, Ἀθ. 14 (1939), σελ. 17), θὰ προσλάβωσι σὺν τῷ χρόνῳ παρομοίαν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν καὶ κύρος οἷον ἔχουν σήμερον τὰ «*Ἀτακτα*» τοῦ Κοραΐ.

Τὴν ἔρευναν περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων (Γλωσσ. Μελέτ., σελ. 32-114) προήγαγε διὰ σπουδαίων γλωσσικῶν μελετῶν ἡδὴ ἀπὸ τοῦ 1895 («*Ἀθηνᾶ*», τόμ. 8) καὶ 1899 («*Ἀθηνᾶ*», τόμ. 11)<sup>3</sup>, ἐνετρώφα δὲ εἰς τὰς μελέτας ταύτας, διότι ἐθιῶρει ὅτι «*ἡ πατρις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοσούτων ἄλλων ἡρώων ἦν μέρος, ἀληθῶς εἰπεῖν προπύργιον, τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ Μακεδόνες ἐξ ἀρχῆς ἦσαν τῶν γνησιωτάτων Ἑλλήνων*». Ἀνῆκει εἰς τοὺς

1. Κρίνων ὁ Karl Buresch τὴν *Einleitung* εἰς τὸ περιοδ. *Wochenschrift für Klassische Philologie* 1892, σελ. 1385-1387 ἀρχίζει τὴν κρίσιν του: *Neogræca sunt nunc leguntur!* (παρῶδων τὸ τῶν μεσαιωνικῶν νομοδιδασκάλων *Græca sunt non leguntur*, οἵτινες ἀνεγίνωσκον ἐν τοῖς χειρογράφοις μόνον τὰ Λατινιστὶ γεγραμμένα)· πρβλ. τὸν αὐτὸν Buresch καὶ ἐν *Rheinisches Museum* 46, 194 ἔξ. Τῶν δύο τόμων τῶν MNE ἔδωκα ἐκτενῆ ἀνάλυσιν καὶ κρίσιν εἰς τὸ περιοδ. *Mitteil. d. Sem. für Oriental. Sprachen* 9 (1906), σελ. 177-192 καὶ 12 (1909), σελ. 210-236.

2. Ἴδὲ κρίσιν Γ. Μ. Ἀναγνωστοπούλου ἐν «*Ἐπιστημολόγῳ*», Φεβρ. 1932, σελ. 28.

3. Πρβλ. τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωάννου Καλλέρη, *Les anciens Macédoniens, Étude linguistique et historique*, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1954 (CIFA), σελ. 23 ἔξ. καὶ πολλοῦ τοῦ βιβλίου.



κορυφαίους Ἑλλήνας ἐπιστήμονας, οἵτινες μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀνεφάνησαν<sup>1</sup>.

Διάδοχος τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι ἐγένετο ὁ Ἡπειρώτης Γεώργιος Ἀναγνωστόπουλος (1884-1936). Μετὰ τὰς ἐν Ἀθήναις φιλολογικὰς καὶ γλωσσολογικὰς σπουδὰς του (1911), ἐσπούδασεν ἐν Γαλλίᾳ (παρὰ τοῖς A. Meillet καὶ Hubert Pernot) καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ (J. Wackernagel). Ὡς συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης (1921-1927) προσέφερε πολλὰς καὶ καλὰς ἐπιστημονικὰς ὑπηρεσίας. Ἀποχωρήσαντος ἕνεκα τοῦ ὁρίου ἡλικίας τοῦ Χατζιδάκι διωρίσθη τῇ ὑποστηρίζει του ὁ Γ. Ἀναγνωστόπουλος διάδοχος του εἰς τὴν ἔδραν τῆς Γλωσσολογίας. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἠδυσκόμησε κατὰ τὰ μετὰ ταῦτα μόλις ἑννέα ἔτη τῆς ζωῆς του, διὰ τῶν γνώσεών του καὶ ἐξήρθη διὰ τοῦ ἀγαστοῦ ἥθους του. Αἱ συμβολαὶ του διὰ τὴν ἔρευναν τῆς Ἡπειρωτικῆς, τῆς Κυπρίας καὶ τῆς Κρητικῆς διαλέκτου (« Ἀθηναῖ », τόμ. 36 καὶ 38) εἶναι ὑποδείγματα τῶν τοιούτων μελετῶν. Ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ διορισμοῦ του ὡς καθηγητοῦ τῆς γλωσσολογίας εἶχε δημοσιεύσει εἰς τὴν « Ἀθηναῖ » (τόμ. 33) τὴν μακρὰν « περὶ τοῦ ἄρθρου » πραγματείαν του ἥ ὁποία κατέστησεν αὐτὸν γνωστὸν εἰς εὐρύτερον ἐπιστημονικὸν κοινόν. Ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ μελέτη του περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἀριστοφάνους (« Ἀθηναῖ » 36), καθὼς καὶ ἡ « Σύντομος ἱστορία τῶν γλωσσικῶν μελετῶν » (« Ἀθηναῖ » 39). « Ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων διαλέκτων » (Ἀθ. 1924) δὲν ἔτυχεν ἀποδο-

1. Βιογραφία του εἶναι πολλαί: ὑπὸ τῶν Κ. Ἀμάντου καὶ Ἀνθίμου Παπαδοπούλου ἐν « Ἀθηναῖ » 52 (1948), σελ. 7-9 καὶ 9-48, Βασιλ. Φάβη, Μνημόσυνος λόγος εἰς Γεώργιον Ν. Χατζιδάκιν, Θεσσαλονίκη 1941, περαιτέρω τὰ σχετικὰ ἄρθρα τῶν Ἑγκυκλοπαιδικῶν Λεξικῶν Ν. Πολίτου-Γ. Μπάρτ (τὸ ἄρθρον ἐν αὐτῷ βασίζεται πάντως ἐπὶ πληροφοριῶν δοθεισῶν παρὰ τοῦ ἰδίου τοῦ βιογραφουμένου), ΜΕΕ τοῦ « Πυρσοῦ » (τὸ ἄρθρον συνέγραψεν ὁ ἀνεψιὸς του Γ. Ἀναγνωστόπουλος), καὶ τοῦ Ἑγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ τοῦ « Ἡλίου ». Ἰδὲ περὶ τοῦ ἀνδρὸς (ἐφορᾶζοντος τὴν 80ρίδα του) Σίμων Μενάρδον, ΠΑΑ 4 (1929), σελ. (38)-(43) καὶ τὴν ἐπιτυχὴ προσφώνησιν τοῦ ποιητοῦ Κωστῆ Παλαμά, ἐνθ' ἄν., σελ. (44)-(50). Συντομώτερον ὁ τότε Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, ἐνθ' ἄν., σελ. (36)-(38). Πρὸ παντὸς πρέπει νὰ γίνη μνεῖα ὅτι εἰς τὴν ἐσχάτως ἐκδοθεῖσαν (1955-1956) « Ἐπιστημονικὴν Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς τοῦ Πανετ. Ἀθηνῶν » (περίοδος δευτέρα-τόμος Γ'), Ἀθῆναι 1957, ὡς « Ἀφιέρωμα εἰς Γεώργιον Ν. Χατζιδάκιν » εὐρίσκεται ἐν σελ. 11-73 λεπτομερὴς κατάλογος βιβλιογραφικῶς τῶν ἔργων καὶ διατριβῶν του συντεθείς ὑπὸ Ἀγγελικῆς Μαλικούτη, καὶ ἐν σελίδι 613-624 « Μνημόσυνος λόγος » εἰς αὐτὸν ὑπὸ Γεωργίου Ι. Κουρμούλη. Ὁ Κουρμούλης δίδει ἐν αὐτῷ ἑκτενὴ χαρακτηρισμὸν τῆς πολυμεροῦς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρὸς. Ἄλλ' ὅμως ὑπάρχει ἀκόμη ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη καταρτισμοῦ εὐρετηρίου λέξεων καὶ πραγμάτων τῶν ἔργων του, πρὸς εὐκόλον ἀνεύρεσιν καὶ ἐπαρκῆ χρησιμοποίησιν τῶν πολυτίμων διδαγμάτων καὶ δόγηϊων του διὰ περαιτέρω περὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἑρευνᾶς καὶ μελέτας.

χῆς ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ. Ὁ Ἄν. συνέγραψε καὶ τὴν «*Τσακωνικὴν Γραμματικὴν*» (γερμανιστὶ) (Ἀθ. 1926) καὶ πλείστας ἄλλας διατριβάς ἢ βιβλιοκρισίας (ἐν αἷς καὶ νεκρολογίαν τοῦ Wilh. Schulze, «*Ἀθηνᾶ*», τόμ. 46), εἰς τὴν Ἑλληνικὴν εἰς τὴν Γαλλικὴν ἢ εἰς τὴν Γερμανικὴν γλώσσαν. Ἀνῆκε καὶ εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ἀκαδημίας διὰ τὸν κανονισμόν τῆς νεοελληνικῆς δοθογραφίας, εἰσηγήθη δὲ μετὰ περισκέψεως τὴν ἀπλοποίησιν τῆς γλώσσης (ΠΑΑ 14, σελ. 15 ἑξ.)<sup>1</sup>.

Ἀποθανόντα τὸν Γεώργ. Ἀναγνωστόπουλον διεδέχθη εἰς τὴν ἔδραν τῆς Γλωσσολογίας ὁ ἐξ Εὐβοίας Βασίλειος Φάβης (1877 - 1950). Μαθητὴς τοῦ Κόντου καὶ Χατζιδάκι ἐπεδόθη ἔνωρὶς εἰς τὴν μελέτην καὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἦτο δόκιμος ἑλληνιστής. Αἱ δύο του πρῶται μελέται ἦσαν αἱ «*Γλωσσικαὶ ἐπιστάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ Σκύριον ἰδίωμα*» (1909) καὶ αἱ «*Γλωσσικαὶ ἐπισκέψεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ἰδίωμα Αὔλωναρίου καὶ Κονιστρῶν*» (Ἀθῆναι 1911). Τῷ 1914 προσελήφθη εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, εἰς ἣν θέσιν παρέμεινε μέχρι τοῦ 1940, ὅτε διωρίσθη καθηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔπειτα μετεκλήθη εἰς Ἀθήνας. Ἐδημοσίευσε γλωσσολογικάς καὶ φιλολογικάς διατριβάς εἰς τὸ «*Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον*», τὴν «*Ἀθηνᾶν*» καὶ εἰς ἄλλα περιοδικά. Μὲ τὴν διδρῶσιν τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Ἑσυχίου κατέγινεν ἰδιαιτέρως («*Ἀθηνᾶ*», τόμ. 30, 39, 46, 49 κλ.)<sup>2</sup>, ἰδίως δὲ ἀξιόλογοι εἶναι αἱ διατριβαὶ του «*μετάθεσις καὶ ἀντιμετάθεσις φθόγγων*», «*ὁ τετελεσμένος μέλλον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ*», «*περὶ ἀπροσώπου συντάξεως ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ*», καὶ ἡ τυπωθεῖσα («*Ἀθηνᾶ*», τόμ. 55ος) μετὰ θάνατον διατριβὴ του «*ὁ δυναμικὸς τόνος τῆς βορείου Ἑλληνικῆς καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ*»<sup>3</sup>. Διάδοχός του εἰς τὴν ἔδραν τῆς γλωσσολογίας ἐγένετο ὁ ἐκ Κρήτης Γεώργιος Κουρμούλης.

Ὁ Θεσσαλὸς Ἀχιλλεὺς Τζάρτζανος (1873 - 1946) εἶναι μαθητὴς τοῦ Γ. Χατζιδάκι καὶ ἐκ τῶν γνωστοτέρων λογίων τῶν ἀσχοληθέν-

1. Βιογραφίαν ἐδημοσίευσαν οἱ Κ. Ν. Ἡλιόπουλος, «*Ἀθηνᾶ*», τόμ. 47 (1937), σελ. 203 - 220 μετ' ἀναγραφῆς τῶν ἔργων του, Περικλ. Βιζουκίδης, «*Ἡερωτικά Χρονικά*», τόμ. 12 (1937) καὶ ἐν ἰδιούτῳ, σελ. 1 - 15 (Ἰωάννινα 1937) ἐπίσης μετ' ἀναγραφῆς τῶν ἔργων του καὶ τῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐπιστημονικῶν κρίσεων, Ἐμμ. Κριαρᾶς, «*Νέα Ἑστία*» 21 (1937), σελ. 217 - 219, Oct. Merlier, *Νέα Ἑστία* 21 (1937), 140. Πρβλ. καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ ἄρθρον τοῦ Εὐάγγ. Φωτιάδου εἰς τὸ Ἐγκυκλ. Λεξικὸν τοῦ «*Ἡλίου*», τόμ. 2, σελ. 634.

2. Αἱ διορθώσεις του ἀναγράφονται καὶ εἰς τὴν νέαν ἔκδοσιν τοῦ Ἑσυχίου ὑπὸ Kurt Latte, τόμ. Α', Κοπεγχάγη 1953 (πρβλ. σελ. LVII).

3. Ἀξία λόγου εἶναι καὶ ἡ «*εἰς Στυλιανὸν Δεινάκιν (1882 - 1934) μνημόσυνος διατριβὴ*» («*Ἀθηνᾶ*», τόμ. 47), ἐνθα οὐ μόνον βιογραφεῖ τὸν προῶρος ἀποθανόντα φίλον του καὶ Συντάκτην τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ἀλλὰ καὶ εὐρίσκει ἀφορμὴν εἰς διαφόρους ἐπιστημονικάς παρατηρήσεις.

των μὲ τὸ σημερινὸν Γλωσσικὸν ζήτημα, οὐχ ἤττον ὅμως ὑπῆρξε καὶ φιλόλογος ἄξιος λόγου καὶ σχολικὸς ἀνὴρ (τελευταῖον Ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος, 1917-1926). Ἐπεμελήθη κριτικῶν, διὰ σχολικοὺς σκοποὺς κυρίως προοριζομένων, ἐκδόσεων ἔργων τοῦ Πλάτωνος (Ἀπολογίας, Κρίτωνος, Λάχης, Φαίδωνος, Πρωταγόρου, Γοργίου), βίων τοῦ Πλουτάρχου (Σόλωνος, Περικλέους, Ἀγίδος καὶ Κλεομένους, Τιβερίου καὶ Γαίου Γράκχου, καὶ τοῦ κατὰ Λεωκράτους λόγου τοῦ Λυκούργου). Μετὰ τοῦ ἀρχαίου κειμένου καὶ σημειώσεων ἐξέδωκε καὶ μεταφράσιν τῶν τριῶν Ὀλυνθιακῶν τοῦ Δημοσθένους, τῆς Ἀπολογίας καὶ τοῦ Κρίτωνος τοῦ Πλάτωνος, τοῦ «Περὶ παιδων ἀγωγῆς» τοῦ Πλουτάρχου, τῶν «Νεκρικῶν διαλόγων» τοῦ Λουκιανοῦ καὶ μέρους τῆς Κύρου Ἀναβάσεως τοῦ Ξενοφῶντος. Τὸ κύριόν του ἔργον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ πρωτότυπος «Νεοελληνικὴ Σύνταξις», ἥτοι Συντακτικὸν τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης (δημοτικῆς καὶ κοινῆς ὁμιλουμένης), Ἀθ. 1928. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐπληρέθη ὑπὸ ἐπιφανῶν γλωσσολόγων<sup>1</sup> διὰ τε τὴν πρωτοτυπίαν «εἶναι τὸ πρῶτον εἰς τὸ εἶδός του» καὶ τὴν μεθοδικότητα. Ὁ Τζ. ἔγινε δι' αὐτοῦ πρωτοπόρος εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην. Ἐξέδωκε καὶ σχολικὰς Γραμματικὰς τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης (1930), τῆς Ἀρχαίας (1931) καὶ τῆς Λατινικῆς γλώσσης (1947) πρὸς τούτοις δὲ καὶ Συντακτικὸν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς (1931). Ἡ γλωσσολογικὴ του τάσις ἐφάνη ἤδη ἔνworis (1909) διὰ τῆς βραβευθείσης πραγματείας του «περὶ τῆς συγχρόνου Θεσσαλικῆς διαλέκτου», καὶ τῆς μελέτης «συμβολὴ εἰς τὴν κλίσιν τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ Νέᾳ Ἑλληνικῇ» (1909, «Τεσσαρακονταετηρὶς τῆς καθηγησίας Κ. Κόντου»). Πλὴν τούτων εἶχε καὶ ἄλλας ὅχι μόνον γλωσσικὰς ἀλλὰ καὶ λαογραφικὰς καὶ παιδαγωγικὰς συγγράφει διατριβὰς ὁ φιλόπονος, νηφάλιος καὶ προσηνὴς λόγιος<sup>2</sup>.

Ὁ ἐξ Ἀνδρου Ἐμμανουὴλ Πεζόπουλος (1880-1946), Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, ἄριστος δὲ γνώστης τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης ἰδίᾳ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, καὶ τῆς Μετρικῆς (ἐγνώριζε καὶ μουσικήν). Μαθητὴς τοῦ Κόντου καὶ ἐν Γερμανίᾳ τοῦ Φριδ. Blass ἀφωσιώθη κυρίως εἰς τὰ κριτικὰ καὶ γραμματικὰ φαινόμενα τῶν κειμένων, καὶ περὶ τὰ φαινόμενα ταῦτα περιστρέφονται αἱ πλείσται τῶν παλαιότερων διατριβῶν του εἰς τὸν Ἀθήναιον, εἰς τοὺς Ἑλληνας ἱατροὺς<sup>3</sup>, εἰς τὸν Ἡσύχιον,

1. Χατζιδάκι, ἐν ΠΑΑ 4 (1929), σελ. 3-4, E. Schwyzer, διεξοδικῶς ἐν Gnomon 7 (1931), σελ. 401 ἔξ.

2. Λεπτομερεῖας περὶ τοῦ βίου του, τῶν γνωμῶν αὐτοῦ διὰ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, καὶ πλήρη βιβλιογραφίαν του βλέπε εἰς τὸ τεῦχος 460 (1 Σεπτ. 1946) τῆς «Νέας Ἑστίας», τὸ ὁποῖον ἀφιερώθη εἰς αὐτόν, ἰδίᾳ τὰ ἄρθρα τοῦ Κ. Δ. Γεωργίου (σελ. 901-917), Ἰω. Κακιδῆ (σελ. 922-928) καὶ Νικ. Βέη (σελ. 928-932).

3. Adnotationes criticae et grammaticae ad medicos graecos. Fasciculus I. Athenis 1911.



εἰς τὸν Φλάβιον Ἰώσηπον, εἰς τὴν Ἀνθολογίαν κλ. Κατεχωρίσθησαν εἰς τὴν «Ἀθηνᾶν» εἰς τὰ Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher τοῦ Ν. Βέν, τὴν ΕΕΒΣ κτλ. Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τῆς ζωῆς του κατέγινεν ἐπιτυχῶς καὶ μὲ γραμματολογικὰ προβλήματα ὅπως «Νικήτας ὁ Εὐγενειανὸς ποιητὴς τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ κώδικος Urbīn. 134» (ΕΕΒΣ, τόμ. 12), «Ποιήματα Συνεσίου τοῦ Κυρηναίου» (ΕΕΒΣ, τόμ. 13 καὶ 14) καὶ «Συνεσίου τοῦ Κυρηναίου περὶ Ὁμήρου καὶ τῶν ἐν ταῖς ρητορείαις σχημάτων κλ.» (ΕΕΒΣ, τόμ. 15). Αἱ δύο αὗται ἐργασίαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὥσως ὡς αἱ σπουδαιότεραι ἐργασίαι του. Τέλος πρέπει νὰ γίνη μνεία καὶ τῆς διατριβῆς του «ποικίλα προσωδιακὰ μέτρα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει» (ΕΕΒΣ, τόμ. 17). Εἰς τὸ Γλωσσικὸν ζήτημα ἦτο ἐκ τῶν ἄκρως καθαρευόντων. Τοῦτο ἔφερεν αὐτὸν εἰς πολλὰς προστριβὰς καὶ συνετέλεσεν ὥσως εἰς τὸ νὰ παραγνωρισθῇ ἢ ἄλλη ἐπιστημονικὴ του ἀξία<sup>1</sup>. Μὲ τὰς πλουσίας φιλολογικὰς γνώσεις καὶ τὴν ἰσχυρὰν μνήμην τὴν ὁποίαν εἶχε, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχε συνθετικώτερα γράψει. Μέγα μέρος πολυτίμου χρόνου κατέτριψεν εἰς τὸ νὰ ἀνευρίσκη σφάλματα τῶν ἄλλων, μάλιστα δὲ τῶν ἀντιπάλων του<sup>2</sup>. Ἐπράττε τοῦτο, χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ πεισθῇ ὁ ἴδιος ὅτι διέπραττε μὲ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἰδιοῦ χρόνου μέγα σφάλμα. Ὡς ἐκ τῆς ἄκρως ἀρχαιοτρόπου κατευθύνσεώς του εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα (περιήρχετο ἐκ τούτου εἰς σύγκρουσιν καὶ μὲ τοὺς οἰκείους του ἀντιφρονούντας) δὲν κατέστη δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολὺ καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς, τὸ ὁποῖον ἵδρυσεν καὶ ἐθεμελίωσεν ὁ Χατζιδάκις<sup>3</sup>.

1. Ὁ Σπ. Μαγγίνας, κρίνων τὸν Πεζόπουλον ἐν Βιβλιοθ. Ἑλλήν. Ἑταιρ. Ἐπιστημῶν, ἀρ. 4, Ἀθῆναι 1948, σελ. 5, παρατηρεῖ ὅτι: «Ἵσως ὅμως δὲν κατῴρωσε νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ νὰ συλλάβῃ ὅλην τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας. Εἰς αὐτὸ δὲ ὀφείλεται πιθανῶς καὶ τὸ ὅτι δὲν ἤσκησεν εἰς εὐρέα στρώματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ εἰς μέγα πλῆθος ἀκροατῶν βαθυτέραν ἐπίδρασιν». Ἡ κρίσις αὕτη εἶναι ὑπερβολικὰ αὐστηρά.

2. Ἐν τῷ βιβλίῳ ἡ Ἀντιδικία τῶν τόνων (Ἀθῆναι 1944), ἡ ὁμιλία του (σελ. 141-170) εἶναι ἡ μόνη ἐκ τῶν συνδημοσιευθεῖσων ὁμιλιῶν, ἡ ὁποία μόνον σφάλματα τῶν ἄλλων ἀναγράφει.

3. Κατέλιπε πολλὴν ὕλην, ὥς λέγεται, νέου λεξικογραφικοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἀναθεωρηθῇ καὶ ἐκδοθῇ. Βιογραφίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Χαρ. Χαριτωνίδης, «Πλάτων», τόμ. 6 (1954), σελ. 120-128 μετὰ καταλόγου τῶν ἔργων του, σελ. 125 ἔξ., ὁ Κωνστ. Γεωργιούλης, «Πλάτων», τόμ. 6 (1954), σελ. 129-144 (πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, «Νέα Ἑστία», 15 Σεπτ. 1947, σελ. 1092-1103), ὁ Ἰωάνν. Σταματάκος, ΕΕΦΣΠΑ, ἔτος 1953-1954, Ἀθῆναι 1954, σελ. 99-121, ἰδὲ καὶ τὸ ἄρθρον εἰς τὴν ΜΕΕ τοῦ «Πυρσοῦ» καὶ εἰς τὰ Λεξικά Ἑλευθερουδάκη καὶ «Ἡλίου». Ἡ Ἀκαδημία προετίθετο νὰ ἐκλέξῃ αὐτὸν ὡς τακτικὸν μέλος εἰς προκηρυχθεῖσαν σχετικὴν ἑδραν, ἀλλὰ κατὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν χρόνον ἀπέθανεν. Ἐξελέγη τότε ἀντ' αὐτοῦ ὁ Χαριτωνίδης.

Παρὰ τὸν Πεζόπουλον πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ ὁ δὲκτὸς ἔτη μετ' αὐτὸν ἀποθανὼν ἐκ Μάκρης τῆς Λυκίας Χ α ρ ί τ ω ν Χ α ρ ί τ ω ν ί δ η ς (1878-1954). Ἐσπούδασε ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Ἀθηνῶν (1902), ἰδιαίτερος δὲ παρηκολούθησε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κόντου, τοῦ ὁποίου καὶ βραδύτερον (ὅτε οὗτος ἀπώλεσε τὴν ὄρασίν του) ἐγένετο ἀναγνώστης, βοηθὸς καὶ συνεργάτης. Τὴν διδακτορικὴν του διατριβὴν ἔγραψε Λατινιστὶ «*de figura quæ κατ' ἔξοχην vocatur*», ἐδημοσιεύθη δὲ εἰς τὸ ὀλλανδικὸν φιλολογικὸν περιοδικὸν *Mnemosyne* (1909). Δὲν ἔσπούδασεν εἰς ξένα Πανεπιστήμια. Ἐδίδασκε καὶ εἰς ἐκπαιδευτήρια τῶν Ἀθηνῶν, ἰδίᾳ ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸ Ἀρσάκειον (μέχρι τοῦ 1926). Γραμματικὰ καί, ὀλιγώτερον, συντακτικὰ ζητήματα ἐξετάζονται εἰς τὰ «*Ποικίλα Φιλολογικά*» (Ἀθ. 1904) τὰ ὁποῖα ἐξέδωκε ἐκ σημειώσεων ἢ προφορικῶν ἀνακοινώσεων τοῦ τυφλοῦ διδασκάλου Κόντου. Ὑπὸ δυσφορίας ὅμως καταλαμβάνεται τις ἀναγινώσκων τὸν πρόλογον τοῦ ἄλλως χρησίμου τούτου βιβλίου δι' ὅσα ἐμπαθῇ καὶ ἄδικα λέγονται ἐν αὐτῷ κατὰ τοῦ φιλολόγου Γρηγορίου Βερναρδάκη, ἀνδρὸς τόσον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εὐεργετήσαντος<sup>1</sup>. Ἦσαν ἀκόμῃ ζωηρὰ τὰ φιλολογικά, ἐκ προσωπικῶν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λόγων προερχόμενα, πάθη· ἐπεξῆτι τις εἴτε νὰ καταβαραθρῶσιν τὸν ἀντίπαλον εἴτε νὰ ἐξυψώσῃ τὸν φίλον, ἐπαινούμενον μέχρι ἐβδόμου οὐρανοῦ. Ἐκ τῶν ἄλλων ἔργων του μνημονευτέα τὰ «*Ἀπόρρητα*» (Θεσσαλον. 1935), τὰ ὁποῖα ἐξέδωκεν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Εὐίος Ληναῖος ἐνεκα τοῦ ἀριστοφανείου γραμματικοῦ περιεχομένου των, τὰ «*Σύμμεικτα Φιλολογικά*» (Θεσσαλ. 1933), τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πρόδρομος τῶν «*Ἀπορρητῶν*» καὶ δύο λόγοι του εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῖν (Θεσσαλ. 1933) καὶ εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας (Θεσσαλ. 1936). Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν εἶναι τόσον σπουδαῖοι διὰ τὸ κύριον περιεχόμενον, ὅσον διὰ τὰς ἐπισυνημμένους ἐκτενεῖς εἰς αὐτοὺς φιλολογικὰς «*σημειώσεις*» ὧν τὴν ἐκμαίευσιν ἐκ τῶν ἰδίων λόγων ἐκάστοτε συνῆγεν.

Ὁ Χαρ. ἐδημοσίευσε πολλὰς ἄλλας μικροτέρας διατριβὰς (εἰς τὴν «*Ἀθηνᾶν*», «*Ἐπιστ. Ἑπετηρίδα*» τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, εἰς τὸν «*Πλάτωνα*» κλ.) Ἡ τελευταία ἀξία ἰδιαίτερου λόγου πραγματεία του εἶναι ἡ καταχωρισθεῖσα εἰς τὰς Πραγματείας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν «*Παρατηρήσεις κριτικαὶ καὶ γραμματικαὶ εἰς Ἄνναν Κομνηνὴν*» (Ἀθ. 1949) ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν τρίτομον ἐκδοσιν τοῦ κειμένου ὑπὸ Bernard Leib ἐν τῇ Συλλογῇ Budé. «*Ἐπιρροαλογῶν*» καὶ «*ἐπικαλαμώμενος*» προσφέρει ἱκανὰς νέας διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον καὶ γραμματικὰς παρατη-

1. Ἐκεῖ προτείνει ὁ μόλις 26ετής Χαρ. τρόπον «*διαγωνισμοῦ*» αὐτοῦ πρὸς τὸν Γρ. Βερναρδάκην «*διὰ νὰ ἀναρρηθῇ ἐν τῷ διαγωνισμῷ τούτῳ ὁ Χαρ. νικητὴς καὶ ὁ Βερναρδ. ἡττημένος*»!

ρήσεις, χωρὶς νὰ νομίζῃ ὅτι διὰ τούτου « κεφαλὴν ἐπιθήσει » εἰς τὸ ἔργον διότι ὑπολείπεται ἡ δι' ἄλλους ἐργασία.

Εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, τὸ ὅποιον εἶχε συνταράξει τόσον τὴν πρὸ τοῦ Χαρ. γενεάν, ἐφάνη εὐρειῶν ἀντιλήψεων, ἀνεκτικός, καὶ ὁ ἴδιος ἐκλεκτικός. Ἐγραφεν ἀρχαΐζουσιν γλῶσσαν, ἀλλ' ὅμως αἱ ἀρχαὶ τοῦ Κόντου (πρὸβλ. τὸν πρόλογον τῶν Γλωσσ. Παρατηρ.) ὡς οὗτος ἐσχημάτισε κατὰ τὰς ὑψηλές εἰς τοῦ Κοραῖ (ιδ. Θερεϊανοῦ, Κοραῖν 2, 264) <sup>1</sup> ἐγίνοντο καὶ ὑπ' αὐτοῦ, ὅπως καὶ ὑπὸ τῶν πλείστων φιλολόγων μαθητῶν τοῦ Κόντου ἀποδεκταί, τῶν ἀξίαν λόγου τινός.

Ἐν τῷ βίῳ ἐπλήγη ὁ Χαρ. ὑπὸ βαρυτάτων συμφορῶν, ἀλλὰ δὲν ἐκάμφη οὕτως ὥστε νὰ ἀποβῇ διὰ τὴν ἐπιστήμην του ἀχρηστος. Κατέφευγεν εἰς αὐτὴν ἢ ἤντλει ἐξ αὐτῆς παρηγορίαν, θάρρος καὶ δύναμιν διὰ περαιτέρω ἐργασίαν <sup>2</sup>.

Ὁ ἐξ Ἀργους Ἀ ν τ ὠ ν ι ο ς Χ α τ ζ ῆ ς (1883 - 1953) ἦτο φιλόλογος περιορισμένων ἐπιστημονικῶν φιλοδοξιῶν. Ἠσχολήθη κυρίως εἰς γραμματικὰ ζητήματα καὶ εἰς ταῦτα πρέπει νὰ ὑπαχθούν καὶ αἱ ἐρευναὶ του περὶ τὰ τοπωνύμια, ἀρχαῖα καὶ νεώτερα, τὰς ὁποίας ἐπεξέτεινε καὶ εἰς οἰκονομικὰ ὀνόματα « οἱ Ραοῦλ, Ράλ, Ράλαι » (1909). Τὸ κυριώτερον ἔργον του εἶναι τὸ Γερμανιστὶ κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἐν Λειψίᾳ σπουδῶν του συγγραφῆν περὶ τοῦ ἐξ Ἀλεξανδρείας περιπατητικοῦ (ἢ κατ' αὐτὸν « περιπατικοῦ ») φιλοσόφου Πτολεμαίου Χέννου (1ου ἢ 2ου μ.Χρ. αἰῶνος) : « Der Philosoph und Grammatiker Ptolemaios Chennos. I. Teil. 1914 ». Τὴν ἐργασίαν ταύτην διεξήγαγεν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Edg. Martini. Περαιτέρω ἐδημοσίευσεν καὶ τινὰς ἐπιγραφὰς καὶ ἔγραψε καὶ ἄλλας μικροτέρας κριτικὰς μελέτας <sup>3</sup>. Ὁ Χ. ἰδίως διέτριψε περὶ τὰ ὀνόματα « Ἑλλη - Ἑλλάς καὶ Ἑλλην » : Ἑλλη - Ἑλλάς - Ἑλλας - \*Ἑλλάνες - \*Ἑλλανες - Ἑλληνες (ΕΕΦΣΠΑ, 1935 - 1936, πρὸβλ. καὶ Phil. Woch. 1938, στήλ. 497 ἐξ.), ἀλλὰ τὰ πορίσματα εἰς ἃ κατέληξε δὲν ἔτυχον ἀναγνωρίσεως ἄλλαι μελέται του διὰ τὰ τοπωνύμια εἶναι : Ἀμφίπολις (κατ' αὐτὸν οὕτως ἐκλήθη κατ' ἀρχὰς ὁ ποταμός), καὶ « Γαῦρος - Ἀνδρος - Στάγιρος ».

Περαιτέρω μνημονευταί αἱ ἐξῆς ἐργασίαι του : « εἰς τὴν τοῦ Εὐσταθίου

1. Πρὸβλ. καὶ ὅσα ἀνωτέρω λέγονται εἰς τὸν περὶ Κόντου λόγον.

2. Πρὸβλ. βιογραφίαν του ἔκτενῃ ὑπὸ Κ. Γεωργιάδη, « Πλάτων » 6 (1954), σελ. 129 - 144 καὶ Στίλπ. Κυριακίδης, « Ἑλληνικά » 13 (1954), 499 - 500 « ὁὕτως καὶ εἶρων εἰς τοὺς φιλολογικούς του ἐλέγχους κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου του δὲν διετρεῖ κακίαν οὐδὲ μισαλλοδοσίαν ἐν τῇ καρδίᾳ του πληγεῖς ὑπὸ δυστυχιατικῶν μεγάλων καὶ δεινῶν ἀσθενειῶν, δὲν ἀπώλεσε τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν εὐτραπείαν ».

3. Ἡ διώρθωσις τοῦ παρὰ Θουκυδίδη 3, 101 « Ὑαῖοι » εἰς Ὑλίοι, Ἀρχ. Ἐφ. 1927 - 1928, σελ. 181 φαίνεται ἐπιτυχής.



Μακρεμβολίτου Ἀκριτηΐδα» (1933), προβλ. σχετικῶς καὶ «Ἀθηναῖν», τόμ. 54, σελ. 134-135, καὶ ἡ ἐκτενεστέρα μελέτη του («Ἀθηναῖα», τόμ. 54 καὶ 55) «Εὐσταθίου Μακρεμβολίτης καὶ Ἀκριτηΐς», «περὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἔπους» (1950), «περὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δράματος» (1953). Τὸ διδᾶγμα τοῦ Ἰωσήφ Σκάλιγκερ, τὸ *regium* — ὄχι *aureum* ὡς συνήθως λέγεται — *præscriptum*, ὑπέστη πολλὰς τλαιπωρίας καὶ παρανοήσεις ἐξ αἰτίας του<sup>1</sup>. Ἡ τελευταία ἐργασία του «Ἀριστοτέλης ὁ Σταγίριτης καὶ τὸ περὶ Ποιητικῆς ἔργον αὐτοῦ» ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδ. «Πλάτων», τόμ. 4, σελ. 3-18<sup>2</sup>.

Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι εἰς ἐρμηνείαν τοπωνυμίων εἶχε τινα εὐχέρειαν ἀλλὰ τὸ ὕψος τοῦ γραφομένου λόγου του εἶναι δύσληπτον καὶ ἀκατάστατον, παρῆχει δ' ἴσως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ γράφων δὲν ἔχει ἀπόλυτον ἀσφάλειαν διὰ τὴν γράψην τὴν ἰδίαν γλῶσσαν εὐχερῶς καὶ ὀρθῶς<sup>3</sup>.

Ὁ ἐκ Σύρου Φαίδων Κορυλλῆς (1881-1956) εἶναι κυρίως Βυζαντινολόγος μᾶλλον παρὰ κλασσικὸς φιλόλογος. Ἐσπούδασεν ἐν Ἀθῆναις ἐδίδαξε δὲ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Μεγάλου Ρεύματος ἐν ΚΠόλει καὶ εἶτα εἰς τὴν Βαμβακοῦν τῆς Λακεδαιμόνος. Τῷ 1907 ἐστάλη εἰς Γερμανίαν δι' εὐρύτερας σπουδᾶς, ἦλθε δὲ εἰς Ἰέναν, Μόναχον καὶ Βερολίνον<sup>4</sup>· πρέπει πρὸ παντὸς νὰ ἐξαφθῇ ἡ παρὰ τῷ Krumbacher μαθητεία του, ὡς ἡ μᾶλλον ἀποτελεσματικὴ καὶ κατευθυντήριος. Τὸ ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον αὐτοῦ ἔφερεν αὐτὸν πρὸς τὴν βυζαντινὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν καὶ τὸν βυζαντινὸν βίον· τὴν ἐρμηνείαν τούτου ἐξήτει ἐκ τοῦ παλαιότερου Ἑλληνικοῦ βίου, καὶ παρηκολούθει τὴν συνέχισιν καὶ ἀνεύρεσιν αὐτοῦ ἐν τῷ νεωτέρῳ Ἑλληνικῷ βίῳ. Αἱ ἐργασίαι του εἶναι γλωσσικαί, ἱστορικαὶ καὶ λαογραφικαί. Ἀρχὴν ἔκαμε μὲ τὰ «Οἰκονομικά» (Χανιά, 1908) καὶ τὴν «Ἱστορίαν τῆς Βαμβακοῦς». Μνημειῶδες εἶναι καὶ ὡς ὕλικὸν καὶ ὡς σύνθεσις τὸ ἐξάτομον ἔργον του «Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς» (Ἀθ. 1948 ἔξ.), τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη δαπάναις τοῦ ἐν Ἀθῆναις Institut Français τοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ λογίου Γάλλου O. Merlier εὐρισκομένου. Ἀξιόλογοι ἐπίσης εἶναι αἱ δύο

1. Τὰ τοῦ διδάγματος τούτου ἐξετέθησαν ἀκριβῶς καὶ διεσαφήθησαν ἐπιστημονικῶς ὑπὸ Ἰω. Καλιτσούνακη εἰς τὸ βιβλίον «Ἐπιστημονικὸν Μνημόσυνον Γεωργίου Γαρδῖκα», Ἀθῆναι 1939, σελ. 37 ἔξ.

2. Ἀδίκως καὶ ἀνοφελῶς ἐπιζητεῖ ἐκεῖ νὰ μειώσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ποιητικῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπὸ (Σ. Μενάρδου καὶ Ἰω. Συκουτρῆ).

3. Εἰς τὸ περιοδ. «Πλάτων», τόμ. 5, σελ. 189-195 ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σπυρ. Μαγγίνα νεκρολογία του.

Εἰς τὴν περὶ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔπους μελέτην (Ἀθῆναι 1950) ἐδημοσίευσεν ἐν Παραρτήματι, σελ. 21-32 τὴν αὐτοβιβλιογραφίαν.

4. Ἐμαθήτευσεν παρὰ τοῖς Hirzel, Goetz, Rein, Delbrück ἐν Ἰένῃ - Crusius, Krumbacher ἐν Μόναχῳ - Diels, Wilamowitz, Wilhelm Schulze ἐν Βερολίῳ.

μελέται του περὶ τὸν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον, τὰ «Λαογραφικὰ» εἰς δύο τόμους (᾿Αθ. 1950-1951), καὶ «Τὰ γραμματικὰ» (᾿Αθ. 1953). Εἰς τὰς μελέτας ταύτας περὶ τὸν Εὐστάθιον ἀφορμὴν ἔλαβεν ἐκ τῶν γερμανιστῶν ἐκδοθεῖσων «Mittel- und neugriechische Erklärungen bei Eustathius» (Βερολ. 1919) τοῦ Ἰω. Καλιτσουνάκη.

Ἐπιδιώκων ὁ Κουκουλῆς νὰ καταστήσῃ καὶ εἰς εὐρύτερα στρώματα προσφιλεῖς τὰς περὶ τὸ Βυζάντιον καὶ τὸν πολιτισμὸν του ἀσχολίας ἐξέδωκε καὶ λαϊκώτερα περὶ αὐτοῦ βιβλία («Βυζαντινὸν παραμῦθι», «ἡ μοναχὴ Θεοδοῦλη», «ὁ Νικηφόρος», «ὁ Γρηγόριος» καὶ ἄλλα). Ἀνῆκει εἰς τοὺς σπουδαιότερους καὶ πρωτοτυπωτέρους φιλολόγους τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος<sup>1</sup>.

## Ζ'

### ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΑ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ἰδιαίτερας ἀναγραφῆς ἀξία εἶναι ἡ ἐξέλιξις τῆς λεξικογραφίας τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν. Οἱ Ἕλληνες φιλόλογοι ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου Κοραΐ καὶ ἐντεῦθεν ἔχουσι τὸ μέγα πλεονέκτημα ὅτι ὡς ἐκ τῆς γλωσσικῆς αὐτῶν ἱκανότητος δύνανται νὰ ἐξετάζωσι τὴν ὅλην Ἑλληνικὴν φιλολογίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ὡς τι ἐνιαῖον ὅλον καὶ δι' ἱστορικῶν δεσμῶν συνεχόμενον<sup>2</sup>. Πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως εἶχεν ἤδη ἐκδώσει ὁ Θετταλομάγνης Ἀνθιμος Γαζῆς

1. Πρβλ. περὶ αὐτοῦ Νικόλ. Τωμαδάκη, ἐν τῷ 23ῳ τόμῳ τῆς «Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» (᾿Αθῆναι 1953), σελ. ζ'-ιθ', ἐν σελ. ις' καὶ ἄλλῃ περὶ τοῦ ἀνδρὸς βιβλιογραφία, καὶ Ἰω. Καλιτσουνάκη εἰς τὰ ΠΑΑ, τόμ. 31 (1956), σελ. 63-66, καὶ Δ. Ζαχουθηνόν, L'Hellenisme Contemporaine II, 10 (1957), σελ. 669. Σημειωτέον ὅτι εἴλακε τὴν καταγωγὴν ἐκ Μάνης.

2. Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Λεξικογραφίας ἀπὸ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων μέχρι σήμερον ὑπάρχουν δύο κυρίως ἐκτενεῖς μελέται: 1) Ἡ τοῦ G. Autenrieth δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft τοῦ Ivan von Müller ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ, σελ. 587-605. Τὴν πραγματείαν ταύτην μετέφρασεν Ἑλληνιστὶ καὶ συνεπλήρωσε καὶ διὰ τινα προσθηκῶν περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς λεξικογραφίας ὁ Γεώργιος Σωτηριάδης. Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῆς ὑπὸ Μόσχου-Κωνσταντινίδου γενομένης Ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Liddell-Scott. 2) Ἡ δευτέρα κατὰ πολὺ ἐκτενεστέρα καὶ ἀξιολογώτερά ἐστὶν ἡ ὑπὸ τοῦ Leopold Cohn ὑπὸ τὸν τίτλον Griechische Lexikographie δημοσιευθεῖσα ἐν τέλει τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς, K. Brugmann καὶ A. Thumb, 4η ἐκδ., Μόναχον 1913, σελ. 680-730, καὶ 3) Πρβλ. καὶ Ἑλληνικὴν Βιβλιοθήκην Φαβρικού, τόμ. 6, σελ. 651-692. Περὶ τῆς συγχρόνου λεξικογραφίας ἐν Ἑλλάδι πρβλ. καὶ Ἰω. Καλιτσουνάκη, ΠΑΑ 27 (1952), σελ. 49-52.

τὸ Ἑλληνικὸν Λεξικὸν εἰς τρεῖς τόμους (Ἑνετία 1809-1816), ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Γερμανοελληνικοῦ Λεξικοῦ τοῦ J. G. Schneider, τοῦ ἐκδοθέντος τὸ πρῶτον εἰς δύο τόμους τῷ 1797-1798. Τὸ λεξικὸν τοῦ Γαζῆ τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει καλὴ καὶ εὐπρόσδεκτος πολλάκις ἐρμηνεία τῶν λέξεων, ἐξεδόθη εἰς δευτέραν ἔκδοσιν ἐν Βιέννῃ τῷ 1835 ἐξ συνεργασίᾳ πολλῶν (Δ. Ἀλεξανδρίδου, Γ. Ρουσιάδου, Ν. Ἀργυριάδου, Γ. Μπούρη, Ν. Λωρέντη, Κ. Κοντογόνῃ, Δ. Ι. Ρέφ, καὶ Α. Κ. Γκαρπολά) ἐπιστασίᾳ δὲ καὶ δαπάνῃ τοῦ Κωνσταντίνου Γκαρπολά τοῦ Ὀλυμπίου καὶ Χριστοδοῦλου Ματακίδου τοῦ Σαμίου. Εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ καὶ δεικνύει τὴν ζωτικότητα καὶ τὴν πρὸς τὰ γράμματα ἐφεσιν τοῦ ἔθνους ὅτι κατορθώθη νὰ ἐκδοθῇ ὑπὸ Ἑλλήνων, ἔστω καὶ ἐν Βιέννῃ, τοιοῦτον μέγα καὶ διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῶς ἐπιβλητικὸν ἔργον, ὅπως εἶναι τὸ Λεξ. τοῦτο τοῦ Γαζῆ (-Γκαρπολά)<sup>1</sup>. Ἡ ἔκδοσις αὕτη περιέχει καὶ τὸ λεξικὸν τῶν Κυρίων Ὀνομάτων τοῦ Νικ. Λωρέντη (1837). Τὸ λεξικὸν τοῦτο τῶν Κυρίων Ὀνομάτων βασίζεται ἐπὶ τοῦ ὁμοίου λεξικοῦ τῶν Ἑλληνικῶν κυρίων ὀνομάτων τὸ ὁποῖον ἐξέδωκε (1832) ὁ ὁμηριστὴς G. Chr. Crusius. Εἶναι ἐν τοῖς πλείστοις ἀπλὴ τούτου μετάφρασις. Ὁ Γαζῆς ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Schneider. Ὁ Κούμας γράφει περὶ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Γαζῆ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ἰδιοῦ του λεξικοῦ ὅτι « κρίσεις, ἐτυμολογίαι, παραλλαγαὶ λέξεων, ἀμφιβολίαι, παραδείγματα εἶναι ὅλα τοῦ Συνειδέρου » οἱ κόποι ὅμως τοῦ Γαζῆ διὰ τὴν μετάφρασιν εἶναι μεγάλοι — ἔδωκεν ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς εἰς τὸ Γένος του ὠφέλιμον λεξικὸν καὶ καλύτερον ἀφ' ὅσα εἶχαμεν ἕως τότε ἤ, νὰ εἴπω κάλλιον, ἀπεκτήσαμεν λεξικὸν ἐνῷ δὲν εἶχαμεν ἀκόμη »<sup>2</sup>. Τοῦτο ὀρθῶς λέγει ὁ Κούμας, διότι τὸ λεξικὸν τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων Γεωργίου Κωνσταντίνου (Ἑνετία 1754) οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μετάφρασις τῆς ἐπιτομῆς τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἑρρ. Στεφάνου ὑπὸ τοῦ Σκάπουλα εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν καὶ Ἰταλικὴν (τὴν Λατινικὴν παρέλαβε παρὰ τοῦ Σκάπουλα), ἣ δὲ καλουμένη *Κιβωτός*, τουτέστι τὸ Κουρουτσεσμεῖον μέγα Λεξικόν, τὸ ὁποῖον ἐπεχειρήσεν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Στεφάνου νὰ ἐκδώσῃ ὁ Κρῆς ἱατρός Ἰω. Βλαστός, ἔμειναν ἀτελεῖς, ἐκδοθέντων μόνον τῶν πρώτων τεσσάρων τόμων (στοιχεῖα Α-Δ, 1819-1821). Ἡ περαιτέρω ἔκδοσις διεκόπη ἔνεκα τῆς Μεγάλης Ἐπαναστά-

1. Γράφουσιν οἱ ἐκδόται: « Ἀφιερώσαμεν τὸ Λεξικὸν τοῦτο εἰς τὴν Μεγαλειότητά του, τὸν Γαληνότατον καὶ Θεόδοτον ἡμῶν Βασιλέα Ὁθωνα τὸν Α', καὶ ἐκοσμήσαμεν τοῦτο μὲ τὴν σεβαστὴν αὐτοῦ εἰκόνα. Διότι, καθὼς διὰ τῆς Μεγαλειότητός του ἐγένετο ἡ βάσιμος ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἀναγεννήσεως, οὕτω πεποίθαμεν, ὅτι δι' αὐτῆς θέλει γίνῃ καὶ ἡ παρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων ποθυμένη τῆς ἠθικῆς πρόδοσις εἰς τὴν προγονικὴν ἡμῶν γλῶσσαν, καὶ εἰς ὅλας τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, διὰ τῶν ὁποίων ἐξευγενίσθη καὶ ἐδοξάσθη ὅλος ὁ πεφωτισμένος κόσμος ».

2. Πρβλ. διὰ τὸ Λεξικὸν τοῦ Γαζῆ καὶ Στ. Καββάδαν εἰς τὸ περιοδ. « Ἀθηνᾶ », τόμ. 52, σελ. 254 ἐξ.



σεως. Φαίνεται ὅτι ὁ πρῶτος συλλαβὼν τὴν ἰδέαν ἐκδόσεως μεγάλου ἑλληνικοῦ λεξικοῦ ἦτο ὁ Δημήτριος Μουρούζης, συνεργοὺς ἔχων τὸν Ἀλέξανδρον Χαντζερῆν, ὁσποδάρων τῆς Μολδαβίας, καὶ τὸν μητροπολίτην Ἀδριανουπόλεως Δωρόθεον Πρωΐον. Ἀτελὲς ἐπίσης ἔμεινε καὶ τὸ ἐν Μονάχῳ κατὰ τὸ Λεξικὸν τοῦ Passow ἐκδοθὲν (1828) ὑπὸ Πέτρον Βέρου καὶ Ἰω. Μ. Ἰαννοῦλη Ἑλληνικὸν λεξικόν.

Μετὰ τὸ λεξικὸν τοῦ Γαζῆ πρέπει νὰ ἀναφέρω τὸ λεξικὸν τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα, τὸ ἐκδοθὲν ἐν Βιέννῃ εἰς ἓνα τόμον τῷ 1826: «Λεξικὸν διὰ τοὺς μελετῶντας τὰ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων συγγράμματα κατὰ τὸ Ἑλληνογερμανικὸν τοῦ Ρεϊμέρου» περιέχει μακρὰ καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην φιλολογικὰ προλεγόμενα. Ἐκθέτει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ τῆς ἑλληνικῆς λεξικογραφίας ἐν τε τοῖς παλαιοῖς χρόνοις καὶ ἀπὸ τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου μέχρι τῶν χρόνων του. Δὲν ἠκολούθησε τὸν Dillenius<sup>1</sup>, ἀλλὰ

1. Ἐν σελ. ΚΣ' τῶν Προλεγομένων του γράφει ὅτι ἡ ἐπιθυμία του πρὸς συγγραφὴν λεξικοῦ ἦτο ἀρχαιότερα «ἀπὸ τὴν ἐπιχείρησίν του καὶ σχεδὸν σύγχρονος τῆς μὲ τὸν Γαζῆν ὀλιγοχρονίου συνεργασίας μου· ἠδὲ ἤθη ὁμοῦς ἔτι μᾶλλον ὁπότε σχολαρχῶν τὸ τῆς Σμύρνης Γυμνάσιον ἐβλεπα φανερά τὴν χρεῖαν λεξικοῦ προχεῖρου διὰ τοὺς μαθητάς». — «Ὅταν δὲ κατὰ τὸ 1819 ἔτος περιῆλθα διὰ ἐπισημότερα Πανεπιστήμια τῆς μουσotteρόφου τῶν Γερμανῶν χώρας, ἤκουσα πολλοὺς σοφοὺς ἄνδρας ἐπαινοῦντας τὸ Ρεϊμερικὸν Λεξικόν. Ἄλλ' ἐν Βερολίῳ ὁ ἀειμνητος Οὐόλφιους» (ἐννοεῖ τὸν ἰδρυτὴν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας Φρειδερίκον Αὐγουστον Βόλφ), «πρὸς τὸν ὅποιον εἶχα κοινοποιήσει τὴν ἔφεσίν μου, καὶ ὅτι σκοπὸν εἶχα νὰ ἀναπληρώσω (= συμπληρώσω) τὸ τοῦ Διλλενίου ἀπὸ τὸ Σνεϊδερικόν, μ' ἐπαρακίνησε νὰ προτιμήσω τὸ τοῦ Ρεϊμέρου, ὡς κριτικώτερον, ὀρθότερον, καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐτυμολογίας πολὺ εὐτυχέστερον καὶ ἀπὸ τὸ τοῦ Σνεϊδέρου. Ἀγαθὴ τύχη! εἶπα· ἀνεργίφθω ὁ κύβος! Ἦτο τότε τῆς τρίτης ἐκδόσεως ὁ πρῶτος τόμος εἰς φῶς. Ἐπεχείρησα λοιπὸν τὸ ἔργον εὐθύς. Καὶ ἐπιστρέψας εἰς Σμύρνην τὸ 1820 ἔτος προσηλωθὴν τόσον εἰς αὐτό, ὥστε δὲν ἤξευρα παντάπασιν, μὴδ' ἤθελα νὰ ἐξεύρω τί γίνεται εἰς τὸν κόσμον».

Ἐκ τῶν ἐν χρήσει σήμερον ἐν Γερμανίᾳ ἀρχαιοελληνικῶν Λεξικῶν ἄλλα μὲν εἶναι δι' ἐπιστημονικοὺς σκοποὺς καὶ εἶναι ἐκτενέστερα, περιέχοντα καὶ ἀκριβεστέρως παραπομπὰς εἰς συγγραφεῖς, ἄλλα δὲ εἶναι συντομώτερα, διὰ σχολικὴν κυρίως χρῆσιν. Ἡ τρίτη ἔκδοσις τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Γουλιέλμου Πάπε, τὴν ὁποίαν ἐπεξεργάσθη καὶ ἐξέδωκε ὁ Μαξιμιλιανὸς Sengebusch (1880), ἐσημείωσε πρὸσδοκὸν ἐν Γερμανίᾳ ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν λεξικογραφικὴν ἐργασίαν, πρὸσδοκὸν ὁμοῦς ἡ ὁποία δὲν ἐξειλίσθη περαιτέρω ἀλλὰ ἔμεινε στᾶσιμος καὶ διὰ τοῦτο θεωρητέα σήμερον ἑλλιπής. Παρὰ τὸ διτομον τοῦτο Ἑλληνογερμανικὸν λεξικὸν τῶν Pape-Sengebusch, μνημονευτέα δύο ἄλλα. Πρῶτον μὲν τὸ τοῦ Fr. Passow ἐν τῇ πέμπτῃ ἐκδόσει του (1841-1857) ἐπεξεργασίᾳ τοῦ Val. Chr. Fr. Rost καὶ Friedrich Palm, O. Kreussler, K. Keil, Ferd. Peter καὶ G. E. Benseler εἰς δύο τόμους (τέσσαρα δὲ μέρη). Ἡ ἐπεξεργασία αὕτη διήρκεσε 18 ἔτη, ὁ τελευταῖος δὲ τόμος προσφωνεῖται εἰς τὸν Αὐγουστον Böckh als Festgabe τοῦ χρυσοῦ τοῦ διδακτορικοῦ Ἰωβιλαίου (= 50 ἐτῶν). Παρ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητά του τὸ βιβλίον παραμένει ἔνεκα τῆς ἐπιμελείας καὶ ἐμβριθείας, μεθ' ἧς συνεταιχθῇ, ἐν

τὸν Ἰωάννην Γοττλόβιον Σνφϊδέρων καὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Φρ. Αὐγ. Βόλφ καὶ τὸν Φρειδερίκον Ρεϊμέρον (ὡς τοὺς καλεῖ καὶ ἐκτενῶς τὰ κατὰ τὰ λεξικά των ἐκθέτει). Πρὸς δὲ τούτοις ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Πάσσοβ τὴν πρώτην ἔκδοσιν (1819·1823). Τὸ μετ' ἐπιμελείας τυπωθὲν λεξικὸν τοῦτο τοῦ Κούμα καὶ σήμερον ἀκόμη δὲν εἶναι ἄχρηστον. Ἐχει δὲ καὶ δύο ἀξια λόγου παραρτήματα, ὧν τὸ μὲν ἐν ἔχει λέξεις τῆς δημώδους μετ' ἀναφορᾶς αὐτῶν εἰς τὰ ἀρχαῖα ἄρθρα τοῦ λεξικοῦ, τὸ δὲ δεύτερον (618·636) ἔχει κατάλογον τῶν «λέξεων τῆς σημερινῆς γλώσσης, ὅσας ἐσημείωσεν ὁ Κοραῆς εἰς τὰς διαφόρους τὸν ἐκδόσεις ἑλληνικῶν συγγραφέων» μετὰ τῆς σχετικῆς παραπομπῆς. Εἰς ταῦτα ἐπισυνάπτεται μετὰφρασις ὑπὸ τοῦ Κούμα τῆς διατριβῆς τοῦ Fr. Spitzner περὶ προσφωδίας («Kurze Anweisung einer griech. Prosodie» 1823).

Σπουδαῖον βῆμα ἐπετέλεσεν ἐν Ἑλλάδι ἡ λεξικογραφία διὰ τῶν ἔργων τοῦ Σκαρλάτου τοῦ Βυζαντίου. Περὶ αὐτοῦ ἐγένετο ἤδη καὶ ἀνωτέρω λόγος, ἀλλὰ ἀνάγκη νὰ λεχθῶσι καὶ ἐνταῦθα ὀλίγα τινά. Δὲν εἶχε συμπληρώσει ἀκόμη τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὅτε ἐξέδωκε (1835) τὸ «Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου μεθερμηνευμένης εἰς τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν καὶ τὸ Γαλλικόν, μετὰ γεωγραφικοῦ πίνακος τῶν νεωτέρων καὶ παλαιῶν ὀνομάτων», βιβλίον καὶ νῦν ἔτι χρησιμώτατον καὶ μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του. Ἰσως ὁ Βυζάντιος (ὡς διατείνονται τινες) ἐχρησιμοποίησε καὶ ἄλλου συγγραφῆς ὕλικον εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει ἔξακριβωθῇ<sup>1</sup>. Μετ' αὐτὸ ἐξέδωκε τὸ Ἑλληνικὸν Λεξικὸν του (1839): «Λεξικὸν

τῶν ἀρίστων λεξικογραφικῶν βοηθημάτων διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Παρὰ τὸν Passow πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ τὸ δίτομον (εἰς 4 μέρη) Ἑλληνικὸν Λεξικὸν τῶν Karl Jacobitz καὶ Ernst Ed. Seiler (Λειψία 1839·1846), τὸ ὁποῖον ἐπίσης εἶναι ἀξιόλογον βοήθημα. Τὰ κύρια ὀνόματα μνημονεύονται στοιχειωδῶς μόνον παρὰ τῷ Passow (5ῃ ἔκδοσις), οὐδόλως δὲ παρὰ τῷ Jakobitz καὶ Seiler. Παρὰ τῷ Pape κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξεδόθη εἰς πρώτην καὶ δευτέραν ἔκδοσιν ἰδιαίτερον σύντομον Λεξικὸν τῶν κυρίων ὀνομάτων. Τὴν τρίτην ὁμως ἔκδοσιν ἐπεξεργάσθη ὁ Gustav Eduard Benseler εἰς δύο μνημειώδεις τόμους (1860·1873), οἵτινες καὶ μέχρι σήμερον (ἑκατὸν σχεδὸν ἔτη μετὰ τὴν ἔκδοσιν των) εἶναι τὸτελειότερον τῶν τοιούτων βοηθημάτων. Ἡ ἐπιστήμη δὲν ἐπεχείρησεν ἀκόμη νέαν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπετελεῖτο σήμερον ἀπὸ πολλοῦς τόμους.

Σπουδαῖον βοήθημα διὰ τὰ κύρια ὀνόματα εἶναι ἡ Λατινιστὶ συντεταγμένη «Ἀττικὴ προσωπογραφία» (Prosopographia Attica) τοῦ Ἰωάννου Kirchner (Βερολ. 1901·1903), ἔργον ὑφ' ἑνὸς μόνον ἀνδρὸς συντελεσθὲν ἐπὶ 20 καὶ πλέον ἔτη ἐργασθέντος. Διὰ τὸ ἔργον τοῦτο δύναται νὰ καυχᾶται ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη.

Εἰς τὸν δεύτερον τόμον τοῦ Das Alexanderreich τοῦ Helmut Berve (Μόναχον 1926) ἔχομεν προσωπογραφίαν τῶν ἱστορικῶν προσώπων τοῦ βασιλείου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, πολυτίμους παρέχουσιν ὑπηρεσίαν εἰς τὰς σχετικὰς ἱστορικὰς ἐρεῦνας.

1. Ὅτε ἐξέδωκε τὸ Λεξικὸν τοῦτο ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος ἦτο 38 ἐτῶν. Ὁ



ἐπίτομον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ τῇ βάσει πάντων τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκδομένων Ἑλληνικῶν Λεξικῶν», τὸ ὅποιον ἐπὶ πολὺ ἦτο παρ' ἡμῖν τὸ μόνον σχεδὸν βοήθημα διὰ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας γλώσσης. Διακρίνεται διὰ τὴν σαφήνειαν τῶν ἐρμηνειῶν του, ὡς καὶ τὸ τοῦ Γαζῆ. Ἀλλὰ ἔχει, ὡς παρετηρήθη καὶ ἂνωτέρω, ἐνίοτε γραμματικὰ σφάλματα. Εἰς πολλὰ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Βυζάντιος τὸ ἑλληνικὸν λεξικὸν τοῦ Γάλλου Alexandre. Εἰς τὴν δευτέραν, τὴν καὶ ἐπιρρυημένην στερεότυπον πλέον, ἐκδοσίαν του (1852), ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν κατὰ μέγα μέρος καὶ τὴν νέαν ἐκδοσίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Θησαυροῦ τοῦ Στεφάνου ὑπὸ τῶν Dindorf καὶ K. B. Hase, προσέθεσε δὲ καὶ σύντομον λεξικὸν τῶν ἑλληνικῶν κυρίων ὀνομάτων<sup>1</sup>.

Νέον σπουδαῖον σταθμὸν εἰς τὴν ἑλληνικὴν λεξικογραφίαν ἐσημείωσεν ἡ ἐκδοσις δύο λεξικῶν τοῦ Ἀ θ α ν. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ καὶ τοῦ Μ ι χ. Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ί δ ο υ. Ὁ Ἀθανάσιος Σακελλάριος, ὁ γνωστὸς συγγραφεὺς τοῦ διτόμου περὶ Κύπρου ἔργου «Τὰ Κυπριακά» (Ἀθῆναι 1868, β' ἐκδ. 1890-1891), λαβὼν ὡς βάσιν τὴν δευτέραν ἐκδοσιν (1871) τοῦ λεξικοῦ τοῦ Γουλιέλμου Πάπε, ἐξέδωκε τὸ Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς δύο κατ' ἀρχάς, εἴτα δέ, εἰς τὰς ἄλλας ἐκδόσεις, εἰς τρεῖς τόμους. Πλὴν τοῦ Πάπε ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ Θησαυρὸς τοῦ Στεφάνου, πρὸ πάντων δὲ τὸ λεξικὸν τοῦ Πάσοβ καὶ ἡ Συναγωγὴ τῶν ἀθησαυριστῶν λέξεων τοῦ Στεφ. Κομμανούδη. Κατὰ τὴν τετάρτην ἐκδοσιν (1887) ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν λεξικὸν τῶν Ἀγγλων Liddell καὶ Scott. Συντόμως ἐξητάσθησαν τὰ κύρια ὀνόματα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ τῶν κυρίων ὀνομάτων τοῦ Πάπε. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην ἐργασίαν ὁ Σακελλάριος εἶχε πολλοὺς βοηθούς, ἰδίᾳ κατὰ τὴν πρώτην ἐκδοσιν (οὗτοι εἶναι ὁ Ἐμμ. Γαλάνης, Ἀ. Ἀντωνιάδης, Ν. Γεωργιάδης, Ν. Νικοκλῆς, Ν. Χαλκίόπουλος, Π. Ραζέλος, Εὐστ. Σταθάκης — ὁ μεταφράσας καὶ τὸ «Συντακτικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης» τοῦ Ραφαῆλ Kühner — Μιχαὴλ Δέφνερ, Ἰ. Δημητριάδης, Ἰ. Πρωτόδικος, Πολύβ. Ἀ. Σακελλάριος καὶ Δημ. Ἰωαν-

ἀτίσας Χρυσοβέργης κτυπῶν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοὺς πάντας ἐπετέθη καὶ κατὰ τοῦ Σκαρλ. Βυζαντίου, ὑποστηρίζοντος τὸν Ἀσώπιον. Ὁ Χρυσοβέργης ἐξέφρασε τὴν ἄλλως ἀσθητικὸν ὑπόνοιαν ὅτι τὸ Λεξικὸν τοῦτο ἦτο ἔργον τινὸς ὀνόματι Σταγίριτου. Ὁ Βυζάντιος ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ βιαίως εἰς τὴν «Ἐφημερίδα τῶν Φιλομαθῶν», ὁ Χρυσοβέργης ἀπήντησε (1855) μὲ φυλλάδιον ὑπὸ τὸν περιεργὸν τίτλον «Ὁ Σκαρλάτος ἢ τοῦ ἐπιδορπίου τὰ θυμιάσια». Ἡ ὑπόθεσις ἤλθε πρὸ τοῦ δικαστηρίου, ὅπου ὁ Βυζάντιος ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ἔργον ἦτο ἰδικόν του. Πρβλ. Φ. Μιχαλόπουλον, ἐν «Νέᾳ Ἐστῇ» 1949 (τεῦχος 539), σελ. 162.

1. Πρβλ. Ἀ γ γ έ λ ο υ Β λ ά χ ο υ, Ἀνάλεκτα, τόμ. Β' (Ἀθῆναι 1901), σελ. 259 «Σκαρλάτος Βυζάντιος». Περὶ δὲ τοῦ Hase ὡς φιλόλογον καὶ ὡς συνεργάτου ἐν τῇ Διδοτείᾳ ἐκδόσει τοῦ Ἑλληνικοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἐργ. Στεφάνου, βλ. Ἰω. Καλιτσούνακην, εἰς ΠΑΑ, τόμ. 8 (1933), σελ. 49-69.



νίδης Ὀλύμπιος, ὁ μεταφράσας βραδύτερον, 1893, τὸ Ὅμηρικόν λεξικὸν τοῦ Autenrieth). Τὸ λεξικὸν τοῦτο τοῦ Σακελλαρίου ἔθεσεν, δύναται τις νὰ εἴπῃ, τὰς ἐν Ἑλλάδι φιλολογικὰς σπουδὰς ἐπὶ συστηματικωτέρας καὶ ἐπιστημονικωτέρας βάσεως, παραμένει δὲ πάντοτε ἀναγκαϊότατον βοήθημα. Ἰσάξιον πρὸς τοῦτο εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Ξενοφ. Μόσχου ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς μεταφρασθέν, τῇ ἐπιστάσει δὲ καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ Μιχαήλ Κωνσταντινίδου εἰς 4 τόμους ἐκδοθὲν Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τῶν Henry G. Liddell καὶ Robert Scott<sup>1</sup>. Τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου ἐκδέττει ὁ καθηγητὴς Henry Stuart Jones ἐν τῷ προλόγῳ τῆς νέας τοῦ Λεξικοῦ ἐκδόσεως, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τοῦ 1925 καὶ ἐντεῦθεν τῇ βοηθείᾳ ἄλλων τε καὶ τοῦ Roderick McKenzie, ἐξέδωκε μετὰ πλείστων καὶ ἀξιολόγων προσθηκῶν. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐτελείωσε τῷ 1940. Οὕτω οἱ Ἀγγλοι εἶναι κατὰ τοῦτο εὐτυχεστέροι καὶ ἐπιμονώτεροι τῶν Γερμανῶν, διότι ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τῶν Γερμανῶν τῷ 1912 ἐπανέκδοσις τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Passow τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Γουλιέλμου Crönert καὶ βοηθείᾳ καὶ ἄλλων (P. Maas, Karl Mittelhaus, Wolf Aly, Ernst Fränkel, Johannes Kalitsunakis κλ.) ἐσταμάτησε (1914) μόλις εἰς τὸ τρίτον τεῦχος, εἰς τὴν πρόθεσιν ἀνά. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι ἡ βάσις, ἐφ' ἧς ἐθεμελιώμετο ἡ ὑπὸ τοῦ Crönert νέα ἔκδοσις τοῦ Passow, ἦτο τριπλασία σχεδὸν τῆς νέας ἐκδόσεως τῶν Liddell καὶ Scott. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ Ἑλληνοαγγλικὸν λεξικὸν τῶν Liddell καὶ Scott ἀρχικῶς (1843) εἶχεν ὡς βάσιν τὸ λεξικὸν τοῦ Franz Passow, καὶ ἔφερεν ὄντως καὶ εἰς τὰς τρεῖς πρώτας ἐκδόσεις του καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Passow. Ἀλλὰ εἰς τὴν τετάρτην ἔκδοσιν (1855) παρελείφθη πλέον τὸ ὄνομα τοῦ Passow, διότι ἔγιναν τοσαῦτα μεταβολαὶ καὶ συμπληρώσεις, ὥστε ἐθεωρήθη πλέον ὡς νέον ἔργον.

Ἡ Ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ Λεξικοῦ τῶν Liddell καὶ Scott ἐγένετο μετὰ πολλῶν συμπληρώσεων ἐκ διαφόρων νεωτέρων βοηθημάτων, οὕτω δὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πληρέστατον καὶ ἴσως τελειότατον τῶν ὑπαρχόντων τώρα ἐν Ἑλλάδι λεξικῶν τῆς ἀρχαίας γλώσσης. Αἱ ἐτυμολογίαι του εἶναι ἀπροχαιωμέναι, ἀλλ' ὁ μεταχειριζόμενος αὐτὸ δύναται, ὡς πρὸς τοῦτο, νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὰ ἐτυμολογικὰ Λεξικά τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τοῦ Prellwitz, τοῦ Boisacq, τοῦ J. B. Hofmann, τοῦ Frisk εἴτε διὰ πολλὰ καὶ εἰς τὴν Γραμματικὴν (Brugmann - Thumb -) Schwyzer-Debrunner (- Georgakas). Ἰδίᾳ δὲ ὁ ἐκδῶσας τὸ Λεξικὸν Μιχαήλ Κωνσταντινίδης εἰς πολλὰ καθωδηγήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Κόντου. Ἐπίσης ἐχρησιμοποίησεν ἰδιαιτέρως καὶ τὰ ἔργα τοῦ ἀοιδίμου Ἀδαμαντίου Κοραῆ καὶ τὰ τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι.

Εἶναι διὰ τοῦτο λυπηρὸν καὶ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ ἔργου ὅτι ἡ τελευ-

1. Ἡ μετάφρασις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐγινεν ἐκ τῆς ἑβδόμης καὶ ὀγδῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου.

ταῖα ἔκδοσις τοῦ Ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου Liddel-Scott-Jones-Mackenzie (and with the cooperation of many scholars), ἡ περιλαμβάνουσα καὶ τὰς ἐκ τῶν παπύρων νέας λέξεις (ἀναντιρρήτως δι' αὐτὸ τὸ πλουσιώτατον πάντων τῶν Ἑλληνικῶν λεξικῶν τῆς ἀρχαίας γλώσσης) δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἐργασίας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων γραμματικῶν καὶ φιλολόγων (Κόντου, Βάση, Χατζιδάκη, Βερναρδάκη, Πεζοπούλου, Χαριτωνίδου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀοιδίμου Κοραῖ). Εὐρίσκονται ἐν αὐταῖς παρατηρήσεις καὶ συγκρίσεις, τὰς ὁποίας ξενόγλωσσοι Ἑλληνισταὶ δὲν δύνανται νὰ ἀντιληφθοῦν καὶ νὰ σημειώσουν<sup>1</sup>. Ἐκ τῶν ἐν Γαλλίᾳ Ἑλληνικῶν λεξικῶν ἀναφέρει τὸ τοῦ Α. Bailly (α' ἔκδ. 1894), τοῦ ὁποίου ἀξιόλογος εἶναι ἡ νέα ἔκδοσις («*révisée et mise à jour*») ὑπὸ τῶν L. Séhan καὶ P. Chantraine (Παρίσιοι 1950).

Τὸ ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1933 ἐκδιδόμενον «*Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*», ἱδρυσε καὶ ἐθεμελίωσεν ὁ γλωσσολόγος Γεώργιος Χατζιδάκις, ἐξεδόθησαν δὲ μέχρι τοῦδε (1958) τρεῖς τόμοι καὶ τοῦ τετάρτου τόμου τὸ πρῶτον μέρος μέχρι τῆς λέξεως *γάργαρος* (ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεως μέχρι τοῦ τόμου τούτου ὁ λόγιος Ἀρχιμανδρίτης Ἀνθιμος Παπαδόπουλος). Ἡ ἐν τῷ Λεξικῷ τούτῳ γινομένη ἔρρινα δὲν ἀφορεῖ μόνον εἰς τὴν λαλουμένην καὶ τὰς διαλέκτους τῆς, ἀλλ', ὥς εἶναι φυσικόν, ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, συνετάξαί τε δὲ ἐξ αὐτῆς τὸ πρὸς τὸ λῆμμα τῆς νέας γλώσσης ἀρχαῖον πρότυπον, καὶ παραπέμπει εἰς τοὺς ἀρχαίους γραμματικούς, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀκένωτος πηγὴ καὶ διὰ τὴν ἐρμηνείαν πλείστων ὧσαν τῆς νεωτέρας γλώσσης φαινομένων<sup>2</sup>.

Εἰς τῶν σπουδαιοτέρων λεξικογράφων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἶναι ὁ Ἀντωνίος Γιάνναρης (βλ. ἄνωτ.). Συνέταξε τὸν «*Μικρὸν Θεσαυρὸν τῆς Ἑλλην. γλώσσης*» (δύο τόμοι), ἐν ᾧ περιέχεται μετὰ συντομίας καὶ ἀκριβείας ὁ θησαυρὸς τῶν λέξεων τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ἔπειτα δὲ δύο Γερμανοελληνικά λεξικά, ἐν δίτομον ἐκδοθὲν ἐν Ἀννοβέρῳ (1883, τὸ ἑκτενέστερον τῶν ὑπαρχόντων μέχρι τῆς σήμερον), καὶ ἐν συντομώτερον, ἐκδοθὲν ἐν Ἀθήναις (1888). Ἀπαράμιλλον εἶναι τὸ μικρὸν ἐν Λονδίῳ ἐκδοθὲν (1895)

1. Περί τῶν Ἑλληνικῶν λεξικῶν παρ' ἡμῖν πρβλ. καὶ Δ. Βαγιακάκον, «*Ἀθηνᾶ*», τόμ. 60 (1957), σελ. 366-369.

2. Ἡ ἱστορία τοῦ Λεξικοῦ τούτου καὶ ἐν πολλοῖς καὶ τῆς παλαιότερας Ἑλληνικῆς Λεξικογραφίας ἐκτίθεται εἰς τὰ «*Προλεγόμενα*» τοῦ πρώτου τόμου ὑπὸ τοῦ Ἀνθίμου Παπαδοπούλου. Ἐν σελ. κ'-ση' τῶν Προλεγομένων εὐρίσκεται πλουσία βιβλιογραφία ἔργων καὶ διατριβῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων, ἀναφερομένων εἰς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Πολλοὶ τούτων ἔχουσιν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐκ τῆς σελίδος σθ'-πβ' εὐρίσκεται κατάλογος τῶν περιοδικῶν, ἐπετηρίδων κλ. (δυστυχῶς χωρὶς δήλωσιν τῶν ἐτῶν τῆς ἀρχικῆς ἐκδόσεως).



« Ἀγγλοελληνικὸν λεξικόν » τοῦ διὰ τὴν μεθοδικότητα καὶ σαφήνειάν του.

Ἐν παρόδῳ ἃς σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι τῷ 1851 ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις ὑπὸ Ἑ μ μ . Ἀ ν τ ω ν ι ᾶ δ ο υ « ἐπίτομον λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τὸ στερεότυπον τοῦ Γερμανοῦ I. A. E. Σμιδιτίου », διὰ τοῦ ὁποίου « δύναται καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ σχολείου, καὶ ὁ κατ' ἰδίαν ἤδη τοὺς συγγραφεῖς μελετῶν καὶ περὶ τὸ γράφειν σπουδάζων, νὰ λύῃ εὐχερέστατα καὶ μετὰ μεγίστης σαφηνείας πάσας τὰς περὶ τῶν λέξεων ἀπορίας αὐτοῦ ». Τὸ ἀναφερόμενον μικρὸν Ἑλληνογερμανικὸν Λεξικὸν τοῦ J. A. E. S c h m i d t ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Λειψίᾳ 1829, βραδύτερον δ' ἐξεδόθη καὶ εἰς δευτέραν (1852), στερεότυπον, ἔκδοσιν ἣτις καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐπανεκίδεται καὶ πολλαχῶς ὡς πρόχειρον βοήθημα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης χρησιμοποιεῖται. Τὸ τοῦ Ἑ μ μ . Ἀντωνιάδου ὅμως δὲν εἶναι μόνον ἀπλὴ ἀντιγραφή καὶ μετάφρασις τοῦ γερμανικοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς διηυρύνθη καὶ συντόμως συνεπληρώθη. Ὡς πρὸς τὸ μνημονευθὲν μικρὸν καὶ σύντομον ἀλλὰ πλουσιώτατον εἰς λήμματα Ἑλληνογερμανικὸν Λεξικὸν τοῦ Schmidt πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὑπάρχει καὶ τὸ ἀντίστοιχον Γερμανοελληνικὸν (β' ἔκδ. 1850) τῆς ἀρχαίας Ἑλλ. γλώσσης. Ὁ αὐτὸς ὅμως « I. A. E. Σ μ ι τ . Ἀκαδημικὸς (sic) διδάσκαλος τῆς Ρωσικῆς καὶ Ἀγγλοελληνικῆς διαλέκτου » ἐν τῷ Πανεπ. τῆς Λειψίας ἐξέδωκε καὶ ἀξιόλογον διὰ τοὺς χρόνους του (1827) « Λεξικὸν Ἀπλο-ελληνικὸν καὶ Γερμανικὸν (εἰς δύο μέρη) εἰς χοῆσιν τῶν νῦν Ἑλλήνων καὶ τῶν Γερμανῶν ». Τὸ γερμανοελληνικὸν μέρος περιέχει καὶ γεωγραφικὸν λεξιλόγιον καὶ μετ' αὐτὸ καὶ σύντομον γραμματικὴν τῆς Νεοελληνικῆς ὁμιλουμένης, καὶ ἐπισκόπησιν τῆς κλίσεως τοῦ γερμανικοῦ ῥήματος.

Περὶ τοῦ Γ ε ω ρ γ ί ο υ Ζ η κ ί δ ο υ ἐλέχθησαν ἀνωτέρω τὰ δέοντα. Τὸ μικρὸν « Ὁρθογραφικὸν καὶ χρηστικὸν λεξικόν » τοῦ εἶναι ὠφέλιμον βοήθημα καὶ φιλολογικὸν ἀλλὰ καὶ γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος.

Σπουδαῖον διὰ λεξιλογικὰς καὶ γραμματικὰς μελέτας εἶναι τὸ Ἀνάστροφον ἢ Ἀναδρομικὸν « Rückläufiges » λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ E r n s t L ö c k e r ἐκδοθὲν τῇ ἐπιστάσῃ τῆς Βιενναίας Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν (διὰ τοῦ Γλωσσολόγου P a u l K r e t s c h m e r). Τὸ Λεξικὸν τοῦτο τακτοποιεῖ τὸν θησαυρὸν τῶν λέξεων τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἀλφαβητικῶς μὲν ἀλλὰ ἀναδρομικῶς, ἀπὸ τοῦ τελευταίου γράμματος ἐκάστης λέξεως ἀρχόμενον (π.χ. ἀνθρακιά-μυρμηκιά-σφηκιά-σκιά-στραγγαλιά-μαγαδάλια-ἀπομαγαδάλια κ.ἑξ.). Ὑπάρχει καὶ ἀνάλογον ἀγγλιστὶ ὑπὸ Buck-Petersen.

Μεγάλην πρόοδον εἰς τὴν ἐν Ἑλλάδι λεξικογραφικὴν ἐξέλιξιν ἐπετέλεσεν ἡ ἐπὶ εἴκοσι σχεδὸν ἔτη ἔκδοσις καὶ ἀποπεράτωσις (1951) τοῦ « Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης » τοῦ « Ἀρχ. Ἐκδοτ. Οἴκου Δ η μ η τ ρ . Δ η μ η τ ρ ᾶ κ ο υ » εἰς ἑννέα τόμους. Περιλαμβάνει ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν



πλοῦτον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀρχαίας μέσης καὶ νεωτέρας. Τὸ ἔργον ἐξεδόθη κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτοῦ μέρος τῇ ἐπιστάσει τοῦ Ἰωάννου Σ. Ζερβοῦ. Εἶναι σπουδαιότατον βοήθημα διὰ τὴν μελέτην τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς γλώσσης<sup>1</sup>.

Πολὺ συντομώτερον, ἀλλ' εὐχρηστον καὶ πρακτικόν, εἶναι τὸ ὀλίγα ἔτη πρότερον κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον συνταχθὲν δίτομον Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. « ὑπὸ ἐπιτροπῆς φιλολόγων καὶ ἐπιστημόνων, ἐπιμελεῖα Γεωργίου Ζευγώλη » (Ἀθῆναι 1933), καὶ ἐκδοθὲν ὑπὸ τῆς ἐφημερίδος « Πρωῖα » (« Λεξικὸν τῆς "Πρωΐας" »). Ὁ γράψας « ἀντὶ Προλόγου » εἰσαγωγὴν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο Καθηγητὴς Γεώργ. Ἀναγνωστόπουλος ἐπαινεῖ τὸ βιβλίον καὶ δι' ἄλλα καὶ διότι « ἡ Σύνταξις τοῦ Λεξικοῦ — πολὺ ὁρθῶς ποιούσα — συνεμορφώθη πρὸς τὸν Κανονισμόν τῆς νεοελληνικῆς ὀρθογραφίας τὸν παρασκευασθέντα, ἀνεπισήμως ὅμως, ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ». Περιλαμβάνει συντόμως καὶ τὰ κύρια ὀνόματα.

Οὐχὶ μικρὰν ὠφέλειαν παρέχουν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σταματάκου φιλοπονούμενα ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις Λεξικά. Ἐξέδωκεν ἤδη πλήρες ἐπίτομον « Λεξικὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης » (Ἀθ. 1949) διὰ σύντομον προσανατολισμὸν παντὸς μελετῶντος τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Ἐκτενέστερον τούτου καὶ ἐν πολλοῖς σπουδαιότερον εἶναι τὸ « Λεξικὸν τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης, καθαρανεύσεως καὶ δημοτικῆς », τὸ ὁποῖον ἐκδίδεται ἀπὸ τοῦ 1952, εὐρίσκεται δὲ τώρα (1958) εἰς τὸ γράμμα Π. Ὁ Σταματάκος ἀποθησαυρίζει εἰς αὐτὸ τὸν τεράστιον πλοῦτον τῆς νεωτέρας γλώσσης μετ' ἐπιμελείας καὶ περισκέψεως, ὥστε τὸ βιβλίον τοῦτο νὰ καταστῇ χρήσιμον βοήθημα διὰ τε τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς ξένους ἐρευνητάς.

Παραλλήλως πρὸς τὰ Λεξικά ταῦτα ἐκδίδει ἀπὸ τοῦ 1949 καὶ « Κλασσικὸν Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν », δι' οὗ σκοπεύει νὰ συμπληρώσῃ τὰ δύο ἄλλα ἑλληνικά λεξικά. Τοῦτο τὸ Λεξικὸν ἐπιδιώκει νὰ καταστήσῃ « γνωστὸν τὸν ἔμψυχον καὶ ἄψυχον κόσμον τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς μέχρι τοῦ 12οῦ αἰῶνος μετὰ Χριστόν », συντάσσεται δὲ κατὰ τὸ Γερμανικὸν « Friedrich Lübkers Reallexikon des Klassischen Altertums », τὸ εἰς 8<sup>ην</sup> ἐκδοσιν (Berlin 1914) ἐπανεκδοθὲν ὑπὸ τῶν J. Geffcken καὶ E. Rich Ziebart, καὶ κατὰ τὸ ἀγγλικὸν « The Oxford Classical Dictionary » (Ὁξφόρδη 1949, ἀνατυπ. 1950 καὶ 1953) τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ τῶν M. Cary, J. D. Denniston καὶ ἄλλων<sup>2</sup>. Τὸ Κλασσικὸν Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν τοῦ Σταματάκου ἔχει ὅμως εὐρύτερον πρόγραμμα, διότι συνεξετάζεται ἐν αὐτῷ καὶ ἡ Τέχνη καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς. Οὕτως ἀποκτῶμεν ἐν Ἑλλάδι, μετὰ τὰ παρόμοια ἔργα τοῦ Ἀλεξ. Ρ. Ραγκαβῆ, Λεξικὸν τῆς

1. Πρὸβλ. Ἰω. Καλιτσουνάκη, ΠΑΑ 27 (1952), σελ. 49-52.

2. Βλέπε περὶ τῶν δύο τούτων Λεξικῶν κατωτέρω, σελ. 428 ἐκτενέστερον.

Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογίας (1888) καὶ μετὰ τὸ Λεξικὸν τῶν Ἑλλ. καὶ Ρωμ. Ἀρχαιοτήτων τοῦ (Σ μ ι θ -) Τ σ ι β α ν ο π ο ὐ λ ο υ (1890), τὰ ὁποῖα εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐξεδόθησαν, παρέσχον πολλὰς ὑπηρεσίας, ἀποκτιῶμεν νέον ὠφέλιμον βοήθημα.

Παρατηρῶ ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ ὅτι ἰδίᾳς προσοχῆς ἄξια εἶναι τὰ σχολικὰ λεξικά τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς (ἀλλὰ καὶ τῆς Λατινικῆς) γλώσσης, τὰ ἐπανειλημμένως ἐκδοθέντα (Γερμανιστὶ) παρὰ Teubner ἐν Λειψία καὶ Langenscheidt ἐν Βερολίῳ εἶναι ταῦτα παρὰ μὲν τῷ Teubner τὸ Ἑλληνογερμανικὸν τῶν Benseler-Kægi καὶ Γερμανοελληνικὸν τοῦ Karl Schenkl καὶ παρὰ τῷ Langenscheidt τὸ Ἑλληνογερμανικὸν τοῦ H. Menge<sup>1</sup> καὶ τὸ Γερμανοελληνικὸν τοῦ Otto Güthling. Ἐπὶ εὐρυτέρας βάσεως ἐδράζεται τὸ χρήσιμον δίτομον, Ἑλληνογερμανικὸν μετὰ κυρίων ὀνομάτων καὶ Γερμανοελληνικόν, τῶν Karl Jakobitz καὶ Ernst Ed Seiler (ε' ἐκδ. 1880) καὶ τὸ συντομώτερον τούτου τοῦ Val. Chr. Fr. Rost (-Ameis-Mühlmann) Ἑλληνογερμανικὸν (μετὰ συντόμου πίνακος κυρίων ὀνομάτων, γ' ἐκδ. 1862) καὶ Γερμανοελληνικὸν (ὑπὸ Rost, τὸ ὁποῖον ὁ E. Albrecht περιέκοψεν εἰς τὰς δι' αὐτοῦ γενομένας ἐπανεκδόσεις). Εἰς ἓνα τόμον συνεσωρεύθη καὶ συνεσφίγχθη (1875) ὑπὸ τῶν B. Suhle καὶ M. Schneidewin ὁ λεξικολογικὸς θησαυρὸς τῶν ἀρχαίων ἢ ἀρχαῖα γραψάντων Ἑλλήνων συγγραφέων<sup>2</sup>.

Δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ ἡ μνεῖα ἐνὸς πρωτοφανοῦς Λεξικοῦ ἐν Ἑλλάδι· τοῦτο εἶναι τὸ « Ἀντιλεξικόν, ἢ Θησαυρὸς Ἑλληνικῶν λέξεων καὶ φράσεων διατεταγμένων κατὰ λογικὴν σειρὰν » τοῦ Θεολ. Βοσταντζόγλου ('Αθ. 1949). Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐπιπόνου καὶ ἀξιολόγου αὐτοῦ ἔργου ἠθέλησε νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἀναγνώστας διὰ τὴν « ἐξεύρεσιν τῶν καταλλήλων λέξεων καὶ φράσεων διὰ τὴν ἀρτίαν διατύπωσιν τῶν ἰδεῶν του ». Συνετάχθη κατὰ τὸν γνωστὸν καὶ πολύχρηστον Ἀγγλικὸν Thesaurus of English Words and Phrases by P. M. Roget, ὁ ὁποῖος πολλάκις ἀνετυπώθη (α' ἐκδ. 1852). Τοιαῦτα Λεξικά ἐννοίων καὶ φράσεων ἔχουν καὶ αἱ ἄλλαι εὐρωπαϊκαὶ γλώσσαι. Ἀναφέρω παραδείγματος χάριν τὸ γερμανικὸν Λεξικὸν « Der Grosse Duden, Stilwörterbuch der deutschen Sprache », τὸ

1. Ἀνάλογον παρ' ἡμῶν εἶναι τὸ Ἑλληνικὸν Λεξικὸν (« Μικρὸς Θησαυρὸς » κλ.) τοῦ Ἀντ. Γιάνναρη (βλ. ἀνωτέρω).

2. Τὰ τρία ταῦτα σύντομα Ἑλληνογερμανικὰ Λεξικά 1) Jakobitz-Seiler (δίτομον, 3η ἐκδ. 1876), μετὰ καὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων (ἴδιος τόμος τὸ Γερμανοελληνικὸν 1871), 2) Val. Rost-Ameis-Mühlmann (4η ἐκδ. 1851, μονότομον, μετὰ ἰδίου καταλόγου τῶν κυρίων ὀνομάτων, καὶ 3) B. Suhle-M. Schneidewin, μονότομον, ἀποτελοῦσι πρότυπα πυκνῆς, ἀξιοπιστοῦ, εὐχρήστου καὶ πρακτικῆς Λεξικογραφικῆς ἐργασίας. Ἐξοικονομοῦσι δ' ἐν ἀνάγκῃ χρόνον διὰ ἀναδρομὴν εἰς ἐκτενέστερα ἔργα.



ὁποῖον εἶναι τὸ ἀντίστοιχον ἢ ὁμόζυγον τοῦ ὀρθογραφικοῦ « Der Grosse Duden, Rechtschreibung der deutschen Sprache und der Fremdwörter », τὸ ὁποῖον θεωρεῖται οἰονεὶ τὸ εὐαγγέλιον τῆς Γερμανικῆς ὀρθογραφίας, ἀριθμεῖ δὲ πλείστας ἐκδόσεις. Αἱ ἔκτενεῖς εἰσαγωγαὶ καὶ τῶν δύο αὐτῶν βιβλίων εἶναι χρήσιμοι *mutatis mutandis* καὶ δι' ἄλλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

Ἐν τέλει πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ τὸ « Λεξικόν » τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ « Συνώνυμα καὶ συγγενικά, Τέχνες καὶ Σύνεργα » (Ἀθήνα 1931). Ἐχει μέγαν πλοῦτον λέξεων. Ὁ Βλαστὸς κατήργησεν ἐν αὐτῷ, *suo Marte*, τὰ πνεύματα καὶ τὴν περισπωμένην.

Ἐν παρόδῳ ἀναφέρω ἐνταῦθα ὅτι, ὥς διὰ τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκδοθὲν λεξικὸν αὐτῆς ἦτο τὸ τοῦ Ἐρρίκου Οὐλερίχου, οὗτω διὰ τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν τὸ πρῶτον ἄξιον λόγου λεξικὸν ὑπῆρξε τὸ τῶν Ἀλ. Ραγκαβῆ, Α. Σαμουρκάση καὶ Ἰ. Νικολαΐδου τοῦ Λεβαδέως, ἐκδοθὲν τῷ 1842 ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γαλλικοῦ λεξικοῦ Λαβῶ καὶ τοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας (ἐκδόσις 1835). Αἱ γαλλικαὶ λέξεις ἐρμηνεύονται καὶ εἰς τὴν καθιερούσαν καὶ εἰς τὴν δημώδη ἑλληνικὴν<sup>1</sup>. Ἐπὶ τούτου ἐστηρίχθησαν εἰτα τὰ ἔκτενῃ γαλλοελληνικά λεξικά τοῦ Κωνσταντίνου Βαρβάτη (1860, δύο τόμοι) καὶ τὸ πολλάκις ἀνατυπωθὲν καὶ χρήσιμον τῶν Σχινᾶ καὶ Λεβαδέως (δύο τόμοι).

Σημειωτέον ὅτι εἶναι παραπολλὰ καὶ ἐν πολλοῖς ἀξιόλογα τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας Λεξικά τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἀγγλικήν, Γαλλικὴν, Γερμανικὴν καὶ Ἰταλικὴν γλῶσσαν. Ἀναφέρω τινὰ μόνον ἐξ αὐτῶν:

1. Ἄξια λόγου διὰ τοὺς χρόνους τῶν καὶ διδακτικὰ διὰ τὴν κατάστασιν τῆς τότε ἐκπαιδεύσεως τοῦ Γένους εἶναι δύο Λεξικά 1) « Λεξικὸν τῆς Γαλλικῆς γλώσσης παρὰ Γρηγορίου Γ. Ζαλίκογλου, Θεσσαλονικέως », Παρίσι. 1809 καὶ 2) τὸ « Λεξικὸν τῆς Γραικικῆς Γαλλικῆς τε καὶ Ἰταλικῆς γλώσσης, συνερανισθὲν τὸ πρῶτον παρὰ Γεωργίου Βεντότου, νῦν δὲ αὐθις εἰς φῶς ἄχθον ἐπιστάσις Σπουρίδωνος Βλαντῆ » (Ἐνετία 1816). Προλογίζων τὴν νέαν ἔκδοσιν τοῦ Βεντ. ὁ Βλαντῆς, τὴν ὁποίαν ἀφιερώνει εἰς τὴν « εὐσεβεστάτην καὶ ἐντιμοτάτην ἀδελφότητα τῶν ἐν τῇ κλεινῇ ταύτῃ τῶν Ἐνέτων πόλει ὀρθοδόξων Ἑλλήνων », λέγει, μετὰ ἐθνικῆς ὑπερηφάνειας προοιωνιζούσης τρόπον τινὰ τὴν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν, ὅτι « τὸ προσφερόμενον τοῦτο βιβλίον μῆτε εἶναι νέον, μῆτε ἔργον ἰδικόν μου, εὐέλπις εἰμι μὲ ὅλον τοῦτο ὅτι θέλετε τὸ ὑποδεχθῆ μετὰ ἰλαροῦ προσώπου, ὥς δυνάμενον νὰ συνεργήσῃ εἰς ὠφέλειαν τῆς Κοινότητος, ὁμοῦ μὲ τὰ τόσα ἄλλα καλὰ, δι' ὧν τὴν σήμερον λαμπρύνεται τὸ γένος μας ». Ὁ Ζαλίκογλου κάμνει μακρὸν ἐξ τὸ βιβλίον τοῦ πρόλογον (τὸν λέγει « προδιάθεσιν ») λίαν ἀξιανάγνωστον δι' ὅσα περὶ νεοελληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας πατριωτικώτατα γράφει ὁ ἐθνικὸς ἀνὴρ: « τῇ ἀληθείᾳ ἀπορίας ἄξιον εἶνε (παρατηρεῖ) πῶς τοσοῦτοι νέοι σπουδάζοντες ἐν τῇ ξενιτείᾳ, καὶ μάλιστα τὴν Ἱατρικὴν, δὲν προβλέπουσιν ὅτι τὸ νὰ ἐκδώσῃ ἕκαστος εἰς φῶς βιβλίον ἀνήκον εἰς τι ὧν ἔμαθεν, εἶνε τὸ ἰσχυρότερον συστατικὸν καὶ μαρτυρικὸν ὅτι δὲν ἔφθειραν ματαίως οὔτε τὴν ἡλικίαν τῶν, οὔτε τὰ χρήματα τῆς Πατρίδος μακρὸν αὐτῆς ». Πρβλ. τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Θ. Δημαρεᾶ, Ὁ Κοραῖς καὶ ἡ ἐποχὴ του, Ἀθήναι 1953, σελ. 49.



Ἀγγλοελληνικά. Τὸ δίτομον τοῦ Γ. Π. Λασκαρίδου καὶ Λ. Μυριανθέως (Λονδίνον 1882, ἀρχ. καὶ νέον συγχρόνως), τοῦ Ν. Κοντοπούλου (βλ. ἀμέσως κατωτέρω), καὶ τοῦ Ἀλ. Γεωργιάδου, τὸ Ἑλληνοαγγλικὸν τοῦ Γ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὸ ἀξιόλογον Ἑλληνοαγγλικὸν τοῦ Μιχαήλ Κωνσταντινίδου (νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης).

Γαλλοελληνικά, πλὴν τῶν ἀλλαχοῦ μνημονευομένων (Σκ. Βυζαντίου, Νικ. Κοντοπούλου), τὸ τοῦ Κωνστ. Βαροβάτη (-Ε. Γ. Καρθάγου, 1918), τὸ τοῦ Μαξίμου Δασκαλάκη (1893), τὰ ἔκτεν Ἀεξικά τρίτομον Ἑλληνογαλλικὸν 1908-1910, καὶ βραδύτερον ἐν Συμπλήρωμα, καὶ τὸ δίτομον Γαλλοελληνικὸν 1911-1912 τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Ἀντωνίου Ἡπίτη. Τὸ Ἑλληνογαλλικὸν μάλιστα παρέχει τοσαύτην γλωσσικὴν ὕλην εἰς λέξεις καὶ φράσεις, ὥστε χρησιμεύει καὶ δι' ἐπισημονικὸν γλωσσικὸν ὕλικόν.

Περὶ τοῦ πολυτίμου Ἑλληνογαλλικοῦ Ἀεξικοῦ τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος (ἐν σελίδι 390).

Τῶν νεωτέρων γερμανοελληνικῶν Ἀεξικῶν πρόδρομος εἶναι τὸ ἔκτεν καὶ ἀξιόλογον Deutsch-Neugriechisches Wörterbuch τοῦ λατροῦ Karl Weigel (Λειψία 1804). Ὁ Weigel ἐχρησιμοποίησεν ἐν τῷ Ἀεξικῷ τούτῳ καὶ τὰς βοτανικὰς συλλογὰς (Flora græca) τοῦ Sibthorp<sup>1</sup>. Ὁ αὐτὸς Weigel ἐξέδωκε προηγουμένως (1796) καὶ τὸ Ἑλληνογερμανικὸν αὐτοῦ μέρος<sup>2</sup>.

Περὶ ἄλλων Γερμανικῶν Ἀεξικῶν ἐγένετο ἤδη λόγος (πρβλ. Ἀντ. Γιάνναρης). Γερμανοελληνικά Ἀεξικά ἐξέδωκαν καὶ οἱ Χρ. Χάμαδαῖς καὶ Ἐμμ. Δρακόπουλος. Καὶ τὰ ἐν Λειψίᾳ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ

1. Χαρακτηριστικὴ διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους (1804) εἶναι ἡ ἐξῆς περικοπὴ ἀπὸ τὸν Πρόλογον τοῦ βιβλίου «Μὲ ἀπορίαν ἀνέγνωσεν ὁ ἐκδότης εἰς ἓνα τῶν τελευταίων ἀριθμῶν τοῦ Magazin encyclopédique μίαν διατριβὴν τοῦ ἐν Παρισίοις κυρίου Κοδρικᾶ, εἰς τὴν ὅποιαν ζητεῖ οὗτος νὰ ἀποδείξῃ τὴν ταυτότητα τῆς νέας Ἑλληνικῆς μετὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἄν κατὰ γράμμα θέλῃ κανεὶς νὰ ἐννοήσῃ τὰ γραφόμενα αὐτά, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁμιλῇ σοβαρὰ (wörtlich genommen kann dies ohnmöglich sein voller Ernst seyn). Ἀντιλέγουσιν εἰς τοῦτο, πολλοὶ ἑκατοντάδες ἑλληνικαὶ γλῶσσαι (Zungen) τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου, ὡς γνωστόν, εἰς τοὺς ἐκεῖ μορφωμένους ἑλληνικοὺς κύκλους ὁμιλεῖται ἀκόμῃ ἡ γλῶσσα καλύτερον ἀπὸ πανταχοῦ ἀλλαχοῦ καὶ ὁμοίωτερον, ὅσον εἶναι δυνατόν, πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν· περαιτέρω ἀποδεικνύει τοῦτο ἡ ὁμιλουμένη ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν καὶ κάτω, διὰ μέσου τοῦ Μορέα, τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους μέχρι Βιέννης κλ. Βεβαίως, καὶ ὁ ἐκδότης θεωρεῖ τοῦτο ὡς τὸ πιθανώτατον, ὁμολῶν ὁ κύριος Κοδρικᾶς διὰ τὴν γλωσσικὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἔθνους του, θὰ ἤθελε νὰ ὁμιλῇ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ ἀξιοπρέπειαν, καὶ εἰς τοῦτο δὲν ἔχει ἄδικον».

2. «Λεξικὸν Ἀπλορωμαϊκῶν Γερμανικῶν καὶ Ἰταλικῶν». Ἡ μετάφρασις εἰς τὴν Ἰταλικὴν γίνεται ἐκ τοῦ Σομαβέρα.

Karl Petraris (= Steiner) ἀμφότερα τὰ μέρη, καὶ τὰ παρὰ Langensdeidt Ἑλληνογερμανικὸν (Ἰω. Μητσοτάκη) καὶ Γερμανοελληνικὸν (Karl Dieterich) εἶναι μὲν σύντομα ἀλλὰ πρακτικῶς διατεταγμένα.

Ἱταλοελληνικὸν δὲ γνωστότατον εἶναι καὶ παραμένει τὸ τοῦ Μ. Π. Περιδίου. Δὲν ἐπεχείρησέ τις τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀκόμη νὰ συγγράψῃ ἐν κατάλληλον πρὸς τὰς σημερινὰς ἀνάγκας<sup>1</sup>.

Πολὺς γλωσσικὸς θησαυρὸς ἀπεταμιεύθη καὶ εἰς τὰ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐκδοθέντα καὶ τὴν ζωικότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καταφανῶς δεικνύοντα τρία μεγάλα ἐγκυκλοπαιδικὰ ἔργα, τὸ τοῦ Ἑλευθερουδάκη (τόμοι 1-12, 1926-1932) μετὰ μονοτόμου Λεξικοῦ ἐπιτομῆς του, καὶ ἡ «Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία» (τόμοι 1-24, 1926-1934) τῆς ἐκδοτικῆς ἐταιρείας «Πυρσός»<sup>2</sup>, καὶ τὸ «Νεώτερον Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν τοῦ «Ἠλίου» ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Πασσᾶ τόμ. 1-18, μετὰ συντόμου μονοτόμου ἐπιτομῆς τοῦ μεγάλου (1948-1955).

Πλὴν τῶν τριῶν τούτων ἐγκυκλοπαιδικῶν ἔργων ὑπάρχει καὶ τὸ παλαιότερον Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν (τόμ. 1-6 καὶ Συμπλήρωμα ὡς 7ος τόμος), τοῦ ὁποίου οἱ δύο πρῶτοι τόμοι ἐξεδόθησαν τῇ ἐπιστάσι Νικολ. Γ. Πολίτου (βλ. ἀνωτέρω), συνεχίσθη δὲ ἔπειτα ἡ ἔκδοσις καὶ ἐπερατώθη ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου Μπάρτ<sup>3</sup>.

1. Τὸ τοῦ Ἱταλοῦ Eliseo Brighenti Ἑλλ.-Ἱταλ. καὶ Ἱταλ.-Ἑλλ. λεξικὸν (Milano 1912) ἔκρινε ἐν τῇ Berl. Phil. Woch., 11 Ἰανουαρ. 1913 (στήλ. 54 ἐξ.).

2. Ἐπανεκδίδεται τώρα, 1957, μετὰ συμπληρωματικῶν παραρτημάτων.

3. Ὁ Μπάρτ οὗτος εἶναι ὁ «Γερμανοέλλη», ὡς ἐκάλεε ἑαυτὸν (ἰδ. Λεξ. Ἑλευθερ.), Γουλιέλμος Barth, βιβλιοπώλης κατ' ἀρχάς, εἶτα δὲ καὶ διδάκτωρ τῆς φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν γενόμενος (1901). Ἐγεννήθη ἐν Βεσφαλίᾳ (1856), εἰκοσιεξαετῆς ἦλθε (1882) εἰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ ἔζησε ὡς λόγιος, βιβλιοπώλης καὶ ἐκδότης, ἀπέθανε δὲ τῷ 1940. Τὸ ὄνομά του ἔγινε γνωστόν, ἀφ' οὗτου ἀνέλαβε μετὰ τοῦ αὐστριακοῦ Χίρστ (von Hirst) τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου τούτου παρ' ἡμῶν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν Ἑγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ (1889-1898), τοῦ ὁποίου, ὡς ἐλέχθη, οἱ δύο (πολὺ ἐκτενέστεροι τῶν ἄλλων) πρῶτοι τόμοι ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Νικολάου Πολίτου τῇ συμπράξει ὑπερεννήχοντα ἐκ τῶν γνωστοτέρων τῶν χρόνων ἐκείνων λογίων. Οἱ μετὰ ταῦτα τρεῖς τόμοι ἐσυντομεύθησαν ἐξ οἰκονομικῶν λόγων. Ἐξεδόθη δὲ καὶ Συμπλήρωμα ὡς ἔβδομος τόμος (1889-1898). Ὁ Μπάρτ ἔγραψε καὶ πολλὰς φιλολογικὰς διατριβάς ἐν τῇ «Ἀθηνᾷ» (ἐρμην. καὶ κριτικὰ εἰς τινα χωρία τοῦ Σοφοκλέους, τόμ. 11, διορθ. εἰς Δημοσθ., τόμ. 12, μορῖα - σπικός, τόμ. 17, κλ.) καὶ ἐν τῇ «Ἀρμονίᾳ» 1900-1902 (Τὸ ταύρειον ἔσμα, Ἡ ἀρχαιοτ. θρησκεία ἐν Ἑλλάδι κλ.). Ἰδίᾳ δὲ ἐξέδωκεν ἐν ἰδίῳ τεύχει καὶ τὰ κεφάλαια 1-40 τῆς Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτείας καὶ ἐν ἄλλῳ τεύχει σημειώσεις εἰς αὐτά. Μνημονεῦτα ἡ γερμανιστὶ συνταχθεῖσα Γραμματικὴ τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσης (Unterrichtsbrieft für das Selbststudium der Neugriechischen Sprache, Λειψία 1896),



Ἀνωτέρω ἐμνημονεύθη τὸ δίδομον « Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιο-  
λογίας » ὑπὸ Ἀλ. Ραγκαβῆ (Ἀθ. 1888), τὸ ὁποῖον εἶναι σχεδὸν μετὰφρα-  
σις παλαιότερας ἐκδόσεως τοῦ Γερμανικοῦ Reallexikon des klassischen  
Altertums τοῦ Friedrich Lübker. Τὴν τελευταίαν (δγδόν) ἔκδοσιν (Teu-  
bner, 1944) τούτου (βλ. ἄνωτ.) ἐπεξεργάσθησαν πολλοὶ Γερμανοὶ λόγιοι  
ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ J. Geffcken, τοῦ συγγραφέως τῆς Ἑλληνικῆς Γραμ-  
ματολογίας, καὶ τοῦ γνωστοῦ φιλέλληνος καθηγητοῦ Erich Ziebarth. Τὸ  
ἔργον τοῦτο εἶναι ἀξιόλογον καὶ σχετικῶς σύντομον βοήθημα περὶ τῶν πρα-  
γμάτων καὶ κυρίων ὀνομάτων τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ἐσχεδιάζετο δὲ νέα  
ἔκδοσις, τελειότερα ἀκόμη καὶ πληρεστέρα, ἀλλὰ τὰ ἐπακολούθησαντα γεγο-  
νότα τῶν δύο Παγκοσμίων Πολέμων ἐματαίωσαν κατὰ τὰ φαινόμενα τὸ σχέ-  
διον τοῦτο, τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον καὶ οἱ δύο οὔτοι ἄνδρες ἐξέλιπον ἤδη.  
Παραλλήλως ἔχομεν (βλ. καὶ ἄνωτέρω) εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν μεταπε-  
φρασμένον τὸ A Dictionary of Greek and Roman antiquities τοῦ Wil-  
liam Smith (Λονδ. 1882) ὑπὸ Σωκρ. Τσιβανοπούλου « Λεξικὸν  
τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν ἀρχαιοτήτων » (Ἀθ. 1890). Τὴν δευτέραν  
ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ τούτου τοῦ W. Smith εἶχεν ἤδη μεταφράσει ὁ Δημή-  
τριος Πανταζῆς (Ἀθ. 1860). Ὡς ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς τὸ τε πρωτότυ-  
πον συνεγράφη καὶ αἱ μεταφράσεις αὐτοῦ (ἄνευ προσθηκῶν) ἐγένοντο, δὲν  
εἶναι δυνατὸν συμβουλευμένός τις αὐτὰ νὰ περιμένη ἐξ αὐτῶν καὶ τὴν τελευ-  
ταίαν τῆς ἐπιστήμης λέξιν. Ἀλλὰ ἐπειδὴ καὶ πολλὰ ἐν τῇ φιλολογικῇ ἐπι-  
στήμῃ παραμένουσι σταθερῶς καὶ ἀσφαλῶς βεβαιωμένα ἐξακολουθοῦν αὐτὰ  
τὰ δύο βιβλία νὰ εἶναι διὰ ταῦτα χρήσιμα καὶ βοηθητικά<sup>1</sup>.

βιβλίον μετ' ἐπιμελείας καὶ κατ' αὐστηρὰν ἐφαρμογὴν τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας κατὰ  
τὰ διδάγματα τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι συντεταγμένον. Τούτου ὑπάρχει καὶ συντομο-  
τάτη ἐπιτομή (1912). Ὁ Μπάρτ διετέλεσε καὶ Πρόεδρος τῆς Γερμανικῆς Ἑταιρείας  
(Gesellschaft) « Φιλαδέλφεια » καὶ ὑπῆρξε καὶ ἐκ τῶν ιδρυτῶν τοῦ ἐν Ἀθῆναις  
Γερμανικοῦ Σχολικοῦ Συλλόγου (Schulverein). Συνέγραψε περαιτέρω ὁ λόγιος ἀνὴρ  
(γερμανιστὴ) καὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς ἐν Ἀθῆναις Γερμανικῆς Ἑταιρείας « Φιλαδέλφεια »  
(Ἀθῆναι 1936) καὶ τὴν « Ἱστορίαν τοῦ Γερμ. Σχολείου Ἀθηνῶν μέχρι τέλους τοῦ  
πρώτου παγκοσμίου πολέμου » (Ἀθῆναι 1937) καὶ μετέφρασεν εἰς τὴν Γερμανικὴν  
τὰ ἔργα τοῦ Ἰω. Σβορώνου, « Τὰ Νομίσματα τῶν Πτολεμαίων » καὶ « Τὸ Ἑθνι-  
κὸν Μουσεῖον ». Παρέσχε πολλὰς ὑπηρεσίας διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἐλληνογερμανι-  
κῶν ἐπιστημονικῶν καὶ πνευματικῶν σχέσεων καὶ ἐβοήθει προθύμως τοὺς Ἕλληνας  
λόγιους, οἵτινες ἔγραφον γερμανιστὶ διατριβάς, ἢ μετέφραζεν εἰς τὴν Γερμανικὴν βιβλία  
των. Πρβλ. νεκρολογίαν του ἐν τῇ ἐφημερίδι « Neue Athenen Zeitung » τῆς 28  
Φεβρ. 1940.

1. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ μετεφράζοντο παρ' ἡμῶν ἔστω καὶ τὸ μικρότερον  
ἀλλ' ἀξιόλογον The Oxford Companion to Classical Literature ὑπὸ Sir Paul  
Harvey (ἐκδοθὲν μὲν τὸ πρῶτον τῷ 1937, ἀνατυπωθὲν δὲ μετὰ προσθηκῶν καὶ  
βελτιώσεων τῷ 1940 καὶ 1946) ἢ τὸ τοῦ Smith's, Smaller Classical Dictionary  
ed. by E. H. Blakeney (Everyman's Library, ἀριθμ. 495), τὸ ὁποῖον



Ἐσχάτως ἐξέδωκαν (πρὸβλ. καὶ σελ. 423) οἱ Ἄγγλοι φιλόλογοι M. Cary, J. D. Denniston, J. Wight Duff, A. D. Nock, W. D. Ross, H. H. Scullard, τὸ «The Oxford Classical Dictionary» (Oxford, Clarendon press, τὸ πρῶτον τῷ 1949, ἀνατύπωσις ἀμέσως τὸ 1950). Εἶναι κατὰ τοῦτο εἰρησυχότερον καθ' ὅσον δὲν περιέχει τὸν μέγαν φόρτον τῶν ἄλλως τόσον ἐνίοτε χρησίμων τοῦ Γερμανικοῦ Lübker · Geffcken · Ziebarth παραπομπῶν τῆς βιβλιογραφίας, ἣτις ἔχει τακτοποιηθῇ περιληπτικῶς εἰς τὸ τέλος ἐκάστου ἄρθρου.

Περὶ τῆς μεγάλης Realeñkyklopädie τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος τῶν Pauly · Wissowa · Kroll · Witte · Mittelhaus · Ziegler, ἣτις ἤρχισεν ἐκδιδομένη τῷ 1894 καὶ μόλις τώρα, μετὰ 65 σχεδὸν ἔτη, πλησιάζει εἰς τὸ τέλος τῆς (Valerius), δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐνταῦθα ἐκτενέστερος λόγος.

Ἐκ τῶν εἰδικῶν Λεξικῶν, τὰ ὁποῖα ἔχομεν, μνημονευτέα τὸ τρίτομον Λεξικὸν τοῦ Ἀντων. Ἡπίτη (πρὸβλ. καὶ σελ. 426) «Λεξικὸν Γαλλοελληνικὸν καὶ Ἑλληνογαλλικὸν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν ὄρων» (Ἀθ. 1895 · 1898) καὶ τὸ πολύτιμον καὶ σπάνιον Φυτολογικὸν Λεξικὸν (Ἀθ. 1914) τοῦ φυτολόγου Παναγιώτη Γενναδίου, ἀδελφοῦ τῶν Ἀναστασίου καὶ Ἰωάννου Γενναδίου. Τὸ φυτολογικὸν τοῦτο Λεξικὸν συμπληροῖ τὴν ἀξιόλογον ἐργασίαν τοῦ Θ. Χελδράιχ · Σπ. Μηλιαράκη, Δημόδω ὀνόματα τῶν φυτῶν (Ἀθ. 1910) τὴν δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Πανεπιστημίου (τόμ. 7, σελ. 239 · 486).

Ἡ καλλιέργεια τῆς φιλολογίας ἐν Ἑλλάδι ὑπερβηθῆθη καὶ διὰ πολλῶν ἐπιστημονικῶν *περιοδικῶν*, ἧς ὧν σπουδαιότατον εἶναι τὸ καὶ νῦν ἀκόμη ἐκδιδόμενον «Ἀθηνᾶ» τὸ ὄργανον τῆς ἐν Ἀθῆναις «Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας». Τὴν ἑταιρείαν ταύτην ἱδρυσαν τῷ 1889, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἐν Γοττῖγκη «Gesellschaft der Wissenschaften», οἱ Κωνσταντῖνος Κόντος, Λουκάς Παπαϊωάννου, Παναγιώτης Καββαδίας, Ρήγας Νικολαΐδης, Σπυρίδων Βάσης, Γεώργιος Χατζι-

ἐξεδόθη τῷ 1910 τὸ πρῶτον, ἐπεθεωρήθη δὲ καὶ συνεπληρώθη τῷ 1937. Πρόσθετες καὶ εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν ὑπάρχουν τοιαῦτα μικρὰ ἐπιτομα καὶ πρακτικὰ Λεξικά. Παραβλεπομένου τοῦ παλαιοῦ μικροῦ Λεξικοῦ τοῦ Oskar Seyffert (Λειψ. 1882) ὑπὸ τὸν τίτλον Lexikon der Klassischen Altertumskunde, ἔχομεν νεώτερα τὸ τοῦ Hans Lamer, Wörterbuch der Antike (Λειψ. 1933) καὶ δὴ καὶ εἰς δευτέραν ἐκφυλισμένην ἐκδοσιν (1936), τὸ Tusculum Lexikon der Griechischen und Lateinischen Literatur vom Altertum bis zur Neuzeit (1948) καὶ τελευταίως τὸ ἐπίσης ἀξιόλογον Kleines Lexikon der Antike ὑπὸ Otto Hiltbrunner (Μόναχον 1946, β' ἐκδ. ἐπιθεωρηθεῖσα καὶ ἐπανηθεῖσα 1950).

Παλαιὸν ἄλλ' οὐχὶ ἄχρηστον παρόμοιον Λεξικὸν εἶναι τὸ Διδότειον (Παρίσι. 1865) Dictionnaire de Biographie, Mythologie, Géographie anciennes, traduit, en grande partie, de l'anglais du docteur Smith par M. N. Theil.

δάκις, Κυπάρισσος Στέφανος, Ἀντώνιος Οἰκονόμος καὶ ἄλλοι, μὲ τὸν σκοπὸν τῆς καλλιτεργείας τῶν ἐπιστημῶν ὑπὸ γενικὴν ἔποψιν (εἰς τοὺς πρώτους τόμους τῆς « Ἀθηνᾶς » ὑπάρχουσι καὶ μαθηματικά, φυσικαί, ἱατρικαί κλπ. διατριβαί), εἶχε λοιπὸν σκοπὸν αὕτη ἡ « Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία », οἷον ἔχουσι αἱ Ἀκαδημαῖαι. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἐθεώρησε καλὸν (1932) νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς ἔργα φιλολογικοῖστορικοῦ περιεχομένου, καὶ τοιαῦτα εἶναι ἔκτοτε καὶ αἱ ἐν τῇ « Ἀθηνᾷ » δημοσιευόμεναι διατριβαί<sup>1</sup>.

Παρὰ τὴν « Ἀθηνᾶν » δημοσιεύεται ἀπὸ τοῦ 1949 τὸ φιλολογικὸν περιοδικὸν « Πλάτων » Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων φιλολόγων (1949 ἕξ. μέχρι τοῦδε ἑννέα τόμοι). Τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἰδρύθη ἐπὶ εὐρυτέρων τῆς « Ἀθηνᾶς » βάσεων, καθότι περμαχεῖ συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ βιοτικῶν συμφερόντων τῆς Ἑταιρείας.

Παλαιότερα καὶ γνωστότερα περιοδικά, γενικωτέρου μᾶλλον περιεχομένου, ἀλλὰ καὶ μὲ διατριβάς σχετικὰς πρὸς τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν εἶναι ἡ « Πανδώρα » τόμ. 1-22 (1850-1872), ἡ « Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν » Φιλολογικὴ καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, τόμ. 1-24 (1857-1877), ὁ « Λόγιος Ἑρμῆς » τοῦ Κ. Κόντου (τόμ. 1, 1866, ἐν Λουγδούφῳ τῶν Βατάβων, τόμ. 2, τεύχος 1, ἐν Ἀθ. 1876), ὁμωνύμως σχεδὸν πρὸς τὸ περίφημον ἔκεινον περιοδικὸν « Ἑρμῆς ὁ Λόγιος », τὸ ὁποῖον ἵδρυσεν (1811) ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς ἐν Βιέννῃ (βλέπε Δ. Θερεϊανοῦ, Ἀδαμ. Κοραῖν, τόμ. 2, 295 ἕξ.), ὁ « Φιλίστωρ » Σύγγραμμα Φιλολογικὸν καὶ Παιδαγωγικόν, ἐκδιδ. ὑπὸ Σ. Κουμανούδη, Κ. Ξανθοπούλου καὶ Δ. Ι. Μαυροφρύδου (Ἀθ. 1861-1863, τόμ. 1-4), ὁ « Σωκράτης » σύγγραμμα φιλολογικὸν καὶ παιδαγωγικὸν Ἀθ. 1874 (τόμ. 1), τὸ διὰ τοὺς τότε χρόνους σπουδαῖον « Ἀθήναιον » (Ἀθ. 1872-1882 τόμ. 1-10), ἡ « Ἑβδομῶς » (1884-1892 τόμ. 1-9), ἡ « Ἑστία » τόμ. 1-28 (1876-1896) καὶ σήμερον ἡ « Νέα Ἑστία » (ἀπὸ τοῦ 1927 ἕξ.) ὑπὸ τὸν Γρηγ. Ξενόπουλον καὶ μετ' αὐτὸν τὸν Πέτρον Χάρην, ὁ « Ἑλληνομνήμων » τοῦ Ἀνδρ. Μουστοξύδου τόμ. 1-12 (1843-1853) (περὶ τοῦ « Νέου Ἑλληνομνήμονος » βλ. ἀνωτ. Σπ. Λάμπρος), ὁ « Παρνασσός » (1877-1895) τόμ. 1-17, καὶ βραδύτερον ἡ « Ἐπετηρίς τοῦ Παρνασσοῦ » καὶ εἴ τι ἄλλο. Εἰς ταῦτα ἔχει ἀποταμιευθῇ πλείστη ὅση ὕλη σχετικὴ πρὸς τὴν ἀρχαίαν, μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν Ἑλλάδα, καὶ εὐχῆς ἔργον θὰ ᾔητο ἡ ἔκδοσις γενικοῦ εὐρετηρίου καθ' ὕλην τῶν περιοδικῶν τούτων. Πλὴν τῶν διατριβῶν τῶν

1. Πρὸβλ. Ν. Τωμαδάκη ν, Περὶ τοῦ ἔργου τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας ἐν Ἀθήναις (1888-1957), ἐν « Ἀθηνᾷ », τόμ. 61 (1957), σελ. 331-338. Ὁ καθηγητῆς Νικόλαος Τωμαδάκης εἶναι σήμερον ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ « Ἀθηνᾶ » καὶ τῆς « Ἐπετηρίδος τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν ». Αὐτός, γενικῶς εἰπεῖν, διεξάγει καὶ τὰς ἐργασίας τῆς τε « Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας » καὶ τῆς « Ἑταιρείας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν ».

Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων πολλοὶ εἶχον σπουδάσει εἰς Πανεπιστήμια τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἔχουσι γράψαι εἰς τὰ περιοδικὰ αὐτὰ καὶ πολλοὶ ξένοι λόγιοι εἴτε Ἑλληνιστὶ εἴτε εἰς τὴν γλῶσσάν των.

Γενικωτέρου φιλολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ περιεχομένου εἶναι τὸ περιοδικὸν «Ἑλληνικά», τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ 1928 ἐξέδωκε μέχρι τοῦ 1933 (τόμ. 1-11) διὰ τοῦ Γεωργίου Δροσίνῃ ὁ «Σύλλογος τῶν ὠφελίμων βιβλίων» ὑπὸ τὴν διευθύνσιν τῶν Κ. Ἀμάντου καὶ Σ. Κουγέα. Ἀπὸ τοῦ 1952 ἐπανεκδίδεται (ὡς τόμος 11 ἐξ.) ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Στίλ. Κυριακίδου καὶ Λίνου Πολίτου. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1957 ἤρξατο δημοσιευόμενον καὶ τὸ περιοδικὸν «Πελοποννησιακὰ» (τόμ. 1-2 Ἀθ.) ὑπὸ τῆς «Ἐταιρείας Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν». Ἀπὸ τοῦ 1926 ἐξ. ἡ συσταθεῖσα τότε «Ἀκαδημία Ἀθηνῶν» ἐκδίδει τὰ «Πρακτικά» αὐτῆς (μέχρι τοῦδε τόμοι 1-32), ἐν οἷς (καθὼς καὶ εἰς τὰς «Πραγματείας» τῆς, μέχρι τοῦδε τόμοι 1-21) καταχωρίζονται καὶ διατριβαὶ τῶν φιλολογικῶν αὐτῆς μελῶν ἢ ἄλλων, ὑπὸ μελῶν αὐτῆς παρουσιαζομένων τῶν μελετῶν των εἰς τὴν Ἀκαδημίαν.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ ἀνεφάνησαν ἢ ἀναφαίνονται προάγοντα καὶ ἐρευνῶντα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἰδίους τοπικοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Ἀναφέρω τινά, καίπερ μὴ σχέσιν ἔχοντα ἄμεσον πρὸς τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν. Εἶναι ἡ «Χριστιανικὴ Κρήτη» (1912-1914), ἥτις ἐξεδίδετο ὑπὸ τῆς μητροπόλεως Κρήτης, διευθύνοντος τοῦ Στεφάνου Ξανθοῦ-δίδου. Τὰ «Κρητικά» ἐν Χανίοις, τόμ. 1 (1930)-2/3 (1933).

Τὰ «Ἡπειρωτικά Χρονικά», ἐκδιδόμενα προνοίᾳ τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων Σπυρίδωνος Βλάχου (1926-1941, τόμ. 1-15).

Τὰ «Θεσσαλικά Χρονικά», τόμ. 1-5 (1930-1936).

Ἡ «Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν», τόμ. 1-4 (1938-1941), τὰ καὶ νῦν ἐν Ἡρακλείῳ τῆς Κρήτης ἐκδιδόμενα «Κρητικά Χρονικά» (τόμ. 1, 1947 ἐξ., μέχρι νῦν τόμ. 10), χορηγούντος τοῦ Ἀνδρέου Γ. Καλοκαυρινοῦ (Πετυχάκη), ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐπισκόπου Λάμπης Εὐμενίου Φανουράκη, τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Νικολάου Πλάτωνος καὶ ἄλλων (1947 ἐξ.).

Τὰ «Κυπριακά Χρονικά» ἐν Κύπρῳ, τόμ. 1-13 (1923-1937).

Τὰ «Χιακὰ Χρονικά», ἐκδ. ὑπὸ Κ. Ἀμάντου (1911-1926), τόμ. 1-6.

Τὰ ἐν Ἀθήναις «Μικρασιατικά Χρονικά» (1928-1952), τόμ. 1-5.

Τὸ «Ἀρχεῖον τοῦ Πόντου» (1928 ἐξ.), τὰ «Θρακικά» (1928-1944), τόμ. 1-20.

Περαιτέρω αἱ καὶ νῦν συνεχιζόμεναι «Ἐπετηρίδες» τῶν Ἀρχεῖων τῆς Ἀκαδημίας (ἐπίζηλον ἔργον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπεχέρισαν οὕτω ἄλλαι Ἀκαδημαίαι), ἡ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου (1939 ἐξ.),



ἡ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου (1939 ἐξ.), ἡ τοῦ Ἀρχείου Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου (1948 ἐξ.) καὶ τὸ Λεξικογραφικὸν Δελτίον (1930 ἐξ.).

Εἰς τὸ «Λεξικογραφικὸν Δελτίον» καταχωρίζονται συνήθως μελέται τῶν συντακτῶν τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ. Ὑπὸ τοῦ Ἀρχείου τούτου παρασκευάζεται καὶ συντάσσεται καὶ τὸ μνημεῖωδες Λεξικόν, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ 1933 ἐκδίδεται ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης τῆς τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων», περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἤδη ἀνωτέρω ἐκτενέστερος λόγος.

Μνημονευτέον καὶ τὸ παλαιότερον ὡς Παράρτημα τῆς «Ἀθηνᾶς» ἐκδοθὲν «Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Μέσης καὶ Νέας Ἑλληνικῆς», τόμ. Ε' (1920) καὶ Σ' (1923)<sup>1</sup>.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω «Ἐπετηρίδας» πρέπει νὰ προστεθοῦν 1) ἡ «Ἐπετηρὶς» τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου *Παρασός*, 1896-1917 τόμος 1-13 καὶ 2) ἡ «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» κατὰ διαλείμματα ἀπὸ τοῦ 1925 συνεχιζομένη, καὶ ἡ «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», ἐπίσης ἀπὸ τοῦ 1927 κατὰ διαλείμματα συνεχιζομένη.

Πρὸ παντὸς πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ «Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς» (1837 ἐξ.) καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ 1915 καὶ ἐξῆς κατὰ διαλείμματα ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας «Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον», τὰ ὁποῖα πολυλαχῶς ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ προάγουσι καὶ τὴν φιλογλικὴν ἐρευναν. Ἐπίσης μνημονευτέον καὶ τὸ Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος», ἐκδ. ὑπὸ Ἀ ν α σ τ. Κ. Ὁ ρ λ ά ν δ ο υ 1935 ἐξ., τὰ «Βυζαντινὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ», ἐκδ. ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ ὑπὸ Ν. Μ α κ ρ ῆ (1946-1949), τεύχη 1-2. Ἐκτὸς τούτων τὸ «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας» (1883, μέχρι τοῦ 1958 ἐξεδόθησαν 11 τόμοι κατὰ διαφόρους ἐποχάς), καὶ τὸ περιοδικὸν τοῦ ἄλλοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει δράσαντος «Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου» (1863-1914), τοῦ ὁποίου τὰ τῆς ἰδρύσεως ἐξετέθησαν ἤδη ἀνωτέρω (σελ. 365, σημ. 3). Συντόμως παρατηρῶ καὶ ἐνταῦθα ὅτι ὁ Σύλλογος οὗτος ἰδρύθη (1861) καὶ ἀνήχθη εἰς τὸ ἐπιφανέστερον τῶν χρόνων ἐκείνων σωματεῖον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀνήχθη εἰς εἰδὸς τι Ἀκαδημίας, περιλαμβάνον εἰς τὰ μέλη του διαπρεπεστάτους Ἕλληνας καὶ ξένους ἐπιστήμονας<sup>2</sup>. Τοῦ ἰδρύματος τούτου ἐπίτευγμα εἶναι καὶ ἡ ἐν τοῖς προηγουμένοις

1. Εἰς τοὺς δύο τούτους τόμους εὐρίσκονται ἀξιόλογοι γλωσσικαὶ πραγματεῖαι (Γ. Χατζιδάκι, Ν. Πολίτου, Στεφ. Ξανθοῦδиду, Π. Φουρίκη, Σταμ. Ψάλτη, Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Π. Λορεντζάτου, Φ. Κουκουλὲ καὶ πολλῶν ἄλλων) μετὰ βιβλιογραφίας καὶ φιλογλικῶν εἰδήσεων.

2. «Ἡ Ἐταιρεία τῶν Φιλομαθῶν» ἐν Κερκύρᾳ καὶ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει «Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» ὠφέλησαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν πολὺ περισσότερον, ἐδρεύοντες μακρὰν τῆς Ἑλληνικῆς πρωτεύουσας ἢ

πολλάκις ἀναφερομένη « Ζωγράφειος Βιβλιοθήκη », κληθεῖσα οὕτω ἐκ τοῦ δωρητοῦ της Χ ρ η σ τ á κ η Ζ ω γ ρ á φ ο υ , ἡ περιλαμβάνουσα συλλογὴν 16 μεγάλων τόμων ἐκδόσεων ἀρχαίων συγγραφέων<sup>1</sup>. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιάδου καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Μ α τ θ α ί ο υ Πα ρ α ν ί κ α ἐπῆλθε κλονισμὸς εἰς τὰ τῆς Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης. Οἱ τελευταῖοι ἐκδοθέντες τόμοι της εἶναι οἱ τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ Σπ. Μωραΐτου. Ὅσον καὶ ἂν θὰ ἤθελε κανεὶς νὰ καταδικάσῃ τὸ πρόγραμμα τούτων τῶν δημοσιευθεισῶν διεξοδικῶν ἐκδόσεων ὥς μὴ πρακτικόν<sup>2</sup>, καὶ ὥς μὴ ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰς τότε ἐθνικὰς ἐν τῇ παιδείᾳ ἀνάγκας, οἱ δημοσιευθέντες τόμοι ἀποδεικνύουσιν ὅτι δυνατὸν νὰ υπάρξῃ καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀδρὰ φιλολογικὴ ἐπιστήμη καὶ ἔρευνα.

Παρόμοιαι, ἀλλὰ πολὺ συντομώτεραι καὶ πρακτικώτεραι ἐκδόσεις « Βιβλιοθηκῶν » εἶναι ἡ ἐν Λειψίᾳ πρὸ ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν ἐκδοθεῖσα παρὰ τῷ ἐκδότῃ (Verlag) Wilhelm Engelmann (περιέχει τὸν Αἰσχύλον, μετὰφρ. καὶ σημ. J. A. Hartung, μερικὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸν Δημοσθένη, Εὐριπίδην, μετὰφρ. καὶ σημ. τοῦ J. A. Hartung, Ὀμήρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν, μετὰφρ. Joh. Minckwitz, Λόγους τοῦ Ἰσοκράτους, Πίνδαρον, μετὰφρ. καὶ σημ. τοῦ J. A. Hartung, Πλάτωνα χωρὶς δῆλωσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ μεταφραστοῦ, Σοφοκλέα, μετὰφρ. καὶ σημ. τοῦ J. A. Hartung, καὶ Θουκυδίδην) καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἡ Γαλλικὴ Collection Budé Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων, ἡ ἐκδιδομένη κοινῇ συνεργασίᾳ τῶν Γαλλικῶν Πανεπιστημίων, ὑποδειγματικὴ εἰς τὸ εἶδος της<sup>3</sup>.

Τοὺς Ἀγγλους καὶ Ἀμερικανοὺς ὑπηρετεῖ ἡ J. Loeb Classical Library, συλλογὴ ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀμερικανοῦ τραπεζίτου James Loeb χάριν τῶν συμπατριωτῶν. Ὑπολείπεται πολὺ τῆς Γαλλικῆς Collection Budé.

Ἰδιαίτερας εὐφήμου μνείας πρέπει νὰ τύχῃ ἐν τῇ παρούσῃ ἐπισκοπῇ

ὅσον ὅλοι ὁμοῦ οἱ διάφοροι ἐν τῇ πρωτευσίᾳ τότε σύγχρονοι δὲ αὐτῶν Σύλλογοι, εἴτε Ἑταιρεῖαι εἴτε Ἐνώσεις (Θ ε ρ ε ι α ν ό ς, Φιλ. Ὑποτ., σελ. 130).

1. Πρβλ. ἀνωτέρω διὰ τὰς βιογραφίας τῶν Ἑλλήνων ἐκδοτῶν, ἐνταῦθα δὲ ἀναγραφῶσιν οἱ τόμοι κατὰ συγγραφεῖς. Σ ο φ ο κ λ ῆ ς, Ἀντιγόνη (1887, Δημ. Σεμιτέλος), Ἠλέκτρα (1910, Πέτρος Παπαγεωργίου), Εὐριπίδης (1888-1903, Δημήτρ. Βεργαδάκης, εἰς τόμ. 1-3), Φοίνισσαι - Ἐκάβη, Ἰππόλυτος, Μήδεια - Ἰφιγένεια, Ἠλέκτρα, Ἀλκαστις), Ἡ σ ι ο δ ο ς (1889, Κάρολος Σίττλ), Αἰ σ χ ῡ λ ο ς (1891-1910, Νικόλαος Wecklein καὶ Εὐγένιος Ζωμαρίδης, εἰς τόμους 1-3) Πέρσαι, Ἐπὶ ἐπὶ Θήβας - Προμηθεὺς, Ἰκέτιδες, Ἀποσπάσματα - Ὁρέστεια, Ξενοφῶν, Κύρου Ἀνάβασις (1900, Ἰω. Πανταζίδης), Π λ á τ ω ν (1905-1913, Σπ. Μωραΐτης εἰς τόμους τρεῖς πρβλ. ἀνωτέρω) Ἀπολογία, Κριτῶν, Γοργίας - Εὐθύφρων, Λάχης, Ἰππίας μείζων καὶ ἐλάσσων, Ἴων Λύσις, Χαρμίδης, Πρωταγόρας Εὐθύδημος - Θεαίτητος, Φίληβος, Μένων, Μενέξενος), Λ υ σ ί α ς (1908-1910, Ἀν. Ζάκας εἰς δύο τόμους).

2. Ὁ Βιλαμόβιτς μοῦ ἔλεγεν, εὐκαιρίας ποτὲ δοθείσης, ὅτι « βγάζομεν ἐκδόσεις εἰς τὰς ὁποίας κανεὶς δὲν παραπέμπει » (die kein Mensch zitiert).

3. Πρβλ. καὶ τὰ ἀνωτέρω περὶ αὐτῶν (W. Engelmann καὶ Budé Collection) συντόμως ἀναφερόμενα.

ἡ σειρὰ τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἐν Ἀθήναις Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου (Collection de l'Institut Français d'Athènes), ἥς ἐπιμελεῖται ὁ Octave Merlier καὶ ἡ Μέλπω Μερλιέ, ἡ σύζυγός του. Δὲν περιλαμβάνει μόνον βιβλία ἀφορῶντα τὴν νέαν Ἑλλάδα καὶ προάγοντα ταύτην εἰς τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν (Νεωτέρα Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία, εἰς Γαλλ. μεταφράσεις, — Γαλλικὴ Λογοτεχνία εἰς Ἑλληνικὰς μεταφράσεις) — ἀλλὰ καὶ πρωτότυπα Ἑλληνικὰ Λογοτεχνικὰ ἔργα (Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας καὶ κριτικὴ — Ἱστορία — Ἐθνογραφία καὶ Λαογραφία — Γεωγραφία — Γλωσσολογία, — Παιδεία — Κέντρον Μικρασιατικῶν σπουδῶν — Πόλεις καὶ τοπεῖα τῆς Ἑλλάδος — Σύγχρονοι Ἑλληνες Μουσικοὶ — Ἀναλυτικὸν Δελτίον Ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας — Μουσικὸν λαογραφικὸν Ἀρχεῖον — Δοκίμια — Ἀρχαιολογία κτλ.), ἐπίσης περιλαμβάνει καὶ βιβλία ἀναφερόμενα εἰς τὴν Βυζαντινὴν καὶ μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν καὶ γλώσσαν. Εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ Ἰνστιτούτου τούτου συγκαταλέγονται ἔργα, ὅπως ἡ δίτομος «Βυζαντινὴ Ἱστορία» τοῦ Κ. Ἀμάντου, τοῦ Φαίδωνος Κορυλλέ τοῦ πολύτομον καὶ πολύτιμον ἔργον «Βυζαντινῶν βίος καὶ Πολιτισμός», ἡ ὑπὸ τοῦ Ἐμμ. Κριερά πρώτῃ ἐκδοσίς τοῦ Κατσούτη, τὸ πρῶτον «Ἑτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Νεοελληνικῆς» ὑπὸ Ν. Ἀνδριώτου, ἡ «Γραμματικὴ τῆς Τσακωνικῆς» ὑπὸ Ἀθ. Κωστάκη καὶ ἄλλα. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξιορθῇ τὸ ἀπὸ τοῦ 1946 ἐκδιδόμενον Ἀναλυτικὸν δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας (Bulletin analytique de Bibliographie Hellénique 1945-1951, τόμ. 6-12), τὸ ὁποῖον δημοσιεύει ὄχι μόνον τοὺς τίτλους τῶν βιβλίων, ἀλλὰ καὶ περίληψιν τοῦ περιεχομένου καὶ κρίσιν ἐπ' αὐτῶν, παρέχον οὕτως εἰκόνα τῆς συντελουμένης ἐν Ἑλλάδι φιλολογικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ἐργασίας καὶ κινήσεως (πρβλ. καὶ Νικ. Τωμαδάκη ν. Εἰσαγ. εἰς τὴν βυζ. φιολ., β' ἐκδ., σελ. 43).

Εἰς πάντα λοιπὸν τὰ ἀνωτέρω δύναται τις νὰ εὕρῃ καὶ διατριβάς, ἐμμέσως σχέσιν ἔχουσας πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν καὶ Λατινικὴν φιλολογίαν καὶ τὰς μαθήσεις ταύτας ἐν τοῖς διαφόροις κλάδοις τῶν πολλὰκις ἀξιολόγως προαγούσας.

Αἱ βυζαντινολογικαὶ καὶ μεσαιωνικαὶ σπουδαὶ προσείλκυσαν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας πολλοὺς, καὶ τὰ δύο περιοδικὰ, αἵτινα ἐκδίδονται νῦν ἐν Ἀθήναις διὰ τὰς μελέτας αὐτάς, τὰ «Βυζαντινὰ καὶ νεοελληνικὰ Χρονικὰ — Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher» τοῦ Ν. Βέη (ἐξεδόθησαν 1920 ἐν Βερολίνῳ, ἀπὸ τοῦ 1926 συνεχίσθησαν ἐν Ἀθήναις μέχρι τοῦ 1944, τόμ. 1-17) — πρὸ αὐτῶν ἦτο ἡ «Βυζαντις» (1909-1912) τόμ. 1-2 — καὶ δεύτερον ἡ «Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν» (ἀπὸ τοῦ 1924 καὶ ἐξῆς μέχρι σήμερον τόμ. 1-27), ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Φαίδωνος Κορυλλέ (βλ. ἀνωτέρω), μαρτυροῦσι πόσον αἱ μελέται αὗται ἐθεμελιώθησαν ἤδη ἐν Ἑλλάδι ἀσφαλῶς, ἔτυχον ἀποδοχῆς καὶ αὐτοτελῶς προάγονται.



Ὡς παλαιότερον νέοι ἐξ Ἑλλάδος μετέβαινον πρὸς σπουδὰς εἰς τὴν δυτ. Εὐρώπην, πρὸς τοὺς Φρειδ. Αὐγ. Βόλφ, πρὸς τὸν Bœckh, τὸν Goð. Hermann κλ., οὕτω καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις νεαροὶ ἐπιστήμονες φιλόλογοι μεταβαίνουσιν εἰς τὴν δυτ. Εὐρώπην, Γαλλίαν, Ἀγγλίαν, Γερμανίαν, πρὸς εὐρυτέρας σπουδὰς καὶ τελειότερον ἐπιστημονικὸν καταρτισμόν.

Πρὸς τοὺς βυζαντινολόγους Κάρολον Κρουμπάχερ (1859-1909), Αὐγουστον Χαϊζεμπεργ (1869-1930), καὶ πρὸς τοὺς φιλόλογους Φρειδερίκον Blass (1843-1907) καὶ Οὐλερίχον φὸν Βιλαμόβιτς (1848-1931), καὶ πρὸς ἄλλους (ἐν τε τῇ Γερμανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ) προσήλθον πολλοὶ καὶ παρηκολούθησαν τὰς παραδόσεις αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ μόνου τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιστημονικοῦ καταρτισμοῦ τῶν πολλοὶ οὕτως ἠδδοκίμησαν καὶ προήχθησαν, ὥστε νὰ γίνωσι καθηγηταὶ τοῦ πανεπιστημίου, ἐξ οὗ καὶ μόνου τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν μόρφωσιν ἤντησαν. Τοῦτο συνέβη καὶ ἐν τῇ φιλολογίᾳ καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιστήμῃσι.

Κατεύθυνσις τις ἰδιαιτέρα ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἐν Ἑλλάδι δὲν ἀνεπτίχθη, ὥς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἣ δὲν ἐξεδηλώθη σαφῶς ἔνεκα τοῦ μικροῦ σχετικῶς ἀριθμοῦ τῶν φιλόλογων τῆς χώρας καὶ τῆς μὴ εἰσέτι ὥριμου τάσεως πρὸς αὐτοτελεῖ φιλολογικὴν ἐπιστήμην. Οἱ Ἕλληνες φιλόλογοι κολυμβῶσι εἰς τὸ ρεῦμα τῶν ἐκάστοτε ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἰσχυουσῶν ἀρχῶν καὶ κατευθύνσεων. Τὴν μόνην ἴσως ἐξαίρεσιν ἀπετέλεσεν παλαιότερον ὁ ἀοίδιμος Κωνστ. Κόντος. Μετήνεγκεν εἰς Ἑλλάδα τὴν διὰ τοῦ Κοβέτιου (Cobet, Κομπέτ) κυρίως παλαιὰν δοξασθεῖσαν Ὁλλανδικὴν Σχολήν, τὴν περιοριζομένην μονομερῶς ὥς ἐπὶ τὸ πλείστον, εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ κριτικὴν τῶν κειμένων ἐπεξεργασίαν καὶ λησμονοῦσάν πως τὰ πράγματα, τοσαύτας ὅμως ὑπηρεσίας παρασχούσαν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἀρχαίων κειμένων. Ἀλλὰ καὶ ἡ πρόσκαιρος αὕτη Σχολὴ παρήκμασε πλέον.

Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι σήμερον οἱ παρ' ἡμῖν φιλόλογοι καλλιεργοῦσι τὴν φιλολογικὴν ἐπιστήμην κατὰ ἀρχαιολογικοῖστορικὴν κατεύθυνσιν, ἥτις φαίνεται αὐτῆς δεσποῦσα σήμερον ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ, χωρὶς νὰ παραμελῇται καὶ ἡ γραμματικὴ καὶ κριτικὴ τῶν κειμένων ἐξέτασις.

Ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα μακρὰ σειρὰ τῶν σπουδαιοτέρων μόνον φιλόλογων τοῦ ἡμετέρου ἔθνους δεικνύει πόσοι καὶ πόσον ἡσχολήθησαν περὶ τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ Ρώμης, φροντίζοντες οὐχὶ πάντοτε εὐκόλως καὶ μὲ πρόχειρα μέσα νὰ διδάξωσι τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μετ' αὐτοίς, ἵνα παρασκευασθῇ καλύτερον καὶ αἰσιώτερον τὸ μέλλον τοῦ ἀπελευθερωθέντος μεγάλου τμήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὸ παρὸν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον αὐτοὶ ἔζησαν καὶ εἰς τὸ ὅποιον ἦτο προωρισμένον νὰ δράσωσι. Παρὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ ζήτησιν, πάντας τοὺς λογίους τούτους διέκρινε καὶ ἐνεψύχωνε καὶ αἰσθημα ἀκραιφνοῦς καὶ ἀδόλου φιλοπατρίας καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν κατ' ἀρχὰς μικρὰν ἀλλὰ διαρ-

κῶς ἔκτοτε αὐξανομένην καὶ αἰωνίαν Ἑλλάδα. Ἐδρῶν οὗτοι, ἀδιάφορον ποῦ εὐρίσκοντο, εἴτε ἐν τοῖς στενοῖς ὁρίοις τοῦ ἐλευθέρου Κράτους, εἴτε μεταξὺ τῶν ἀλυτρώτων ἀδελφῶν, εἴτε καὶ εἰς ἄλλας προηγημένας χώρας, ἔξω μὲ τὸν αὐτὸν ἐνθουσιασμόν καὶ τὴν κοινὴν πρὸς ὅλους τοὺς Ἕλληνας ἀγάπην.

Ὅσον καὶ ἂν εἶναι τις δύσκολος καὶ μεμφίμοιρος, δὲν δύναται νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἐν τῇ μιᾷ ταύτῃ καὶ μόνῃ ἐξετασθεῖσιν πτυχῇ τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, τὸ Ἕθνος ἐπετέλεσε σπουδαῖα βήματα προόδου. Τοῦτο βλέπει τις εὐκόλως, ἐὰν παρατηρήσῃ πόσον ἔχουν παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν προσοδεύσει αἱ περὶ Βυζαντίου, περὶ βυζαντινῆς φιλολογίας καὶ τέχνης, καὶ αἱ περὶ τῶν μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν κειμένων σπουδαὶ καὶ μελέται. Εἰς τοῦτο ἐβοήθησαν ἡμᾶς καὶ ξένοι ἑρευνηταί, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα πάντοτε θὰ ἀκούονται μετὰ σεβασμοῦ καὶ τιμῆς. Τοιαῦτα ὀνόματα εἶναι: Karl Krumbaher, August Heisenberg, Franz Dölger, Paul Maas, Karl Dieterich, Gerhard Rohlfs, Franz Babinger, Karl de Boor, Karl Foy, L. Petit, Hubert Pernot, V. Laurent, Henri Grégoire, G. Moravcsik, N. Bănescu, G. Ostrogorsky, Silvio Mercati καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀκόμη.

Παραλείπω τὰς μεγίστας προόδους τῆς Ἀρχαιολογίας ἐν Ἑλλάδι, βοηθούτων βεβαίᾳ καὶ τῶν ξένων ἀρχαιολόγων καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ξένων Ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν. Ἡ ἔρευνα τῶν τελευταίων τούτων μαθήσεων καὶ κλάδων δὲν εἶναι τῆς προκειμένης ἐκθέσεως ἔργον.

Ἄν πολλὰ ἔσφαλῃ τὸ ἔθνος ἡμῶν ἢ περιέπεσεν εἰς πλάνας, δὲν δύναται τοῦτο οὔτε νὰ ἀποθαρρύνῃ τινὰ οὔτε νὰ παρατρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς τάσεως πρὸς τὸν ὠρισμένον σκοπόν, τὸν διπλοῦν, ἐπιστημονικὸν καὶ ἐθνικόν, τὸν ὁποῖον πρέπει ἡ φιλολογία νὰ ἐπιδιώκῃ καὶ νὰ ἔχῃ ἐν Ἑλλάδι<sup>1</sup>. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη ἀποβαίνει σὺν τῷ χρόνῳ βοήθημα καὶ συμπλήρωμα τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς. Ἡ ἑλληνικὴ πρὸς τούτοις παράδοσις, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἀποτελεῖ βαρὺ ἐθνικὸν καὶ ἠθικὸν κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον καὶ ἐν τῇ διαμορφώσει τῆς γλώσσης καὶ ἐν τῇ παρακολουθήσει τῆς ἐπιστήμης, ὑπὸ γενικωτάτην ἔννοιαν, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ἐπιδρῷ εὐεργετικῶς.

Οἱ μετὰ τὰς ἐν Ἑλλάδι σπουδὰς τῶν μετακπαιδευόμενοι φιλόλογοι ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ πρέπει νὰ γνωρίσωσι τὴν φιλολογίαν, πῶς αὕτη καλλιεργεῖται καὶ εἰς τὰς τρεῖς Εὐρωπαϊκὰς χώρας. Γερμανίαν, Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν<sup>2</sup>. Ἐκάστη τῶν χωρῶν τούτων ἔχει τι τὸ ἰδιαιτέρον ἐν τῇ ἐρευνῇ καὶ τὴν ἰδιαιτέραν παράδοσιν τῆς ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ ἀρχαίου βίου· οὗτω δὲ πάντοτε οἱ

1. Πρβλ. καὶ Κωνστ. Βουρβέρη, Ἡ κλασσικὴ Φιλολογία ὡς πνευματικὴ Ἐπιστήμη. Ἀθ. 1952, σελ. 98 ἔξ.

2. Περὶ τῶν Γερμανῶν καὶ Ἀγγλῶν ἐν τῇ φιλολογικῇ ἐπιστήμῃ πρβλ. Δημ. Βερναρδάκη, Ψευδαττ. ἔλεγχ., σελ. 408 ἔξ.

σπουδαῖοντες ἢ μετεκπαιδευόμενοι θὰ ἀποκομίσωσι καλόν τι ἐκ μιᾶς χώρας, ὅπερ δὲν ὑπάρχει, ἢ δὲν ὑπάρχει ἐξαίρετον ἐν τῇ ἄλλῃ.

Ὁρθότατα δὲ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶχεν ἄλλοτε, εἰσηγούμενου τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Γ. Παπανδρέου, ἐγκρίνει, ἵνα ἀριθμὸς τις τῶν ἐν ἐνεργείᾳ ἐν τοῖς Γυμνασίοις φιλολόγων — μέχρι ὠρισμένης ἡλικίας — ἀποστέλλεται εἰς χώρας τῆς Δυτ. Εὐρώπης πρὸς περαιτέρω μετεκπαίδευσιν τοῦτο ἐφηρμόσθη καὶ ἔδωκεν ἄριστα ἀποτελέσματα. Ἡ ἰδέα ἐφάνη ἔκτοτε τόσον ἐπιτυχής, ὥστε ἀπεφασίσθη καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐμονιμοποιήθη ὁ θεσμὸς ὡς « Ἰδρυμα Κρατικῶν Ὑποτροφίῶν », τὸ ὁποῖον κατ' ἔτος ἀποστέλλει διὰ διαγωνισμοῦ ἀριθμὸν ὑποτρόφων διὰ διαφορωτάτας μαθήσεις, ἐπιστημονικὰς ἢ καὶ τεχνικὰς<sup>1</sup>.

# ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

Ἀγγλία 333 ἐξ., 364, 397, 405, 435.

Ἄγιον Ὄρος 337, 341, 347, 370.

Ἀγίου Ἀνδρέου (Σκωτίας) Πανεπιστήμιον 387.

Ἀδαμαντίου Ἀδαμ. 372.1.

Ἀδριανούπολις 377, 380.1, 417.

Ἀθανασιάδης Κύριλλος 336.1.

« Ἀθῆνᾶ » (περιοδ.) 383, 388, 389, 394, 394.2, 398, 400, 404, 408, 409, 429 ἐξ., 432.

Ἀθῆναι 335.1, 336, 338 ἐξ., 348 ἐξ., 356, 359, 363, 365, 368, 370, 372, 373, 378, 380, 386, 387, 388, 389, 397, 401, 402, 403, 408, 412, 414. — Βλ. καὶ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν.

« Ἀθήναιον » (περιοδ.) 380, 430.

Ἀθηναῖος 346, 410.

Ἀθίγγανοι 368.

Ἀθωνιάς Ἀκαδημία· βλ. Ἀκαδημία — Αἴγινα 352, 355, 355.2, 359.

Αἰκατερίνη Β' 347.

Αἰσχίνης 354.

Αἰσχύλος 355, 360.3, 384, 391, 433, 433.1.

Ἀκαδημαϊκὴ Ἐνωσις, Διεθνῆς — 402.

Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 340, 383, 393, 401, 402, 404.1, 406, 411.3, 412, 421, 423, 431 ἐξ.

Ἀκαδημία Ἀθωνιάς 337 ἐξ., 340, 347.

Ἀκαδημία Βαυαρικὴ (Μονάχου) 375.3, 389.

Ἀκαδημία Γαλλικὴ 425.

Ἀκαδημία Ἰόνιος 348 ἐξ., 353, 356, 358.2, 359, 364.

Ἀκαδημία Πάτμου 337.

Ἀκαδημία Πατριαρχικὴ 336 ἐξ.

Ἀκαδημαῖοι 336.

Ἀκομινάτος (Χωνιάτης) Μιχαὴλ 335.1, 369 - 370.

Ἀκριτίης 414.

Ἄλδος Μανουτίος 331 ἐξ.

Ἄλδος Παῦλος 331.

Ἀλεξανδρίδης Δημ. 416.

Ἀλεξάνδρου Γ. 426.

Ἀλεξίου Στυλ. 396.1.3.

Ἀμαντος Κωνστ. 345.2, 354.2, 403.1, 408.1, 431, 434.

Ἀμβροσιανὴ Βιβλιοθήκη 362, 388.2.

1. Βλέπε τὴν « Ἐπετηρίδα Σ' 1956 », Ἀθῆναι 1957, τοῦ Ἰδρύματος, μετὰ πολλῶν λεπτομερειῶν καὶ τῶν ὀνομαστικῶν πινάκων τῶν νῦν σπουδαζόντων ἐν τῇ Δυτ. Εὐρώπῃ ὑποτρόφων. Ποβλ. καὶ Κ. Μ. Καλλιὰ, Τὸ ἐκπαιδευτικὸν πρόβλημα, Ἀθῆναι 1957, σελ. 70 ἐξῆς.



- Ἀμερική 367, 368.  
 Ἀμπελάκια 340.  
 Ἀμφίπολις 413.  
 Ἀμφίσσα 382.  
 « Ἀναγέννηση » (περιοδ.) 405.1.  
 Ἀναγνωστόπουλος Γ. 353.1, 407.2, 408 ἐξ., 423, 430.1.  
 Ἀνδρεάδης Ἀ. 399 ἐξ., 400.2.  
 Ἀνδριώτης Ν. 394.2, 434.  
 Ἀνδρονίκιον Καππαδοκίας 363.  
 Ἄνδρος 410, 413.  
 « Ἀντιλεξικόν » 424.  
 Ἀντωνιάδης Ἀ. 419.  
 Ἀντωνιάδης Ἐμμ. 422.  
 Ἀπολλόδωρος 354.  
 Ἀποστολάκης Γιάννης 393.3.  
 Ἀποστολίδης Εὐαγγελινός· βλ. Σοφοκλῆς Εὐ.  
 Ἀποστολίδης Μυρτίλος 403.1.  
 Ἀραβαντινός Παν. 369.  
 Ἄργος 413.  
 Ἀργυστόλιον 358.2.  
 Ἀργυριάδης Ν. 416.  
 Ἀργυρόπουλος 330.  
 Ἀριστοτέλης 344, 347, 358, 383, 392, 394, 398, 400, 402, 414, 427.3, 433.  
 Ἀριστοφάνης 345, 346, 355, 360.3, 408.  
 Ἀρκαδία 396, 406.  
 Ἀρριανός 354, 381.3.  
 Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία 379, 380, 398, 406.  
 « Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς » 432.  
 « Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον » 432.  
 Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον 352, 406.  
 Ἀρχεῖα Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 431 ἐξ.  
 « Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος » (περιοδ.) 432.  
 Ἀρχεῖον Ἱστορίας Ἑλλ. Δικαίου 432.  
 Ἀρχεῖον Λαογραφικόν· βλ. Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον.  
 Ἀρχεῖον Λεξικογραφικόν· βλ. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον.  
 Ἀρχεῖον Μεσαιωνικόν· βλ. Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον.  
 « Ἀρχεῖον Πόντου » (περιοδ.) 431.  
 Ἀσώπιος Εἰρηναῖος 358 ἐξ.  
 Ἀσώπιος Κωνστ. 355 ἐξ., 382, 418.1.  
 Αὐλωνάριον 409.  
 Αὐρήλιος Μάρκος 344, 346.  
 Αὐστρία 351.  
 Βαγιακάκος Δ. 421.1.  
 Βαχυλίδης 394.  
 Βαλέτας Γ. 349 1, 357.1, 383.2.  
 Βαλέττας Ἰωάννης 364 ἐξ.  
 Βαλκενάριος 333.4.  
 Βάλλας Λαυρέντιος 330.  
 Βάλληνδας Πέτρος 399.1.  
 Βαμβακοῦ (Λακεδαίμονος) 414.  
 Βάμβας Νεόφ. 343, 352 ἐξ.  
 Βαρβάτης Κωνστ. 425, 426.  
 Βαρδαλάχος Κωνστ. 349 ἐξ., 352, 353.  
 Βαρθελεμῦ 341.  
 Βαρλαάμ ὁ ἐκ Καλαβρίας 328-329.  
 Βάσης Σπυρ. 360, 373, 374.1, 380.1, 387, 398, 429.  
 Βασιάδης, Κωνστ. Ἡροκλῆς 365 ἐξ., 368, 433.  
 Βασίλειος ὁ Μέγας 361.1.  
 Βασιλείου Ἀλέξ. 352, 352.3.  
 Βαυαρία 348.  
 Βέης Νίκος 342.2, 351.1, 377, 380.1, 396, 396.1, 410.2, 411, 434 ἐξ.  
 Βελεστινλῆς· βλ. Ρήγας.  
 Βελεστινὸ (ῆ-νος) 340.3, 341.  
 Βελιγράδιον 377.  
 Βελλανίτης Θ. 380.1.  
 Βενεράτο (Κρήτης) 372.2.  
 Βενετία 326, 329, 330, 336, 345, 347, 353, 389, 416, 425.1.  
 Βενιζέλος Θ. 356.  
 Βενιζέλος Μ. 356.  
 Βεντότης Γ. 341, 352, 425.1.  
 Βερναρδάκης Γρηγόριος 372.2, 373 ἐξ., 412, 421.  
 Βερναρδάκης Δημήτριος 346, 355, 357.1, 372 ἐξ., 382, 383, 433.1, 436.2.  
 Βερναρδάκης, Δ. Γ. 372.2, 373.2.  
 Βερολῖνον 348, 356, 365, 369, 378, 387, 388, 394, 401, 403, 405, 414, 414.4, 417.1.  
 Βέρος Πέτρος 417.  
 Βερτολίνι Φρ. 370.  
 Βησσαρίων 330, 335.  
 Βιέννη 341 ἐξ., 350, 351, 354, 376, 391, 416, 417, 426.1.

- Βιζουκίδης Περικλῆς 398.1, 399 ἐξ., 409.1.  
 Βιθυνία 357.  
 « Βικελαία Βιβλιοθήκη » Ἡρακλείου Κρή-  
 τῆς 396.3.  
 Βιλαμόβιτς : βλ. Wilamowitz.  
 Βιλανδ 351.  
 Βιργίλιος 348, 366, 389.  
 Βλαντῆς Σπυρ. 425.1.  
 Βλαστὸς Ἰω. 416.  
 Βλαστὸς Πέτρος 425.  
 Βλαχία 341, 403.  
 Βλάχος Ἀγγελος 358, 390 ἐξ., 419.1,  
 426.  
 Βλάχος Σπυρίδων 431.  
 Βοίχχιος : βλ. Boeckh.  
 Βοκκάκιος Ἰωάννης 328, 329, 330.  
 Βολίδης Θεμ. 343.1,2.  
 Βόλφ : βλ. Wolf.  
 Βόννη 386, 387, 405.  
 Βοσταντζόγλου Θεολ. 424.  
 Βοστώνη 367.  
 Βουκουρεστίον 336, 341, 349, 350, 354,  
 358.2.  
 Βούλγαρις Εὐγένιος 337 ἐξ., 347 ἐξ.,  
 376, 403.  
 Βούλγαροι 358.2.  
 Βουρβέρης Κωνστ. 339, 436.1.  
 Βουτυράς Σταῦρος 365.3.  
 Βρανούσης Α. 342.1.  
 Βρέμη 359.  
 Βρυέννιος Ἰωσήφ 348.  
 « Βυζαντινὰ - Μεταβυζαντινὰ » (περιοδ.)  
 432.  
 Βυζάντιος Ἀλέξ. 358, 362, 377.  
 Βυζάντιος Ἀναστ. 362, 377.  
 Βυζάντιος Σκαρλάτος 361 ἐξ., 377, 382,  
 418 ἐξ., 426.  
 « Βυζαντίς » (περιοδ.) 434.  
 Βύρων, λόρδος 379  
 Γαῆς Ἀνθιμος 340.1, 367, 378.2, 415 ἐξ.,  
 417.1, 419, 430.  
 Γαλάνης Ἐμμ. 419.  
 Γαληνὸς 346.  
 Γαλλία 327, 330, 332 ἐξ., 365, 397, 405,  
 408, 435.  
 Γαλλικὸν Ἰνστιτοῦτον Ἀθηνῶν 434 ἐξ.  
 Γαρδίκας Γεώργιος 396 ἐξ., 404.2.  
 Γαῦρος 413.  
 Γεδεὼν Μανουὴλ 337 1, 390 ἐξ.  
 Γέννα (Κρήτης) 372.2.  
 Γεννάδειος Βιβλιοθήκη 375.3.  
 Γεννάδιος Ἀναστ. 429.  
 Γεννάδιος Γεώργ. 349, 352 ἐξ., 375.3.  
 Γεννάδιος Ἰωάννης 375.3, 429.  
 Γεννάδιος Παναγ. 429.  
 Γερμανία 327, 331, 332 ἐξ., 348, 351,  
 355, 359, 363, 369, 370, 372, 380, 385,  
 388, 394, 401, 405, 406, 410, 414,  
 417.1, 435.  
 Γέσνερ 341.  
 Γεωργιάδης Ἀλ. 426.  
 Γεωργιάδης Ν. 419.  
 Γεωργούλης Κωνστ. 372.1, 383.1, 410.2,  
 411.3, 413.2.  
 Γιάνναρης (Γιανναράκης) Ἀντώνιος  
 386 ἐξ., 421 ἐξ., 424.1.  
 Γκαίτε 390.  
 Γκαρμπολᾶς Ἀ. 416.  
 Γκαρμπολᾶς Κωνστ. 416.  
 Γκυλφορδ 348, 355, 358.2.  
 Γορτυνία 369, 405.  
 Γοττίγγη 381, 429.  
 Γραφὴ Ἀγία 353, 368.  
 Γρηγοράς Μητροφάνης 403.  
 Γρηγόριος Ε' 352.  
 Γρηγόριος ὁ Θεολόγος 361.1.  
 Γρηγόριος ὁ Νύσσης 402.  
 Γρηγορόβιος Φερδιν. 335.1, 370.  
 Γρονόβιος : βλ. Gronovius.  
 Δαμαλᾶς 352.3.  
 Δάντης : βλ. Dante.  
 Δασκαλάκης Μᾶξ. 426.  
 Δαφνῆς Κ. 362.2.  
 Δεινάκις Στυλ. 409.3.  
 « Δελτίον τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἐται-  
 ρείας » 432.  
 Δεσποτόπουλος Κ. 402.4.  
 Δέφνερ Μιχ. 419.  
 Δημαράς, Κ. Θ. 337.3, 343.1, 352.3,  
 354.2, 425.1.  
 Δημάρατος, Ι. Φ. 362.1, 380.1.  
 Δημητράκος Δημ. 422 ἐξ.  
 Δημητριάδης, Δ. Α. 377.2, 398.1.  
 Δημητριάδης Ἰ. 419.

- Δημητριάνα 336, 380.  
 Δημοσθένης 353, 354.1, 365, 366, 375, 398, 399, 401, 402, 410, 427.3, 433.  
 Διεθνῆς Ἀκαδημαϊκὴ Ἐνωσις 402.  
 « Διεθνῆς Ἐφημερίς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας » 397.  
 Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς 394.  
 Διονύσιος Β', οἰκουμ. πατριάρχης, 325.  
 Δίων Χρυσόστομος 354.  
 Δοναλδσὼν Ἰ. 364, 364.1.  
 Δουκάγγιος: βλ. Du Cange.  
 Δούκας Νεόφυτος 338, 349, 352, 354 ἐξ.  
 Δραγούμης Στέφανος 394 ἐξ.  
 Δρακόπουλος Ἐμμ. 426.  
 Δροσίνης Γεώργ. 431.  
 Δρόυζεν: βλ. Droysen.  
 Δουβουνιώτης Κ. 340.3.  
 Ἐβδομῶς (περιοδ.) 430.  
 Ἐγκυκλοπαιδεία, Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ —, 325 σημ., 427.  
 Ἐγκυκλοπ. Λεξικὸν Μπάρτ 427 ἐξ.  
 Ἑλλάδιος Ἀλέξανδρος 338.  
 Ἑλβετία 408.  
 Ἐλευθερουδάκη Ἐγκυκλ. Λεξικὸν 427.  
 Ἑλευσίη 394.  
 Ἑλληνικά (περιοδ.) 431.  
 Ἑλλήν. Φιλόλ. Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: βλ. Σύλλογος —.  
 Ἑλληνομνήμων (περιοδ.) 362, 430.  
 Ἑλληνομνήμων, Νέος — (περιοδ.) 362, 370, 430.  
 Ἐμστερχούσιος Τιβέριος 333.  
 Ἐνετία: βλ. Βενετία.  
 Ἐπετηρίς τοῦ Ἀρχείου Ἱστορίας τοῦ Ἑλλήν. Δικαίου 432.  
 Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 430.1, 434 ἐξ.  
 Ἐπετηρίς τῆς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν 431.  
 Ἐπετηρίς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 431.  
 Ἐπετηρίς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου 432.  
 Ἐπετηρίς « Παρνασσοῦ » 430, 432.  
 Ἐπιστημον. Ἐπετηρίς Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν 432.  
 Ἐπιστημον. Ἐπετηρίς Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης 432.  
 Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία 383, 429.  
 Ἐπτάνησος 348.  
 Ἐρασμος 329.  
 Ἐρμῆς ὁ Λόγιος (περιοδ. Βιέννης) 430.  
 Ἐρμῆς ὁ Λόγιος (περιοδ. Κ. Κόντου) 382, 430.  
 Ἐρωτόκριτος 387, 395 ἐξ.  
 Ἐρωφίλη 396.  
 Ἐστία (περιοδ.) 430.  
 Ἐστία, Νέα —, (περιοδ.) 383.2, 390.2, 393.3, 402.4, 410.2, 430.  
 Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν 430 1.  
 Ἐταιρεία Ἑλλήνων Φιλολόγων 430 ἐξ.  
 Ἐταιρεία τῶν Φιλομαθῶν 432.2.  
 Ἐτυμολογικὸν Μέγα 346.  
 Εὐαγγελίδης Μαργαρίτης 365 4.  
 Εὐαγγελικὴ Σχολὴ Σμύρνης 350, 363, 370, 391, 397, 401.  
 Εὐβοία 409.  
 Εὐῖος Ληναῖος (= Χ. Χαριτωνίδης) 412.  
 Εὐριπίδης 355, 372, 373, 381, 384, 394, 397, 404, 433, 433.1.  
 Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης 415.  
 Εὐστάθιος Μακρεμβολίτης 413-414.  
 Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν 383, 418.1, 430.  
 Ζαγορά (Πηλίου) 340.  
 Ζαγόριον (Ἡπείρου) 354.  
 Ζάκας Ἀναστάσιος 391 ἐξ., 433.1.  
 Ζαχυθνὸς Διονύσιος 330.2.3, 415.1.  
 Ζάκυνθος 330, 347, 374.  
 Ζαλίκογλου Γρηγ. 425 1.  
 Ζαμπέλιος Ἰωάννης 348.  
 Ζαμπέλιος Σπυρ. 369.  
 Ζέπος Παναγ. 399, 399.1, 2.  
 Ζερβὸς Ἰωάννης 423.  
 Ζευγώλης Γεώργιος 423.  
 Ζηκίδης Γεώργιος 391 ἐξ., 422.  
 Ζωγράφειος Ἀγὼν 365.  
 Ζωγράφειος Βιβλιοθήκη 365, 372, 381, 385, 389, 391, 433.  
 Ζωγράφος Χρηστάκης 365, 433.  
 Ζωμαρίδης Εὐγένιος 377.2, 391 ἐξ., 433.1.  
 Ζώρας Γ. 325 σημ.  
 Ζωσιμαῖα Σχολὴ (Ἰωαννίνων) 363.  
 Ἡλιόδωρος 346.  
 Ἡλιόπουλος Κ. 409.1.



• Ἡμέρα » καὶ « Νέα Ἡμέρα » (ἔφημ.  
Τεργέστης) 362, 372, 372.1, 374, 376.  
• Ἡπίτης Ἀντόνιος 426 ἔξ., 429.  
• Ἡπείρος 338, 340, 349, 352, 354, 355,  
365, 391, 399, 403, 408.  
• Ἡπειρωτικά Χρονικά » (περιοδ.) 403,  
431.  
• Ἡράκλειον (Κρήτης) 396.3, 431.  
• Ἡρόδοτος 349.  
• Ἡρωδιανός 354.  
• Ἡσιόδος 433.1.  
• Ἡσύχιος 345, 345.3, 346, 394, 409, 410.

Θεοδόρητος ὁ Κύρου 348.  
Θεόκριτος 355.  
Θεόφραστος 346.  
Θερειανὸς Διονύσιος 326, 342.2, 346, 347,  
348, 349, 357, 357.1, 362, 364, 372.1,  
373.1, 374 ἔξ., 376, 377, 377.1, 381.1,  
383.1, 389, 397, 413, 430, 432.2.  
Θερειανὸς Εὐστάθιος 374.  
Θεσσαλία 338, 340, 350, 351, 366, 367,  
409, 410, 415.  
• Θεσσαλικά Χρονικά » (περιοδ.) 431.  
Θεσσαλονίκη 383, 388, 389.1, 406, 412,  
431. Βλ. καὶ Πανεπιστήμιον Θεσ/νίκης.  
Θήρα 364.  
Θήριος: βλ. Thiersch.  
Θησεύς Νικ. 366.  
Θουκυδίδης 349, 354, 366, 373, 373.2,  
384, 392, 413.3, 433.  
Θράκη 338, 403.  
• Θρακικά » (περιοδ.) 431,

• Ἰάκωβος ὁ Πάτριος 337.  
• Ἰαννούλης Ἰω. 417.  
• Ἰασεμίδης Περικλῆς 363.1, 391.  
• Ἰάσιον 336, 341.  
• Ἰένα 388, 414, 414.4.  
• Ἰερεμίας Β', οἶκον. πατριάρχης 336.  
• Ἰεροσόλυμα 337.  
• Ἰλαρίων Τορνόβου 358.2.  
• Ἰόνιοι Νῆσοι 338, 340, 362.  
• Ἰόνιος Ἀκαδημία' βλ. Ἀκαδημία —.  
• Ἰπποκράτης 346.  
• Ἰσάιος 391, 398.  
• Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρεία τῆς  
Ἑλλάδος 432.

• Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἑλλ. Γλώσσης  
389, 393, 404, 408, 409, 409.3, 411,  
421 ἔξ., 432.  
• Ἰσοκράτης 346, 362, 364, 433.  
• Ἰταλία 327, 328 ἔξ., 331 ἔξ., 345, 347,  
355, 394, 397, 405.  
• Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος 361.1.  
• Ἰωαννίδης, Δημ. — Ὀλύμπιος 419 - 420.  
• Ἰωάννινα 337 ἔξ., 347, 355, 363, 416.  
• Ἰωάννου Φίλιππος 363.1, 366 ἔξ., 380.  
• Ἰώσηπος Φλάβιος 411.

Καββάδας Στ. 416.2.  
Καββαδίας Παναγ. 379, 429.  
Καῖσαρ Ἰούλιος 373.  
Κακριδῆς Θεοφ. 360, 388.1, 389 ἔξ.  
Κακριδῆς, Ἰωάννης Θ. 389, 402.4, 410.2.  
Καλάμαι 392.  
Καλιτσουνάκης Δημήτριος 399.  
Καλιτσουνάκης Ἰωάννης 332.1, 333.2.4,  
334.1, 340.1, 342.2, 345.3, 346.2, 347.1,  
372.3, 373, 373.2, 374.1, 381.2, 383.2,  
384.1, 386.2, 387.1, 388.2, 395.1, 396.3,  
399, 401.1.2.3, 402.4, 405.3, 414.1, 415,  
415.1.2, 419.1, 420, 423.1, 427.1, 433.2.  
Καλλέρης Ἰωάννης 407.3.  
Καλλίας, Κ. Μ. 437.1.  
Καλλίνικος Ε', οἶκον. πατριάρχης 338.  
Καλογεράς Μακάριος 337.  
Καλοκαιρινὸς (Πετυχάκης) Ἀνδρέας 431.  
Καμπούρογλου Δημ. 408.1.  
Κανούτας Σ. 367, 369.1.  
Κανταβριγία 334.  
Καντακουζηνὸς Ἰω. 329.  
Καντακουζηνὸς Σεργιᾶν 403.  
Κάντιος 355.  
Καπνίων: βλ. Ρεϋχλίνος.  
Καπαδοκία 363, 370.  
Καποδίστριας Ἰωάννης 350, 352, 355.  
Καραθάνος, Ε. Γ. 426.  
Καραθεοδωρῆς Στέφανος 366 ἔξ.  
Καραμούζης 377.  
Καρανικόλας Χρ. 402.4.  
Καρασούτσας Ἰω. 358.  
Καρολίδης Ἰορδάνης 372.  
Καρολίδης Παῦλος 369 ἔξ., 370 ἔξ.  
Καρούζος Χρ. 405.2.  
Κασαβῶν Ἰσαάκ 332.

- Καστόρχης Εὐθ. 356, 360, 380 ἔξ. 387.  
 Καταρτίζης Δημ. 349, 349.1.  
 Κατεβαίνης Κ. 356.  
 Κάτουλλος 366.  
 Κατσαίτης 434.  
 Κεραμεύς: βλ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς.  
 Κέρκυρα 347, 348, 353, 355, 356, 358.2,  
 362, 364, 374, 387, 399, 432.2.  
 Κεφαλληνία 353, 404.  
 «Κιβωτὸς» (λεξικόν) 416.  
 Κίεπερτ Ἐρρ. 369.  
 Κικέρων 389.  
 Κίρχοφ: βλ. Kirchhoff.  
 Κλεάνθης ὁ Στωϊκὸς 364.  
 «Κλειῶ» (περιοδ.) 374, 376.  
 Κόβητος: βλ. Cobet.  
 Κοδρικᾶς Παν. 346, 349, 426.1.  
 Κολοκοτσᾶς Εὐάγγ. 348.1.  
 Κομμητᾶς Στέφ. 352.  
 Κομνηνὴ Ἄννα 412.  
 Κομπέτ: βλ. Cobet.  
 Κοντογιάννης Παντ. 351.3.  
 Κοντογόνης Κ. 416.  
 Κοντόπουλος Νικ. 426.  
 Κόντος Κωνσταντῖνος 370, 372, 373, 374.1,  
 381, 382 ἔξ., 388, 391, 394.1, 398, 406,  
 409, 410, 412, 413, 420, 421, 429, 435.  
 Κοντόσταυλος Ἀ. 356.  
 Κοραῖς Ἀδαμάντιος 326, 338, 339, 340,  
 342 ἔξ., 345, 346 ἔξ., 348, 349, 350,  
 351, 352, 353, 354.2, 356, 361, 362,  
 374, 376, 377, 380.1, 382, 407, 412,  
 413, 415, 418, 420, 421, 425.1.  
 Κορνάρος Β.: βλ. Ἐρωτόκριτος.  
 Κορρὲς Στυλ. 401.3.  
 Κορυθαλλεύς Θεόφιλος 336.  
 Κορωνίδης Ἀντώνιος 341.  
 Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς 338, 340 ἔξ.  
 Κουγέας Σωκρ. 356.1.2, 393.3, 402.4,  
 406.1, 431.  
 Κουκουλὲς Φαίδων 403.1, 404.1, 414 ἔξ.,  
 430.1, 434.  
 Κουμανούδης Ἀθανάσιος 377.  
 Κουμανούδης Ἰωάννης 377.  
 Κουμανούδης Κωνστ. 377.  
 Κουμανούδης Στέφανος 356, 360, 363,  
 377 ἔξ., 387, 397, 419, 430.  
 Κούμας Κωνστ. 326, 350 ἔξ., 416, 417 ἔξ.  
 Κουμελᾶς Ἀ. 366.  
 Κουρμούλης Γεώργιος 408.1, 409.  
 Κούρτιος: βλ. Curtius.  
 Κουρουτσουμέ (Κωνσταντινουπόλεως) 351.  
 Κοφινιώτης Εὐάγγ. 381.  
 Κόχιος Ἐρνέστος 357.  
 Κρήτη 330, 338, 362, 371, 372, 372.2,  
 386, 387, 394, 395, 405, 406, 409, 416.  
 «Κρητικά» (περιοδ.) 431.  
 «Κρητικά Χρονικά» (περιοδ.) 431.  
 Κριαρᾶς Ἐμμ. 383.2, 394.4, 396.1, 409.1,  
 434.  
 Κρούσοβον 381.  
 Κυδωνία (Κρήτης) 330.  
 Κύνερος ἢ Κυνηῆρος: βλ. Kühner.  
 «Κυπριακά Χρονικά» (περιοδ.) 431.  
 Κυπριανὸς Ἀριστείδης 363 ἔξ.  
 Κύπρος 364, 400, 408, 419, 431.  
 Κυριακίδης Στίλπων 392, 393.3, 413.2,  
 431.  
 Κύριλλος Ε', οἰκουμ. πατριάρχης 347.  
 Κύριλλος Γ', οἰκουμ. πατριάρχης 351.  
 Κωλέττης Ἰωάννης 378.  
 Κωνσταντινίδης Μιχαήλ 415.2, 419 ἔξ.,  
 420 ἔξ., 426.  
 Κωνσταντινίδης Στυλ. 360.  
 Κωνσταντῖνος ΙΒ', βασιλεὺς 382.  
 Κωνσταντίνου Γεώργιος 416.  
 Κωνσταντινούπολις 335, 340, 341, 347,  
 351, 361, 362, 365, 366, 368, 369, 370,  
 372, 381, 403, 404, 404.1, 414, 426,  
 432.  
 Κωστάκης Ἀθαν. 434.  
 Κωστής, Νικ. Κ. Χ. — 350.3.  
 Λαβῶ 425.  
 Λαμπίνος Διονύσιος 332.  
 Λάμπρος Σπυρίδων 335.1, 340.3, 362,  
 369 ἔξ., 379.3, 390.1.2, 430.  
 «Λαογραφία» (περιοδ.) 392, 393.3, 403.  
 Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον 393, 431.  
 Λαοῦρδας Βασ. 365.1, 402.4.  
 Λάππας Μίνως (Ραδάμανθυς) 380.1.  
 Λάρισα 350.  
 Λασκαρίδης, Γ. Π. 426.  
 Λάσκαρις Ἰανὸς 389.  
 Λάσκαρις Κωνσταντῖνος 330.  
 Λαυρεντιανὴ Βιβλιοθήκη 362.

- Λάχμαν Κάρολος 332.  
 Λεβαδεύς : βλ. Νικολαΐδης —.  
 Λειψία 347, 365, 369, 376, 385, 387, 388, 391, 394, 398, 401, 403, 404.1, 406, 413, 422, 426, 433.  
 Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 393, 404, 409, 432.  
 Λεξικογραφικὸν Δελτίον 432.  
 Ληναῖος Εὖιος (= Χαριτωνίδης Χ.) 412.  
 Λιβαδάς Θεαγένης 362, 374, 376 ἔξ.  
 Λογγίνος 378, 387, 398.  
 Λόγγος 358.  
 « Λόγιος Ἐρμῆς » (περιοδ. Βιέννης) : βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος.  
 « Λόγιος Ἐρμῆς » (περιοδ. Κ. Κόντου) : βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος.  
 Λογοθέτης Κωνστ. 394.1.  
 Λονδίνον 364, 368.  
 Λορεντζάτος Παναγῆς 381, 404 ἔξ., 430.1.  
 Λούκαρις Κύριλλος 336, 337.  
 Λουκιανὸς 349, 394, 410.  
 Λυκούργος, ῥήτωρ 410.  
 Λυσίας 391, 398, 433.1.  
 Λώλης Σοφοκλῆς 355.3.  
 Λωρέντης Νικ. 416.  
 Μαγγίνας Σπ. 411.1, 414.3.  
 Μακεδονία 338, 340, 381, 382, 406, 407.  
 Μακρεμβολίτης Εὐστάθιος 414.  
 Μάκρη (Λυκίας) 412.  
 Μαλικούτη Ἀγγελικὴ 408.1.  
 Μάνη 415.  
 Μανούσας Μαν. 396.3.  
 Μαντζάκος Χρ. 364.  
 Μάξιμος ὁ Τύριος 354.  
 Μαρσαλῆ Βιβλιοθήκη —, 387, 392, 393.  
 Μαρθοῦργον 386.  
 Μαργουίνιος Μάξιμος 336.  
 Μαριδάκης Γεώργιος 399, 399.1.  
 Μαρινάτος Σπυρ. 396.3, 406.1.  
 Μαρμοντέλ : βλ. Marmontel.  
 Μάρουλλος 330.  
 Μαρουσαία Σχολή Ἰωαννίνων 337.  
 Ματακίδης Χριστόδ. 416.  
 Μαυρῆς Ν. 432.  
 Μαυρογένης Νικ., ἡγεμὼν 341.  
 Μαυροφρύδης Δημ. 363 ἔξ., 369, 430.  
 Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή 347, 365, 370.  
 Μέγας Γεώργιος 392.  
 Μεδικοί Φλωρεντίας 329.  
 Μένανδρος 378.  
 Μενάρδος Σίμος 400 ἔξ., 402, 408.1, 414.2.  
 Μένδελσων - Βαρθόλδου 390.  
 Μερλιέ Μέλω 434' βλ. καὶ Merlier.  
 Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον 432.  
 Μεταστάσιος : βλ. Metastasio.  
 Μέτσοβον 354.  
 Μηλιαράκης Σπ. 429.  
 Μητσotάκης Ἰω. 427.  
 Μισαούλης Ἀνδρ. 366.  
 Μικρὰ Ἀσία 338.  
 « Μικρασιατικὰ Χρονικὰ » (περιοδ.) 431.  
 Μίλλερ : βλ. Miller.  
 Μινδόνιος Ἰωάννης 325.  
 Μιστριώτης Γεώργιος 384 ἔξ., 394.1, 400.  
 Μιχαῖλ Ἀναστάσιος 338.  
 Μιχαλόπουλος Φάνης 340.2, 379.2, 418.1.  
 Μολδαυία 403, 417.  
 Μόμμσεν Θεόδ. : βλ. Mommsen.  
 Μόναχον 359, 366, 370, 378, 394, 403, 414.4, 417. Βλ. καὶ Ἀκαδημία Βασιλική.  
 Μόσχα 347.  
 Μόσχος Ξενοφῶν 415.2, 420 ἔξ.  
 Μουρούζης Δημ. 338, 351, 417.  
 Μουσοῦρος Μάρκος 345 ἔξ., 382.  
 Μουστοξύδης Ἀνδρέας 362 ἔξ., 364, 430.  
 Μουστοξύδης Μιχαῖλ 362.  
 Μπαλάνος Δημ. 352.1, 370.1, 406.1.  
 Μπάρετ Γουλιέλμος 393, 408.1, 427 ἔξ.  
 Μπούρης Γ. 416.  
 Μπούτουρας Ἀθαν. 385.1.  
 Μύκονος 397.  
 Μύλλερ, Κάρολος Ὁτφρ. 363 ἔξ.  
 Μυριανθεὺς Α. 426.  
 Μυτιλήνη 372, 388, 389, 400.  
 Μωραΐτης Σπυρ. 385 ἔξ., 433, 433.1.  
 Νάουσα 338.  
 Ναύπλιον 352.  
 « Νέα Ἑστία » : βλ. Ἑστία, Νέα.  
 « Νέα Ἡμέρα » : βλ. Ἡμέρα.  
 Νεάπολις 355.  
 « Νέος Ἑλληνομνήμων » : βλ. Ἑλληνομνήμων, Νέος.  
 Νεόφυτος Ζ', οἰκομ. πατριάρχης 338.



Νικήτας ὁ Εὐγενειανὸς 411.

Νικοκλῆς Ν. 419.

Νικολαΐδης ὁ Λεβαδεύς, I. 425 ἐξ.

Νικολαΐδης Ρήγας 429.

Νομισματικὸν Μουσεῖον 406.

Ξανθόπουλος Κ. 356, 363, 430.

Ξανθοῦδίδης Στέφανος 395 ἐξ., 431, 432.1.

Ξενοῦς Γρηγ. 430.

Ξενοφῶν 344, 349, 350, 363, 363.2, 381, 385, 392, 410, 433.1.

Ξηρᾶς Ἐμμ. 387.1.

\*Ὀβίδιος 366.

\*Ὀδησὸς 338, 350, 352.

\*Ὀθων Α', βασιλεὺς 359, 366, 416.1.

Οἰκονομίδης Δημ. 349.1, 403.1.

Οἰκονομίδης, Ἰωάννης Ν. 357, 357.1, 364 ἐξ., 374, 375, 377.

Οἰκονόμος, Ἀντώνιος Δ. 393.1, 430.

Οἰκονόμος, Γεώργ. Π. 388.1, 395, 396.3, 397.1, 403.1, 405 ἐξ.

Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Κωνσταντῖνος — 351 ἐξ., 353.

Οἰκονόμος, Παναγ. Π. 405.

\*Ὀλδεμβούργον 366.

\*Ὀλλανδία 333 ἐξ., 382, 392.1, 412, 435.

\*Ὀλύμπιος, Δημ. Ἰωαννίδης 381, 419 - 420.

\*Ὀμηρος 355, 366, 375, 381, 384, 390, 391, 392, 397, 404, 411, 420, 433.

\*Ὀξφόρδη 334, 400.

\*Ὀράτιος 366, 389.

\*Ὀρλάνδος Ἀναστάσιος 406.1, 432.

Ὀυλέριχος Ἐρρίκος 359 ἐξ., 378, 387, 425.

Ὀυόλφιους : βλ. Wolf.

Παλαμᾶς Κωστής 402, 408.1.

Παλάσκας Δ. 366.

Πάμβας 352.3.

Παναγιωτόπουλος, I. Μ. 402.4.

« Πανδώρα » (περιοδ.) 383, 430.

Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν 348 ἐξ., 353, 359, 366, 369, 370, 375, 382, 384, 389, 394, 395, 397, 398, 400, 404, 405, 406, 432, 435.

Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης 383, 389, 405, 409, 412, 432.

Πανταζῆς Δημ. 428.

Πανταζίδης Ἰωάννης 358.1, 363.2, 381 ἐξ., 433.1.

Παντελάκης Ἐμμ. 342.2.

Παπαγεωργίου Ἀλ. 380.1.

Παπαγεωργίου Πέτρος 379.1, 388 ἐξ., 433.1.

Παπαδάκης Νικόλαος 387.1, 405 ἐξ.

Παπαδημητρίου Ἰω. 406.1.

Παπαδόπουλος Ἀνθιμος 408.1, 421.

Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Ἀ. 390 ἐξ., 404.

Παπαδόπουλος Χρυσόστομος 336.2, 338.2, 354.2.

Παπαϊῶννου Λουκάς 429.

Παπακωνσταντίνου Παναγιώτης 404.1.

Παπαμάρκου Χαρίσιος 380 ἐξ.

Παπανδρέου Γεώργιος 437.

Παπανοῦτσος Ε. 402.4.

Παπαρηγόπουλος Κων. 358.1, 369 ἐξ., 371.

Παπᾶς, Π. Ν. 367.1.

Παπασλιώτης Ἰω. 356.

Πάπε : βλ. Pape.

Παππούλιας Δημήτριος 398 ἐξ.

Παρανίκας Ματθ. 358.2, 369, 433.

Παράσχος Ἀχιλλεύς 358.

Παράσχος Γεώργ. 358.

Παρίσιοι 348, 352, 353, 358.2, 368, 378.

Παρλαμᾶς Μ. 396.3.

Παρνασσός (περιοδ.) 430.

Παρνασσὸν Ἐπετηρίς : βλ. Ἐπετηρίς —.

Πάρος 363.

Πασπάτης Ἀλέξ. 368 ἐξ.

Πασσᾶς Ἰωάννης 427.

Πασχάλης Δημ. 342.2, 369.1.

Πατάβιον 336, 345, 347, 350, 362.

Πάτμος 337.

Πατριαρχεᾶς Παν. 367.1.

Πεζόπουλος Ἐμμ. 410 ἐξ., 421.

Πελοποννησιακὰ (περιοδ.) 431.

Πελοπόννησος 338, 353.

Περίδης, Μ. Π. 427.

Πετρόρχης : βλ. Petrarca.

Πετρῆς Ν. 356.

Πετρούπολις 347, 351.

Πετυχάκη Χαρά : βλ. Συκουτῇ Χαρά.

Πετυχάκης (Καλοκαιρινός) Ἀνδρέας : βλ. Καλοκαιρινός.

- Πηγάς Μελέτιος 336.  
 Πήλιον 341.  
 Πίζα 368.  
 Πίτκολος Νικόλ. 358, 358.2.  
 Πλάτος Λεόντιος 329.  
 Πίνδαρος 355, 357, 404, 433.  
 Πίος IB', πάπας 347.1.  
 Πλάτων 345, 380, 385, 392, 397, 402, 406, 410, 433, 433.1.  
 Πλάτων, μητροπολίτης Μόσχας 347.  
 Πλάτων Νικόλ. 431.  
 « Πλάτων » (περιοδ.) 430 ἑξ.  
 Πλαῦτος 380, 389.  
 Πλούταρχος 347, 349, 373, 388, 392, 404, 410.  
 Πολίτης, Γεώργιος Ν. 393.3.  
 Πολίτης, Λίνος Ν. 393.3, 431.  
 Πολίτης Νικόλαος 340, 354.2, 392 ἑξ., 398, 400.2, 408.1, 427, 427.3, 432.1.  
 Πολύβιος 380.  
 Πούλιος Χορίσις 356.  
 Προκόπιος 402.  
 « Προῦτα » (ἔφημ.) 423.  
 Πρωτός Διορόθιος 417.  
 Πρωτόδικος 'Ιω. 363.1, 364, 419.  
 Πτολεμαῖος Χέννος 413.  
 Ραγκαβῆς 'Αλέξ. 358, 360 ἑξ., 382, 397, 423, 425, 428.  
 Ραγκαβῆς Κλέων 361.  
 Ραδάμανθυς (= Μ. Λάππας) 380.1.  
 Ραζέλος Π. 419.  
 Ρεϊμέρος: βλ. Reimer.  
 Ρεύχλινιος (Καπνίων) 329.  
 Ρέφ Δ. 416.  
 Ρήγας ὁ Βελεστινλῆς 340 ἑξ.  
 Ρούδης 'Εμμ. 358.  
 Ρουμανία 403.  
 Ρουσιάδης Γεώργ. 416.  
 Ρουσόπουλος 'Α. 356.  
 Ροῦσσος Δημοσθένης 403 ἑξ.  
 Ρωμῆος Κ. 405, 405.2.  
 Ρὸς Λουδοβίκος: βλ. Ross L.  
 Ρωσία 344, 347, 351.  
 Ρώτας 'Ιάκ. 343.  
 Σάβας Κωνστ. 331.1, 349.1, 350.1, 362.1, 369, 389 ἑξ.  
 Σακελλάριος 'Αθανάσιος 419 ἑξ.  
 Σακελλάριος Πολύβ. 419.  
 Σακόρραφος Γεώργιος 381 ἑξ.  
 Σαλβάνος Γεράσιμος 356.3, 358.1.2.  
 Σαλβάνου Βάσω 356.3, 358.1.2.  
 Σαλμάσιος (de Saumaise) Κλαῦδιος 332.  
 Σαμαρᾶς Π. 372.2, 373.2.  
 Σάμος 416.  
 Σαμουήλ ὁ Κύπριος 365.2.  
 Σαμουρκάσης Α. 425.  
 Σάρος Δημήτριος 403 ἑξ.  
 Σβορώνος 'Ιωάννης 397 ἑξ., 427.3.  
 Σεβήρος Γαβριήλ 336.  
 Σελήμ Γ' 338.  
 Σεμιτέλος Δημήτριος 356, 381 ἑξ., 433.1.  
 Σεραφεῖμ Β', οἰκουμ. πατριάρχης 338, 347.  
 Σέρραι 388.  
 Σινᾶ Μονὴ 337, 367.  
 Σίνας Σίμων 370.  
 Σίττλ Κάρολος 433.1.  
 Σκάλιγκερ: βλ. Scaliger.  
 Σκάπουλα 416.  
 Σκίαθος 385.  
 Σκιάς 'Ανθράς 370.1, 394 ἑξ.  
 Σκούφος Φραγκίσκος 330 ἑξ.  
 Σκυρος 409.  
 Σκωτία 387.  
 Σνεϊδέρος: βλ. Schneider.  
 Σμιδτιος I.: βλ. Schmidt J.  
 Σμιθ 424.  
 Σμίτ, I. A. E.: βλ. Schmidt J.  
 Σμύρνη 350, 351, 363, 370, 391, 397, 401, 406, 417.1.  
 Σομαβέρας: βλ. Somavera.  
 Σούλης Γεώργ. 368.1.  
 Σούλης Χρ. 365.4.  
 Σοφοκλέους Γαβριήλ 366 ἑξ.  
 Σοφοκλῆς 355, 360.3, 381, 384, 388, 389, 390, 403, 404, 427.3, 433, 433.1.  
 Σοφοκλῆς (Sophocles), Εὐαγγελινὸς 'Αποστολίδης — 367 ἑξ.  
 Σπεύσιππος 401.  
 Σταγίριτης Α. 418.1.  
 Στάγιρος 413.  
 Σταθάκης 'Α. 356.  
 Σταθάκης Εὐστ. 419.  
 Σταματάκος 'Ιωάννης 411.3, 423 ἑξ.

- Σταμάτης Εὐάγγ. 386.2.  
 Στεφανίδης Δημοσθ. 399.  
 Στέφανος ( Estienne ) Ἑρρίκος 332,  
 368, 416, 417, 419.1.  
 Στέφανος ( Estienne ) Ροβέρτος 332.  
 Στέφανος Κυπάρισσος 430.  
 Στοχόλμη 371.  
 Στράβων 346, 371.  
 Στρασβούργον 370.  
 Συκουτρή ( Πετυχάκη ) Χαρά 402.4.  
 Συκουτῆς Ἰωάννης 385.1, 398.1, 401 ἐξ.,  
 414.2.  
 Σύλλογος, Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς —  
 Κωνσταντινουπόλεως 365, 368, 385,  
 403, 404, 432 ἐξ.  
 Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνι-  
 κῶν Γραμμάτων 382.  
 Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βι-  
 βλίων 431.  
 Σύμη 393.1.  
 Συνέσιος ὁ Κυρηναῖος 411.  
 Σύρος 353, 367, 414.  
 Σχινᾶ καὶ Λεβαδέως λεξικὸν 425.  
 Σχινᾶς Δημ. 349.  
 Σχινᾶς Κωνστ. 348.  
 Σχολάριος Γεννάδιος 335.  
 « Σωκράτης » ( περιοδ. ) 383, 430.  
 Σωτηριάδης Γεώργιος 415.2.  
 Σωτηριανὸς Γρηγόριος 338 ἐξ.  
 Τάκιτος 366.  
 Τατάκης Β. 402.4.  
 Τεργέστη 351, 355, 362, 364, 372, 374,  
 376, 377.  
 Τήνος 400.  
 Τζάρτζανος Ἀχιλλεὺς 405, 409 ἐξ.  
 Τραχίλης Στέφ. 401.3.  
 Τραντόλης Γεώργ. 372.2.  
 Τραπεζούντιος Γεώργιος 330.  
 Τριανταφυλλόπουλος Κωνστ. 399, 399.1.  
 Τρίπολις ( Πελοποννήσου ) 384.  
 Τσερέτης Γεώργιος 387.  
 Τσιβανόπουλος Σωκρ. 424, 428.  
 Τσιτσέλης Ἡλ. 377.2.  
 Τσοῦντας Χρ. 404.  
 Τυβίγη 370.  
 Τύρνοβον ( Βουλγαρίας ) 358.  
 Τομαδάκης Νικολ. 335.1.2, 345.3, 358.1,  
 368.1, 390.1, 396.3, 402.4, 415.1, 430.1,  
 434.  
 Ὑδρα 353.  
 Ὑπερείδης 391.  
 Ὑψηλάντης Ἀλέξ., ἡγεμὼν, 341.  
 Ὑψηλάντης Ἀλέξ., στρατηγός, 352.  
 Ὑψηλάντης Δημήτριος 353.  
 Φάβης Βασίλ. 384.1, 408.1, 409 ἐξ.  
 Φάβης, Ἰωάννης Β. 399.  
 Φαβρίκιος : βλ. Fabricius.  
 Φαλλμεράυερ 369.  
 Φανουράκης Εὐμένιος 431.  
 Φάρασα ( Καπαδοκίας ) 371.  
 Φεραὶ 340.3.  
 Φεραῖος Ρήγας : βλ. Ρήγας.  
 Φικίνος Μαρσίλιος 330.  
 Φιλήμων Τιμολ. 358.1.  
 Φιλητᾶς Χριστόφ. 359 ἐξ.  
 Φιλικὴ Ἑταιρεία 352.  
 Φίλιππος Β΄ Μακεδονίας 401.  
 Φιλιπούπολις 388, 389.  
 « Φιλίστωρ » ( περιοδ. ) 363, 430.  
 Φιλολ. Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως :  
 βλ. Σύλλογος —.  
 Φιντικλῆς Σπ. 380.  
 Φλωρεντία 329 ἐξ, 388.2.  
 Φουρίκης Π. 432.1.  
 Φρεϊβούργον 375.  
 Φωτιάδης Εὐάγγ. 350.1, 352.2, 358.1,  
 365.4, 372.1.2, 373.1, 375.3, 409.1.  
 Φωτιάδης - πασσάς, Ἰωάννης 386.  
 Φωτιάδης Λάμπρος 349 ἐξ, 350, 354.  
 Φωτιάδης Πέτρος 397 ἐξ.  
 Φώτιος 364.  
 Χάζε : βλ. Hase.  
 Χάτζεμπεργ : βλ. Heisenberg.  
 Χάινε 390.  
 Χαλκιδόπουλος Ν. 419.  
 Χαλκοκονδύλης 330.  
 Χαμαδάς Χρ. 426.  
 Χανιά 386, 387, 431.  
 Χαντζερῆς Ἀλέξ. 417.  
 Χαντζερῆς Σαμουήλ 337.  
 Χαραλαμπίδης Θεόδ. 343.3.  
 Χάρης Πέτρος 393.3, 430.



- Χαριτάκης Γ. 370.1.  
 Χαριτωνίδης Χαρίτων 374.1, 383, 383.1, 398.1, 411.3, 412 ἐξ., 421.  
 Χατζηαράτης Θρασύβ. 388.1.  
 Χατζῆ - Κόνστας, Λύσανδρος 393.  
 Χατζῆς Ἀντώνιος 394.1, 413 ἐξ.  
 Χατζιδάκης Ἰωσήφ 396.3.  
 Χατζιδάκις Γεώργιος 340, 373, 383, 383.1, 384.1, 388, 406 ἐξ., 409, 410.1, 411, 420, 421, 427.3, 429, 432.1.  
 Χατζῆνης Γιάννης 383.2.  
 Χελδράτχ Θ. 429.  
 Χέρμανν ( Hermann ) Γοδοφρείδος 333.  
 « Χιακά Χρονικά » ( περιοδ. ) 431.  
 Χίος 342, 343, 350, 352, 353, 368, 383.  
 Albrecht E. 424.  
 Aldus : βλ. Ἄλδος.  
 Alexander 419.  
 Ameis 424.  
 Amherst 368.  
 Anderhub J. 386.2.  
 Arnim, von —, 386.  
 Autenrieth Georg 381, 415.2, 420.  
 Babinger Franz 335.2, 436.  
 Bailly A. 421.  
 Bănescu N. 403, 436.  
 Barth : βλ. Μπάρτ Γουλ.  
 Benseler, Gustav Eduard 417.1, 424.  
 Bentley Ριχάρδος 333 ἐξ.  
 Bergk 385.  
 Bernhardt 385.  
 Berve Helmut 417.1.  
 Bethe E. 401.  
 Bickerman E. 401.  
 Billotti 386.  
 Blakeney, E. H. 428.1.  
 Blass Fr. 410, 435.  
 Böckh ( Βοίχχιος ) Aug. 333, 356, 378, 380, 400, 417.1, 435.  
 Boisacq 420.  
 Boor : βλ. De Boor.  
 Breitenbach L. 363.2.  
 Brewer J. 367.  
 Brighenti El. 427.1.  
 Brugmann K. 394, 415.2, 420.  
 Bücheler 387.  
 Χίρστ 393, 427.3.  
 Χορτάτζης Γ. : βλ. Ἐρωφίλη.  
 « Χριστιανική Κρήτη » ( περιοδ. ) 431.  
 Χριστόπουλος Ἀθανάσιος 356.1.  
 « Χρονικὸν Μορέως » 394.  
 « Χρυσάλλις » ( περιοδ. ) 358.  
 Χρυσοβέργης Γεώργ. 357 ἐξ., 418.1.  
 Χρυσολωρῆς Μανουὴλ 329, 330.  
 Χρυσόστομος : βλ. Ἰωάννης ὁ —.  
 Ψαλίδας Ἀθανάσιος 355.  
 Ψάλης Σταμ. 389.2, 432.1.  
 Ψαῶς Ἀντώνιος 353.  
 Ψελλὸς Μιχαὴλ 381, 402.  
 Ψυχᾶρης Ἰωάννης 383 ἐξ., 394.  
 Buck - Petersen 422.  
 Budé Collection 412, 433.  
 « Bulletin analytique de Bibliographie Hellénique » 434.  
 Buresch Karl 407.1.  
 Bursian Karl 324.  
 Busolt G. 400.  
 « Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher » ( περιοδ. ) 434.  
 Cambridge : βλ. Κανταβριγία.  
 Campe J. 363.2.  
 Cange, Du — : βλ. Du Cange.  
 Cary M. 423, 429.  
 Chantraine P. 421.  
 Christ Wilhelm 385, 393.  
 Cobet 382, 384.1, 435.  
 Cohn Leopold 415.2.  
 Comines, Φίλιππος de —, 330.  
 Crönert Gul. 420.  
 Crusius, G. Chr. 381, 414.4, 416.  
 Curtius Ernst 369, 370, 394, 400.  
 « Daily News » ( ἐφημ. ) 386.  
 Dante 328, 376.  
 De Boor, Karl 436.  
 Debrunner 420.  
 Delbrück B. 406, 414.4.  
 Denniston, J. D. 423, 429.  
 Didot : βλ. Firmin - Didot.  
 Diels 414.4.  
 Dieterich Karl 378, 427, 436.

- Dillenius 417.  
Dindorf 419.  
Dölger Franz 436.  
Drerup 362.1.  
Drewing H. 329.1.  
Droop J. 395.  
Droysen G. 369, 381.  
Du Cange (Δουκάγγιος) 361, 368.  
Duff, Wight — J. 429.  
Eberhard A. 368.  
Eckstein, Friedrich August, 332.1.  
Engelmann W. 355.1, 433.  
Ernesti, J. A. 332.  
Ersch 371.  
Estienne : βλ. Στέφανος Ποβ.  
Eucken Rudolf 360.  
Fabricius 415.2.  
Firmin - Didot, Ambroise 331.2, 419.1, 428.1.  
Foy Karl 436.  
Fraenkel Ernst 420.  
Freund Wilh. 332.1.  
Friedländer P. 386.  
Frisk 420.  
Geffcken J. 423, 428.  
Georgakas D. 420.  
Gercke A. 324, 375.1.  
Gerola G. 396.  
Gesner, J. M. 332.  
Gilbert G. 393, 400.2.  
Girardin 390.  
Götz 414.4.  
Goodwin W. W. 368.1.  
Grégoire Henri 436.  
Gronovius I. 333.  
Gruber 371.  
Güthling Otto 424.  
Hartung, J. A. 433.  
Harvard 367, 368.1.  
Harvey Paul 428.1.  
Hase, Κάρ. Βενέδ. 346, 419, 419.1.  
Head V. 397.  
Heinsius Δανιήλ 333.  
Heinsius Νικόλ. 333.  
Heisenberg Aug. 435, 436.  
Heitz E. 364.  
Hermann God. 435.  
Hellénisme Contemporain (περιοδ.) 415.1.  
« Hermes » (περιοδ.) 401.  
Hertzberg G. 371.  
Hesseling, D. C. 367, 368.1, 392.1.  
Heyne, Chr. Gottl. 332.  
Hiltbrunner Otto 428.1.  
Hirst, von — : βλ. Χίρστ.  
Hirzel 414.4.  
Hoffmann Ernst 386.  
Hoffmann, J. B. 420.  
Hoffmann Max 333.1.  
Institut Français d'Athènes 414, 434 ἐξ.  
Iorga N. 403.  
Jacobitz Karl 417.1, 424.  
Jacobs Fr. 332.  
Jones, H. S. 420 ἐξ.  
« Journal International d'Archéologie Numismatique » 397.  
Kaegi 424.  
Kalitsunakis Johannes : βλ. Καλιτσούννης Ἰωάννης.  
Keil Josef 406.1.  
Keil K. 417.1.  
Kirchhoff Adolf 369, 394.  
Kirchner J. 417.1.  
Köhler U. 394.  
Köhm J. 386.2.  
Körte A. 401, 401.4, 402.4.  
Kretschmer Paul 391, 422.  
Kreussler O. 417.1.  
Kroll Wilhelm 324, 334.1, 429.  
Krumbacher Karl 368, 373.1, 374, 379.1, 385, 394, 407, 414, 414.4, 435, 436.  
Kühner Παφῆλ 356, 357, 419.  
Lamer Hans 428.1.  
Latte Kurt 409.2.  
Laurent V. 436.  
Leeuwen, van —, 392.  
Leib Bernard 412.  
Leiden 384.1.

- Legrand Émile 325, 337.2, 345.3.  
 Liddell H. 397, 415.2, 419, 420 ἐξ.  
 Lipsius H. 398.  
 Loeb James 433.  
 Lœschke 405.  
 Löcker Ernst 422.  
 Lübker Friedrich 423, 428.  
  
 Maas Paul 401, 402.2, 420, 436.  
 Mackenzie R. 420.  
 Madvig 380.  
 Marmontel 341.  
 Martini Edg. 413.  
 Matthiae 356.  
 Meillet A. 408.  
 Mendes da Costa 392.  
 Menge H. 424.  
 Menge R. 345.3.  
 Mercati Silvio 436.  
 Merlier Octave 409.1, 414, 434.  
 Metastasio 341.  
 Miller William 370.  
 Minckwitz J. 433.  
 Mitteis 398.  
 Mittelhaus Karl 324, 420, 429.  
 « Mnemosyne » (περιοδ.) 412.  
 Mommsen Th. 369, 387.  
 Monk, J. St. 333.5.  
 Moravcsik G. 402.4, 436.  
 Mühlmann 424.  
 Müller, Ivan von —, 324, 415.2.  
 Muretus (de Muret), Μᾶρκος Ἀντώνιος —, 332.  
 Murray Gilbert 400.  
  
 Niebuhr 400.  
 Nitsche 363.2  
 Nock, A. D. 429  
 Norden Ed. 324, 375.1, 401.  
  
 Oncken 329.  
 Ostrogorsky G. 436.  
  
 Palm Fr. 417.1.  
 Pape Γουλιέλμος 417.1, 419.  
 Passow 360.1, 417, 417.1, 418, 420 ἐξ.  
 Pauly 324, 429.  
 Pernot Hubert 408, 436.  
  
 Peter Ferd. 417.1.  
 Petersen : βλ. Buck - Petersen.  
 Petit Louis 436.  
 Petrarcha 328, 329, 330, 376.  
 Petraris (= Steiner ) Karl 427.  
 Pohlenz 386.  
 Pökel W. 332.1.  
 Poppo 392.  
 Porson Ριχάρδος 333.  
 Prellwitz 420.  
 Presle, Brunet de —, 330.  
  
 Raab Josef 351.  
 Reimer Fr. 351, 417, 418.  
 Rein 414.4.  
 Renouard A. 331.2.  
 Reuchlin 330 : βλ. καὶ Ρεῦχλίνιος.  
 Ribbeck Otto 387, 404.1.  
 Roget, P. M. 424.  
 Rohlf's Gerhard 396, 436.  
 Ross Ludwig 353.  
 Ross, W. D. 429.  
 Rossetti Alex. 403.  
 Rost, Val. Chr. Fr. 417.1, 424.  
 « Rückläufiges » λεξικὸν 422.  
 Ruhnken Δαβίδ 333, 333.3.  
  
 Sachsenwaeger 402.  
 Sandwich 386.  
 Sandys, Sir John Edwin 324, 334.1, 345.1, 352.2.  
 Saumaise, de — : βλ. Σαλμάσιος.  
 Savigny 348, 400.  
 Scaliger Josef 332, 414.  
 Schaal Hans 360.  
 Schenkl 381.3, 424.  
 Schmidt J. 406, 422.  
 Schmidt M. 345.3.  
 Schneider J. 416.  
 Schneidewin M. 424.  
 Schrader 381.  
 Schück Julius 331.2.  
 Schulze Wilhelm 409, 414.4.  
 Schwyzer E. 410.1, 420.  
 Scott R. 420 ἐξ.  
 Scullard, H. H. 429.  
 Séhan L. 421.  
 Seiler Ernst 417.1, 424.



- Sengebusch Μαξ. 417.1.  
 Seyffert Oskar 428.1.  
 Sibthorp 426.  
 Smith William 428.  
 Somavera 361, 426.2.  
 Sophocles : βλ. Σοφοκλῆς Εὐ.  
 Spitzner Fr. 418.  
 Stahl 392.  
 Steiner (= Petraris) Karl 427.  
 Stenzel J. 386.  
 Stewart D. 358.2.  
 Suhle B. 424.  
  
 Teubner 373, 389, 402, 424, 428.  
 Thiersch (Θήρισιος) Φρειδερίκος 356,  
 359, 378.  
 Thumb A. 415.2, 420.  
  
 Ulrichs Heinrich : Οὐλερίκος Ἑρρίκος.  
 Union Académique Internationale 402.  
 Urlichs, L. von —, 324.  
  
 Vahlen 387, 394.  
 Valckenaer, Lodewyk Kaspar 333.  
 Vitelli 388.  
  
 Vollbrecht W. 363.2.  
  
 Wackernagel J. 408.  
 Wecklein 373, 391, 433.1.  
 Weigel Karl 426.  
 Westphal R. 381.  
 Whitney - Jolly 407.  
 Wight Duff, J. 429.  
 Wilamowitz - Moellendorff, Ulrich von  
 —, 324, 333, 345, 361.1, 363.2, 373,  
 375.1, 379.3, 386, 389.1, 401, 401.3,  
 414.4, 433.2, 435.  
 Wilcken U. 398.  
 Wissowa 324.  
 Witte 429.  
 Wohlrab 385.  
 Wolf Aly 420.  
 Wolf (Βόλφ) Fried. Aug. 332, 356,  
 356.1, 357, 417.1, 418, 435.  
 Wölfflin Ed. 394.  
  
 Ziebarth Erich 323, 428.  
 Ziegler Konrat 324, 429.  
 Zielinski Θαδδαῖος 402.  
 Zomarides : βλ. Ζωμαρίδης.